ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

**(ТАЪРИХИ МУОСИР, ДАВРАИ АВВАЛ.
СОЛҲОИ 1918 -1945)**

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

**Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2013**

ББК 63.3 (0) 5 Я 72
З–57

Зиёзода Т.Н. **Таърихи умумӣ.** *Китоби дарсӣ барои синфи 9.* – Душанбе. «Маориф ва фарҳанг», 2013, 224 саҳ.

**Муҳаррирон: Бурҳон Салмонов,
Мирзо Кенҷа**

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш ба харҷ диҳед, ки соли хониши оянда ҳам ин китоб бо намуди зебояш дастраси бародарону хоҳаронатон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1					
2					
3					
4					
5					

Хоҳишмандем фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишонии 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Нисормуҳаммад, 45, ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол намоед.

ISBN 978-99947-1-221-2 **© «Маориф ва фарҳанг», 2013**

МУҚАДДИМА

Китоби дарсии «Таърихи умумӣ» барои синфи 9-ум давраи аввали таърихи муосири ҷаҳон – солҳои 1919 – 1945-ро дар бар мегирад. Он пур аз воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ буда, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи умумибашарӣ аст. Ин давра дар тақдири халқу давлатҳои зиёди ҷаҳон нақш гузоштааст. Ҳамаи воқеаҳои таърихи муосир аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ сарчашма мегиранд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бо шикасти Иттифоқи Сегона анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин умеду орзуҳои давлатҳои ин паймони ҳарбию сиёсӣ барбод рафтанд. Гузашта аз ин, давлатҳои аъзои паймони ғолиб - Антанта як қисми мустамликаҳои давлатҳои Иттифоқи Сегонаро дар байни худ тақсим карданд. Конференсияи сулҳи Париж, ки соли 1919 бо ташаббуси Англия, Фаронса ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико баргузор гардид, ин тақсимотро ба ҳукми қонун даровард.

Дар натиҷаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар империяҳои мустамликавии Австро-Венгрия якчанд давлати соҳибистиқлол таъсис ёфт. Лекин мустамликаҳои империяи Туркия тавассути ваколати аз тарафи Лигаи Миллатҳо ҷорӣ кардашуда ба давлатҳои Антанта дода шуданд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ зиддиятҳои байни давлатҳои империалистиро бартараф карда натавонист. Аз тақсими мустамликаҳои Туркия ва Олмон ғайр аз якчанд давлати абарқудрат давлатҳои дигар норозӣ буданд, аз он ҷумла Олмон, Италия ва Ҷопон. Дар оянда маҳз ҳамин давлатҳо ташаббускорони асосии оғози ҷанги нави ҷаҳонӣ шуданд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аҳволи иқтисодию иҷтимоии мустамликаҳоро боз ҳам вазнинтар кард. Сабаб он буд, ки мамлакатҳои мустамликадор - Англия, Фаронса, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Ҷопон, Иттиҳоди Шӯравӣ, Италия ва давлатҳои дигар ҷуброни хароҷоти ҷанг ва зарари буҳрони иқтисодиро аз ҳисоби пурзӯр кардани истисмори мулкҳои мустамликавии худ мебароварданд. Ин кирдори мустамликадорон ба ҳисси миллии халқи мустамликаҳо беасар намонд. Ин буд, ки неруҳои ватандӯсти мустамликаҳо ва мулкҳои зерваколат барои ҳифзи ҳуқуқи инсонӣ ва аз нав барқарор кардани истиқлоли давлатии мамлакатҳои худ ба мубориза бархостанд.

Дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX аввал дар Италияю Олмон ва баъд дар як қатор мамлакатҳои дигари Аврупо ва Америка ҳаракати фашистӣ оғоз ёфт. Дар баъзе давлатҳо, аз он ҷумла дар Олмон, Италия, Руминия, Булғория, Австрия, Аргентина ва Бразилия неруҳои фашистӣ ва фашистимаоб ба сари қудрат омаданд. Баъзе аз ин давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ ниқорталаб буданд, махсусан Олмон, Италия ва Ҷопон.

Дар ин китоб инъикоси масъалаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон, мулкҳои мустамликавӣ ва зерваколат низ мавқеи калонро ишғол менамоянд.

БОБИ I
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 - 1923

§ 1. КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ СОЛҲОИ 1919-1923

Конференсияи сулҳи Париж. Баъди ҳар як ҷанге, ки ба итмом мерасад, масъалаи бастани сулҳ ба миён меояд. Дар мавриди анҷом ёфтани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳам зарур буд, ки давлатҳои бар зидди ҳамдигар ҷангида ба сари мизи музокирот бинишинанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Барои таҳияи шартҳои он 18 январи соли 1919 Конференсияи сулҳи Париж ба кор шурӯъ кард.

Бояд гуфт, ки аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Иёлоти Муттаҳидаи Амрико даромади калон гирифт. Он дар солҳои ҷанг ба давлатҳои Антанта ба миқдори зиёд қарз дод. Англия ва Фаронса аз ИМА қариб 10 млрд доллар қарздор шуданд. Аз ин рӯ, ИМА дар конференсия ҳамчун давлати қарздеҳ нисбат ба Англияю Фаронса мақоми қавитар дошт.

Ҳарчанд дар конференсияи Париж намояндагони 17 давлати ҷаҳон ширкат меварзиданд, роҳбарии конференсия аслан дар ихтиёри президенти ИМА Вудро Вилсон, нахуствазири Англия Ллойд Ҷорҷ ва нахуствазири Фаронса Ҷорҷ Клемансо буд.

Дар конференсия «масъалаи русӣ», таҳияи созишномаи сулҳ бо Олмон ва давлатҳои дигари аъзои Иттифоқи Сегона баррасӣ гардид. Вале ҳар кадом давлати ташаббускори конференсия мақсади хос дошт.

Фаронса мехост, ки Олмон пора-пора гардад. Масалан, қаламрави соҳили чапи дарёи Рейн аз Олмон ҷудо ва ба давлати мухтор табдил дода шавад. Англия ва ИМА қатъан зидди ин пешниҳоди Фаронса баромаданд. Дар масъалаҳои дигари муносибат бо Олмони баъдиҷангӣ низ мавқеи ин се давлат мухолифи ҳамдигар буд. ИМА намехост, ки Англия ва Фаронса нисбат ба Олмон пурқувваттар бошанд ё ки Олмон аз ҳар сеи ин давлатҳо пурзӯртар шавад. ИМА мехост, ки Олмон дар муқобили Фаронса тахминан қудрати баробар дошта бошад. Вале ИМА тақозои Англия ва Фаронсаро низ ба эътибор нагирифта наметавонист. Бинобар ин, бо назар-

Расми 1. Анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ

Расми 2. Толори Конференсияи байналмилалии Париж (дар Версал) соли 1919

дошти манфиатҳои худ ИМА бо Олмон, Фаронса ва Англия ба лоиҳаи созишнома чунин шартҳоеро пешниҳод намуд, ки ба онҳо маъқул бошад. Ин лоиҳа ба Англия ва Фаронса имкон медод, ки аз ҳисоби Олмон талафоти моддии худро ҷуброн кунад. Фаронса на танҳо музофотҳои Элзас ва Лотарингияро бозпас баргардонд, балки ҳамчунин ҳавзаи Саарро ба муҳлати 15 сол ба иҷора гирифт. Сарфи назар аз ин, Созишномаи сулҳи Париж имкон медод, ки Олмон ҳамчун давлат боқӣ монда, дар оянда тараққӣ кунад.

Бо чунин мазмун 28 июни соли 1919 Созишномаи сулҳи Париж дар ш. Версал ба имзо расид. Он аз 15 фасл ва 440 модда иборат буд. Мувофики ин созишнома як қисми заминҳои ишғолкардаи Олмон пас гардонда, қисми дигарашон ба ихтиёри давлатҳои дигар ва ё муваққатан ба зери идораи Лигаи Миллатҳо дода шуданд. Ғайр аз ин, Олмон аз мустамликаҳои худ маҳрум шуд.

Дар баробари ин, неруҳои ҳарбии Олмон маҳдуд карда шуданд. Ҳамчун гунаҳгори асосии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба зиммаи Олмон ба маблағи 132 млрд маркаи тилоӣ товони ҷанг гузошта шуд,

19 июли соли 1919 Маҷлиси Миллии Олмон Созишномаи сулҳи Парижро тасдиқ намуд. Дар аввали соли 1920 онро Англия, Фаронса ва Ҷопон низ тасдиқ карданд, ИМА ба ин созишнома имзо нагузошта, бо Олмон созишномаи сулҳи ҷудогона баст. Баъдтар бо давлатҳои дигари Иттифоқи Сегона низ созишномаҳои сулҳ ба имзо расонда шуданд, аз он ҷумла бо Булғория, Венгрия ва Туркия.

Расми 3. Иштирокчиёни конференсияи сулҳи Париж

Империяи Австро-Венгрия пароканда карда шуд. Дар қаламрави собиқи ин империя давлатҳои Чехословакия, Югославия (Сербия, Хорватия ва Словения), Венгрия ва Австрия ташкил ёфтанд.

Лигаи Миллатҳо. Қисмати аввали Созишномаи сулҳи Версал таъсис намудани Лигаи Миллатҳоро дар назар дошт. Дар ин қисмати созишнома Ойинномаи Лигаи Миллатҳо ҳам инъикос гардида буд. Фикри созмон додани Лигаи Миллатҳо аз нафрати халқҳои ҷаҳон нисбат ба Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва зарурати минбаъд пеши роҳи ҷангҳоро гирифтан ба миён омад. Вале мақсади асосии давлатҳои бузург тавассути Лигаи Миллатҳо ба мақоми ҳукмрони чаҳон соҳиб шудан буд.

Давлатҳои аъзои Лигаи Миллатҳо уҳдадор шуданд, ки якпорчагии ҳамдигарро аз таҷовузи хориҷӣ таъмин намоянд.

Низоми Версал. Кулли нишондодҳои Конференсияи сулҳи Париж низоми баъдиҷангии муносибатҳои байналмилалиро ба вуҷуд овард, ки он дар таърих Низоми Версал ном гирифтааст. Ба ин низом шартҳои Созишномаи сулҳи Версал, муайян намудани сарҳадҳои баъдиҷангии давлатҳои Аврупо, тақсими мустамликаҳои давлатҳои аъзои Иттифоқи Сегона ва ғайра дохил буданд. Вале, бо вучуди ин, Низоми Версал сулҳи боэътимоди баъдиҷангиро таъмин карда натавонист.

Конференсияи Вашингтон. Конференсияи байналмилалии сулҳи Париж на ҳамаи зиддиятҳои давлатҳои империалистии ҷаҳонро ҳал карда натавонист, хусусан зиддиятҳои байни Англия, ИМА ва Ҷопонро. Дар Укёнуси Ором иқтидори флоти Ҷопон торафт афзунтар мешуд. Ҳарчанд соли 1902 Англия ва Ҷопон бо ҳам созишомаи дӯстӣ баста, ҳатто дар ҳавзаи Укёнуси Ором флоти ҳарбии баҳрии муштарак ташкил карданд, лекин дере нагузашта дар масъалаи аслиҳаи ҳарбии баҳрӣ дар байни Англия, Ҷопон ва ИМА зиддият пурзӯр шуд. Англисҳо аз тариқи иттифоқи худ бо Ҷопон дар ҳавзаи укёнуси Ором ба мақсадҳои худ расида наметавонистанд, чунки мақоми ИМА дар ин минтақа сол то сол баланд мешуд. Аз ин рӯ, дар шароити нав Англия ва Ҷопон лозим донистанд, ки манфиатҳои худро тавассути забоняккунӣ бо ИМА амалӣ намоянд,

Расми 5. Офарандагони асосии Низоми Версал Ллойд Ҷорҷ ва Ҷорҷ Клемансо (Англия, Фаронса) ва Вудро Вилсон (ИМА)

Бо ҳамин мақсад бо ташаббуси ИМА 12 ноябри соли 1921 дар ш.

Вашингтон бо иштироки ҳайати вакилони ИМА, Англия, Ҷопон, Фаронса, Италия, Белгия, Голландия, Португалия ва Чин конференсияи байналмилалӣ баргузор шуд.

Конференсияи Вашингтон иттифоқи Англия ва Ҷопонро барҳам дод. 3 декабри соли 1921 созишномаи чор давлат - ИМА, Фаронса, Англия ва Ҷопон ба имзо расид. Ин созишнома дар амал ба шикасти Англия ва пирӯзии ИМА баробар буд. Мувофиқи созишномаи Конференсияи Вашингтон ИМА, Фаронса, Англия ва Ҷопон дар соҳибӣ кардани ҷазираҳои уқёнуси Ором ҳуқуқи баробар пайдо намуданд. Онҳо инчунин уҳдадор шуданд, ки дар ин минтақа ҳимоятгари дастаҷамъонаи манфиатҳои якдигар шаванд. Ин давлатҳо ба Антантаи Чаҳоргонаи Уқёнуси Ором табдил ёфтанд. Ғайр аз ин, Конференсияи байналмилалии Вашингтон дар бораи эҳтироми якпорчагии Чин қарордод ба имзо расонид.

Конференсияҳои Генуя ва Гаага. Конференсияи Генуя (Италия) 10 апрели соли 1922 ба кор шурӯъ намуд. Дар он вакилон аз 29 давлати ҷаҳон иштирок карданд. Ба Конференсияи Генуя ҳамчун давлати қарздор Русияи Шӯравӣ низ даъват шуда буд.

Ширкаткунандагони Конференсияи Генуя талабномае пешниҳод намуданд, ки дар он гуфта мешуд: «Русияи Шӯравӣ бояд қарзҳои Русияи подшоҳӣ ва Ҳукумати муваққатии Русияро барои давлатҳои хориҷӣ пардозад ва моликияти хориҷиёнро, ки Ҳокимияти Шӯравӣ миллӣ эълон кардааст, ба соҳибони собиқашон баргардонад». Вале шартҳои талабномаи пешниҳодшударо ҳайати вакилони Русияи Шӯравӣ, ки сардораш Г. В. Чичерин буд, қотеона рад намуд. Г. В. Чичерин иброз дошт, ки дар натиҷаи таҷовузи ҳарбии давлатҳои Антанта мамлакати мо ба маблағи 39 млрд рубл зарар дидааст. Ин давлатҳо, аввал, бояд ҳамин маблағро ҷуброн кунанд.

Конференсияи Генуя 19 майи соли 1922 бенатиҷа ба анҷом расид. Он танҳо барои баррасии минбаъдаи масъалаҳои дар конференсия муҳокимашуда комиссия ташкил намуд. Ин комиссияҳо бояд ҳар чӣ зудтар дар шаҳри Гаага ҷамъ омада, вазифаҳои дар наздашон гузошташударо ҳал мекарданд.

Конференсияи Гаага кори худро 20 июни соли 1922 оғоз намуд. Дар ин конференсия на ҳайати сиёсии давлатҳои иштироккунандаи Конференсияи Генуя, балки мушовирон, намояндагони молиявию саноатӣ ва соҳибони собиқи он корхонаҳои саноатие, ки Ҳукумати Шӯравӣ миллӣ эълон карда буд, иштирок карданд. Намояндагони ҳукумати Русияи Шӯравӣ дар конференсия вакь-

Расми 6. Пешвозгирии симоҳои асосии Конференсияи Вашингтон

да доданд, ки арзиши корхонаҳои саноатӣ ба соҳибонашон аз тариқи ба онҳо ба иҷора додани ҳамин корхонаҳо ҷуброн карда мешавад. Чунин пешниҳодро касе ва ё давлате қабул накард.

Бо ҳамин Конференсияи Гаага низ бенатиҷа анҷом ёфт.

Конференсияи Лозанна. Дар ин конференсия масъалаи тақсими мустамликаҳои Туркия ҳаллу фасл карда шуд. Дар ин масъала байни ғолибони ҷанг мухолифат ба вуҷуд омад. Бинобар ин, созишномаи сулҳ бо Туркия хеле дер - танҳо 10 августи соли 1920 ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома мулкҳои мустамликавии Туркия дар байни мамлакатҳои империалистӣ тақсим карда шуданд. Қисми зиёди мустамликаҳои Туркия насиби Англия гардид. Туркия таслим шуд. Вале ҶШСФР ба ёрии Туркия омада, онро бо аслиҳаю тило таъмин кард.

Дар Туркия ин вақт муборизаи миллию озодихоҳӣ идома дошт. Дере нагузашта он ба инқилоби миллию демократӣ сабзида расид. Сардорони давлатҳои империалистӣ хостанд, ки ин муборизаро тавассути силоҳ саркӯб намоянд. Барои ин кор артиши Юнонро истифода бурданд. Лекин артиши Юнонро артиши Туркия торумор кард.

10 октябри соли 1922, байни тарафҳо, дар бораи оташбас ҳуҷҷат ба имзо расид. Иттифоқчиён маҷбур шуданд, ки бо ҳукумати Мӯсо Камол ба сари мизи гуфтушунид бинишинанд. Бо ин мақсад 20 ноябри соли 1922 барои тайёр кардани шартномаи нави сулҳ бо Туркия дар шаҳри Лозанна конференсияи байналмилалӣ оғоз гардид, ки дар он намояндагони Англия, ИМА, Фаронса, Италия, Юнон, Ҷопон, Руминия, Югославия, Туркия, чанде аз ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (ҶШСФР, Украина ва Гурҷистон) ширкат варзиданд.

Дар Конференсияи Лозанна шартномаи сулҳ бо Туркия ба имзо расид. Инчунин аз тарафи Фаронса, Италия, Ҷопон, Юнон, Руминия ва Югославия созишномаи муштараке ба имзо расид, ки мувофиқи он Туркия дар зери роҳбарии Камол Отатурк ҳамчун давлати соҳибистиқлол эътироф карда шуд.

Сарфи назар аз конференсияҳои номбурда, дар байни давлатҳои ғолиб ва шикастхӯрда масъалаҳои ҳалношудаю баҳсталаби зиёд боқӣ монданд. Онҳо барои сар задани ҷангҳои нав, аз он ҷумла Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ замина гузоштанд.

СОЗИШНОМАИ ВЕРСАЛ

(28 июни соли 1919)

Моддаи 1. Ҳамаи давлатҳо, доминионҳо ва ё мустамликаҳо метавонанд аъзои Лига бошанд, ба шарте ки аз се ду ҳиссаи Маҷлис онҳоро ҷонибдорӣ кунад...

Ҳар узви Лига баъди огоҳии пешакии 2 - сола метавонад аз Лига бароянд, ба шарте ки то ин лаҳза тамоми уҳдадориҳои байналхалқии худро иҷро карда бошад.

Моддаи 3. Маҷлис аз намояндагони аъзои Лига иборат аст.

Он дар вақти муайян ва ё дар ҳар вақти дигар ҷамъ меояд, ба шарте ки инро вазъият тақозо намояд - дар Қароргоҳи Лига ва ё ҷойи дигар, дар ҷойе, ки таъйин карда шуда бошад.

Моддаи 4. Шӯро аз намояндагони давлатҳои Иттифоқ ва Иттиҳод, инчунин аз намояндагони чор аъзои дигари Лига, ки намояндагии онҳо дар Шӯро доимӣ шуда бошад, иборат аст...

Моддаи 7. Қароргоҳи Лига Женева муқаррар карда мешавад.

Моддаи 10. Аъзои Лига уҳдадор мешаванд, ки якпорчагии давлати худро эҳтиром ва ҳифз намоянд ва ба истиқлолияти сиёсии ҳамаи аъзои Лига муваффақ шаванд. Дар сурати ҳамла, таҳдид ва ё хатари ҳамла Шӯро бахри таъмини ин уҳдадориҳо чораҳо меандешад.

Моддаи 32. Олмон сохибихтиёрии Белгияро бар тамоми қаламрави баҳсноки Марэне, ки Марэнеи бетараф ном дорад, эътироф мекунад.

Моддаи 40. Олмон эътироф мекунад, ки аз 1 январи соли 1919 сар карда Герсоги Бузурги Люксембург ба ҳайати иттиҳоди гумрукии Олмон дохил намешавад...

Моддаи 42. Ба Олмон дар ихтиёри худ доштан ва ё сохтани истеҳкомҳо чӣ дар соҳили чапи Рейн ва чӣ дар соҳили рости Рейн - дар хати 50-километраи ғарбтари ин дарё манъ аст.

Савол ва супориш

1. Конферснсияи сулҳи Париж кай ба кори худ шурӯъ кард? 2. Конференсияи сулҳи Париж кадом масъалаҳоро баррасӣ намуд? 3. Шартномаи сулҳ бо Олмон чӣ тавр таҳия шуда буд? 4. Англия, Фаронса ва ИМА аз Конференсияи сулҳи Париж чӣ фойида бурданӣ буданд? 5. Конференсияи сулҳи Париж сарҳадҳои баъдиҷангии давлатҳои Аврупоро чӣ тавр муқаррар намуд? 6. Шартномаи сулҳи Париж кай ва дар куҷо ба имзо расид? 7. Таркиби Низоми Версалро шарҳ диҳед. 8. Конференсияи байналмилалии Вашингтон ба кадом масъалаҳо бахшида шуда буд? Оё ташаббускорони Конференсияи Генуя ба мақсадҳои худ зуд расиданд? 12. Дар бораи Конференсияи байналмилалии Лозанна чӣ медонед?

БОБИ II
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

Расми 7. Харитаи Аврупо дар соли 1918

§ 2. ОЛМОН ДАР МАРҲАЛАИ НАВИ ТАЪРИХӢ ВА БА САРИ ҚУДРАТ ОМАДАНИ ФАШИЗМ

Қабули Конститутсияи Веймар. 6 феврали соли 1919 дар шаҳри Веймар Маҷлиси Муассисон ба кори худ шурӯъ кард. Ин вақт вазъи сиёсии мамлакат муътадил набуд. Аз ин рӯ, ҳукумати Олмон аз намояндагони ҳамаи ҳизбҳои сиёсии мамлакат ташкил карда шуд. Сарфи назар аз ин, дар ҳамин давра дар мамлакат ҳаракати инқилобӣ аз нав авҷ гирифт. 13 апрели соли 1919 дар Бавария Ҳокимияти Шӯравӣ эълон гардид, ки он ҳамагӣ ду ҳафта давом кард.

Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва авҷи муборизаи инқилобӣ тақозо мекарданд, ки Олмон ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Аз сабаби он ки дар ҳайати Маҷлиси Миллии Муассисон ва ҳукумат намояндагони неруҳои чапгаро хеле зиёд буданд, тақозои онҳо оид ба масъалаи ҷамъиятӣ кардани воситаҳои истеҳсолот қисман ба иҷро расид. Дар ин бора якчанд санади қонунгузорӣ ҳам қабул карда шуданд.

Маҷлиси Миллии Муассисон 31 июли соли 1919 Конститутсияи Олмонро қабул кард, ки аз рӯйи номи ҷойи қароргоҳи Маҷлиси Миллии Муассисон Конститутсияи Веймар ном гирифтааст ва 11 августи ҳамон

Расми 8. Харитаи Олмон

сол дар мамлакат ҷорӣ карда шуд.

Мазмун ва моҳияти Конститутсияи Веймар. Дар моддаҳои аввали Конститутсияи Веймар гуфта шудааст, ки «Империяи Олмон ҷумҳурӣ мебошад», «ҳокимияти давлатӣ аз халқ сарчашма мегирад». Дар моддаҳои дигари он «ҳифзи меҳнат», «бо зиндагии сазовор таъмин кардани инсон» ва ғайра сабт шудаанд.

Конститутсия барои зану мард ҳуқуқи баробари интихобот, озодиҳо ва иштирок дар раъйпурсиро дод. Салоҳияти мақоми қонунгузор - Рейхстаг васеъ карда шуд. Ҳукумати Олмон аз тариқи раъйи аксари аъзои парламент ташкил гардида, дар назди он масъул буд. Мақоми Рейхстаг аз тариқи палатаи дуюми парламент-Рейхстаг ва президенти мамлакат маҳдуд карда шуд. Азбаски Рейхстаг аз намояндагони вилоятҳо иборат буд, он ҳуқуқи «рад» («вето»)-ро дошт.

Роҳбари ҳокимияти иҷроия - президент дорои ваколатҳои васеъ ва дар баъзе масъалаҳо ҳатто дорои ваколатҳои диктаторӣ буд. Президент Канслер ва вазиронро таъйин ва сабукдӯш мекард. Рейхстагро пароканда карда, ба он интихоботи нав муқаррар менамуд, сарфармондеҳи артиш буд. Олмонро дар хориҷи кишвар намояндагӣ мекард. Конститутсия ба ӯ ҳуқуқ дода буд, ки дар мавриди зарурӣ фармонҳои фавқулодда барорад ва ҳамаи чораҳои маҷбуркуниро истифода барад. Президент ҳатто ҳуқуқ дошт, ки амали моддаҳои муҳимтарини конститутсияро боздорад. Дар амал ҳокимияти иҷроия ҳуқуқи диктаторӣ дошта, аз ҳокимияти қонунгузор боло меистод, аз Рейхстаг ҷудою мустақилона фаъолият мекард.

Сарфи назар аз ҳамаи маҳдудиятҳояш, Конститутсияи Веймар музаффарияти бузурги халқи Олмон буд.

Дар баробари муҳокимаронии ҳои гуногун Маҷлиси Миллии Веймар шартномаи сулҳ бо Олмонро мавриди муҳокима қарор дода, мақоми байналмилалии Ҷумҳурии Веймарро муайян кард.

Мувофиқи шартномаи сулҳи Версал Олмони шикастхӯрда гунаҳгори асосии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ эълон карда шуд. Ба ин шартнома ҳукумати

Шейдемани Олмон имзо нагузошта, ба истеъфо рафт. Ба ҳукумати нав намояндаи сотсиал-демократҳо Бауэр роҳбарӣ кард. Ин ҳукумат ба шартномаи сулҳ бо Олмон имзо гузошт, ки баъд онро 28 июли соли 1919 Маҷлиси Миллӣ низ тасдиқ намуд.

Болоравии иқтисодии Олмон. Соли 1923 дар Олмон нооромии иҷтимоию сиёсӣ ба вуҷуд омад. Ҳукумат барои пардохти товони ҷанг бо ғолибони ҷанг гуфтушунид кард. Дар натиҷа «нақшаи Дауэс» (Дауэс муаллифи ин нақша буд) қабул карда шуд. Ин нақша дар назар дошт, ки Олмон бояд ба ғолибон товони ҷангро аз соли 1924 то соли 1929 пардозад. Дар баробари ин, мамлакатҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, ИМА изҳор намуданд, ки ба Олмон қарз медиҳанд. Ҳамин тавр, Олмон дар зарфи солҳои 1924-1929 ба маблағи 10 млрд. марка қарзи дарозмуддат ва зиёда аз 6 млрд. марка қарзи кӯтоҳмуддат гирифт. Ин маблағҳо барои азнавсозии саноати Олмон истифода мешуданд. Навсозӣ ва васеъгардонии истеҳсолот дар асоси технологияи нав сурат мегирифт. Дар натиҷаи ин, махсусан соҳаҳои ҷавони саноати Олмон - электротехника ва химия босуръат тараққӣ карданд.

Дар Олмон рафти муттаҳидшавӣ ва марказонидани истеҳсолот ва сармоя вусъат ёфт. Дар охири солҳои 20-ум шумораи картелҳо нисбат ба давраи то оғози ҷанг 2 баробар афзуд. Соли 1925 консерни дар қитъаи Аврупо бузургтарини химиявӣ ”ИГ Фарбениндустри» таъсис ёфт, ки дар Олмон 80 фоизи истеҳсоли азот, қариб 100 фоизи бензин ва рангҳоро ба уҳда дошт. «Ширкати пӯлод» бошад, дар ихтиёри худ то 300 корхона дошта, 40 фоизи истеҳсоли оҳану пӯлод ва 43 фоизи чӯяни мамлакатро таъмин мекард.

Консернҳои олмонӣ дар таъсиси 50 иттиҳодияи байналмилалии молиявӣ мавқеи ҳукмрон доштанд. Якчанд бонки калони Олмон ба 63 фоизи сармояи бонкии мамлакат назорат менамуданд. Дар солҳои ҷанг танзими давлатии инҳисор ба истеҳсолот ҷорӣ буд. Баъд аз ҷанг дахолати давлат ба истеҳсолоти сармоядории Олмон заиф шуд, чунки инҳисори давлатӣ самараи истеҳсолоти сармоядориро баланд карда наметавонист.

Буҳрони иқтисодии солҳои 1929-1933. Дар Олмон буҳрони иқтисодӣ ниҳоят шадид буд. Пастравии истеҳсолот қариб 3 сол давом дошт. Он дар саноат 40 фоизро ташкил намуд. Дар натиҷаи ин шумораи бекорон ба 7,5 миллион нафар расид. Музди меҳнати воқеии одамон 25-40 фоиз пойин рафт. Дар солҳои 1930-1933 даҳҳо ҳазор корхонаҳои хурду миёна ва ҳатто баъзе корхонаҳои саноатии калон ҳам муфлис шуданд. Ҳаҷми савдои чакана паст гардид.

Буҳрони иқтисодӣ соҳаи кишоварзиро ҳам фаро гирифт. Аз ин рӯ, дар ин солҳо маҷбуран фурӯхта шудани замину ҳавлиҳои кишоварзон афзуд. Буҳрон низоми муомилоти пулии мамлакатро низ вайрон кард. Ин буд, ки як қатор бонкҳо ба буҳрон тоб оварда натавониста муфлис шуданд. Даромади умумии бонкҳои Олмон кариб ду баробар кам шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933 дар Олмон сохти сиёсии Ҷумҳурии Веймарро ба ларза овард. Норизоии аҳолии мамлакат ва махсусан аҳли меҳнат аз ҳукумат афзуд. Дар чунин шароит ҳаракати неруҳои чапгаро авҷ гирифт. Ин ҳаракат доираҳои саноатию молиявии Олмонро ба ташвиш оварда, шароит ва эҳтиёҷи табақаҳои болоии мамлакатро бо «дасти зӯр» ба миён овард.

Дар Олмон ба сари қудрат омадани фашизм. Дар Олмон ҳизби фашистӣ ҳамчун неруи ҳарбию сиёсӣ ҳанӯз соли 1919 бо номи Ҳизби Миллии Сотсиал-Демократии Коргарӣ тавлид ёфта буд. Он вақт ҲМСДК ҳамчун олоти ҳарбиёни Олмон барои ба ҳокимияти сиёсӣ таъсир расондан хизмат мекард...

Ба ҲМСДК ефрейтор Адолф Гитлер ба сифати ҷосуси сиёсии Рейхсвер дохил шуда, дере нагузашта ҳамчун суханвару сиёсатмадори барҷаста ном баровард. Як гурӯҳ сармоядорони машҳури Олмон ҲМСДК-ро бо маблағ таъмин мекарданд, аз он ҷумла Борзиг, Ф. Тисен, Г. Стиннес.

Дар нимаи дуюми солҳои 20-ум шумораи аъзои ҲМСДК бемайлон меафзуд. Соли 1927 100 ҳазор нафар ва соли 1933 300 ҳазор нафар аъзо дошт. Дар интихоботи парламентии соли 1930 ҲМСДК 6,5 миллион овоз гирифта, баъди Ҳизби Социал - Демократии Олмон (ҲСДО) ба ҷойи дуюм баромад. Ин ҳизб то соли 1933 боз ҳам бонуфузтар шуда, дар интихоботи парламентӣ овозҳои зиёди интихобкунандагонро соҳиб мешуд. Дар интихоботи президентии соли 1932 Гинденбург 19,8 миллион овоз ва Гитлер 13,4 миллион овози интихобкунандагонро соҳиб шуд.

Фаъолияти ҲМСДК Ҷумҳурии Веймарро ба бухрони сиёсӣ гирифтор кард. Вакилони ҳизби фашистӣ дар Рейхстаг бисёр буданд. Аз ҳамин сабаб он ба ҳокимияти иҷроия итоат намекард. Ин буд, ки президенти Олмон Гинденбург Рейхстагро пароканда кард.

Ғояҳои авомфиребонаи фашистон дар байни аҳли саноатчиёну қисме аз зиёиён ба тезӣ ҳамовозӣ пайдо мекард. Теъдоди зиёди сармоядорони калони Олмон Гитлерро ҷонибдорӣ мекарданд. Ин майлон дар ҷомеаи Олмон рӯз то рӯз меафзуд. Фишор ба президенти Олмон ба нафъи ҲМСДК зиёд мешуд. Гинденбург ба он тоб наоварда, 30 январи соли 1933 Гитлерро Канслери Олмон таъйин кард.

Расми 10. Соли 1933 дар Олмон ба сари ҳокимият омадани фашистон

Сиёсати хориҷии Олмон. Дар солҳои 20-ум сиёсати хориҷии Олмон асосан ба он равона карда шуда буд, ки мақоми худро дар арсаи байналмилалӣ аз нав барқарор кунад ва аз тобеияти сиёсию молиявии давлатҳои ғолиби Ҷанги якуми ҷаҳонӣ халос шавад.

Баъди дар Олмон ба сари қудрати иҷроия омадани Гитлер ва ҲМСДК дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумат тағйироти куллӣ ба амал омад. Фашистон дар мамлакат ғояҳои ниқорталабӣ ва инсонбадбиниро ҳамарӯза паҳн мекарданд. Инчунин, мехостанд ба ҳокимияти мутлақ соҳиб шаванд. Барои ҳамин ҳукумати фашистии Гитлер неруҳои сиёсии дигар ва муассисаҳои демократии мамлакатро нест кард.

Фашистони Олмон шиор ба миён гузоштанд, ки «шартномаи сулҳи Париж таҷдиди назар карда щавад». Бо нияти эътироз ба ин шарнома моҳи октябри соли 1933 вакилони Олмон Конференсияи байналмилалӣ оид ба халъи силоҳро тарк намуданд. Дере нагузашта Олмон эълон кард, ки аз Лигаи Миллатҳо мебароянд.

Дипломатияи Олмони фашистӣ дар арсаи байналмилалӣ бомуваффақият амал мекард. Ба он муяссар шуд, ки дар Конференсияи байналмилалии Мюнхен ғалаба ба даст орад. Бо талаби Олмон ва онро дастгирӣ намудани Англия, Фаронса, ИМА ва ризояти ҳукумати Чехословакия вилояти Судет аз Чехословакия гирифта, ба Олмон дода шуд. Ба Олмон инчунин муяссар шуд, ки солҳои 1938-1939 Австрия ва Клайпедаро ба даст дарорад. Бо ташаббуси Олмон барои мубориза бар зидди ИҶШС «Иттиҳоди зидди коминтерн» таъсис дода шуд. Моҳи майи соли 1939 дар Берлин созишномаи «Иттиҳоди ҳарбии Италия ва Олмон» ба имзо расид. Соли 1940 Олмон бо Ҷопон низ чунин созишнома баст. Бо ҳамин иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ташкил ёфт. 28 августи соли 1939 дар байни Олмон ва ИҶШС ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан баста шуд.

Ҳамин тариқ, дастгоҳи давлатии фашистии Олмон баҳри амалӣ гардидани сиёсати истилогаронаи хориҷӣ бо шиддати том кор мекард. Ҳамагӣ баъди чанд рӯзи бо ИҶШС бастани созишномаи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан Олмони фашистӣ Ҷанги дуюми ҷаҳониро оғоз намуд.

Савол ва супориш

1. Чаро Конститутсияи Олмон «Конститутсияи Веймар» ном гирифтааст? 2. Конститутсияи Веймар дар бораи сохти сиёсӣ мақомоти ҳокимияти давлатии Олмон чиҳо гуфтааст? 3. Чаро ҳукумати Шейдеман ба созишномаи сулҳи Париж имзо нагузошта, ба истеъфо рафт? 4. Дар Олмон фашизм кай ва чӣ тавр ба сари қудрат омад? 5. Гинденбург Гитлерро кай ва барои чӣ Канслери Олмон таъйин намуд? 7. Сиёсати хориҷии Олмони солҳои 30-юмро таҳлил кунед.

§3. АНГЛИЯ - БОЗИГАРИ АСОСӢ ДАР НИЗОМИ МУСТАМЛИКАДОРИИ ҶАҲОН

Расми 11. Харитаи Англия

Англия дар солҳои аввали баъдиҷангӣ. Англия яке аз давлатҳои асосии ғолиби Ҷанги якуми ҷаҳонӣ буд. Ба вай муяссар шуд, ки Олмонро аз бозорҳои ҷаҳонӣ, баҳру уқёнусҳо ва мустамликаҳо танг карда барорад. Мулкҳои мустамликавии Британияи Кабир 2 миллиону 619 ҳаз. км^2-ро ташкил мекард. Аҳолии мустамликаҳои Британияи Кабир ҳанӯз то оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ 525 миллион нафарро ташкил медод.

Сохти сиёсии Англия мисли пештара мутлақияти шоҳигарии маҳдуд буд. Дар мамлакат кайҳо боз ҳизбҳои консервативӣ, лейбористӣ, либералӣ ва сотсиалистӣ амал мекарданд. Соли 1919 Ҳизби коммунистӣ низ таъсис ёфт. Мубориза барои ҳокимият асосан дар байни се ҳизб - консервативӣ, либералӣ ва лейбористӣ сурат мегирифт. Баъди ҷанг низоми сиёсии демократии Британияи Кабир боз ҳам такмил дода шуд. Дар интихоботи соли 1918 дар таърихи Англия бори аввал занҳо иштирок намуданд. Ин иқдом қисми таркибии ислоҳоти низоми интихоботии Англия буд. Ислоҳоти мазкур меъёри молумулкии интихобкунандагонро бекор ва синну соли онҳоро барои мардҳо то 21 кам кард. Ин буд, ки шумораи интихобкунандагон аз 8 миллион якбора ба 21 миллион нафар расид.

Қонун дар бораи маориф маълумоти ҳатмии ибтидоиро барои кӯдакони то 14-сола муқаррар намуд. Тавассути як қонуни дигар ҳадди ақали ҳаҷми маош муайян карда шуд.

Ба маҷрои осойишта даромадани иқтисоди Англия бо мушкилии зиёде амалӣ мегардид, ки ин сабаб дошт. Англия дар солҳои ҷанг то 70фоизи тиҷораташро аз даст дод. Бинобар ин, аз нав барқароркунии робитаҳои тиҷоратии бо давлатҳои он тарафи баҳру уқёнусҳо қатъгардида ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ шуд. Дар мамлакат неруи сершумори қобили меҳнат бекор буд. Қарзи давлатӣ аз 650 млн. фунт - стерлинги соли 1914 ба 8 млрд. фунт-стерлинг расид.

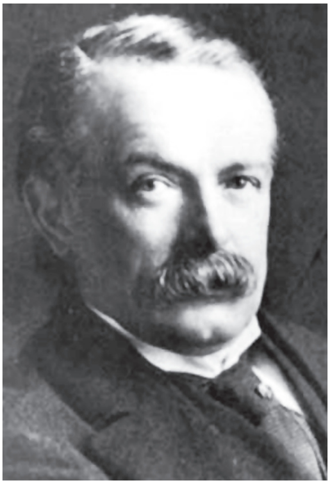

Расми 12. Дэвид Ллойд Ҷорҷ – нахуствазири Британияи Кабир

Барои пешрафти иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоии мардум Ҳизби консерваторон ва иттифоқчии он – Ҳизби либералӣ ба интихобкунандагон нисбат ба ҳизбҳои дигар барномаи муштараки беҳтар пешниҳод намуданд. Аз ин рӯ, доираҳои соҳибкорию тиҷоратии мамлакат дар атрофи ин ҳизбҳо муттаҳид шуда, ғалабаи онҳоро дар интихоботи соли 1918 ва баъд дар интихоботҳои дигари наздиктарин ҳам таъмин намуданд. Иттифоқи Ҳизби консерваторон ва Ҳизби либералии ба сари қудрат омада барқароркунии иқтисоди Англия ва рушди онро таъмин карда тавонист. Сатҳи зиндагии мардум беҳтар шуд ва бекорӣ ба ҳадди ақал расид.

Британияи Кабир мамлакати калонтарини мустамликадор буд. Дар солҳои аввали баъдиҷангӣ дар мустамликаҳои он ҳаракати миллӣ - озодихоҳӣ вусъат ёфт. Ҳукумати Англия маҷбур мешуд, ки дар баъзе мустамликаҳо силоҳ ба кор бурда, бо дигар мустамликаҳо созиш карда, умри империяи мустамликавии Британияи Кабирро дарозтар кунад.

Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 1919 - 1923. Сиёсати хориҷии Англия ба он равона карда шуда буд, ки мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам кунад. Аз ин рӯ, Низоми Версал дар Созишномаи сулҳи Париж бештар маҳз бо назардошти тақозои манфиатҳои империализми англис таҳия ва қабул карда шуда буд. Намояндагони Англия дар ин конференсия мақоми аввалро соҳиб шуданд, ҳарчанд рақобат бо Фаронса ва ИМА низ ба миён омада буд. Ба Англия муяссар шуд, ки баъди ҷанг давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувваттарини ҷаҳон – ИМА нагузорад, ки дар бозсозии баъдиҷангии Аврупо ба мақоми аввал соҳиб шавад. Ин буд, ки доираҳои ҳукмрони ИМА аз натиҷаҳои конференсияи байналмилалии Париж норозӣ буданд.

Дар сиёсати нисбат ба Русияи Шӯравӣ Англия бо Фаронса ва ИМА ҳамфикр буд. Ҳанӯз баҳори соли 1918 таҷовузи зидди Русияи Шӯравии мамлакатҳои империалистӣ оғоз ёфта, соли 1919 таҷовузи Антанта ва Ҷопон ба ин давлат боз ҳам васеътар шуд, ки дар он ИМА ҳам фаъолона иштирок мекард.

Британияи Кабир яке аз давлатҳои фаъоли конференсияҳои Байналмилалии Вашингтон, Генуя, Гаага ва Лозанна буд. Дар ин конференсияҳо Британияи Кабир ҳамчун давлати дорои дипломатияи қавӣ баромад кард, ҳарчанд на ҳамаи ин конференсияҳо барои ташкилкунандагонашон ва пеш аз ҳама, Британияи Кабир, нафъ бахшиданд

Англия дар солҳои 1924 - 1929. Дар солҳои 1924 - 1929 дар Англия болоравии иқтисодӣ нисбат ба солҳои 1919-1923 босуръаттар буд. Соли 1929 ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба сатҳи соли 1913-и пешазҷангӣ расид. Шумораи бекорон қариб 1 миллион нафарро ташкил намуд.

Сарфи назар аз болоравии истеҳсолоти саноатӣ, маҳз дар ҳамин солҳо дар Англия ҳаракати иҷтимоӣ ҷоннок шуд. Аҳли меҳнат аз ҳукумати ҳизбҳои консерваторон ва лейбористҳо ҳифозати иҷтимоии худро тақозо мекард. Бо ин мақсад заҳматкашон борҳо коршиканӣ кардаанд.

Қаблан барои ҳокимият асосан ду ҳизб - Ҳизби консервативӣ ва Ҳизби либералӣ мубориза мебурданд. Дар ин давра Ҳизби либералӣ дар майдони сиёсӣ мақоми худро аз даст дод. Ҷойи онро Ҳизби лейбористӣ гирифт. Барои ҳокимият асосан ҳизбҳои лейбористӣ ва консервативӣ мубориза мебурд. Ҳизби лейбористӣ оҳиста-оҳиста дар байни аҳли меҳнат обрӯманд шуда, дар интихоботи парламентӣ овозҳои зиёди интихобкунандагонро соҳиб мегардид. Масалан, дар интихоботи парламентии соли 1924 Ҳизби консервативӣ 534000, Ҳизби лейбористӣ 4348000 ва Ҳизби либералӣ 4252000 овоз гирифтанд, яъне Ҳизби лейбористӣ ба ҷойи дуюм баромад. Ҳамин тариқ, дар муборизаи сиёсӣ гоҳ як хизб ба ҷойи аввал мебаромад ва гоҳ ҳизби дигар.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933. Дар солҳои 1925-1926 Англияро коршиканиҳои коргарони саноатӣ фаро гирифтанд. Фаъолияти иттифоқҳои касаба (тред-юнионҳо) ҷоннок шуд. Қонуни соли 1927 «Дар бораи мухолифатҳо дар саноат ва тред-юнионҳо» зиддихалқӣ буда, корпартоиҳои умумӣ ва якдилонаро манъ мекард. Дар ин давра ҳамкории роҳбарияти Конфедератсияи британиявии меҳнат (КБМ) бо

Расми 13. Намуди Лондон – пойтахти Англия

соҳибкорон ба маҷрои мусолиҳа даромад. Манфиатҳои соҳибкорон барои баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсолот ва дар бозори ҷаҳонӣ рақобат карда тавонистани молҳои британиявӣ аз тарафи қисми ростгарои КБМ дастгирӣ ёфт. Соли 1926 конгресси тред-юнионҳо сиёсати даст кашидан аз мубориза бар зидди соҳибкоронро интихоб намуд. Дар зери фишори ҳукумат иттифоқҳои касабаи Англия бо ҳамроҳии соҳибкорон Шӯрои Саноати Миллиро ташкил намуданд. Ҳамин тавр, иттифоқҳои касаба ва соҳибкорони Британияи Кабир бо роҳи зӯрӣ оштӣ шуданд.

Вале ин чораҳои иҷтимоию иқтисодӣ Англияро аз буҳрони иқтисодӣ эмин дошта натавонистанд. Моҳияти буҳрони иқтисодии Англия он буд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот кам шуд. То соли 1932 он тахминан 32 фоизи пеш аз буҳронро ташкил намуд. Дар баъзе соҳаҳои алоҳида, масалан, дар истеҳсоли чӯян, пӯлод, мошинҳо, ангишт ва киштисозӣ маҳсулоти саноатӣ аз сатҳи умумӣ паст буд. Соли 1931 даромад аз тиҷорат ва пардохт номутаносиб шуд. Даромади хориҷӣ ҳам паст фуромад. Ба империализми англис беқурбшавии маблағҳои дар хориҷи кишвар гузоштааш зарбаи сахт зад. Он 24 фоизро ташкил намуд.

Аз буҳрони иқтисодӣ аҳли меҳнат зарари калон дид. Дар натиҷаи муфлисшавии корхонаҳо ва баста шудани онҳо ҳазорон нафар кормандон бекор монданд. Дар Англия соли 1932 бекорон зиёда аз 3 миллион нафарро ташкил намуданд.

Соли 1938 дар Англия болоравии истеҳсолот оғоз ёфта, то миёнаҳои соли 1939 ба сатҳи тобуҳронӣ расид. Истеҳсоли неруи барқ, автомобил, пӯлод ва оҳан зиёд гардид ва сохтмон вусъат ёфт, шумораи бекорон кам шуд.

Дар солҳои 1934 - 1939 дар Англия Иттиҳоди миллӣ ҳукмронӣ мекард, ки он соли 1935 дар интихоботи парламентӣ ғалаба ба даст оварда буд.

Сарвазири Англия соли 1935 Болдуин ва аз соли 1937 Н. Чемберлен буд. Сиёсати дохилии ҳарду ҳукумат ҳам ба нафъи табақаҳои болоии Англия равона карда шуда буд. Барои гирифтани пеши роҳи ҳаракати фаъоли иҷтимоӣ якчанд қонун қабул карда шуд.

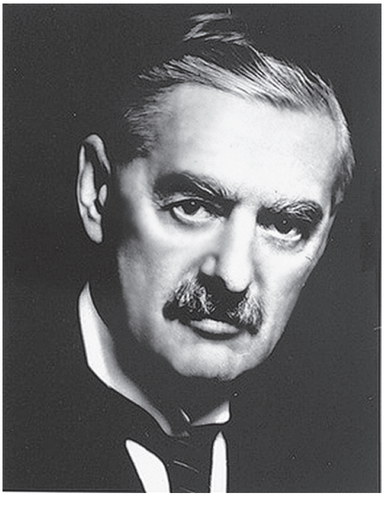
Расми 14. Нахуствазири Англия Невилл Чемберлен

Сиёсати хориҷии Англия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 30-юм ба ҳифзи манфиатҳои империалистии мамлакат равона карда шуда буд. Аз ин рӯ, ҳукумат кӯшиш мекард, ки иттифоқи худро бо буржуазияи доминионҳо мустаҳкам карда, бар зидди ҳаракати

миллию озодихоҳӣ мубориза барад. Ин иттифоқ дар сурати ҷанги Англия бо давлатҳои хориҷӣ ба нафъи империализми Британия хизмат мекард.

Сиёсати зиддихалқии империализми Британия дар муносибат бо Ҳиндустон бараъло исбот мегардид. Британияи Кабир мехост, ки мустамликадории худро дар ин ҷо абадӣ гардонад. Бо ҳамин мақсад соли 1935 барои Ҳиндустон конститутсияи нав таҳия намуд, ки он «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон» ном дошта, ҳолати мустамликавии Ҳиндустонро мустаҳкам ва идома мебахшид.

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ҳукумат дар палатаи лордҳо лоиҳаи қонунеро тасдиқ кунонд, ки ҳокимияти бе ин ҳам номаҳдуди генерал-губернатори Ҳиндустонро боз ҳам васеътар кард. Ин қонун ба губернатори Ҳиндустон ҳуқуқи диктаторӣ дод.

Англия дар Миср ҳам хӯҷаинӣ мекард. Иқтисод ва молияи Миср пурра дар зери назорати Англия буданд. Соли 1936 Англия бо Миср шартномаи асоратоваре ба имзо расонда, онро тобеи худ гардонд. Англия ҳуқуқ пайдо кард, ки артиши худро дар ин мамлакат мустақар кунад.

Сиёсати Англия нисбат ба доминиони «таслимнашаванда», яъне Ирландия тағйир наёфт. Англия Ирландияро аз ҷиҳати иктисодӣ сахт истисмор мекард. Соли 1937 парламенти Ирландия Конститутсияи нави мамлакатро қабул кард, ки он Ирландияро соҳибистиқлол эълон намуд. Вале баъди ин ҳам, тобеияти Ирландия ба шоҳигарии Англия аз байн нарафт.

Дар солҳои 1934-1939 муносибатҳои Англия бо Олмон, Италия ва Ҷопон тезутунд шуданд.

Савол ва супориш

1. Англия ба маҷрои ҳаёти осойишта чӣ тавр дохил мешуд? 2. Мустамликаи калонтарини Англияро аз харитаи таърих нишон диҳед. 3. Дар бораи нуктаҳои асосии сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 1919-1923 иттилоъ диҳед. 4. Дар бораи болоравии иқтисодии Англия дар солҳои 1924 - 1929 далелҳо биёред. 5. Ҳукумати Англия барои аз буҳрони иқтисодӣ баровардани мамлакат кадом роҳу воситаҳоро ба кор мебурд? Оё онҳо фоида оварданд? 6. Дар бораи сиёсати мустамликадории Англия чӣ гуфта метавонед? 7. Дар солҳои 30-юм муносибатҳои Англия бо кадом давлатҳо тезутунд шуданд?

§ 4. ФАРОНСА ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИИ БАЪДИҶАНГӢ

Зарари Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Фаронса. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Фаронса бадбахтиҳои бешумор овард. Зиёда аз 2 миллион нафар аҳолии он ҳалок ва маъюб гардиданд. Даҳ вилояти тараққикардаи саноатӣ хароб ва ғорат карда шуд. Мамлакати дорои захираи калони пулӣ ба мамлакати аз сармоядорони ИМА ва Англия қарздор табдил ёфт. Қарзи давлати Фаронса қариб 50 фоизи дороии миллиро ташкил намуд. Ҳаҷми

Расми 15. Харитаи маъмурии Фаронса

истеҳсоли саноатӣ танҳо 57 фоизи давраи тоҷангиро ташкил кард. Дар солҳои аввали баъдиҷангӣ ҳам пастравии он идома дошт.

Фаронса дар солҳои 1919-1929. Бо тараққиёти саноати ҳарбӣ дар марказ, қисматҳои ҷанубу ғарбӣ, ҷануб ва ғарби мамлакат марказҳои нави саноатӣ бунёд шуданд. Дар он ҷойҳо корхонаҳои металлургӣ, мошинсозӣ, таҷҳизоти электротехникӣ ва корхонаҳои дигар сохта шуданд, ки бо таҷҳизоти пешқадам муҷаҳҳаз буданд.

Дар ин давра сармояи саноатию бонкӣ афзуда, ба марказонида шудани саноати Фаронса мусоидат кард. Ба Фаронса баргардонида шудани вилоятҳои Элзас ва Лотарингияи дорои саноати пешқадами замонавӣ ва захираҳои ғании зеризаминӣ ба пешрафти умумии иқтисоди мамлакат мадад расонданд. Аксари корхонаҳои саноатии ин вилоятҳо ба ихтиёри инҳисорчиён - соҳибони консернҳои Де Ванделей ва Шнейдерҳо гузаштанд. Барои барқароркунии вилоятҳои дар ҷанг хоробгардида Бонки Қарзи Миллӣ фаъолона ширкат меварзид. Дар натиҷаи ин дар иқтисоди Фаронса тағйироти куллӣ ба амал омад. Дар даромади миллӣ ҳиссаи саноат афзуд. Дар содирот маҳсулоти саноати вазнин афзалият пайдо намуд. Қисми зиёди сармоя на барои қарздиҳӣ, балки ба истеҳсолот равона мешуд. Дар ин давра сармояи Фаронса асосан ба мустамликаҳо бароварда мешуд.

Баъди ҷанг дар Фаронса низоми демократию сиёсии бисёрҳизбӣ пайваста ташаккул меёфт. Неруҳои сиёсӣ дар давраи интихоботи парламентӣ барои ба мақсадҳои барномавии худ расидан дар иттиҳодияҳои интихоботӣ муттаҳид мешуданд. Неруҳои молиявию саноатӣ дар интихоботи соли 1919 Қумитаи ҷумҳуриявии тиҷорату саноат ва Иттифо-

ки манфиатҳои иқтисодиро таъсис намуда, барои ғалабаи номзадҳои худ маблағи зиёд - бештар аз 60 миллион франк харҷ карданд. Ҳамаи аҳзоби ростгаро дар Иттиҳоди миллӣ муттаҳид шуданд. Дар муқобили Иттиҳоди миллӣ аҳзоби чапгаро меистоданд. Инҳо ҳизбҳои радикалӣ, радикал-сотсиалистӣ ва сотсиалистӣ буданд.

Дар барномаҳои пешазинтихоботии онҳо сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва хориҷӣ дарҷ гардида буд. Масалан, дар барномаи неруҳои чапгаро миллисозии корхонаҳои калони саноатии таъйиноти истеъмолӣ, ҷорӣ намудани андоз аз даромад, ба манфиати коргарони фабрикаю заводҳо қабул кардани қонунҳо ва ғайра баён ёфта буданд. Ҳизби сотсиалистӣ барномаи интихоботии ислоҳоти давлатиро пешниҳод намуд.

Дар иитихоботи соли 1919 Иттиҳоди миллӣ дар Палатаи намояндагон аз се ду ҳиссаи ваколатномаҳои вакилонро соҳиб шуд.

Интихоботҳои парламентии солҳои 1924 ва 1929 ҳам бо ҳамин усул сурат гирифтанд.

Сиёсати хориҷии Фаронса дар солҳои 1919-1929. Сиёсати хориҷии Фаронса дар ин солҳо асосан аз Созишномаи Версал бармеомад. Вилоятҳои Элзас ва Лотарингия ба Фаронса баргардонда шуданд. Фаронса ҳавзаи Саарро аз Олмон ба муддати 15 сол иҷора гирифт. Таҳти назорати Антанта мондани соҳили чапи дарёи Рейн ва ба минтақаи ғайриҳарбӣ табдил дода шудани он яке аз муваффақиятҳои калони сиёсати хориҷии Фаронса буд. Фаронса ба заиф гардонидани Олмон ҳам муваффақ шуд. Ин ҳолати Олмон мақоми Фаронсаро дар Аврупо ва ҷаҳон баландтар кард. Мулкҳои мустамликавии Фаронса васеъ шуданд. Як қисми Конгоро ба даст даровард. Барои бо Аиглия якҷоя идора кардани Того ва Камерун аз Лигаи Миллатҳо ваколатнома гирифт. Аз 132 млрд. маркаи тилои товони ҷанг (аз Олмон) 52 фоиз, яъне 64 миллиардро Фаронса ба даст овард.

Соли 1921 Фаронса бо Полша иттифоқи ҳарбӣ баст. Баъди ин бо дастгирии Фаронса дар ҳайати Чехословакия, Югославия ва Руминия Антантаи хурд созмон дода шуд. Фаронса ният дошт, ки ба ин давлатҳо такя карда, бар зидди Олмон муборизаро давом диҳад.

Бухрони иқтисодии солҳои 30-юм дар Фаронса. Дар Фаронса бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ таъсири камтар дошт. Дар солҳои 20-ум Олмон ба Фаронса товони ҷанг дод. Ҳарбикунии мамлакат пеши роҳи шиддати бухрони иқтисодиро гирифт. Аз ин рӯ, бухрони иқтисодӣ Фаронсаро як сол дертар - соли 1930 фаро гирифт ва то соли 1936 давом кард. Соли 1936 оғози болоравии нави саноату кишоварзӣ вазъи зиндагии халқро то андозае беҳтар кард. Вале соли 1937 Фаронса ба бухрони нави иқтисодӣ дучор омад, ки он то оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ тӯл кашид.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар Фаронса сармояи давлатии иқтисодӣ ва дахолати давлат ба фаъолияти бонкҳою инҳисорҳо, нархгузорӣ, маҳдуд кардани ҳаҷми истеҳсолот дар кишоварзӣ ва азхуд кардани дороии мустамликаҳо зиёд шуд. Бо тақозои инҳисорчиёни ка-

лон ҳукумати Фаронса бо ном «Соҳаҳои зери ҳифозат»-ро таъсис дод. Ба он бонкҳои асосӣ, ширкатҳои калони роҳҳои оҳан, корхонаҳои калони металлургию химиявӣ ва ширкатҳои тиҷоратии ба бозори хориҷӣ робитадошта шомил гардиданд. Корхонаҳои «Соҳаҳои зери ҳифозат» аз хазинан давлат ёрии калон гирифта, супоришҳои давлатиро иҷро менамуданд. Ин сиёсат Фаронсаро аз бuҳрони иқтисодӣ бароварда бошад ҳам, корхонаҳои хурд ва миёнаро, ки аз дастгирии давлат маҳрум буданд, муфлис гардонида, нархи маҳсулоти кишоварзӣ, молҳои косибӣ ва савдогарони хурдро паст кард.

Ҳаёти сиёсии Фаронса дар солҳои 30-юм. Соли 1932 дар Фаронса интихоботи навбатии парламентӣ баргузор гардид. Раиси Шӯрои Вазирони Фаронса А. Тардйе иброз дошт, ки Фаронса аз буҳрони иқтисодӣ дар ҳамон сурат зарар нахоҳад дид, ки агар нақши «Азнавсозии миллӣ»-и ӯ аз тарафи интихобкунандагон дастгирӣ ёбад. Ӯ хост, ки радикал-сотсиалистонро ба тарафи худ кашад, вале ба мақсад нарасид. Сарвари радикал-сотсиалистҳо дар арафаи интихобот бо номи «Картели чап» иттиҳоди интихоботӣ ташкил намуд. Ба ин иттиҳод гурӯҳҳои гуногуни сиёсии чапгаро ворид гардиданд.

Дар интихоботи мазкур «Картели чап» ғолиб омад. Сардори ҳукумат Эррио таъйин гардид. Ин ҳукумат дар сиёсати иҷтимоии худ ба муваффақияти чашмрасе ноил шуд. Дар сиёсати хориҷӣ бошад, ба муваффақияти бештаре расид. Ҳукумати 3. Эррио соли 1932 бо ИҶШС дар бораи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан созишнома ба имзо расонид.

Солҳои 30-юм дар байни неруҳои чапгаро ва ростгаро барои ба ҳокимият соҳиб шудан рақобати сахт ҷараён дошт. Дар ин давра неруҳои чапгаро дар байни аҳли меҳнат таъсири зиёд доштанд. Бинобар ин, неруҳои ростгаро маҷбур буданд, ки бо неруҳои навтаъсиси фашистӣ дар Фаронса ҳамкорӣ кунанд. Дар оғози ҳамин давра дар Фаронса ҳатто хавфи табаддулоти фашистӣ вуҷуд дошт. Ба фашистони Фаронса баъзе сармоядорон ва ширкатҳои калон ёрии молиявӣ мерасониданд. Дар байни онҳо «Кумите де Форж», «Кумитаи саноати ангишт» ва консерни ҳарбии «Шнейдер-Крезо» низ буданд.

Расми 16. Намойиши эътирозии зидди Ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ, соли 1938

Солҳои 1934 - 1935 неруҳои зиддифашистӣ Ҷабҳаи миллӣ ташкил намуданд. Онҳо барномаи интихоботии худро

таҳия карда, ба маъракаи интихоботии соли 1936 ворид шуданд. Дар ин барнома ҳифзи озодиҳои демократӣ, халъи силоҳ, пароканда кардани лигаҳои фашистӣ, афви умум, кафолати ҳуқуқи иттифоқҳои касаба барои тамоми меҳнаткашон, миллисозии саноати ҳарбӣ, ҳамкории байналмилалӣ дар ҳайати Лигаи Миллатҳо, ташкил намудани амнияти коллективона, чораҳои зидди таҷовузкорӣ, вусъат додани ҳаракат барои сулҳ, барқарор кардани қобилияти харидории аҳолӣ, ташкил намудани хазинаи миллии ёрӣ ба бекорон, бидуни ихтисор кам кардани музди меҳнат дар ҳафтаи корӣ, нафақа барои пиронсолон, мубориза бар зидди ҳаннотӣ, қиматӣ ва ғайра дохил карда шуда буданд.

Дар ин интихобот неруҳои дар Ҷабҳаи миллӣ муттаҳидшуда ғалаба карданд.

Ба ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ сотсиалист Леон Блюм роҳбарӣ мекард. Ин ҳукумат барои амалӣ намудани барномаи пешазинтихоботӣ ҷидду ҷаҳди зиёде ба харҷ дод ва як қисми онро иҷро ҳам намуд. Лекин соли 1937 ҳукумати Блюм ба истеъфо рафт, чунки аз уҳдаи иҷрои на ҳамаи ваъдаҳои пешазинтихоботии Ҷабхаи миллӣ баромада тавонист. Ӯро радикал К. Шотан иваз намуд. Вале ҳукумати Шотан ҳам аз уҳдаи иҷрои барномаи Ҷабҳаи Миллӣ набаромада, аз иҷрои ин кор даст кашид ва дере нагузашта ба истеъфо рафт. Ба ҳукумати нав муваққатан аз нав Леон Блюм роҳбарӣ кард. 10-уми апрели соли 1938 ҳукумати сотсиал-радикалҳо бо сардории Э. Даладйе ташкил ёфт. Ҳукумати нав ба хулоса омад, ки Фаронсаро аз бухрони иқтисодӣ тавассути аз «музаффарият»-ҳои Ҷабҳаи Миллӣ даст кашидан баровардан мумкин аст.

Сиёсати хориҷии ҳукумати Ҷабҳаи Миллӣ. Чораҷӯйиҳои ҳукуматии Ҷабҳаи Миллӣ ва ҳукумати Даладйе қобилияти мудофиавии Фаронсаро суст карданд. Ӯ ошкоро табаддулоти генерал Франкоро дар Испания дастгирӣ намуд. Соли 1938 Даладйе ҳатто сарҳади байни Испания ва Фаронсаро кушода, бо ин кирдор имкон дод, ки дар Испания фашизм ғалаба кунад.

Моҳи сентябри соли 1938 Гитлер талаб кард, ки вилояти Судети Чехословакия ба Олмон дода шавад. Даладйе розӣ шуд ва 29 сентябри соли 1938 дар конференсияи Мюнхен дар баробари намояндагони Англия, Олмон, Италия ва Чехословакия барои ба Олмон додани вилояти Судети Чехословакияи соҳибистиқлол имзо гузошт.

Хиёнати Мюнхен Ҷабҳаи Миллиро пароканда кард, чунки ҷонибдори сиёсати хориҷии Фаронса танҳо Ҳизби радикал-сотсиалистӣ буд. Неруҳои дигари сиёсӣ аз ҷабҳа баромадани худро эълон карданд.

Баъди хиёнати Мюнхен ҳукумати Фаронса дар амал ба ифодагари манфиатҳои сиёсати хориҷии Олмон табдид ёфт.

Савол ва супориш

1.Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Фаронса чӣ зарар овард? 2. Дар солҳои 1919 - 1923 болоравии саноати Фаронса чӣ тавр сурат гирифт? 3. Нуктаҳои асосии сиёсати хориҷии Фаронсаи

солҳои 1924 - 1929-ро баён кунед 4. «Картели чап» дар Фаронса кай ба сари қудрат омад? 4. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба Фаронса чӣ зарар овард? 5. Фаъолияти Ҷабҳаи миллии Фаронсаро шарҳ диҳед. 6. Дар бораи сиёсати хориҷии ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ ва Даладйе нақл кунед. 7. Ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии Фаронсаи солҳои 20-ум ва 30-юм баҳо диҳед.

§ 5. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР ҶУСТУҶӮЙИ РОҲҲОИ НАВИ РУШД БАЪД АЗ ШИКАСТ ДАР КОНФЕРЕНСИЯИ ПАРИЖ (СОЛҲОИ 1919 - 1929)

Расми 17. Харитаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка

Оқибати Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои ИМА. Ҷанги якуми ҷаҳон қитъаи Америкаро фаро нагирифта буд. Иштироки артиши Америка дар амалиёти ҳарбӣ танҳо тобистони соли 1918 оғоз ёфт. Аз ин рӯ, талафоти ҷонии ИМА ҳамагӣ 120 ҳазор ва захмбардоштагон 280 ҳазор нафарро ташкил намуд.

Аз назари иқтисодӣ Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба ИМА даромади калон овард. ИМА ба давлатҳои ҷангкунанда лавозимоти ҳарбӣ, сару либос, хӯрокворӣ ва ғайра мефурӯхт. Даромади софи инҳисорҳои Америка аз ин ҳисоб 39,6 млрд. долларро ташкил намуд. Ин даромад имкон дод, маблағгузорӣ ба саноати мамлакат афзояд. Маҳз бо ҳамин сабаб ҳиссаи ИМА дар истеҳсоли саноатии ҷаҳон афзуд. Соли 1920 ИМА қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии ангишт, аз панҷ се ҳиссаи чӯян ва пӯлод, аз се ду ҳиссаи нафт ва 85 фоизи автомобилҳои истеҳсолшудаи ҷаҳонро медод. Ҳамин тариқ, ИМА ба давлати пуриқтидортарини дунё табдил ёфт.

ИМА дар давраи пеш аз ҷанг дар масъалаи ба хориҷа содир кардани сармоя аз давлатҳои дигари пуриқтидори ҷаҳон ақиб мемонд. Он ҳамагӣ 3 млрд. долларро ташкил медод, дар сурате, ки давлатҳои Авру-

по ба ИМА 5 млрд. доллар ворид намуда буданд.

Супоришҳои бузурги ҳарбии давлатҳои Антанта ба ширкатҳои Америка қарзи Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро кам карданд. То соли 1919 маблағгузории дарозмуддати давлатҳои Аврупо дар ИМА то 3 млрд. доллар паст фуромад. Дар баробари ин ИМА содироти сармояро ба хориҷа густариш дод. Шакли асосии ин содирот қарзҳо буданд. Маблағи умумии содироти қарзҳо то аввали соли 1921-ум 11 млрд. долларро ташкил намуд. Ба давлатҳои хориҷӣ маблағгузории хусусии сармоядорони Америка низ афзуд. Соли 1919 ин гуна маблағгузорӣ ба 6,5 млрд. доллар расид. Аз ин бармеояд, ки ИМА дар солҳои ҷанг аз мамлакати қарздор ба мамлакати бузурги қарздиҳанда табдил ёфтааст.

Чунин ҳолат доираҳои ҳукмрони Америкаро водор менамуд, ки барои дар ҷаҳон ба мақоми сарварӣ соҳиб шудани Иёлоти Муттаҳидаи Америка мубориза баранд. Ба ин сиёсат президенти Америка Вудро Вилсон асос гузошта буд.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1919-1924. Сиёсати хориҷии ИМА дар давраи баъдиҷангӣ дар «Чаҳордаҳ модда»-и 8 январи соли 1918 ба Конгресс пешниҳодкардаи президент Вудро Вилсон инъикос гардидааст. Дар ин нома барномаи баъдиҷангии бозсозӣ, муносибатҳои байналмилалӣ ва мақоми ИМА пешниҳод шуда буд. Дар ин ҳуҷҷат, аз он ҷумла чунин масъалаҳо баён ёфта буданд: бекор кардани созишномаҳои дар солҳои ҷанг ба таври пинҳонӣ басташудаи давлатҳои Антанта, эътирофи ҳаққи таъйини сарнавишти халқҳои давлатҳои мустамлика, барои ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон фароҳам овардани шароити яксони гумрукӣ, дар мулкҳои Олмон ва Туркия эълон кардани қоидаи «дарҳои кушода» ва ғайра.

Дар Конференсияи байналмилалии Париж вакилони ИМА маҳз барои иҷро гардидани ҳамин барнома ҷидду ҷаҳд намуданд. ИМА намехост, ки Фаронса ва Англия дар натиҷаи қарорҳои Созишномаи сулҳи Париж аз ҳад зиёд пурзӯр шаванд. Президенти ИМА В. Вилсон бар он ақида буд, ки Лигаи Миллатҳо барои Америка ҳамин вазифаро иҷро менамояд. Аз ин рӯ, созмон дода шудани Лигаи Миллатҳоро ҳарҷониба дасттирӣ ва ташвиқу тарғиб мекард. Лекин ИМА Англия ва Фаронса муқобилати сахт нишон дода, ин конференсияро ба маҷрои манфиатҳои худ дохил наму-

Расми 18. Ҳенри Форд ва писараш бо автомобили 10-уминмиллионии тамгаи «Форд-модел-Т»

данд. Ҳамин тариқ, нақшаҳои В. Вилсон дар Конференсияи сулҳи Париж амалӣ нашуданд. Шикасти дипломатии В. Вилсон дар Париж норизоии сармоядорону сиёсатмадорони Америкаро ба вуҷуд овард. Бо сардории раиси Комиссияи Сенат оид ба корҳои хориҷӣ Генри Кэбот Лоҷ нисбати В. Вилсон оппозитсия ба вуҷуд омад. Ҷонибдорони Лоҷ талаб мекарданд, ки қарорҳои Созишномаи сулҳи Париж тасдиқ карда нашаванд ва ИМА дар фаъолияти Лигаи Миллатҳо ширкат наварзад. Лоҷиҳо шиор ба миён гузоштанд, ки «дастҳои Америка бояд кушода бошанд», то ки ҳукмрони ҷаҳон шуда тавонад. Ба роҳбарияти Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон аз ҷониби Сенат тасдиқ карда нашудани қарорҳои сулҳи Париж муяссар гардид. Сенат қарорҳои Созишномаи сулҳи Парижро рад кард ва сиёсати пешгирифтаи хориҷии ҳукумати В. Вилсон шикаст хӯрд.

Вазъи дохилии ИМА дар солҳои 1919-1924. Низоми танзими давлатии иқтисоди мамлакат яке аз сабаб ва омилҳои асосии болоравии иқтисодии ИМА гардид. Дар ин давра Конгресс қонунҳое қабул кард, ки ба пешравии саноат ва кишоварзӣ мусоидат намуданд. Дар натиҷа даромади корхонаҳои саноатӣ ва фермерҳо афзуд. Музди меҳнати заҳматкашон ва хизматчиёни давлатӣ низ боло рафт. Зиндагии оммаи мардум беҳтар щуд.

Тағйирот дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳаёти сиёсии мамлакат низ таъсир расонд. Тараққиёти сармояи давлатии инҳисорӣ дар мамлакат боиси пурзӯршавии неруҳои иртиҷоӣ гардид. Дар охирҳои соли 1920 ва аввали соли 1921 бо амри вазири адлия комиссия дар саросари мамлакат гирудорҳои «радикалҳо»-ро ташкил намуд. Дар натиҷаи ин қисме аз зиёиёни пешқадамро ба маҳбас гирифта ва ё ба хориҷи кишвар табъид карда шуданд. Дар ин давра ҳар гуна гурӯҳҳои иртиҷоӣ, аз он ҷумла Лигаи Америка ва дастаҳои Ку-клукс-кланҳо ба фаъолият шурӯъ карда, бар зидди аҳолии ғайрисафедпӯст мубориза мебурданд. Ҳаракати иҷтимоӣ дар нимаи аввали солҳои 20-ум иёлоти зиёди Америкаро фаро гирифт. Мардум арзишҳои демократӣ ва ғояҳои озодию бародариро ҳимоя мекарданд. Дар мамлакат мисли пештара ду ҳизби асосӣ - Ҳизби демократӣ ва Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон бо ҳамдигар барои ҳокимият рақобат мекарданд. Дар баробари онҳо ҳизбу созмонҳои дигар ҳам ташкил ёфтанд. Соли 1919 дар ш. Чикаго анҷумани умумиамерикоӣ баргузор гардид, ки он Ҳизби миллии Коргариро таъсис дод. Дар ин давра Федератсияи меҳнати Чикаго, Лигаи ғайриҳизбиҳо, Комитети 48 ва Ҳизби сотсиалистӣ низ ташкил ёфтанд. Дар ҳайати Ҳизби сотсиалистӣ қаноти чап ташкил ёфт, ки он ба ақидаҳои коммунистӣ такя мекард. Аъзои ин гурӯҳ соли 1919 аз Ҳизби сотсиалистӣ ҷудо шуда, ду ҳизби коммунистӣ ташкил намуданд.

Ҳар ҳизби сиёсӣ ҷомеаи Америкаро ба таври худ дидан мехост. Ҳаёти сиёсии Америка дар давраи интихоботҳои президентӣ ва парламентӣ махсусан фаъол мешуд. Солҳои 1919-1920 дар ИМА бӯҳрони барзиёдистеҳсолкунӣ ба амал омад. Бо ҳамин сабаб нархи маҳсулоти

кишоварзӣ 3-4 баробар паст фуромад. Истеҳсоли саноатӣ маҳдуд ва музди меҳнат кам шуд. Ин ҳолат обрӯйи Ҳизби демократии дар сари қудратбударо паст кард. Аз ин ҳолат Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон устокорона истифода бурд. Дар интихоботи президентии соли 1920 номзади ин ҳизб Уоррен Гардинг ба гирифтани зиёда аз 16 миллион овози интихобкунандагон ноил шуд ва президенти ИМА интихоб гардид. Соли 1923 Гардинг вафот кард ва ҷойи ӯро то интихоботи навбатии президентӣ Калвин Кулиҷ ишғол намуд. Дар интихоботи президентии соли 1924 Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон аз нав ғолиб омад. Номзади он Калвин Кулиҷ 15,7 миллион овоз гирифта, ба муҳлати 4 соли оянда президенти ИМА интихоб шуд.

Болоравии нави иқтисодии ИМА. Аз соли 1924 болоравии нави иқтисодии ИМА оғоз ёфт ва то соли 1929 давом кард. Дар охири солҳои 20-ум нисбат ба давраи тоҷангӣ истеҳсоли саноатии ИМА 70 фоиз афзуд, ки 48 фоизи истеҳсолоти умумии саноатии мамлакатҳои сармоядории ҷаҳонро ташкил намуд. Соли 1924 ИМА нисбат ба ҷамъи давлатҳои Англия, Фаронса, Олмон, Италия ва Ҷопон 10 фоиз зиёдтар маҳсулоти саноатӣ истеҳсол кардааст, чунки суръати тараққиёти саноати ИМА дар натиҷаи навоварӣ, ҷорӣ намудани стандартизатсия, ба миқдори зиёд истеҳсол кардани маснуоти техникию технологӣ ноил гардид.

Дар шароити болоравии иқтисодӣ соли 1928 дар ИМА интихоботи навбатии президентӣ баргузор гардид, ки дар он номзади Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон Герберт Гувер ғолиб омад. Ӯ фаро расидани «асри шукуфоии абадӣ»-и Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро пешгӯйӣ кард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1924-1929. Ба иқтидори бузурги иқтисодии Америка такя намуда, Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон дар марҳалаи аввал сиёсати ишғоли молиявию иқтисодии ҷаҳонро ба ҷойи аввал гузошт. Дар солҳои 20-ум аз рӯйи ҳаҷми содирот ИМА дар ҷаҳон ҷойи якумро нигоҳ медошт. Дар охири ҳар давра маблағгузории Америка дар хориҷи кишвар наздики 16,5 млрд. доллар ва бо қарзҳои давлатӣ 27 млрд. долларро ташкил намуд.

Аз тарафи ИМА забти фаъолонаи иқтисодии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бо ҷуръат амалӣ мешуд. То соли 1929 маблағгузории ИМА дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ ба ҳаҷми дар ин ҷо маблағгузорӣ кардани Англия баробар шуд. Дар охири солҳои 20-ум аз 20 мамлакати Америкаи Лотинӣ 14-тоашон дар зери назорати иқтисодӣ ва ҳарбии Америка буд.

ИМА ба Шарқи Дур ҳам диққати ҷиддӣ медод, алалхусус ба Чин. ИМА аз ин ҷо рақибони деринаи худро то ҳадде танг карда баровард, вале Ҷопон дар бозорҳои Чин ҳанӯз ҳам мавқеъ дошт. Ҳарчанд ИМА, Англия ва Ҷопон дар масъалаи бозори Чин бо ҳамдигар рақобат мекарданд, вале ҳангоми соли 1924 дар Чин оғоз ёфтани инқилоби буржуазӣ онҳо зуд қувваҳои худро муттаҳид карда, бар зидди инқилоби Чин ба мубориза бархостанд, чунки ин инқилоб му-

холифи манфиатҳои ҳарсеи онҳо буд.

Дар солҳои 20-ум ИМА мавқеи худро дар Аврупо ҳам мустаҳкам кард. Дар ин қитъа «Нақшаи Дауэс» амалӣ шуд. Вомбаргҳои Америка аввал дар Олмон ва баъд дар баъзе давлатҳои дигари Аврупо ҳам ҳукмрон гардиданд. Вомбаргҳои чандинмиллиардаи ИМА ба ниқорталабони Олмон имкон доданд, ки иқтидори ҳарбию иқтисодии мамлакати худро аз нав барқарор намоянд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои ИМА чӣ тавр анҷом ёфт? 2. Президент Вудро Вилсон ба кадом сиёсати хориҷии ИМА асос гузоштааст? 4. «Чаҳордаҳ модда»-и Вудро Вилсонро шарҳ диҳед. 4. Оё дипломатияи ИМА дар Конференсияи сулҳи Париж ғалаба кард? 7. Ибораи Лоҷ «дастҳои Америка бояд кушода бошанд»-ро шарҳ диҳед. 8. Дар бораи ҳаёти иқтисодию сиёсии ИМА дар солҳои 1919-1924 нақл кунед. Конгресси ИМА барои пешрафти иқтисодии ИМА кадом воситаҳоро ба кор мебурд? 9. Дар бораи болоравии иқтисодии ИМА дар солҳои 1924 - 1929 далелҳо биёред. 10. Дар бораи ҳаёти сиёсии ИМА дар солҳои 1919 - 1929 нақл кунед.

§ 6. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1929 - 1939

Буҳрони иқтисодии солҳои 1929-1933. Буҳрони иқтисодии дар мамлакатҳои сармоядории ҷаҳон баамаломада, пеш аз ҳама, Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро фаро гирифт. Ин буҳрони барзиёдистеҳсол буд. Он соли 1929 дар биржаи Ню-Йорк оғоз ёфтааст.

Буҳрони иқтисодӣ дар ИМА бештар ба саноати вазнин зарар овард. Барои дар сатҳи қаблӣ нигоҳ доштани даромад иттиҳодияҳои инҳисорӣ аз сиёсати ба таври сунъӣ дар сатҳи баланд нигоҳ доштани нархҳо истифода мебурданд. Барои ин онҳо ҳаҷми истеҳсолро ба ҳадди ақал мерасонданд. Ҳамин тариқ, истеҳсоли пӯлод дар солҳои буҳрон бештар аз чор баробар кам шуд. Дар ИМА аз 285 печи домнагӣ дар миёнаи соли 1932 ҳамагӣ 46-тоашон кор мекарданд.

Буҳрон аҳволи коргаронро вазнин кард. То охири соли 1932 шумораи бекорон дар Америка қариб ба 17 миллион нафар расид, яъне ҳар коргари дуюм бекор буд. Танҳо 10 фоизи коргарон бо кор пурра таъмин буданд.

Дар аввали солҳои 30-юм аҳволи фермерҳо то ҳадди фоҷиавӣ бад шуд. Соли 1932 нисбат ба соли 1929 нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва чорводорӣ то се-чор баробар паст гардид. Аз ҳамин сабаб дар чор соли буҳрон дар ИМА барои напардохтани қарзҳо ва андозҳо 897 ҳазор хоҷагии фермерӣ ё муфлис гардиданд, ё маҷбуран фурӯхта шуданд.

Буҳрон тамоми низоми молиявии мамлакатро фаро гирифт. Моҳи октябри соли 1929 биржаҳои ИМА воҳима зер кард. Нархи саҳмияҳо ба тезӣ паст фуромад. Ин раванд қариб се сол давом кард. То моҳи мар-

ти соли 1933 пастравии нархи умумии саҳмияҳо қариб 19 млрд. долларро ташкил намуд. Буҳрони молиявӣ ба тамоми низоми бонкӣ зарба зад. Дар зарфи чор соли буҳрон наздики 5 ҳазор бонк муфлис шуданд, ки ин панҷяки тамоми бонкҳои Америкаро ташкил медод.

Сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати Г.Гувер. Маъмурияти ҷумҳуриятхоҳон роҳҳои аз буҳрон баровардани Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро саросемавор меҷуст. Ба халқи Америка ваъдаҳо медод. Вале дар аввал президент Г. Гувер барои беҳтар кардани аҳволи мардум ғайр аз барои бекорон ташкил намудани ҷойҳои кории начандон зиёд чораи дигаре андешида натавонист.

Сиёсати кишоварзии ҳукумати ИМА ба талаботи рӯз ҷавобгӯ набуд. Моҳи июни соли 1929 иҷлосияи махсуси Конгресс «Қонун дар бораи фурӯши молҳои кишоварзӣ»-ро қабул кард. Дар асоси ин қонун идораи федералии фермерӣ таъсис дода шуд. Ин қонун мебоист вазифаи ба эътидол овардани нархи наворо иҷро менамуд. Бо ҳамин мақсад аз хазинаи давлат ба идораи федералии фермерӣ 500 миллион доллар ҷудо карда шуд. Амалиёт оид ба хариди молҳои кишоварзӣ бо баъзе танаффусҳо қариб якуним сол давом кард. То миёнаҳои соли 1931 дар анборҳои идора захираи бузурги ин маҳсулот - 257 миллион бушел (1 бушел ба 36,3 кг баробар аст-Т.З.) гандум ва 1,3 миллион тойи пахта ҷамъ карда шуд. Чунин сиёсат кишоварзонро аз пурра муфлисшавӣ то як дараҷа нигоҳ дошт, вале пеши роҳи буҳрони соҳаро гирифта натавонист. Идораи федералии фермерӣ захираи бузурги маҳсулоти кишоварзиро бо нархи харидашуда фурӯхта наметавонист. Ба ҳар ҳол, ин чора ёрие буд ба фермерҳо.

Ҳукумати Гувер ба доди корхонаҳои инҳисорҳо ҳам расид. Ҳукумати федералӣ бо мақсади ҳавасмандкунии маблағгузории хусусӣ барои арзон кардани қарзҳо чораҳо меандешид. Охири соли 1929 андоз аз даромади корхонаҳоро паст кард. Соли 1933 ба молҳои воридотӣ андози гумрук зиёд карда шуд, ки ин чора ба болоравии нархи молҳои дар дохили кишвар истеҳсолшуда мусоидат кард ва истеҳсолкунандагони дохилӣ ҳавасманд шуданд.

Расми 20. Президенти ИМА Франклин Делано Рузвелт

Аз тирамоҳи соли 1931 ҳукумати Г.Гувер барои гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонкҳо ба маблағгузории бевоситаи корхонаҳои инҳисорӣ гузашт. Моҳи октябри ҳамон сол Г. Гувер ташаббускори таъсиси Муассисаи миллии қарз шуд,

ки сармояи ойинномавии он 500 миллион доллар буд.

Барои аз буҳрон баровардани иқтисодиёти ИМА ҳукумати Г. Гувер ва Конгресс чораҳои дигар низ меандешиданд.

Буҳрони иқтисодии солҳои 1929 - 1933 мавқеи байналмилалии империализми Америкаро як дараҷа паст кард. Савдои хориҷии ИМА кам шуда, кариб 70 фоизи пеш аз буҳронро ташкил намуд. Бекурбшавии маблағҳои дар хориҷа гузоштаи Америка оғоз ёфт. Дар давраи буҳрон дар байни ИМА ва рақибони империалистии он, махсусан Англия, дар масъалаи бозори фурӯши мол ва соҳаҳои маблаггузорӣ мубориза шадид ба амал омад. Англия Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро аз Канада ва Америкаи Лотинӣ фишор дода мебаровард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 30-юм ба он овард, ки дар Шарқи Дур манбаи ҷанг ба вуҷуд омад. Вақте ки моҳи сентябри соли 1931 артиши Ҷопон Манҷурияро истило кард, ҳукумати Гувер ҳатто аз маҳкумкунии сохтакоронаи ин икдоми Ҷопон ҳам худдорӣ кард. Ҳукумати Гувер гумон дошт, ки баъди истилои Манҷурия Ҷопон бар зидди ИҶШС лашкар мекашад. Вале Ҷопон сарбозони худро ба ҷониби Чин равона кард. Аз ин кирдори Ҷопон ИМА ибрози норизоӣ намуд. Ба ҳар ҳол, рақобат бо ИМА дар Шарқи Дур Ҷопонро аз сиёсати таҷовузкоронаи хориҷӣ боздошта натавонист.

«Роҳи нав»-и Франклин Делано Рузвелт. Охири соли 1932 дар ИМА интихоботи навбатии президентӣ доир гардид. Дар он номзадҳо аз Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон Гувер ва аз Ҳизби демократӣ Рузвелт иштирок карданд. Дар ин интихобот номзади демократҳо Франклин Делано Рузвелт ғалаба кард. Ба ҷонибдории ӯ 22,8 миллион нафар интихобкунандагон ва ба ҷонибдории Гувер ҳамагӣ 15,8 миллион нафар овоз доданд. Ҳамин тариқ, дар Америка ҳокимият ба дасти демократҳо тузашт.

9 марти соли 1933, баъди ҳамагӣ якчанд рӯзи ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ намудани Рузвелт, иҷлосияи махсуси Конгресс даъват карда щуд, ки он зиёда аз се моҳ давом кард. Дар ин муддат Конгресс қонунҳое қабул кард, ки қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти Америкаро дар бар гирифтанд. Дар зарфи 100 рӯзи аввали президентӣ Рузвелт ба сиёсати ояндаи ҳукумати худ замина гузошт, ки он дар таърихи Америка «Роҳи нав» («Нию Диил») ном гирифтааст.

Ҳангоми таҳияи ин сиёсат ақидаҳои иқтисодшиноси машҳури англис Ҷон Мейнард Кейнс дастури амал қарор дода шуд. Кейнс ва пайравони ӯ бар он ақида буданд, ки барои таъмини ҷараёни муътадили такрористеҳсоли сармоядорӣ танзими фаъолонаи давлатии иқтисодиёт зарур аст. Мувофиқи ин нишондод, вазифаи муҳимтарини иқтисодии «Роҳи нав»-и Рузвелт аз он иборат аст, ки тавассути ба рафти такрористеҳсоли сармоядорӣ дахолати қатъӣ кардан иқтисоди Америка аз буҳрои бароварда шавад. ”Роҳи нав”-и Рузвелт оғози ба ҳодисаи доимии ҳаёти иқтисодии Иёлоти Мугтаҳидаи Америка табдил ёфтани сармояи иинҳисорӣ буд.

Қисми асосии таркибии «Роҳи Нав»-и Рузвелт «Қонуни миллии барқароркунии Саноат» буд, ки он 16-уми июни соли 1933 ба ҳукми қонун даромад. Ин қонун аз 3 қисмат иборат аст.

Расми 21. Ҷойҳои нави корӣ аз рӯйи барномаи «Роҳи нав»

Дар қисмати аввали ҚМБС ҷорӣ намудани танзими давлатии саноат дар назар дошта шуда буд. Ба ҳамаи иттиҳодияҳои саноатӣ пешниҳод карда шуд, ки барои худ «Қонуни виҷдони соҳибкорӣ»-ро таҳия намоянд. Баъди аз тарафи президенти ИМА тасдиқ карда шудан «Қонуни виҷдони соҳибкор» он ҳукми қонуниро мегирифт. Дар ин қонунҳо шароити корхона, ҳаҷми истеҳсол, бозори молфурӯшӣ ва андозаи нархи молҳо, ки аз он паст фурӯхтан мумкин набуд, инъикос ёфтанд.

Қисмати дуюми «Қонуни миллии барқароркунии саноат» тамоми муносибатҳои меҳнатиро фаро мегирифт. Моддаи 7-уми ҚМБС муқаррар карда буд, ки соҳибкорон ҳангоми таҳияи «Қонунҳои виҷдон» ҳадди ақали музди меҳнат ва ҳадди ниҳоии тӯли ҳафтаи кориро муайян намоянд. Ин модда ба кормандони корхонаҳо барои таъсиси иттифоқҳои касаба ва бо соҳибкорон бастани аҳдномаҳои коллективиро ҳуқуқ медод.

Дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ Идораи миллии меҳнат вазифаи муҳимро иҷро мекард. Он моҳи августи соли 1933 таъсис ёфт. Соли 1934 Конгресс Идораи миллии муносибатҳои Меҳнатиро таъсис намуд.

Қисмати сеюми «Қонуни миллии барқароркунии саноат» ба масъалаи бекорӣ бахшида шудааст. Конгресс барои амалӣ намудани ин қисмати ҚМБС Маъмурияти корҳои ҷамъиятиро таъсис дод, ки ба он вазири корҳои дохилӣ Г. Икес роҳбарӣ мекард. Барои иҷрои Барномаи МКҶ 3,6 млрд. доллар ҷудо карда шуд.

Ғайр аз чораҳои «Қонуни Миллии Барқароркунии Саноат» ҳукумати Рузвелт воситаҳои дигари ёрӣ ба бекоронро ҳам истифода мебурд. Баҳори соли 1933 барои ҷавонони бекор ташкил кардани лагерҳои меҳнатӣ оғоз ёфт. Худи ҳамон вақт Маъмурияти махсуси ёрии фавқулода ММЁФ ташкил карда щуд, ки ба он Г. Гопкинс роҳбарӣ мекард. ММЁФ ба додани иҷорапулӣ ба иёлоте, ки барои мубориза бар зидди бекорӣ шурӯъ намуда буданд, машғул буд. Моҳи ноябри соли 1933 Маъмурияти корҳои шаҳрвандӣ ташкил карда шуд. Ин идора бекоронро асосан дар фасли зимистон бо кори муваққатӣ таъмин мекард.

«Роҳи нав»-и Рузвелт «Қонун дар бораи ёрӣ ба фермерҳо»-ро низ дар

бар мегирифт, ки 12-уми майи соли 1933 қабул шудааст. Дар асоси ин қонун давлат барои аз бухрон баромадан ба хоҷагиҳои фермерӣ ёрии молиявӣ мерасонд.

Татбиқи «Роҳи нав»-и Рузвелт на танҳо иқтисодиёти Америкаро аз доми бухрон халос кард, балки инчунин давлатро дар ҷаҳон ба ҷойи аввал баровард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1933-1939. Дар баробари ба сари қудрат омадани Франклин Рузвелт сиёсати хориҷии ИМА тағйир наёфт. Мақсади ӯ ҳам дар тамоми ҷаҳон мустаҳкам кардани мавқеи иперијализми Америка буд. Вале Рузвелт ин сиёсатро эҳтиёткорона амалӣ менамуд.

Маъмурияти демократии ИМА ҳаракат мекард, ки бо мамлакатҳои ҷаҳон муносибатҳои хуб дошта бошад.

Ҳукумати Рузвелт нисбати мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ сиёсати қатъитарро пеш гирифт, чунки солҳои бухрони иқтисодӣ дар ин ҷо мавқеи ИМА хеле заиф шуда буд. Дар шароити болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ Рузвелт дар Америкаи Лотинӣ сиёсати «Ҳамсояи нек»-ро эълон кард. Эъломияҳои ботантанаи арбобони сиёсии ИМА дар бораи ба корҳои дохилии давлатҳои Америкаи Лотинӣ «дахолат накардан» тавассути баъзе гузаштҳо эътимод пайдо намуданд. Ин буд, ки соли 1924 ҳукумати Ф. Рузвелт артиши Америкаро аз Гаити бозхонд, ки дар он ҷо қариб 20 сол боз мустақар буд. Созишномаи нав бо Куба «ислоҳи Платта», барои ин мамлакат таҳқиромез буд (зеро ба ИМА ҳуқуқ медод, ки бар зидди Куба бо баҳонае ба таҷовузи ҳарбӣ даст занад), бекор карда шуд. Ғайр аз ин, бо давлатҳои зиёди Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ созишномаҳои барои онҳо мусоиди тиҷоратӣ баста шуданд. Ин созишномаю қарордодҳо аз ҳамин дипломатияи «гузашткуниҳо»-и ИМА дарак медиҳанд.

То оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ мавқеи ИМА дар нимкураи ғарбӣ на танҳо аз нав барқарор карда шуд, балки боз ҳам қавитар гардид.

Нисбат ба давлатҳои Аврупо сиёсати солҳои 20-ум пешгирифтаи ИМА амал мекард. ИМА бо давлатҳои Аврупо ба ягон паймони ҳарбӣ дохил намешуд.

Дар охири солҳои 30-юм баробари васеъ шудани ҳудуди таҷовузи Олмон ва Ҷопон ва тезутунд шудани зиддиятҳо дар байни ИМА ва мамлакатҳои иттиҳоди фашистӣ Ф. Рузвелт ва арбобони дигари сиёсии мулоҳизакори ИМА баъзан мавқеи ниҳоят ҷиддӣ ишғол менамуданд. Ф. Рузвелт тавассути якчанд изҳорот амалҳои таҷовузкоронаи иттиҳоди давлатҳои фашистиро маҳкум кард. Барои исботи ии гуфтаҳо изҳороти Ф. Рузвелт дар Чикаго аз 5 октябри соли 1937-ро ном бурдан мумкин аст. Аз тариқи ин изҳорот Ф. Рузвелт ҳамаи халқҳои сулҳдӯстро даъват кард, ки атрофи давлатҳои таҷовузкорро «мамнӯъ» («карантин») эълон кунанд. Баъдтар, моҳи январи соли 1939 Ф. Рузвелт пешниҳод кард, ки «Қонун дар бораи бетарафӣ»-и ИМА аз нав баррасӣ шавад.

Савол ва супориш

1. Солҳои бӯҳрони иқтисодӣ чаро дар Америка маҳсулоти барои фурӯш истехсолшуда ба фурӯш намерафт? 2. Президент Гувер барои гирифтани пеши роҳи бӯҳрони иқтисодӣ чӣ чораҳо андешид? 3. Дар Америка чаро ҳукумат хариди маҳсулоти кишоварзиро ташкил намуд? 4. Дар бораи сиёсати хориҷии ИМА, бахусус давраи бӯҳрони иқтисодӣ маълумот диҳед. 5. Дар бораи интихоботи президентии соли 1932-и ИМА чӣ медонед? 6. «Роҳи Нав»-и Франклин Делано Рузвелтро шарҳ диҳед. 7. Дар замони президентии Ф. Рузвелт оё сиёсати хориҷии ИМА тағйир ёфт?

§ 13. КАНАДА - КОНФЕРЕНСИЯИ ПАРИЖ ВА ТАЛОШ БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Расми 22. Харитаи Канада

Оқибатҳои ҷанг дар Канада. Канада аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. 1 июли соли 1867 аз тарафи парламенти Англия «Қонун дар бораи Америкаи Шимолии Британия» қабул карда шуда буд. Соли 1921 аҳолии Канада ҳамагӣ 8,7 миллион нафарро ташкил мекард. Дар Канада таърихан ду миллат ташаккул ёфтаанд: англисҳои канадавӣ ва фаронсавиҳои канадавӣ. Англисҳои канадавӣ 43 фоиз, фаросавиҳои канадавӣ 30 фоиз ва ақаллиятҳои миллии боқимонда 27 фоизи аҳолии Канадаро ташкил медоданд.

Канада аз ҷониби Англия 4 августи соли 1914 ба Ҷангн якуми ҷаҳонӣ кашида шуд. Ҷанг ба тағйироти ҷиддии сохти иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат намуд. Он ба давлати саноатию аграрӣ табдил ёфтани Канадаро тезонд. Саноати ҳарбии мамлакат таҳким ёфт. Соли 1916 дар корхонаҳои саноатии ҳарбии Канада зиёда аз 300 ҳазор нафар коргар кор мекарданд. Ҳар гулӯлаи сеюми Антанта, ки дар Ҷабҳаи Ғарбӣ метаркид, дар Канада истеҳсол карда мешуд. Дар оғози ҷанг ба аҳолии мамлакат лозим меомад, ки артиши ниммиллионнафараи Канадаро бо

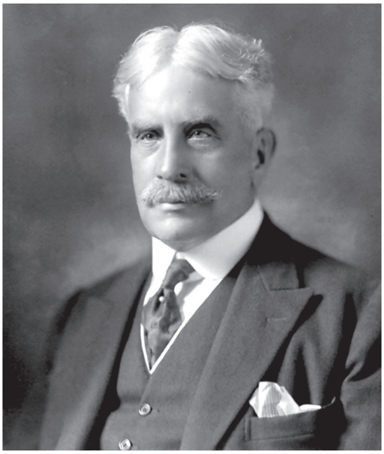

Расми 23. Нахуствазири Канада Роберт Борден

хӯрок, сару либос ва лавозимоти ҷангӣ таъмин намояд. Вале солҳои 1920 - 1921 саноати Канадаро буҳрони иқтисодӣ фаро гирифт. Иқтисоди Канада танҳо соли 1925 ба марҳалаи болоравӣ ворид гардид.

Дар солҳои ҷанг ҳукумати консервативии Р. Борден мамлакатро тавассути қонунҳои фавқулодда идора мекард. Баъзе қонунҳо ҳатто аз тасдиқи парламенти Канада нагузашта буданд. Лекнн ин қонунҳои таъқиб, ки ҳуқуқу озодиҳои демократиро маҳдуд мекарданд, болоравии бархӯрдҳои иҷтимоӣ ва ҳаракати зиддиҳарбиро дар Канада боздошта натавонистанд.

Канада дар солҳои буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ. Баъд аз болоравии иқтисодии солҳои 1925-1929 ба Канада ҳам буҳрони иқтисодӣ омад. Тамоюли яктарафаи содирот боиси он гардид, ки истеҳсоли маводи хоми Канадаро буҳрони иқтисодии шадид фаро гирифт. Буҳрон ба соҳаи кишоварзӣ аз ҳама бештар зарар расонд. Даромади аҳолии мамлакат ним баробар, даромади кишоварзон панҷ баробар кам шуд. Ҳар як одами дуюми ба меҳнати кироя машғул бекор монд. Соли 1932 аз 8,7 миллион нафар аҳолии Канада 1 миллиону 330 ҳазор нафарашон аз сабаби фақирӣ ва ё бекорӣ ёрӣ мегирифт.

Баҳори соли 1930 дар айни авҷи буҳрони иқтисодӣ интихоботи навбатии парламентӣ баргузор гардид, ки дар он Ҳизби консервативӣ бо мушкилоти зиёд ғолиб омад. Раиси ҳукумат Р. Беннет таъйин карда шуд. Ин ҳукумат дар сиёсати дохилии худ усули маҷбуркуниро васеъ истифода мебурд. Бинобар ин, онро ҳукумати «панҷаи оҳанин» номидаанд. Ин ҳукумат коршиканиҳоро ба воситаи пулис саркӯб мекард. Ҳизби коммунистӣ ба таъқибот гирифтор шуд. Моҳи августи соли 1931 ин ҳизб мамнӯъ эълон гардида, роҳбари он Тим Бак ба ҳабс гирифта щуд,

То аввали соли 1935 дар арафаи интихоботи навбатии парламент, натиҷаҳои ҳукмронии консерваторон он қадар хурсандибахш набуданд. Мамлакатро бекории оммавӣ фаро гирифт, шиддати вазъи ҷамъиятӣ ба ҳадди баландтарин расид. Ин буд, ки консерваторон қариб дар ҳамаи легистратураҳо (мақомоти намояндагии маҳаллӣ) ба шикаст дучор шуданд. Дар чунин шароит ин ҳизб ду тақсим шуд. Қисмати ҷудошуда худро Ҳизби оппозитсионии реконструксия эълон кард. Барои сафҳои ҳизбро муттаҳид нигоҳ доштан Беннет бо барномаи нави иҷтимоӣ суханронӣ кард, ки дар он аз ҷумла гуфта буд: «Ба нобаробарӣ ва беадолатии тартиботи иҷтимоии феълӣ хотима медиҳем». Барномаи Беннет «Роҳи нав» ном гирифт. Ин роҳ бимаи иҷтимоӣ барои бекорон, рӯзи

кории 8-соата, ҳадди ақали музди меҳнат, рӯзи истироҳати ҳафтавор, қарзи имтиёзнок ба фермерҳо ва ғайраро дар назар дошт. Тобистони соли 1935 парламент дар ин масъалаҳо қонун қабул кард.

Дар интихоботи умумии парламентӣ моҳи октябри соли 1935 Ҳизби либералӣ ғалаба кард. Ин ҳизб дар интихобот бо шиори «Кинг ва ё бенизомӣ» иштирок намуд. Баъди ғалаба ба ҳукумати Канада Ҳизби либералӣ - У. Л. Макензи Кинг роҳбарӣ кард.

Канада дар солҳои 30-юм. Яке аз тадбирҳои аввалини ҳукумати солҳои 1936-1937 барои баррасӣ ба Суди Олии Канада пешниҳод карда шудани қонунҳои марбут ба «Роҳи нав»-и Беннет буд. Сабаби ин иқдом он буд, ки гӯё ин қонунҳо мухолифи конститутсия бошанд. Дар баробари ин либералҳо моддаи 98-уми Кодекси ҷиноятии Канадаро, ки мувофиқи он фаъолияти Ҳизби коммунистӣ боздошта шуда буд, бекор карданд ва нақшаи роҳи оҳани Уқёнуси Оромро, ки роҳи оҳани давлатии миллиро ба худ тобеъ карданӣ буд, рад намуданд. Қаблан иттифоқҳои касаба ва ҳукумат масьалаи бимаи иҷтимоиро ба бекорон пешниҳод намуда буданд, лекин либералҳо ҳалли масъаларо аз ҳад зиёд кашол доданд. Ҳукумат масьалаи суғуртаи иҷтимоӣ ва масъалаҳои дигари таъхирнопазирро ба комиссияи махсус супурд. Ин комиссия фикру мулоҳизаҳои худро оид ба масъалаҳои пешниҳодкардаи он танҳо дар оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ иброз дошт.

Ҳукумати Макензи Кинг аз ҷанги тиҷоратӣ бо ИМА пурра даст кашид. Ҳукумати консерваторон дар солҳои бухрони иқтисодӣ бо ИМА зиддиятҳои тиҷоратӣ дошт. Ҳукумати Кинг аз зиддият бо ИМА ба созиш гузашта, бо ин давлат якчанд созишномаи тиҷоратӣ баст. Дар иттиҳоди Англияю Америка, ки дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳон ташкил ёфта буд, Канада ҳамчун ҳалқаи занҷири пайвандкунандаи ин давлатҳо хизмат мекард. Чунин мақоми Канада вобастагии онро ба ИМА то ҳадде бештар мекард. Дар Канада мавқеи корхонаҳои инҳисории ИМА баланд шуд.

Сиёсати хориҷии Канада дар солҳои 1919-1939. Солхои 20-ум дар Канада шиори «мақоми баробар дар империя» машҳур гардид. Хишти аввалин ба таҳкурсии сиёсати мустақили хориҷии Канада дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ гузошта шуд. Он вақт намояндаи Канада ба ҳайати кабинетҳои ҳарбии Британияи Кабир дохил гардид. Англия доминионҳоро ҳамчун иштирокчиёни мухтори иттифоқи империя эътироф мекард. Ин гузаштҳоро Англия чораи муваққатии давраи ҷанг мешуморид. Вале шароити замони нав бозгашти усулҳои куҳнаи муносибатҳои байни Англия ва Канадаро имконнопазир гардонид. Дар Конференсияи сулҳи Парижи соли 1919 вакилони Канада бо вакилони Англия ба қарордоди Созишномаи Версал имзо гузоштанд. Соли 1923 воқеаи гӯшношудние рӯй дод. Канада бар хилофи зиддияти Англия дар бораи дар қисми шимолии Уқёнуси Ором муҳофизат кардани пелтус аз номи «Доминиони Канада» бо ИМА созишномае ба имзо ра-

сонид. Соли 1926 Конференсияи империяи Британияи Кабир баргузор гардид. Дар он намояндагони доминионҳои ин империя ширкат варзиданд. Ин вақт намояндагони Канада чандин санадҳои сиёсати хориҷиро имзо карда буданд, яъне дар ин кор барои Канада акнун иизоме ба вуҷуд омада буд. Ин низом барои ҳамаи доминионҳои Англия асос шуд. Доминионҳои дигар ҳам талаб мекарданд, ки Англия ҳуқуқи истиқлоли сиёсати хориҷии онҳоро расман эътироф намояд. Канада моҳи феврали соли 1927 сафири нахустини худро ба ИМА фиристод. Баъди ин Канада бо якчанд давлати дигар низ муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Ниҳоят, соли 1931 санади Вестминстери Англия истиқлоли сиёсати хориҷӣ ва ваколатҳои қонунгузории доминионҳоро эътироф намуд. Бо вуҷуди ин, Канада бе иҷозати Англия ҳуқуқи ба «Қонун дар бораи Америкаи шимолии Британия»-и соли 1867 ҳеҷ гуна ислоҳ дароварданро надошт.

Канада ҳарчанд пайваста сӯйи истиқдол пеш мерафт, лекин ҳанӯз нишонаҳои муҳимтарини истиқлоли давлатӣ, аз он ҷумла парчам ва нишони давлатӣ, суруди миллӣ, шаҳрвандии тозаи канадавӣ, ҳуқуқи мустақилона ҳал кардани масъалаҳои ҷанг ва сулҳро надошт. Дар баробари мустақилӣ Канада торафт ба ИМА наздиктар мешуд ва тобеияташ ба ин давлат меафзуд.

Савол ва супориш

1.Оқибатҳои манфӣ ва мусбати Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои Канада кадомҳоянд? 2. Ҳукумати консерваторон бо сардории Р. Борден Канадаро чӣ тавр идора мекард? 3. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба иқтисоди Канада чӣ гуна таъсир расонд? 4. Чаро Ҳизби консерваторон дар интихоботи умумии соли 1935 шикаст хӯрд? 6. Чаро «Роҳи нав»-и Беннет аз тарафи ҳукумати оянда мамнӯъ эълон карда шуд? 6. Ҳукумати Кинг масъалаи суғуртаи иҷтимоиро дар мавриди бекорӣ чӣ тавр ҳал кард? 7. Муносибатҳои тиҷоратии баъдиҷангии Канада ва ИМА чӣ тавр сурат гирифтанд? 8. Шиори «мақоми баробар дар империя»-ро маънидод кунед. 9. Чаро баъди ҷанг Англия дар иқдомхои хориҷии Канада ба созиш роҳ медод?

§ 7. ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ ДАР РОҲИ МУБОРИЗА БАРОИ СОХТМОНИ СОТСИАЛИЗМ ВА ДИФОИ МАМЛАКАТ АЗ КИШВАРҲОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ

Ҷанги шаҳрвандӣ. Тавре ки маълум аст, дар Русия 25 октябр (7 ноябр)-и соли 1917 Инқилоби сотсиалистӣ ғалаба кард. Лекин на ҳамаи шаҳрвандони империяи паҳновари Русия ҳокимияти болшевиконро қабул карданд. Аз ҳамин сабаб баъди чанде дар ин давлат ҷанги шаҳрвандӣ сар зада, тамоми мамлакатро фаро гирифт. Он дар баъзе ҷойҳо аз соли 1917 то сoли 1921, дар баъзе ҷойҳо то соли 1924 ва дар баъзе минтақаҳои дигар аз ин ҳам дертар давом кард.

Болшевикон ҳанӯз дар оғози ҳукмронии худ фаъолияти ҳамаи

Расми 25. Харитаи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ

ҳизбҳои сиёсиро манъ карданд, моликияти хусусиро аз соҳибонашон бо зӯр кашида гирифтанд. Кирдори ҳукумати нав як қисми аҳолиро маҷбур кард, ки ба даст силоҳ бигиранд. Сипоҳиёни подшоҳӣ низ ба муқобили ҳокимияти нав бархоста, барои барҳам задани Ҳокимияти Шӯравӣ мубориза мебурданд. Дар байни генералҳои номии артиши подшоҳии Русия Колчак, Деникин, Юденич, Врангел ва Краснов ҳам буданд.

Ба Ҳукумати Шӯравӣ зарур шуд, ки тамоми воситаҳоро барои барҳам задани неруҳои зиддишӯравӣ сафарбар намояд. Барои бо аслиҳа, сару либос ва хӯрокворӣ таъмин намудани Артиши Сурхи навташкил дар мамлакат сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» ҷорӣ гардид. Мувофиқи ин сиёсат бозор, гардиши пул ва хариду фурӯш манъ карда шуд. Дастаҳои махсуси мақомоти ҳокимияти давлатӣ озуқа ва сару либоси зиёдатии мардумро мусодира мекарданд. Дар мамлакат андози озуқа («продразвёрстка») ҷорӣ карда шуд. Ҳамин тариқ, Артиши Сурх аз лавозимоти ҷангӣ, сару либос ва озуқа таъмин шуда, дар зарфи солҳои 1919 - 1920 артиши мухолифонро торумор кард. Боқимондаашон ба хориҷи кишвар фирор карданд.

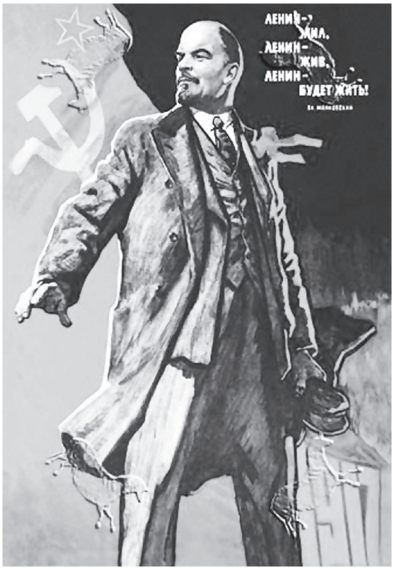

Расми 26. В.И. Ленин - асосгузори Давлати Шӯравӣ

Таҷовузи ҳарбии Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ. Конференсияи байналмилалии сулҳи Париж соли 1919 Низоми Версалро таҳия кард, ки он мубориза бар зидди Русияи Шӯравиро ҳам дар назар дошт. Давлатҳои Антанта ният доштанд, ки музаффариятҳои Инқилоби сотсиалистии октябрро дар Русия барҳам диҳанд.

Расми 28. Ҳаҷвияи Шӯравӣ ба муқобили капитализм

9 марти соли 1918 крейсери Англия «Глори» ба соҳилҳои Мурманск 200 нафар аскари англисро фуровард. Аз паси англисҳо ба ин ҷо аскарони пиёданизоми америкоӣ омаданд. То аввали соли 1919 ин таҷовузкорон Ҳокимияти Шӯравиро аз нимҷазираи Кола то Архангелск барҳам доданд.

5 апрели соли 1918 дастаҳои аввалини аскарони пиёданизоми баҳрии Ҷопон ба шаҳри Владивосток фуромаданд. Баъди якчанд ҳафта дар ин ҷо қисмҳои артиши ИМА ҳам пайдо шуданд.

Охирҳои моҳи майи соли 1918 дар Волгаи Миёна ва Сибир исёни корпуси Чехословакия сар зад. 60 ҳазор нафар аскару афсарони хуб мусаллаҳи ин корпус аз Пенза ва Саратов то Иркутску Владивостокро забт намуда, дар тамоми қисми шарқии мамлакат Ҳокимияти Шӯравиро барҳам доданд. Ғайр аз ин, артиши Англия моҳи августи соли 1918 ба Қафқозу Осиёи Марказӣ зада даромад. Сипоҳиёни Фаронса дар шимоли Баҳри Сиёҳ бар зидди Русияи Шӯравӣ мубориза мебурданд. Дар таҷовузи ҳарбии Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ артиши Полша ҳам фаъолона ширкат варзид.

Расми 29. Ҷузъу томҳои артиши ИМА дар Владивосток

Соли 1918 таҷовузкорон бар Артиши Сурх паси ҳам ғалаба ба даст меоварданд. Лекин баъд аз гузаштан ба сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» ташаббус ба дасти Артиши Сурх гузашт. Солҳои 1919-1920 таҷовузкорон шикаст хӯрда, қаламрави Русияи Шӯравиро тарк карданд,

Сиёсати нави иқтисодӣ. Сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» дар замони ҷанг натиҷаи хуб дод, вале дар замони осойишта тавассути он сохтани сотсиализм имконнопазир буд. Мамлакат дар шароити тартиботи ҳарбӣ

зиндагӣ карда наметавонист. Аз ҳамин сабаб соли 1921 дар анҷумани Х РКП (б) В. И. Ленин ва ҳамсафони ӯ Сиёсати нави иқтисодиро пешниҳод намуданд. Ин чора аз шароити ҷории мамлакат бармеомад. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва таҷовузи ҳарбии давлатҳои империалистӣ саноат ва кишоварзӣ хароб гардида буданд. Ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ ниҳоят паст шуд. Дар мамлакат фақру гуруснагӣ ва ҳаннотӣ ба дараҷаи ниҳоӣ расид. Ҳокимияти Шӯравӣ заводу фабрикаҳоро аз дасти соҳибонашон кашида гирифт, лекин мутахассисе надошт, ки онҳоро ба кор андозад. Бинобар ин, дар шароити осойишта ба ҶШСФР Сиёсати нави иқтисодӣ лозим шуд.

Сиёсати нави иқтисодӣ аз соли 1921 ҷорӣ гардид. Мувофиқи он, пул аз нав ба муомилот бароварда шуд, корхонаҳои саноатӣ ва як қисми замин дар зери назорати давлати сотсиалистӣ ба соҳибонашон баргардонида шуданд. Принсипи асосии ин сиёсат гузариш аз развёрстка (тақсим)-и озуқа ба андози озуқа буд. Агар мувофиқи сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» давлат ба ҳар оилаи кишоварз танҳо барои зарурати ақал як миқдор ғалладонаи истеҳсолкардаашро дода, боқимондаро мусодира мекард, пас, мувофиқи сиёсати нави иқтисодӣ, деҳқонон андози давлатии озуқаро пардохта, баъд метавонистанд қисми маҳсулоти аз хӯрок изофамондаро ба бозор бароварда фурӯшанд.

Русияи Шӯравӣ, дар амал, ҳамин тавр аз нав унсурҳои иқтисоди бозоргониро ҷорӣ кард. Лекин иқтисоди бозоргонӣ ба табиати консепсияи болшевикии рушди иқтисодӣ мувофиқат намекард. Аз ин рӯ, гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар ин мамлакат чораи муваққатӣ буд. Давлати Шӯравӣ охири солҳои 20-ум аз ин сиёсат даст кашид. Тамоми иқтисодиёти ИҶШС ба ду шакли моликият - давлатию умумихалқӣ ва колхозию кооперативӣ асос ёфта буд.

Таъсисёбии ИҶШС. Империяи собиқи Русия давлати сермиллат буд. Ҳар як миллат ватани таърихии худро дошт. Ҷанги шаҳрвандӣ нишон дод, ки бе дар ҳайати Давлати Шӯравӣ муайян намудани мақоми сиёсию маъмурии онҳо давлати сотсиалистӣ сохтан номумкин аст. Бинобар ин, ҳизби ягона ва ҳукмрон РКП (б) бо сардории В. И. Ленин ба таъсиси Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) шурӯъ кард. Ҷумҳуриятҳои Шӯравӣ низ ба ин иқдом тайёр будани худро изҳор карданд.

Комиссияи махсуси барои ин кор таъсис додашуда пешниҳод кард, ки дар таъсиси федератсияи ҷамоҳири Шӯравӣ ғояи «автономия» («мухторият») ба асос гирифта шавад, лекин В. И. Ленин ин ақидаро рад кард. Ниҳоят, ақидаи ленинии «Таъсиси федератсияи ҷамоҳири баробарҳуқуқи шӯравии сотсиалистӣ» ба асос гирифта шуд.

Ҳамин тариқ, 30 декабри соли 1922 дар шаҳри Москва Анҷумани 1-уми Шӯрои муассисони ИҶШС баргузор гардид. Дар он вакилон аз ҷамоҳири Шӯравӣ ширкат варзиданд. Анҷуман худи ҳамон рӯз дар бораи дар ҳайати ҶШСФР, РСС Украина, РСС Белоруссия ва ЗСФСР таъ-

Расми 30. Плакати ҳаҷвии британӣ

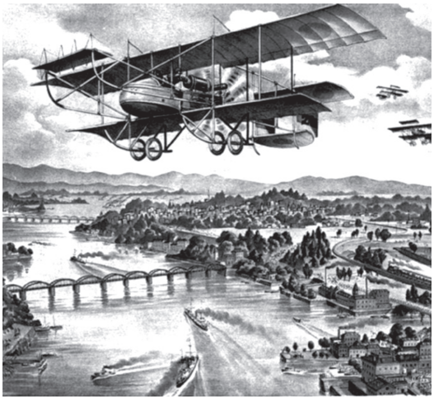

Расми 31. Плакати ҳаҷвии ҷопонӣ

сис додани Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) эъломия қабул кард. Баъдтар теъдоди Ҷамоҳири Шӯравӣ ба 16 адад расонда шуд. РСС Тоҷикистон 16 октябри соли 1929 дар ҳайати ИҶШС ҳамчун ҷумҳурии 7-уми Шӯравӣ таъсис ёфтааст. Дар солҳои 50-ум РСС Карелофин ба ҷумҳурии худмухтор табдил дода шуд ва теъдоди Ҷамоҳири Шӯравӣ 15-то шуд.

Сиёсати хориҷии ИҶШС дар солҳои 20-ум. Аз рӯзи ташкилёбии худ Русияи Шӯравӣ сиёсати сулҳҷӯёнаро пеш гирифта бошад ҳам, уҳдадориҳои байналмилалии Русияи пешазинқилобиро ба зимма нагирифт. Аз ҳамин сабаб давлатҳои ба Русия қарздода ба ташвиш афтода, қарор доданд, ки конференсияи байналмилалӣ созмон дода, Русияро ба он даъват намоянд.

7 январи соли 1922 ҳукумати ҶШСФР аз Шӯрои олии Антанта барои иштирок дар Конференсияи байналмилалии иқтисодии Генуя даъватнома гирифт. Ҳайати вакилони ҶШСФР бо роҳбарии Г. В. Чичерин ба Конференсияи байналмилалии Генуя ҳозир шуд.

Конференсияи Генуя 10 апрели соли 1922 кушода шуд. Ҳайати вакилони ҶШСФР даъвоҳои намояндагони давлатҳои Антантаро дар бораи пардохти қарзҳои ҳукумати подшоҳӣ ва ҳукумати муваққатӣ, инчунин баргардонда шудани моликияти давлатҳо ва шаҳрвандони хориҷиро қатъан рад карда, иброз дошт, ки ҶШСФР давлати нав аст ва аз давлатҳои хориҷӣ ҳеҷ қарз нагирифтааст. Дар баробари ин, вакилони Русияи Шӯравӣ иброз доштанд, ки Русияи Шӯравӣ тайёр аст корхонаҳои аз тарафи Ҳокимияти Шӯравй мусодирашударо ба соҳибонашон иҷора бидиҳад. Ин пешниҳод қабул нашуд. Дар баробари талабҳои намояндагони давлатҳои Антанта Г. В. Чичерин чунин шартҳое пешниҳод мекард, ки қабулнашаванда буданд. Яке аз пешниҳодоти комиссари корҳои хориҷии Русияи Шӯравӣ он буд, ки Антанта бояд зарари дар натиҷаи таҷовузи ҳарбии зидди Русияи Шуравӣ расондаашро ҷуброн

кунад. Баъди ин мо розӣ ҳастем, ки қарзҳои Русияро пардозем.

Ҳамин тавр, Конференсияи байналмилалии Генуя бенатиҷа ба итмом расид. Конференсияи байналмилалии Гаага низ, ки масъалаи ҷуброни қарзҳои Русияро баррасӣ кард, ба созмондиҳандагонаш нафъ набахшид.

Сиёсати иқтисодии ИҶШС дар солҳои 1920-1939. Нақшаи аввалини иқтисодии Давлати Шӯравӣ «Нақшаи ГОЭЛРО»-и соли 1920 буд. Мувофиқи ин нақша, бояд дар мамлакат силсилаи неругоҳҳои барқии обии дорои 1,5 миллион кв/соат ва корхонаҳои саноатие, ки аз ин неругоҳҳои обӣ неруи барқ мегиранд, сохта мешуданд.

Неругоҳҳои барқии обии Кашира ва Волхов аввалин неругоҳҳои барқие буданд, ки мувофиқи «Нақшаи ГОЭЛРО» сохта шуданд. Ин нақша дер татбиқ шуда бошад ҳам, барои пешрафти иқтисодии ИҶШС аҳаммияти бузург дошт.

Солҳои 1925 ва 1927 нақшаҳои индустрикунонӣ ва коллективонии кишоварзии ИҶШС қабул карда шуданд. Коллективонии кишоварзии ИҶШС аз соли 1928 оғоз ёфт. То ин вақт шаклҳои аввалини кооператсияи кишоварзӣ ба монанди ТОЗ-ҳо, артелҳои кишоварзӣ, иттифоқи ҷуфтгарон ва ғайра вуҷуд доштанд. Дар солҳои панҷсолаи якуми тараққиёти хоҷагии халқи ИҶШС (1928 - 1932) соҳаи кишоварзӣ қариб дар тамоми ИҶШС коллективонида шуд. Артелҳои кишоварзӣ тавлид ёфтанд, Бо ҳамин роҳ моликияти хусусӣ ба замин барҳам дода шуд. Артелҳои кишоварзӣ моҳиятан кооперативию сотсиалистӣ буданд.

Дар саноат ҳам моликияти хусусӣ пурра барҳам дода шуд. Ин соҳа низ чун соҳаи қишоварзӣ аз рӯйи нақша дар асоси моликияти сотсиалистӣ будани он пеш бурда мешуд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои 1928-1936 ду шакли моликияти сотсиалистӣ ба вуҷуд омад: умумихалқӣ ва кооперативӣ. Конститутсияи 5 декабри соли 1936 қабул кардашудаи ИҶШС ҳам ҳамин ҷиҳати низоми иқтисодии Мамлакати Шӯравиро инъикос намуд.

Сиёсати хориҷии ИҶШС дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Дар солҳои 30-юм Итгиҳоди Шӯравӣ сиёсати сулҳҷӯёнаи хориҷиро пеш гирифт. Дар нимаи аввали ин давра дар чаҳон ду манбаи ҷанг ба вуҷуд омад. Яке дар Аврупо ва дигаре дар Шарқи Дур. ИҶШС ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ медод, то ки пеши роҳи ҷанги нави ҷаҳонӣ гирифта шавад. ИҶШС бар он ақида буд, ки ин корро давлатҳои алоҳида иҷро карда наметавонанд. Бояд ИҶШС, Англия, Фаронса. ИМА ва давлатҳои дигар якҷоя амал карда, нагузоранд, ки ҷанги нави ҷаҳонӣ сар занад. Натиҷаи ҳамин ҷидду ҷаҳд буд, ки 16-уми январи соли 1936 дар байни ИҶШС ва ИМА муносибатҳои дипломатӣ, аз нав барқарор карда шуданд. Худи ҳамон сол муносибатҳои дипломатӣ бо Испания ҳам барқарор гардиданд. Соли 1934 ИҶШС ба Лигаи Миллатҳо дохил шуд. Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 1935-1936 аз тарафи Италия истило ёфтани Ҳабашистон ва дахолати ҳарбии Италия ва Олмон ба корҳои дохилии Испанияро сахт маҳкум кард.

Солҳои 1937-1938 хатари сар задани Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ боз ҳам бештар шуд. Иттиҳоди давлатҳои фашистӣ иқтисодиёти худро ба маҷрои ҳарбӣ даровардa, ба ҷанг ҳаматарафа тайёрӣ медиданд. ИҶШС мисли пештара мавқеи сулҳҷӯёнаро пеш гирифта, давлатҳои бузурги ҷаҳонро даъват менамуд, ки ҳифзи коллективонаи осойиши халқҳои ҷаҳонро таъмин намоянд.

Соли 1938 Олмони фашистӣ бо ёрии Англия, Фаронса ва ИМА вилояти Судети Чехословакияро кашида гирифт. Баъд Австрияро ишғол намуд. ИҶШС алоҳида бошад ҳам, кӯшиш мекард, ки амнияти худро таъмин намояд. Ин буд, ки 23-юми августи соли 1939 дар байни ИҶШС ва Олмон ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан ба имзо расид.

СОЗИШНОМАИ БА ҲАМДИГАР ҲУҶУМ НАКАРДАНИ БАЙНИ ОЛМОН ВА ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ

23-юми августи соли 1939

Тобистони соли 1939 Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ пешниход кард, ки дар бораи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан созишнома банданд. Иттиҳоди Шӯравӣ ин пешниҳодро қабул кард.

Ҳукумати ИҶШС ва Ҳукумати Олмон:

Майлу хоҳиши пойдор намудани сулҳ дар байни ИҶШС ва Олмонро ба инобат гирифта, бо назардошти нишондодҳои асосии қарордод дар бораи бетарафӣ, ки дар байни ИҶШС ва Олмон моҳи апрели соли 1926 ба имзо расида буд, ба чунин қарор омаданд;

Моддаи 1. Ҳар ду тарафи Созишнома уҳдадор мешаванд, ки аз бакорбарии ҳар гуна зӯроварӣ, ҳар гуна амали таҷовузкорона ва ҳар гуна ҳуҷум бар зидди ҳамдигар чӣ танҳо ва чӣ бо ҳамроҳии давлатҳои дигар, худдорӣ мекунанд.

Моддаи 2. Дар сурате, ки агар яке аз тарафҳои аҳду паймонбаста аз тарафи мамлакати сеюм мавриди амалиётҳои ҳарбӣ қарор гирад, пас тарафи дигари Созишнома ин давлатро дар ягон шакл дастгирӣ намекунад.

Моддаи3. Созишномаи мазкур ба муҳлати 10 сол баста мешавад. Агар яке аз тарафҳои Созишнома як сол пеш аз хотима ёфтани ҳамин муҳлат изҳор накунад, ки аз Созишнома мебарояд, он худ аз худ ба муҳлати 5 соли оянда тамдид мешавад.

Савол ва супориш

1. Чаро дар Русияи Шӯравӣ ҷанг сар зад? 2. Ҳукумати Русияи Шӯравӣ барои торумор кардани неруҳои зиддиинқилобӣ чӣ чораҳо андешид? 3. Сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» чист? 4. Моҳияти Сиёсати нави иқтисодиро баён кунед. 5. ИҶШС кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 6. Дар бораи «Нақшаи ГОЭЛРО» чӣ медонед? 7. Моҳияти индустрикунонӣ ва коллективонии кишоварзиро шарҳ диҳед. 10. ИҶШС дар сиёсати хориҷии худ ба кадом комёбиҳо ноил шуд?

§ 8. ИТАЛИЯ ДАР МАРҲАЛАИ АЗНАВБАРҚАРОРШАВӢ, ИМПЕРИЯ ВА ҲОКИМИЯТИ ФАШИСТӢ

Расми 32. Харитаи маъмурии Италия

Оқибатҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои Италия. Италия дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ тахминан 700 ҳазор нафар шаҳрвандони худро талаф дод ва зиёда аз 1 миллион нафар маъюб шуд. Дар натиҷаи ҷанг музофотҳои шимолии мамлакат хароб гардиданд. 60 фоизи флоти ҳарбӣ-баҳрӣ барҳам хӯрд. Хароҷоти ҳарбӣ ба камшавии буҷа сабаб гардид. Хароҷот нисбат ба даромад афзуд. Қарзи дохилии давлат ба 15,3 млрд. лир расид. Италия аз иттифоқчиёни ҳарбии худ - ИМА ва Англия қарздор шуд,

Вақте ки Италия иттифоқчии Англия шуд, умед дошт, ки Трентино, Тироли Ҷанубӣ, Триест, Истрия ва Далматсияро ба даст меорад. Вале Англияю Фаронса намехостанд, ки Италия дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин пурзӯр шавад. ИМА низ дар ҳамин мавқеъ буд. Бинобар он, Конференсияи сулҳи Париж ба Италия танҳо қисми ғарбии Истрияро бо Триест, Поло ва Горатсияро дод.

Дар солҳои ҷанг ба сабаби зарурати ҳарбӣ саноати вазнини Италия, махсусан саноати металлургӣ, мошинсозӣ ва химия тараққӣ кард. Ширкатҳои «Ансолдо», «Илва», «Фиат» ва «Вреда» ба консернҳои пуриқтидор табдил ёфтанд. Соҳибони корхонаҳои миёна ва хурд маҷбур шуданд, ки ҳаҷми истеҳсолро кам кунанд. Баъзеи онҳо ба бухрон ва рақобат тоб наоварда муфлис шуданд.

Баъд аз хотимаи ҷанг саноати Италия ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд, ки он сабаб дошт. Бозори калони дохилӣ мавҷуд набуд, робитаҳои тиҷоратӣ бо давлатҳои хориҷӣ то дараҷае заиф шуданд. Низоми молиявии мамлакат вайрон ва захираҳои тилои бонкҳои марказӣ кам шуд. Бо вуҷуди ин, ҳаҷми маблағи пулҳои коғазии дар муомилотбуда 8 баробар афзуд. Ба ин ҳолати Италия бухрони иқтисодии соли 1920 низ таъсири манфӣ расонд.

Аз сабаби ночизии музди меҳнат аҳволи табақаҳои заҳматкаш, хиз-

матчиён ва ҳарбиён вазнин шуд. Соли 1919 дар Италия шумораи бекорон ба 300 ҳазор нафар расид.

Вазъи сиёсии Италия дар солҳои 1919 - 1921. То соли 1919 дар Италия Конфедератсияи Умумии Меҳнат бо сардории Д'Арагон ва Ҳизби Сотсиалистӣ бо сардории ислоҳотхоҳ Туратти фаъолият доштанд. Ҳизби Сотсиалистӣ соли 1919 ба Интернатсионали Коммунистӣ пайваст. Дар муқобили ин ҳизб худи ҳамон сол Ҳизби Халқӣ таъсис ёфт. Сарвари ин ҳизб рӯҳонии ситсилиявӣ Стурсо буд ва Ҳизби Халқӣ дар байни аҳли заҳмати католикӣ такягоҳи боэътимод дошт. Он барномаи васеи ислоҳоти иқтисодиро пешниҳод намуд. Барномаи Ҳизби Халқӣ дар назар дошт, ки фаъолияти идораи марказонидашудаи бюрократии ҳокимияти марказӣ маҳдуд ва заминҳои латифундиячиён (заминдорон)-и калон ба кишоварзон тақсим карда шаванд,

Баъд аз ҷанг дар Италия неруҳои иртиҷоӣ низ ба ҳаракат омада, муттаҳид мешуданд. 23 марти соли 1919 дар шаҳри Милан бо номи «Фаши да Комбаттименто» («Иттифоқи ҷанговар») созмони наве маҷлиси худро доир кард, ки ба ҳамин неруҳо тааллуқ дошт. Роҳбари «Фаши да Комбаттименто» Муссолини буд. Ин шахс бо сабаби ташвиқи иштироки Италия дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳанӯз соли 1914 аз Ҳизби Сотсиалистӣ хориҷ карда шуда буд.

Созмони навташкили фашистии Италия дар саҳифаҳои нашрияи худ «Пополо д'Италия» ғояҳои инсонбадбинӣ, истилогарӣ, ниқорталабӣ ва миллатчигии ашаддиро инъикос намуда, мардумро ба иштибоҳ меандохт. Мутаассифона, як қисми намояндагони сармоядорони калон ба «Фаши да Комбаттименто» ёрии моддӣ мерасонданд, чунки аз пурзӯр шудани неруҳои чапгарои мамлакат, ки ин вақт фаъолияти худро вусъат дода буданд, метарсиданд. Фашистон аз ин ёрӣ истифода бурда, аз ҷумлаи ашхоси авбоши гузаро дастаҳои зархариди силоҳбадаст ташкил менамуданд.

Моҳи ноябри соли 1919 дар Италия интихоботи аввалини баъдиҷангии парламентӣ баргузор гардид, ки дар он Ҳизби Сотсиалистӣ ғалаба карда, ба гирифтани 156 ваколатномаи вакилӣ муваффақ шуд. Ҳизби Халқӣ ҳамагӣ 100 ҷой ба даст овард.

Расми 33. Дар Италия ба сари ҳокимият омадани фашистон бо сарварии Бенито Муссолини

Соли 1921 дар Италия як қисми аъзои Ҳизби Сотсиалистиро таркгуфта Ҳизби Коммунистии Италияро ташкил намуданд. Ҳизби на-

вташкил танҳо дар байни табақаи коргарон такягоҳ дошт.

Вазъи мамлакат барои васеъ гардидани ҳаракати фашистӣ мусоидат мекард. Моҳи ноябри соли 1921 фашистони Италия таъсис дода шуданн ҳизби худро эълон карданд. Дастаҳои мусаллаҳи ин ҳизб бар зидди ашхоси сиёсӣ ва созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ амалиёти террористӣ анҷом дода, бо ин роҳ дар мамлакат дар бораи қудрати худ овоза паҳн намуда, ба дили мардум воҳима меандохтанд.

Ба ҳокимият соҳиб шудани фашистон. Тирамоҳи соли 1922 дар Италия воқеан дуҳокимиятӣ ҳукмфармо шуд - ҳокимияти қонунӣ ва ҳокимияти фашистон. Ҳокимияти давлатӣ дар ҳолати фалаҷӣ қарор дошт. Силоҳбадастони фашистӣ неруҳои озодидӯст ва чапгароро террор мекарданд. Давлат онҳоро аз дастаҳои мусаллаҳи Муссолини муҳофизат карда наметавонист. Аз тарафи фашистон хавфи табаддулоти давлатӣ таҳдид мекард. 24 октябри соли 1922 Муссолини дар шаҳри Неапол суханронӣ карда, дар назди ҳукумат талаби қатъӣ гузошт, ки ба фашистон мансаби вазирро бидиҳад. Нахуствазири ҳамонвақтаи Италия бо Муссолини дар ин бора гуфтушунид оғоз намуда, онро дидаю дониста кашол медод. Инро баҳона карда, Муссолини ҳамаи фашистони Италияро даъват намуд, ки ба Рим лашкар кашанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Фашистони хуб мусаллаҳ дар Рим ба ягон муқовимат дучор нашуданд. Короли Италия Виктор Иммануил пойтахтро дар муҳосира эълон накард. Ба он ҷо сипоҳ ҳам надаровард. Баръакс, ба Муссолини вазифаи нахуствазирро пешниҳод намуд. Дар вақти ба ин вазифа тасдиқ намудани Муссолини 306 вакили парламент ба ҷонибдорӣ ва 102 вакил муқобил овоз доданд.

Ҳукумати аввали Муссолини эътилофӣ буд. Ба он то моҳи апрели соли 1923 намояндагони Ҳизби Халқӣ ва то охири соли 1924 намояндагоии Ҳизби Либералӣ низ дохил буданд.

Дар айни замон Муссолини тамоми чораҳоро меандешид, ки дар Италия диктатураи фашистиро барпо намояд. Баҳри пиёда намудани ин мақсад фашистон бо фармони ӯ аксари роҳбарон ва фаъолони аҳзоби сиёсии ғайрифашистиро ба ҳабс гирифта, лату кӯб ва манзили онҳоро ба хок яксон мекарданд. Нисбат ба собиқ нахуствазир Нитти ва роҳбари оппозитсияи парламентӣ Ҷованни Амендолу низ ҳамин гуна рафтор карданд.

Моҳи ноябри соли 1926 ба Муссолини муяссар шуд, ки дар Италия диктатураи фашистиро пурра барпо намояд.

Сиёсати хориҷии фашистони Италия дар солҳои 1922-1929. Дар сиёсати хориҷии худ ҳукумати фашистӣ роҳи истилогариро пеш гирифт. Ин сиёсат ҳукмронии Италияро дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин ва Шарқи Наздик таъмин мекард.

Соли 1923 Муссолини ба забти ҷазираи Корфуи Юнон даст зад, вале бо сабаби дахолати Англия маҷбур шуд, ки аз ин ҷазира артиши Италияро бозхонад. Ин воқеа муносибатҳои байни Италия ва Англияро каме

ноустувор кард. Вале дере нагузашта дар байни онҳо ҳусни тафоҳум ба вуҷуд омад. Соли 1924 Италия бо ёрии Англия бандари Фиумеро ба даст даровард. Соли 1926 бошад, «пуштибон»-и Албания шуд. Англия ва Италия бо ҳам оид ба масъалаи нуфуз дар Ҳабашистон низ забон як карданд.

Моҳи феврали соли 1929 дар байни Ватикан ва Италия созишномаҳои Латеран ба имзо расиданд. Тавассути ин созишномаҳо Ватикан ҳукумати диктатории фашистии Муссолиниро эътироф намуд. Папаи Рим Пийи XI Муссолиниро ҳатто'' шахси аз тарафи Худо ба Италия фиристодашуда'' эълон кард.

Вазъи иқтисодии Италия дар солҳои 1929 - 1938. Аз соли 1922 то соли 1929 болоравии нисбии саноати Италия ба амал омад. Соли 1929 ба Италия ҳам буҳрони иқтисодӣ ворид шуд. Ин буҳрон аз охирҳои соли 1929 оғоз ёфт. Аз буҳрон саноати бофандагӣ зарари калон дид. Бонкҳои зиёд муфлис шуданд. Хатари муфлисшавии Бонки тиҷоратӣ, Бонки италиявии қарз, Бонки Рим ва бонкҳои дигар ҳам ба амал омад.

Дар се соли аввали бухрон истеҳсоли саноатӣ 33 фоиз кам шуд. Дар роҳи оҳан боркашонӣ 40 фоиз ва музди меҳнат аз 12 то 50 фоиз пойин рафт. Шумораи бекорон ба 1 миллион нафар расид.

Буҳрони иқтисодӣ боиси муфлисшавии аксари корхонаҳои саноатии хурду миёна гардид. Корхонаҳои дигар зуд муттаҳид мешуданд, то ки муфлис нашаванд.

Чораҳои ҳукумат барои гирифтани пеши роҳи буҳрон ва ё аз буҳрони иқтисодӣ баровардани Италия натиҷаи дилхоҳ надоданд. Дар солҳои буҳрони иқтисодӣ корхонаҳои инҳисории калон пурзӯртар шуданд. Дар саноат ҳиссаи соҳаҳои инҳисори давлатӣ афзуд.

Низоми корпоративӣ (касабавӣ)-и фашистон. Соли 1930 бо декрети ҳукумати Италия Шӯрои Миллии Корпоративӣ таъсис дода шуд, ки вазифаи он аз роҳбарии умумӣ ба иқтисоди Италия ва танзими муносибатҳо дар байни кормандони соҳаҳои истеҳсолӣ иборат буд. Ба шӯро 22 корпоратсияи миллии марбут ба соҳаҳои асосии иқтисодии Италия дохил буданд.

То соли 1934 қариб тамоми мардуми қобили меҳнати Италия ба низоми корпоративӣ дохил карда шуд.

Корпоратсияҳо як навъ иттифоқҳои касабаи давлатии Италияи фашистӣ буданд. Дар назди онҳо вазифа гузошта шуда буд, ки оммаро дар атрофи фашистон муттаҳид сохта, ба «афзойиши обрӯй ва эътибори онҳо» мусоидат намоянд. Тавассути ин мақом фашистони Италия ба иқтисоди мамлакат, хоҳ давлатӣ ва хоҳ хусусӣ, дахолат карда, онро ба нафъи худ истифода мебурданд.

Сиёсати хориҷии фашизми Италия дар солҳои 30-юм. Соли 1933 китоби Муссолини «Доктринаи фашизм» аз чоп баромад. Муссолини дар ин китоб вазифаи асосии давлати фашистӣ, ирода баҳри бунёди иқтидор ва империя, яъне ғояҳои истилогариро баён намудааст. Ба қавли ӯ, маҳз

ин сифатҳо нишонаи неруи ҳаётӣ будани «халқи эҳёшаванда» аст. Таҳти мафҳуми «халқи эҳёшаванда» Муссолини мардуми Италияро дар назар дошт. Барои ташкил намудани империя ва онро ба давлати пешсафи ҷаҳон табдил додан Муссолини аз италиявиҳо тобеияти пурра ба давлат, интизоми сахттарин ва худқурбонкуниро тақозо мекард.

Соли 1938 Муссолини роҳбарии вазоратҳои машғул ба дифоъро ба ихтиёри худ гирифта, эълон кард, ки «вақти аслиҳа расид». Дар бораи ҳарбикунонии миллат қонуне ҳам қабул карда шуд.

Муссолини охирҳои соли 1934 ба забти Ҳабашистон омодагӣ гирифт. Артиши Италия баҳори соли 1936 қариб тамоми Ҳабашистонро ишғол намуд. 9-уми майи ҳамон сол Муссолини аз айвони қасри Венетсияи Рим ба империя табдил ёфтани Италияро эълон кард ва ба шоҳигарии Италия «империяи Ҳабашистон»-ро низ ҳамроҳ намуд.

Аз Ҳабашистонро забт намудани Италия Англия норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб эълон кард, ки минбаъд ба Италия молҳои стратегӣ намефурӯшад. Вай намехост, ки Италия боз ҳам пурзӯртар шавад.

Мақсади навбатии фашистони Италия таҷовуз ба Испания буд. Ҳамин ки генералҳои иртиҷоӣ тобистопи соли 1936 бар зидди ҷумҳуриятхоҳони Испания исён бардоштанд, Муссолини ба ёрии онҳо шитофт. Лекин моҳи марти соли 1937 «легионҳо»-и Италия шикаст хӯрданд.

Ҳамкории фашистони Италия бо фашизми Олмон маҳз аз мубориза бар зидди ҷумҳуриятхоҳони Испания оғоз ёфт. Ба Муссолини ва Гитлер муяссар шуд, ки дар Испания ҳокимиятро ба дасти генерал Франко бидиҳанд.

Иттифоқи Италия бо Олмон дар Мюнхен ҳангоми сӯиқасди зидди Чехословакия, моҳи сентябри соли 1938, ба миён омад. 22 майи соли 1939 дар байни онҳо «Иттифоқи пӯлодин» баста шуд. Мувофиқи ин созишнома, ҳар ду тараф уҳдадор шуданд, ки ҳамдигарро «ҳам дар хушкӣ, ҳам дар баҳр ва ҳам дар фазо» дастгирӣ мекунанд.

Ҳамин тариқ, Италия ба Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ наздик мешуд.

Савол ва супориш

1. Оид ба оқибатҳои манфии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Италия далел биёред. 2. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кадом ширкатхои Италия бештар фоида диданд? 3. Дар бораи оғози ҳаракати фашистӣ дар Италия нақл кунед. 4. Муссолини дар Италия кай ва чӣ тавр диктатураи фашистиро ҷорӣ намуд? 5. Низоми корпоративии Италияро чӣ тавр фаҳмидед? Он чӣ маънӣ дорад? 6. Дар бораи истилогариҳои солҳои 20-уми Италия маълумот диҳед. 7. Италияи фашистӣ кай ба Ҳабашистон хамла кард? 8. Чаро Италияи фашистӣ ба исёни генералҳои иртиҷоии Испания ёрӣ расонд? 9. Дар байни Италия ва Олмон кай ва чӣ гуна иттифоқ баста шуд?

§ 9. ИСПАНИЯ ДОРОИ ИҚТИСОДИ АҚИБМОНДАИ ТОБЕЪ ВА ҒАЛАБАЮ ШИКАСТИ ИНҚИЛОБ

Расми 34. Харитаи маъмурии Испания дар соли 1935

Испания дар солҳои 1919-1930. Испания баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳамчун мамлакати империалистии кишоварзию саноатӣ мисли пештара аз мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ақиб мемонд, ҳарчанд ки дар солҳои ҷанг то дараҷае пеш рафта буд. Соли 1920 аз 20,3 миллион нафар аҳолии мамлакат 57 фоизи қобили меҳнат ба кишоварзӣ машғул буд, 21,9 фоиз дар саноат ва 20 фоиз дар соҳаи хизматрасонӣ кор мекард. Аз тарафи дигар, иқтисоди ҳамаи музофотҳои Испания нобаробар тараққӣ мекард. Музофотҳои Шимол - Каталония, Баскония ва Астурия марказҳои калони саноати бофандагӣ, мошинсозӣ, электротехникӣ, химиявӣ, маъданҳои кӯҳӣ ва металлургӣ доштанд. Дар музофотҳои дигар бошад, корхонаҳои хурди хӯрокворӣ, дӯзандагӣ, шишабарорӣ ва коркарди чӯб мавҷуд буданд.

Дар баробари ин, ба баъзе соҳаҳои иқтисоди Испания сармояи хориҷӣ, алалхусус сармояи Англия, Белгия ва Америка ворид шуда буд. Соли 1930 ҷамъи маблағгузории хориҷӣ ба иқтисоди Испания қариб 1 млрд. долларро ташкил дод.

Дар Испания мутлақияти шоҳӣ ҳукмронӣ мекард. Артиш пуштибони боэътимоди мутлақият буд. Дар он афсару генералҳои иртиҷоӣ ба монанди Примо де Ривера, Санхурхо, Франко, Фанхул, Очоа ва ғайра бисёр буданд. Шоҳ тавассути онҳо умри ҳокимияти худро дароз мекард. Вай барои иҷрои ин мақсад ба иқдомҳои пастфитратона даст мезад. Масалан, моҳи сентябри соли 1923 генерал Примо де Ривера бо ризояти шоҳ ва атрофиёни ӯ табаддулоти давлатӣ ба амал оварда, диктатураи ҳарбию мутлақияти истибдодӣ барпо намуд. Ба муқобили ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Испания ва мустамликаҳо низ тавассути артиш мубориза бурда мешуд.

Дар солҳои 20-ум дар Испания Ҳизби Сотсиалистии Коргарӣ, Ҳизби Коммунистӣ, Иттиҳодияи Иттифоқҳои Касаба, Иттифоқи Уму-

мии Заҳматкашон, Конфедератсияи Миллии Меҳнат, Федератсияи Мутлақиятхоҳон ва баъзе ҳизбу созмонҳои дигар фаъолият карда, барои дар мамлакат барҳам додани диктатураи Примо де Ривера мубориза мебурданд. Ҳаракати зиддидиктатории неруҳои сиёсию иҷтимоӣ оқибат натиҷаи мусбат дод. Примо де Ривера фаҳмид, ки мамлакатро бо роҳи зӯроварӣ идора кардан имконнопизар аст. Аз ин рӯ, 30 январи соли 1930 ба истеъфо рафт.

Ин вақт дар мамлакат инқилоби буржуазию демократӣ пухта мерасид.

Инқилоби буржуазию демократӣ дар Испания. Ғалабаи инқилоби буржуазию демократии Испания дуру дароз давом кардааст. Он аз 3 марҳала иборат аст. Марҳалаи аввал аз 14 апрели соли 1931 то моҳи ноябри соли 1933-ро дарбар гирифта, марҳалаи «ҷумҳуриятию сотсиалистӣ» ном дорад. Марҳалаи дуюм аз моҳи ноябри соли 1933 то моҳи феврали соли 1936-ро дар бар гирифтааст, ки дар таърих бо номи “дусолаи сиёҳ” маълум аст. Марҳалаи сеюм аз моҳи феврали соли 1936, яъне аз вақти дар интихобот ба кортесҳо ғалаба кардани Ҷабҳаи Халқӣ то охири моҳи марти соли 1939 давом кардааст.

Инқилоби буржуазию демократии Испания 14 апрели соли 1931 ғалаба кард. Он рӯз халқ ҳокимиятро ба Ҳукумати Муваққатӣ супурд. Вазифаи сарвазирӣ ба уҳдаи Алкала Самора вогузор карда шуд. Вазири корҳои дохилӣ Мигел Маура ва вазири корҳои хориҷӣ А. Леррус таъйин гардиданд.

15 апрел Ҳукумати Муваққатӣ дар бораи афв қарор баровард. Ои дар ин вақт барои халқ озодиҳои демократӣ - озодии виҷдон ва эътиқод, озодии шахс, сухан, фаъолияти иттифоқҳои касаба, дахлпопазирии моликияти хусусӣ ва ғайраро эълон кард.

Ҳукумати муваққатӣ барои ба вазъи муътадили сиёсию иқтисодии мамлакат ва беҳбуди аҳволи халқ мусоидат кардан якчанд қарори дигар ҳам баровардa, қисме аз онҳоро дар амал татбиқ намуд. Дар баробари ин чорабиниҳои худ Ҳукумати муваққатӣ барои демократисозии Испания низ кӯшиш мекард. 28 июни соли 1931 ба кортесҳои муассисон интихобот баргузор гардид, ки дар он танҳо мардҳои синнашон беш аз 23-сола иштирок карданд. Занҳо ҳанӯз ҳуқуқи интихобот надоштанд. Дар натиҷаи ин интихобот неруҳои чапгаро - иттиҳоди сотсиалистҳо ва ҷумҳуриятхоҳон, ки 30 январи соли 1930 бо номи «Аҳдномаи Сан-Себастян» иттифоқ баста буданд, 263 ваколатномаи вакилӣ ба даст оварда, ғалаба карданд. Неруҳои ростгаро дар парламент (кортесҳо) ҳамагӣ 44 ҷой гирифтанд. Кортесҳои муассисон 14 июли соли 1931 ба кор шурӯъ карданд.

5 декабри соли 1931 Конститутсияи Испания қабул ва мувофиқи он Испания ҷумҳурии демократӣ эълон карда шуд. Конститутсия ба занон ҳуқуқи интихобот дод. Он барои дар Испания татбиқ намудани дигаргунсозиҳои васеи демократӣ роҳ кушод.

Ҳукумати иттиҳоди сотсиалистон ва аҳзоби ҷумҳуриятхоҳони чапгаро моҳи сентябри соли 1938 барҳам хӯрд, чунки сотсиалистҳо аз он хориҷ шуданд. Моҳи октябри соли 1933 кортесҳо пароканда карда шуданд.

Дар ҷараёни маъракаи интихоботӣ Ҳизби фалангаи фашистӣ ва аз он барвақттар Хунтаи ҳамла таъсис ёфт. Ин ду ҳизби фашистӣ моҳи феврали соли 1934 дар як ҳизб муттаҳид гардиданд. Ин неруҳои иртиҷоӣ дар интихоботи соли 1933 ба кортесҳо бо гирифтани 217 ҷой ғалаба карданд.

Раиси Ҳукумати радикал Леррус таъйин гардид. Ин ҳукумат музаффариятҳои инқилоби буржуазию демократии Испанияро барҳам дод. Хавфи дар Испания барҳам дода шудани сохти ҷумҳуриятӣ ба миён омад.

Дар байни неруҳои фашистии Испания се ҷараёни асосӣ вуҷуд дошт: СЭДА (Конференсияи неруҳои ростгарои мухтори Испания), мутлақиятхоҳон ва фалангачиён, Ҳизби фаланга бо Хунтаи ҳамла муттаҳид шуда, номи «Фаланга»-ро гирифт. Агар СЭДА фашизмро ба гардани мардум ошкоро бор карданӣ бошад, пас мутлақиятхоҳон ва фалангачиён ҷонибдории ин корро ғайриошкоро, яъне тавассути табаддулоти давлатӣ ва диктатураи ҳарбӣ иҷро карданӣ буданд.

Неруҳои чапгаро низ фаъолияти худро бар зидди неруҳои фашистӣ васеъ ва ҷоннок мекарданд. Дар зери роҳбарии онҳо моҳи октябри соли 1934 дар Мадрид, Билбао ва баъзе шаҳрҳои дигар коршиканиҳои калони муташаккили эътирозӣ ба амал омаданд. Дар баъзе маҳалҳо коршиканиҳо ба шӯришҳои мусаллаҳона табдил ёфтанд.

Неруҳои фашистӣ аз ин ҳолат ба ташвиш афтоданд. Бинобар ин ошкоро ба иҷрои мақсадҳои иртиҷоии худ шурӯъ намуда, 4 октябр Ҳукумати «давраи гузариш»-ро бо сардории Леррус таъсис доданд, ки ба ҳайати он 3 вазир аз СЭДА ҳам дохил гардид.

Неруҳои чапгаро ва он неруҳое, ки дар инқилоби буржуазию демократии соли 1931 ғалаба карда буданд, бо мақсади наҷот додани музаффариятҳои ин инқилоб дар Ҷабҳаи Халқӣ муттаҳид шуданд. Таҳти аҳдномаи таъсиси Ҷабҳаи Халқӣ Ҳизби сотсиалистии коргарӣ, ҷумҳуриятхоҳон, ПОУМ (тротскийчиён), Ҳизби Синдикалистӣ, Ҳизби Федералии ҷумҳуриятхоҳон ва ғайра имзо гузоштанд. 15 январи соли 1935 барномаи Ҷабҳаи Халқӣ эълон карда шуд, ки дар он дар қатори дигар масъалаҳо, аз нав барқарор намудани музаффариятҳои инқилоби буржуазию демократии соли 1931 низ инъикос гардида буд.

Интихоботи 16 феврали соли 1936 нишон дод, ки аксари халқи Испания фашизм ва иртиҷоъро қабул надоранд. Аз 470 вакиле, ки кортесҳо интихоб шуданд, 286 нафарашон намояндагони Ҷабҳаи Халқӣ буданд. Неруҳои ростгаро ҳамагӣ 132 ҷой гирифта, дар Испания бо роҳи ошкоро муқаррар намудани диктатураи фашистиро аз даст доданд.

Исёни фашистӣ дар Испания. Ҳукумати ташкилкардаи Ҷабҳаи Халқӣ

бо сардории Асаней дар мамлакат ба татбиқи чорабинии иқтисодию иҷтимоӣ шурӯъ намуд. Озодиҳои демократӣ аз нав барқарор карда шуданд. Баъди шикаст дар интихобот неруи фашистии Испания ба табаддулоти давлатии зидди ҷумҳурӣ даст заданд. Дар байни генералҳои иртиҷоии ба ин кор тайёр Санхурхо Франко ва Мола ҳам буданд. Фашистони мусаллаҳи Испания барои ба мақсади худ расидан аз усулҳои ҳамақидаҳои италиявию олмонӣ истифода бурда, ошкоро ба куштор, таъқиб, лату кӯб, ғорат, торумори ашхосу неруҳои зиддифашистӣ сар карданд. Аввали соли 1934 Х. А. Прима де Ривера бо Гитлер ва моҳи марти ҳамон сол намояндагони Ривера дар Рим бо Муссолини вохӯрданд, то ки дар бораи аз онҳо гирифтани ёрии ҳарбӣ ахду паймон кунанд.

Аввали моҳи июли соли 1936 дар Марокаши мустамликаи Испания исён оғоз ёфт, ки роҳбарии онро генерал Франко ба уҳда дошт. 18 июл исёни фашистӣ ба нимҷазираи Пиреней гузашт.

Ҷанги миллию инқилобӣ дар Испания. 19-уми июли соли 1936 майдони марказии ш. Мадрид - Пуэрто-дел Сол серодам шуд. Мардуми ба ин ҷо ҷамъомада аз ҳукумат аслиҳа талаб мекард. Ҷабҳаи Халқӣ таъҷилан ҳукумати навро таъсис дод, ки ба он ҷумҳуриятхоҳи чапгаро Хосе Херон роҳбарӣ кард. Ӯ ба губернаторҳои вилоятҳо фармуд, ки ба созмонҳои мардумӣ силоҳ диҳанд. Сокинони Мадрид ҳам силоҳ гирифта, ба мудофиаи шаҳр омода шуд.

Дере нагузашта мубориза шадиди халқ бар зидди фашистон дар тамоми Испания паҳн гардид. То охири моҳи июл ба неруи зиддифашистӣ муяссар шуд, ки мамлакатро аз фашистон ҳимоя кунад. Неруҳои фашистӣ дар сартосари мамлакат ва алалхусус дар Мадрид аз неруҳои мардумӣ шикаст мехӯрданд. 27 июл генерал Моле ҳатго иброз дошт, ки мо бохтем. Франко амр кард, ки неруҳои фашистӣ муқобилатро бар зидди ҷумҳуриятхоҳон идома диҳанд. Ӯ ин вақт бесаброна ёрии ҳарбии Олмон, Италия ва Португалияро интизор буд.

Таҷовузи ҳарбии давлатҳои хориҷӣ ба Испания. Бегоҳии 25 июли соли 1936 Гитлер намояндагони генерал Франкоро қабул карда фармуд, ки ба исёнгарони испанӣ таъҷилан 20 ҳавопаймои боркаши «Ю-52» фиристода шавад. Муссолини ҳам баъди ду рӯз ба Франко 11 ҳавопаймои “Савойя-81» фиристод. Португалия ба пойгоҳи фашистон табдил ёфт. Хукумати ин мамлакат ба онҳо силоҳ ҳам дод. Ёрии давлатҳои фашистӣ

Расми 36. Манзараи ҷанги шаҳрвандӣ дар Испания

Расми 37. Оқибатҳои фоҷиабори ҷанги шаҳрвандӣ дар Испания

исёнгаронро аз торумори қатъӣ наҷот дод. Минбаъд ёрии доимии ин се давлат ба исёнгарон ба воқеаи доимӣ табдил ёфта, таносуби неруҳои дар ҷанг иштироккардаро ба фоидаи фашистони Испания ҳал кард. Акнун ин се давлати фашистӣ пурра иштирокчии ҷанги Франко бар зидди Ҷумҳурии Испания буданд. Ба ҷумҳуриятхоҳони испанӣ низ аз хориҷа ёрӣ меомад, вале на ба он ҳаҷме, ки фашистон мегирифтанд.

Аввали моҳи августи соли 1936 ҳавопаймоҳои Италия ва Олмон барои ба Испания овардани қисмҳои артиши дар Марокаш будаи Испания шурӯъ намуданд. Ғайр аз ин, аз ҷониби Олмон дар Испания легиони «Кондор»-и иборат аз 6 ҳазор нафар ҷанговар, 6 эскадриляи гулӯлаандоз ва 1 эскадриляи гидроплан ҷанг мекард. Баъдтар шумораи умумии артиши Олмон дар Ислания ба 50 ҳазор нафар расонда шуд.

Аз Италия ба Испания артиши қариб 150-ҳазорнафара ва силоҳи зиёд фиристода шуд. Португалия дар баробари ба ихтиёри фашистон додани пойгоҳ, 20 ҳазор нафар аскару афсар ҳам дод.

Дар натиҷаи ёрии ҳарбии бузурги ин се давлати фашистӣ муқовимати ҷумҳуриятхоҳони Испания фурӯ нишонда шуд. Дар баробари таслим шудани шаҳри Мадрид муқобилати ҷумхуриятхоҳони Испания моҳи марти соли 1939 пурра қатъ гардид.

Дар натиҷаи ғалабаи Франко Испания ба давлати фашистии террористӣ табдил ёфт. Франко ҳамаи онҳоеро, ки бар зидди фашистон мубориза мебурданд ва ё дар ҳаракати зиддифашистӣ ширкат варзида буданд, душмани Испания эълон кард.

Мувофиқи қонуни фашистии Франко трибуналҳои фавқулодда ташкил карда шуданд. Тавассути фаъолияти ин трибуналҳо неруҳои зиддифашистӣ ба ҷазоҳои ваҳшиёна гирифтор карда шуданд.

Ҳамин тариқ, дар Испания сохти ҷумҳуриявӣ барҳам хӯрд. Ҳанӯз 1 октябри соли 1936 Франко генералиссимус эълон карда шуд.

Савол ва супориш

1. Дар бораи вазъи иқтисодии Испания дар солҳои 20-ум далелҳо биёред. 2. Примо де Ривера дар Испания кай табаддулоти давлатӣ ба амал овард? 3. Аҳдномаи «Сан-Себастян»-ро шарҳ дихед. 4. Инқилоби буржуазию демократии Испания кай ғалаба кард? 5. Интихобот ба кортесҳои Испания кай баргузор гардид? 6. Кортесҳо кай Конститутсияи Испанияро қабул карданд? Мувофиқи он Испания чӣ гуна давлат номида шуд? 7. Дар интихоботи

парламентии соли 1933 кадом неруи сиёсӣ ғалаба кард? 8. Фашистони Испания бо кадом роҳҳо мехостанд, ки дар мамлакат диктатураи фашистӣ барпо кунанд? 9.Дар Испания барои чӣ Ҷабҳаи Халқӣ ташкил карда шуд? 10. Чаро Генерал Франко бо Гитлер ва Муссолини забон як кард?

§ 10. ТАЪСИСИ ҶУМҲУРИИ АВСТРИЯ. ҲАЁТИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДӢ ВА МАСЪАЛАИ «АНШЛЮС» БО ОЛМОНИ ФАШИСТӢ

Расми 38. Харитаи Австро-Венгрия

Расми 39. Харитаи Ҷумҳурии Австрия

Пароканда шудани Австро-Венгрия. Дар империяи Австро-Венгрияи сермиллат миллатҳои азияткашида аксари аҳолиро ташкил менамуданд. Бӯҳрони иҷтимоӣ ва зиддиятҳои миллӣ дар мамлакат ҳанӯз пеш аз оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба миён омад. Австро-Венгрия дар байни мамлакатҳои империалистӣ нисбатан заифтар буд.

Дар баробари тӯл кашидани ҷанг кайфияти зиддиҷангии халқи Австро-Венгрия торафт пурзӯртар мешуд. Аскарони Австро-Венгрия аз майдони набард фирор мекарданд ва ё таслим мешуданд. Норизоӣ аз иштирок кардани Австро-Венгрия дар ҷанг байни халқ рӯз то рӯз пурзӯртар мешуд. Буҳрони иқтисодӣ ин равандро тезонид.

Моҳи августи соли 1918 шикасти артиши Олмон ва барҳам хӯрдани ҷабҳаи Салоника ба мутлақияти Австро-Венгрия зарбаи ҳалокатовар зад. 3 ноябри соли 1918, яъне ҳанӯз то расман имзо шудани аҳдномаи оташбас дар мамлакат инқилоби буржуазию демократӣ ба амал омад. Империяи Австро-Венгрия ба давлатҳои миллӣ пора-пора шуд. Давлатҳои Австрия, Чехословакия ва Венгрия ба вуҷуд омаданд. Қаламрави славянҳои ҷанубӣ ба ҳайати «Шоҳигарии сербҳо, хорватҳо ва словенҳо» дохил шуд. Қисми алоҳидаи Австро-Венгрия ба ҳайати Руминия ва Полша гузашт. Давлати сермиллати Империяи Габбсбургҳо бо ҳамин мавҷудияти худро қатъ кард.

Таъсисёбии Ҷумҳурии Австрия. Буржуазияи Австрия дар зери таъсири намойишҳои оммавии халқ Австрияро ҷумҳурӣ эълон кард. Инқилоби буржуазӣ-демократии Австрия бе хунрезӣ ғалаба кард. Дар ташкили ҳукумати нав Ҳизби сотсиал-демократӣ фаъол буд.

30-юми октябри соли 1918 дар шаҳри Вена аз намояндагони ин ҳизб ва ҳизбҳои дигари буржуазӣ ҳукумати Австрия таъсис дода шуд. Ба он яке аз роҳбарони Ҳизби Сотсиал-Демократӣ Карл Реннер роҳбарӣ кард. Аз ҷиҳати сохти идоракунӣ Австрия ҷумҳурии демократӣ буд.

Ҷумхурии Австрия дар солҳои 1919 - 1920. Дар солҳои 1919-1920 ва баъдтар ҳам ғояи «Аншлюс» («муттаҳидшавӣ»)-и Австрия бо Олмон дар байни неруҳои гуногуни сиёсии мамлакат орзуи дерина буд. Мувофиқи ин ғоя, гӯё Австрия худаш яккаю танҳо аз мушкилоти ба сари ҷомеа омада халос шуда наметавонад. Агар миллати Олмон дар як давлат муттаҳид шавад, қодир аст ба мақсадҳои иқтисодию иҷтимоии худ ноил гардад. Ҳизби халқии рӯ ба Олмони бузург маҳз дар ҳамин ақида буд. Ҳизби насронӣ-иҷтимоӣ бошад, дар мавқеи «ду давлати олмонӣ» меистод, яъне бояд ҳам Олмон ва ҳам Австрия вуҷуд дошта бошанд.

Расми 40. Канслери Ҷумҳурии Австрия Карл Реннер

Ҳукумати Реннер кӯшиш мекард, ки ҳамроҳшавӣ бо Олмон ҳанӯз дар оғози мавҷудияти Ҷумҳурии Австрия амалӣ карда шавад. Маҷлиси Миллӣ он вақт ҳатто чунин эъломия ҳам қабул карда буд. Вале бо талаби Фаронса ба қарорҳои Созишномаи сулҳи Версал дар робита ба

ин масъала моддае ворид шуд, ки ҳамроҳшавии Австрияро бо Олмон манъ мекард. Моддаи марбута дар созишномаи сулҳ бо Австрия, ки дар маҳаллаи Сен-Жермени наздикии Париж ба имзо расид, низ дохил карда шуд.

Дар тӯли зимистони солҳои 1919 - 1920 вазъи иқтисодии Австрия бениҳоят вазнин шуд. Аз ин рӯ, музди меҳнати мардум паст гардид. Хӯрокворӣ намерасид. Халқ қудрати харидориро аз даст дод. Ҳукумат аз уҳдаи бартараф кардани буҳрон баромада наметавонист. Аз ҳамин сабаб кабинети Реннер 10 июни соли 1920 ба истеъфо рафт.

1 октябри соли 1920 Конститутсияи Ҷумҳурии Австрия қабул карда шуд. Мувофиқи ин конститутсия, ҳамаи онҳое, ки синнашон ба 20 расида буд, ҳуқуқи интихоботӣ гирифтанд. Парлумони Австрия аз ду палата иборат буд - палатаи поёнӣ ва палатаи болоӣ. Ба палатаи болоӣ Шӯрои федератсия - намояндагони вилоятҳо дохил буданд. Австрия аз вилоятҳои Бургунленд, Каринтия, Австрияи Боло, Австрияи Поён, Залсбург, Штирия, Тирол ва Ферарлберг иборат буд.

Австрия дар солҳои 1921 - 1938. Тирамоҳи соли 1922 дар Австрия Ҳизби насронӣ-иҷтимоӣ ба сари қудрат омад. Аз моҳи майи соли 1922 ба ҳайати ин ҳукумат намояндагони Ҳизби халқии олмонхоҳон низ дохил шуданд. Канслери Австрия Зейпел тасдиқ карда шуд. Игнас Зейпел мехост,ки Австрияро ба давлати корпоративии ба Италияи фашистӣ монанд табдил бидиҳад. Ӯ муаллифи ғояи «давлати дуюми олмонӣ» буд. Ин сиёсатро баъзе давлатҳои Ғарб дастгирӣ мекарданд.

Мувофиқи протоколҳои 4 октябри соли 1922-и дар Женева баимзорасидаи Лигаи Миллатҳо ҳукуматҳои Британияи Кабир, Фаронса, Италия ва Чехословакия уҳдадор шуда буданд, ки ба ҳукумати Австрия вомбарги байналмилалӣ ва 650 миллион крони тило қарз диҳанд, Тибқи ин протоколҳо Лигаи Миллатҳо барои роҳбарӣ ба Австрия Комиссари Олӣ таъйин кард. Бе иҷозати Комиссари Олӣ Ҳукумати Австрия ягон крони ин маблағро сарф карда наметавонист. Тамоми хоҷагии халқ таҳти назорати ин комиссар буд.

Ёрии ба иқтисоди Австрия расондашуда дар солҳои 20-ум саноат, кишоварзӣ ва вазъи иқтисодии Австрияро рушд дод.

Аз соли 1923 дар Австрия созмонҳои фашистӣ фаъолияти худро ҷоннок карданд. Ҳизби сотсиал-демократӣ дастаҳои коргарии худмуҳофизи «Шутсбунди ҷумҳуриявӣ» ташкил дод, ки барои дар мамлакат барпо кардани диктатураи пролетариат тайёрӣ медид. Теъдоди дастаҳои мусаллаҳи Ҳизби Шутсбунди ҷумҳуриявӣ ба 100 ҳазор нафар расида буд. Аз аввали соли 1927 баромадҳои аъзои созмони фашистии Хеймвер афзуд. 30 январ гурӯҳи фашистии мусаллаҳ ба сӯйи намойишгарон оташ кушод. Ҳизби коммунистӣ ва Ҳизби сотсиал-демократӣ натавонистанд, ки кувваҳои худро муттаҳид карда, пеши роҳи фашистонро бигиранд.

Дар интихоботи парламентии 24 апрели соли 1927 Ҳизби насронӣ-

иҷтимоӣ ва Ҳизби халқии Олмон дар иттиҳоди муштараки интихоботӣ иштирок намуданд. Ин иттиҳод дар интихобот 1,7 миллион овоз гирифта, ғолиб баромад. Ҳизби сотсиал-демократ бошад, ба 1,5 миллион овози интихобкунандагон соҳиб шуд.

Солҳои 1929-1933 Австрияро бухрони ҷаҳонии иқтисодӣ фаро гирифт. Ин бухрон дар Австрия нисбат ба мамлакатҳои дигари сармоядорӣ оқибатҳои сахттар ба бор овард. Дар Австрия ҳаракати фашистӣ боз ҳам шадидтар гардид. Дар ин давра дар Австрия ҷараёни ҳаракати фашистӣ - хеймвер ва миллатчиҳо (натсистҳо) амал мекарданд. Хатари фашистиро дар Австрия натиҷаҳои интихоботи апрели соли 1932 ошкор сохтанд. Дар аксар шӯроҳои мунисипалии Вена ва ландтагҳои Австрияи Поён, Залсбург, Каринтия ва Штирия номзадҳои фашист ғолиб омаданд.

Моҳи майи соли 1932 ҳукумати Долфус аз намояндагони Ҳизби насронӣ-иҷтимоӣ таъсис ёфт.

Баъд аз он ки дар Олмон фашисгон ба сари қудрат омаданд, ба фашизм майл кардани Австрия афзуд. Моҳи марти соли 1933 ҳукумати Долфус тавассути «қонунҳои фавқулода» парламентро дар амал аз вазифаҳои асосиаш дур карда, дар мамлакат режими худкома барпо намуд. Моҳи майи соли 1933 фаъолияти Ҳизби коммунистӣ манъ карда шуд. Ҳукумат бар зидди аъзои ин хизб таъқибот оғоз намуд.

Дар Австрия ба сари қудрат омадани фашистон. Аввали соли 1934 ҳукумати Долфус барои ба ҳокимияти мутлақ соҳиб шудан тайёрӣ дид. 12 феврал пулис хост, ки дар идораи Ҳизби сотсиал-демократӣ кофтуков анҷом диҳад, лекин ба муқобилати мусаллаҳонаи дастаи шутсбундчиён дучор омад. Задухӯрди дар Линс оғозёфта ба тезӣ дар марказҳои дигари саноатӣ ва дар шаҳри Вена паҳн гардид. Вале шутсбундчиён ба шикаст дучор шуданд. Баъди панҷ рӯзи муқовимат онҳо аз тарафи фашистон торумор карда шуданд. Бо ҳамин дар Австрия ҳукмронии фашистон оғоз ёфт.

Фашистони Австрия ҳокимияташонро тавассути сипоҳиёни худ мустаҳкам мекарданд. 1 майи соли 1934 Конститутсияи фашистии Австрия ҷорӣ карда шуд. Дар он принсипҳои сохти ҷамъиятии Австрия табақавию корпоративӣ эълон карда шуданд.

Дар байни ду ҷараёни фашистии Австрия, ки дар боло ном бурда шуд, рақобат пурзӯр гардид. Моҳи июли соли 1934 бо супориши Берлин амал карда, гурӯҳи миллатгароён ба табаддулот даст заданд, то ки ба ҳокимият соҳиб шаванд. Дар ин сӯиқасд канслер Долфус кушта шуд, вале дар Австрия сӯиқасдчиёнро касе дастгирӣ накард. Худи Олмон ҷуръати ба Австрия дахолат ва оғоз намудани таҷовузро накард. Ба ҳукумати навташкили Шушинг муяссар шуд, ки баромади фашистони Австрияро ба тезӣ саркӯб кунад.

Тавре ки маълум аст, дар ҷанги зидди Ҳабашистон Италия ва Олмон бо ҳам наздик шуданд. Акнун ба муттаҳидшавии Австрия бо Олмон Италия халал намерасонд. Созишномаи 11 июли соли 1936-и Ав-

стрия бо Олмон дар амал оғози ба Олмон ҳамроҳшавии Австрия буд. Моҳи феврали соли 1938 Шушинг дар бораи ба миллатгароён супоридани ҳокимият ризоят дод. 11 марти соли 1938 артиши Олмон ба Австрия даромад. Ҳамин тариқ, Австрия ба Олмон ҳамроҳ шуд. Он танҳо баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аз нав ба истиқлол соҳиб шуда тавонист.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ СЕН-ЖЕРМЕН

(10-уми сентябри соли 1919)

Созишномаи сулҳи Сен-Жермен 10-уми сентябри соли 1919 дар байни ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Ҷопон, Белгия, Чин, Куба, Юнон, Никарагуа, Панама, Полша, Португалия, Руминия, давлатҳои Сербу Хорвату Словения, Сиам, Чехословакия аз як тараф ва Австрия аз тарафи дигар, ба имзо расида буд. Ин созишнома ба силсилаи созишномаҳое дохил буд, ки Низоми Версал номида шудааст.

Моддаи 27. Ҳудуди Австрия чунин муқаррар карда шудаанд:

1) Бо Швейсария ва бо Люксембург: ҳудудҳои вуҷуддошта (нуктаҳои 2-6-и моддаи 27 дар назар доштанд, ки қисми музофоти Крайна ва Каринтия, Консетенланд ва ҷанубии Тиролро ба Италия медиҳад. Югославия қисми зиёди Крайна, Долматсия, Штирияи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқии Каринтияро гирифт. Бургенланд аз Венгрия кашида гирифта, ба Австрия дода шуд).

7) Бо Олмон: сарҳад то 3-юми августи соли 1914.

Моддаи 59. Австрия ба фоидаи Руминия ... аз ҳамаи ҳуқуқу имтиёзҳои худ бар герсогии Буковина даст мекашад.

Моддаи 88. Истиқлоли Австрияро бе ризояти Лигаи Миллатҳо барҳам додан мумкин нест...

Моддаи 120. Шумораи умумии неруҳои ҳарбии артиши Австрия набояд аз 30000 нафар зиёд бошад.

Артиши Австрия танҳо барои тамоми қаламрави Австрия ва ҳифзи сарҳадҳо таъйин шудааст.

Савол ва супориш

1. Баъди парокандашавӣ дар қаламрави империяи Австро-Венгрия давлатҳои соҳибистиқлол ташкил ёфтанд? 2. Ҷумҳурии Австрия кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 3. «Аншлюс» чӣ маънӣ дорад ва он ба муносибатҳои байни Австрия ва Олмон ягон робита дошт? 4. Дар бораи вазъи иқтисодии солҳои 20-уми Австрия иттилоъ диҳед. 5. Дар бораи Конститутсияи соли 1920-и Австрия чиҳо медонед? 6. Оё Конференсияи сулҳи Париж вазъи сиёсию иқтисодии Австрияро тағйир дод? 7. Дар бораи ташаккули ҳаракати фашистӣ дар Австрия, чиҳо медонед? 8. Дар Австрия Конститутсияи фашистӣ кай ҷорӣ карда шуд? 9. Миллатгароён бо супориши Берлин дар Австрия кай табаддулот карданд? 10. Ба ҳайати Олмон воридшавии Австрия кай ва чӣ тавр ба амал омад?

§ 11. РАВНАҚИ ИҚТИСОДӢ, ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА «РОҲИ МИЁНА»-И РУШДИ ШВЕТСИЯ

Расми 41. Харитаи Шветсия

Ҳаракати иҷтимоӣ ва ислоҳоти парламентии соли 1918. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба вазъи ҷамъиятию сиёсии Шветсия низ таъсири манфӣ расонд. Тартиботи сиёсӣ, муҳосираи иқтисодии Англия ва дар натиҷаи он нарасидани сӯзишворию хӯрокворӣ, маҳсулоти дигари сермасриф, пастшавии музди меҳнат сатҳи ҳаракати иҷтимоиро дар Шветсия муайян намуданд. Ин ҳаракат дар заминаи ғояҳои сотсиал-демократӣ сурат мегирифт. Вазъи мазкур ба ҳизбҳои сиёсӣ ҳам таъсир расонд. Моҳи майи соли 1917 дар Ҳизби сотсиал-демократӣ ҷудоӣ ба амал омад. Онҳое, ки дар ақидаи чапгароӣ буданд, аз ин ҳизб баромада, Ҳизби сотсиал-демократии чапгароро таъсис доданд.

Вазъи иқтисодию сиёсии мамлакат ҳукумати консервативии Ҳаммаршелдро маҷбур кард, ки ба истеъфо равад. Ӯро халқ ҳатто «Ҳунгершелд» номида буд, ки маънои қисми аввали ин калима - «ҳунгер» гуруснагӣ аст. Ҳукумат ба дасти Ҳизби сотсиал-демократии чапгаро гузашт, лекин ин ҳизб ҳам дер ҳукмронӣ карда натавониста, ба истеъфо рафт. Тирамоҳи соли 1917 Ҳизби сотсиал-демократии ростгаро ҳукумати эътилофӣ ташкил намуд. Ин ҳукумат ҳам ба пастшавии ҳаракати иҷтимоӣ муваффақ шуда натавонист. Сотсиалистони чапгаро аз тариқи манифести инқилобӣ баромад карданд, ки муҳтавояш мусодираи сармояи калон ва замини ашроф буд. Онҳо инчунин дар Шветсия барпо намудани сохти ҷумҳуриявиро тақозо карда, мардумро ба коршиканӣ даъват менамуданд. Коршиканиҳо оммаҳои васеи аҳолиро фаро гарифтанд. Ба ҳокимияти Шоҳ хатар таҳдид мекард. Артиш беэътимод менамуд. Бинобар ин, Шоҳ Густави V қариб буд, ки ба императори Олмон Вилгелми II пайравӣ кунад. Ӯ бо ёрии сотсиал-демократҳои ростгарои дар оппозитсия буда тавонист, ки вазъи пуртаҳлукаро бартараф намояд. Баъди ин дар зери роҳбарии пешвои маъруф, парламентёри ботаҷриба ва публитсист Я. Брантинг оид ба ислоҳоти коммуналӣ ва парламент са-

росемавор қонунҳо таҳия ва кабул карда шуданд. Яке аз ин қонунҳо ҳуқуқи умумии интихоботиро ба палатаи болоӣ, аз он ҷумла барои занон эълон кард.

Расми 42. Нахуствазири Шветсия Ҳаммаршелд

Соли 1920 Ҳизби сотсиал-демократӣ баъди ғалаба дар интихоботи парламентӣ алоқаи худро аз либералҳо канда, бо сардории худи ҳамон Брантинг «Ҳукумати коргарӣ»-ро ташкил намуд. Азбаски ин ҳизб дар парламент ақаллиятро ташкил мекард, ҳукуматро дар дасти худ дуру дароз нигоҳ дошта наметавонист. Аз ҳамин сабаб ҳукумати Брантинг ба истеъфо рафт.

Шукуфоии Шветсия дар солҳои 20-ум. Болоравии саноат дар Шветсия нисбат ба мамлакатҳои дигари сармоядорӣ тезтар ва самаранoктар сурат мегирифт. Дар солҳои 1923- 1930 маҳсулоти саноатӣ 64 фоиз ва содирот 70 фоиз афзуд. Суръати истеҳсолоти Шветсия на танҳо аз мамлакатҳои Скандинавия, балки аз мамлакатҳои дигари калонтарини Ғарб ҳам тезтар буд. Харида гирифтани ҳуқуқ (патент)-и истеҳсоли маснуоти саноатии Шветсия акнун аз қаламрави Аврупо ҳам берун баромад. Ширкатҳои шведӣ аҳаммияти байналмилалӣ пайдо намуданд. Масалан, «Шоҳи шведии гӯгирд» Ивар Крейгер, ки мартабаи соҳибкории худро дар Петербург оғоз карда буд, қисми асосии истеҳсоли гӯгирди ҷаҳонро инҳисор карда, ба яке аз сармоядорони калонтарини ҷаҳон табдил ёфт. Дар баробари рушди саноат ва кишоварзии Шветсия музди меҳнати аҳолӣ хеле афзуд ва некуаҳволии мардум баланд шуд.

Дар ҷомеаи Шветсияи онвақта ҳукмрон гардидани унсурҳои демократӣ торафт ба амри воқеъӣ табдил меёфтанд. Дар мамлакат иттифоқҳои касаба озодона фаъолият карда, манфиатҳои худро ҳифз менамуданд. Чандин ҳизби сиёсӣ - сотсиал-демократҳо, либералҳо, коммунистҳо ва ҳизбҳои дигари хурду қалон барои ҳокимияти давлатӣ байни ҳам мубориза мебурданд.

Шветсия дар солҳои буҳрони иқтисодӣ. Буҳрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба Шветсия нисбат ба мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ сусттар таъсир расонд. Дар солҳои 1930-1932 истеҳсоли саноатӣ танҳо 13 фоиз кам шуд. Сарфи назар аз ин, 80 фоизи коргарон бекор монданд. Музди меҳнати коргарон каме паст фуромад.

Ба туфайли буҳрони иқтисодӣ дар Шветсия ҳаракати коргарӣ вусъат ёфт. Бо сабаби фиребу найранги «Шоҳи гӯгирд» Крейгер (худкушии ин

соҳибкор ва муфлис шудани консерни ӯ) обрӯйи байналмилалии сармояи Шветсия то андозае паст шуд. Ҳукумат барои фурӯ нишондани ҳаракати коршиканӣ аз дастаҳои калони коргарони зархарид истифода мебурд. Онҳо аз тарафи ашхоси мусаллаҳ муҳофизат карда мешуданд. Дар ноҳия саноатии Шимоли Одален яке аз намойишҳои калони аҳли меҳнат ба хунрезӣ табдил ёфт. Аскарон зидди намойишгарон оташ кушоданд. Дар натиҷа панҷ намойишгар кушта шуд. Дар Стокголм намойиши 50-ҳазораи эътирозӣ ба амал омад. Дар натиҷаи муборизаи пай дар пайи неруҳои чапгаро соли 1932 ҳукумати либералӣ ба истеъфо рафт.

Расми 43. «Шоҳи гӯгирд» Ивар Крейгер

Дар интихоботи парламентии моҳи сентябри соли 1932 Ҳизби сотсиал-демократӣ бо барномаи бартараф кардани буҳрони иқтисодӣ иштирок кард, ки асоси онро танзими давлатии иқтисоди сармоя ташкил менамуд. Мувофиқи ин барнома, ба корхонаҳои зарардида бояд аз буҷаи давлат ёрӣ расонда мешуд. Дар ин интихобот ҲСДШ 47 фоизи овози интихобкунандагонро соҳиб шуда, ғолибият ба даст овард. Ба ҳукумати сотсиал-демократӣ пешвои нави он П. А. Ханссон роҳбарӣ кард. Ин ҳизб соли 1933 бо кишоварзон созиш карда, дар парламент аксари курсиҳоро ишғол намуд ва бо ҳамин оппозитсияро заиф гардонд.

Дар натиҷаи ҷидду ҷаҳди ҳукумати П. А. Ханссон дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ҳаҷми истеҳсолоти саноати Шветсия 65 фоиз афзуд. Чунин суръати тараққиёти иқтисодӣ ба ислоҳотхоҳони Шветсия имкон дод, ки барномаи ҳукуматиро пурраю барзиёд иҷро намоянд. Содироти сармоя зери назорати қатъии давлат қарор гирифт. Ин буд, ки содироти сармоя кам шуд. Чунин тамоюл имкон дод, ки қарздиҳӣ ба саноат афзояд. Барои ҳавасманд гардондани қарзгирандагони саноат фоизи қарз кам карда шуд. Давлат имкон пайдо намуд, ки ба сохтмони асосӣ маблағгузорӣ кунад. Ин буд, ки соли 1939 бахш (сектор)-и давлатӣ дар истеҳсолот ва нақлиёт ба 15 фоиз расонда шуд.

Давлат соҳаи кишоварзии Шветсияро аз рақобати хориҷӣ ҳифз мекард. Омӯзиши маҳсулоти кишоварзиро муассисаҳои калони давлатию кооперативӣ инҳисор карда буданд. Онҳо маҳсулотро аз кишоварзон бо нархи баланди кафолатдор мехариданд. Дар ин мамлакат аввалин бор маблағгузории муттасили хоҷагиҳои деҳот аз буҷаи давлат санҷида шуд, ки он натиҷаи хуб дод. Андози моликиятдорони калон то ҳадде зиёд шуд.

Дар баробари ин давлат чораҳои иҷтимоӣ ҳам меандешид. Дар ро-

бита ба ин метавон қонун дар бораи ҳифзи модарон ва кӯдаконро мисол овард. Ин қонун аз он сабаб ба миён омад, ки дар мамлакат таваллуди кӯдак ба ҳадди фоҷиавӣ кам шуд.

Дар солҳои 30-юм дар Шветсия бархӯрд байни аҳли меҳнат ва сармоядорон аз байн рафт. Соли 1938 созмонҳои маркази иттифоқҳои касаба ва соҳибкорон ба «Қарордоди асосӣ» дар бораи бе мурочиат ба додгоҳ бартараф кардани мухолифатҳои меҳнатӣ имзо гузоштанд. Ин буд, ки солҳои 1938 - 1939 дар мавриди низоъҳо шумораи рӯзҳои кории ғойиб 21 баробар кам шуданд.

Сотсиал-демократҳои ҷаҳон таҷрибаи бисёрҷабҳаи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии Шветсияро ҳаматарафа меомӯхтанд. Ислоҳотхоҳон ва сотсиал-демократҳо таҷрибаи Шветсияро «сотсиализми скандинавӣ» ё худ «роҳи миёна»-и байни сармоядорӣ ва коммунизм номидаанд.

Сиёсати хориҷии Шветсия. Шветсия, ки дар Аврупои Шимолӣ давлати калонтарин аст, дар байни давлатҳои ҳамсоя ва махсусан давлатҳои ҳавзаи Баҳри Балтика соҳиби обрӯйи баланд буд. Шветсия бо давлатҳои дигар, сарфи назар аз сохти сиёсии онҳо, ҳамкории тиҷоратӣ дошт,

Шветсия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ бетарафиро мавқеи худ қарор дода, аз амнияти дастаҷамъии давлатҳои зиддифашистӣ ҳам даст кашид. Дар баробари ин барои мудофиаи худ ҳаматарафа тайёрӣ медид.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Шветсия чӣ таъсир расонд? 2. Дар бораи фаъолияти аҳзоби сиёсии Шветсия маълумот диҳед. 3. Мисолҳое оред, ки аз шукуфоии Шветсия шаҳодат диҳанд. 4. Чаро таъсири буҳрони иқтисодӣ ба Шветсия кам буд? 5. Дар солҳои 1933 - 1939 саноат ва кишоварзии Шветсия чӣ тавр тараққӣ карданд? Дар ин бора далелҳо оред. 6. Чаро дар иқтисоди Шветсия бахши давлатӣ зиёд шуд? 7. Чаро дар байни меҳнат ва сармояи Шветсия ваҳдат ба амал омад? 8. Моҳияти сиёсати хориҷии Шветсияро шарҳ диҳед.

§ 12. ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИҚТИСОДИИ ВЕНГРИЯ БАЪДИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛ

Сабабҳои инқилоб. Венгрия қисми таркибии мутлақияти империяи Австро-Венгрияи Габбсбургҳо буд. Дар ин империя Австрия мақоми асосиро дар дасти худ нигоҳ медошт. Халқи венгер аз тарафи заминдорони буржуазияи худӣ ва Австрия истисмор карда мешуд,

Венгрия аз ҷиҳати рушди саноатӣ ва кишоварзӣ аз Австрия ақиб монда буд. Дар баробари ин Венгрияро зиддиятҳои тезутунди иҷтимоӣ фаро гирифта буданд. Ин зиддиятҳоро танҳо бо роҳи ба даст овардани истиқлоли давлатии Венгрия, барҳам додани мутлақият ва барпо намудани ҷумҳурии демократӣ, барҳам додани заминдории мулкӣ, ба кишоварзон додани замин ва дар дохили худи Венгрия ҳал кардани масъалаи миллӣ, бартараф намудан мумкин буд.

Дар ин замина дар Венгрия буҳрони инқилобӣ торафт шиддат мегирифт. Кайфияти зиддиҷангӣ артиши Австро-Венгрияро ҳам фаро ги-

Расми 45. Харитаи Венгрия дар ҳайати империяи Австро-Венгрия

рифт. Дар артиш исёнҳо ба амал меомаданд. Фирори аскарон меафзуд. Тобистони соли 1918 дар ҳар ду қисмати империя аскарону афсарони фирорӣ зиёда аз 100 ҳазор нафарро ташкил намуданд. Ин вақт дар зери таъсири шикасти ҳарбӣ дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои мазлуми Австро-Венгрия моҳи октябри соли 1918 мутлақияти Габбсбургҳо завол ёфт.

Инқилоби буржуазию демократии соли 1918. Шаби 30 октябри соли 1938 дар Венгрия инқилоби буржуазию демократӣ оғоз ёфт. Ҳайати инқилобиён аз табақаҳои гуногуни аҳолӣ - буржуазияю коргарон, зиёиёну кишоварзон ва рӯҳониёну табақаҳои дигари аҳолӣ иборат буд. Ҳамаи онҳоро зарурати ба даст овардани истиқлол, рушди иқтисодию иҷтимоии Венгрия муттаҳид кард.

Дар Будапешт таҳти роҳбарии сотсиал-демократҳои чапгаро ва «сотсиалистҳои инқилобӣ» шӯриши мусаллаҳона бо ғалаба анҷом ёфт ва неруҳои инқилобӣ ба сари ҳокимият омаданд. Дар ҳамин ҳолат 24 ноябри соли 1918 дар Будапешт Ҳизби коммунистии Венгрия таъсис ёфт.

Барои ба тарафи худ кашидани оммаи халқ асосан Ҳизби сотсиал-демократӣ ва Ҳизби коммунистӣ мубориза мебурданд. Ба коммунистон

Расми 46. Харитаи сиёсии Венгрия

Расми 47. Нахуствазири Венгрия Михай Кироли

муяссар шуд, ки дар баъзе маҳалҳо коргаронро ба тарафи худ кашида, шӯроҳо ташкил намоянд ва бо ҳамин роҳ намояндагони Ҳизби сотсиал-демократиро аз ҳокимият дур кунанд.

Инқилоби пролетарии соли 1919 дар Венгрия. 19 марти соли 1919 давлатҳои Антанта ба ҳукумати Венгрия бо нотаи махсус муроҷиат намуданд, ки як қисми қаламрави худро барои ҷой додани артиши Антанта ва давлатҳои аъзои ин паймон бидиҳад. Ин талаби Антанта норизоии мардуми Венгрияро ба вуҷуд овард. Ҳукумати М. Кироли ягон роҳи рад кардани талаби Антантаро наёфта, ба истеъфо рафт. Дар мамлакат буҳрони ҳокимият ба амал омад.

Роҳбарони Ҳизби сотсиал-демократӣ ба назди роҳбарони Ҳизби коммунистии дар маҳбасбуда рафта, дар бораи ҳамкории муштарак аҳду паймон карданд.

Ҳамин тариқ, 21 марти соли 1919 дар байни роҳбарони ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ва коммунистӣ созишномае ба имзо расид, ки нуктаҳои асосии он аз бе таъхир дар Ҳизби ягонаи сотсиалистии Венгрия муттаҳид шудани ҳизбҳои коммунистӣ ва сотсиал-демократӣ, аз номи пролетариат ба даст гирифтани ҳокимият, таъҷилан халъи силоҳ кардани неруҳои ҳарбии буржуазия, ташкил намудани диктатураи пролетариат ва бастани иттифоқ бо Русия иборат буданд. Худи ҳамон рӯз ҳукумати нахустини Ҷумҳурии Венгрия ташкил карда шуд.

Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия хамагӣ 132 рӯз умр дид, вале дар ин муддат он як қатор дигаргунсозиҳои сотсиалистиро амалӣ кард. Аз он ҷумла синфҳои доро аз ҳуқуқи интихоботӣ ва унвонҳои пештара маҳрум, пулис ва жандармерияи қаблӣ пароканда карда, ба ҷойи онҳо Посбони сурх, ба ҷойи додгоҳҳои куҳна додгоҳҳои халқӣ таъсис дода, бонкҳо, корхонаҳои саноатӣ, шахтаҳо ва нақлиёти хусусӣ миллӣ карда шуданд.

Сарфи назар аз мушкилоти иқтисодӣ, ба Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия муяссар гардид, ки музди меҳнати коргаронро аз 15 то 25 фоиз зиёд кунад. Ин нуктаҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия, ки моҳи июни соли 1919 аз тарафи Анҷумани умумивенгриявии шӯроҳо қабул шуд, икъикос гардидаанд.

Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия 1 августи соли 1919 аз тарафи Антанта тавассути артиши Руминия ва Чеҳословакия барҳам дода шуд. Ба ҷойи Ҳукумати Шӯравӣ бо сардории Пейдел ҳукумати сотсиал-демократӣ омад, ки онро «ҳукумати иттифоқҳои касаба» ҳам меноманд. Ин ҳукумат ҳамаи қонунҳои Ҳокимияти Шӯравиро бекор кард.

Барпо шудани диктатураи Хорти. Баъди барҳам хӯрдани Ҷумҳурии

Шӯравии Венгрия дар мамлакат куштор ва зӯроварӣ ҳукмрон гардид. Дар натиҷа садҳо намояндагони неруҳои чапгаро, аз он ҷумла роҳбарони Ҳизби коммунистӣ Тибор Самуэли, Ене Ласло, Отто Корвин ва даҳҳо мубориизони дигари ҳокимияти шӯравӣ ҳалок гардиданд.

Моҳи ноябри соли 1919 бо ҳидояти Антанта шаҳри Будапешт аз тарафи артиши аксулинқилобии Хорти ишғол карда шуд. Хорти соли 1920 дар Венгрия интихоботи парламентии сохта гузаронида, овози бештари интихобкунандагонро соҳиб шуд ва бо ҳамин барои ба сари ҳокимият омадан асоси «қонунӣ» пайдо намуд. Парламент дар дасти диктатураи гузаро ғуломи ҳалқабаргӯш буд. Венгрия ба давлати шоҳӣ мубаддал гардид, Парламент Хортиро пуштибон (регент) «интихоб» карда, ба ӯ ҳуқуқи номаҳдуд дод. Силоҳи диктатураи Хорти зӯроварию хунрезӣ буд. Баромадҳои зидди диктатураи Хорти бераҳмона саркӯб карда мешуданд.

Болоравии иқтисодии Венгрия дар солҳои 20-ум. Дар миёнаи солҳои 20-ум Венгрия мисли давлатҳои дигари сармоядорӣ ба маҷрои болоравии иқтисодӣ ворид гардид. Ба ин муваффақият ёрии мамлакатҳое ҳам фоида овард, ки пешравии тартиботи Хортиро мехостанд. Соли 1924 Венгрия ба Лигаи Миллатҳо қабул шуд ва ба воситаи он 250 миллион крони тило «вомбарги шифоҳӣ» қарз гирифт. Маҳз бо ҳамин роҳ тартиботи Хорти дар нимаи дуюми солҳои 20-ум тавонист, ки буҷаи давлатии боэътимод дошта бошад.

Венгрия дар солҳои буҳрони иқтисодии ҷаҳон. Венгрия ба буҳрони иқтисодие, ки мамлакатҳои дигари сармоядориро фаро гирифта буд, барвақттар дохил шуд. Аввал соҳаи кишоварзӣ ба буҳрон гирифтор шуд. Баъд буҳрон соҳаҳои дигари иқтисодро ҳам фаро гирифта, соли 1929 бо тамоми иқтидораш зуҳур кард.

Сатҳи умумии истеҳсол қариб ду баробар кам шуд. Дар солҳои буҳрони иқтисодӣ даҳҳо ширкати коркарди маъдан, мошинсозӣ ва саноати хӯрокворӣ муфлис гардиданд. Тахминан 700 корхона аз кор монд.

Буҳрони иқтисодӣ зиндагии халқро душвор гардонд. Соли 1929 аҳли меҳнат нисфи музди меҳнати худро гирифта натавонист. Шумораи бекорон аз 800 ҳазор нафар ҳам бештар буд.

Вазъи пасти зиндагии мардум ба мухолифатҳои иҷтимоӣ сабаб мешуданд. Намойишҳои оммавии эътирозӣ, коршиканиҳо, намойишҳои кишоварзон ба амал меомаданд. Мардум барҳам додани бекорӣ, баланд бардоштани музди меҳнат ва додани замин ба кишоварзонро талаб мекард. Дар ин давра фаъолияти Ҳизби коммунистии Венгрия вусъат ёфт.

Соли 1932 дар Венгрия генерал Дюла Гембеш ба сари ҳокимият омад. Ҳукумати ӯ «дасти зӯр» номгузорӣ шудааст. Д. Гембеш барномаи «эҳёи миллати венгер»-ро ба миён гузошт. Татбиқи ин барнома Венгрияро аз буҳрони иқтисодӣ баровард.

Ба Олмони фашистӣ наздикшавии Венгрия. Баъди ба сари ҳокимият омадан хортичиён рӯ ба ҷониби Берлин оварданд.

Сиёсати ошкоро истилогаронаи гитлерчиён ба ҳукуматдорони Венгрия писанд омад. Хортичиён мехостанд, ки бо ёрии Олмон нақшаҳои истилогаронаро татбиқ намуда, мавқеи дохилӣ ва байналмилалии худро мустаҳкам кунанд. Бинобар ин, моҳи июни соли 1933 нахуствазири Венгрия Гембеш ба Берлин ташриф овард, то ки дар бораи ҳамкории Венгрия бо Олмони гитлерӣ гуфтушунид кунад. Сиёсати хориҷии Венгрия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ нишон дод, ки он ба хизматгори Олмони фашистӣ табдил ёфтааст. Венгрия низ чун Олмони гитлерӣ ба ҷанг тайёрӣ медид. Баҳори соли 1938 сарвазири Венгрия Калман Дарони панҷсолаи мусаллаҳшавии мамлакатро эълон кард.

Тирамоҳи соли 1938 ҳукумати Венгрия аз тарафи Олмон тасарруф шудани вилояти Судети Чехословакияро дастгирӣ намуд. Аз ин кор Венгрия ҳам фоида дид. Қисми ҷанубии Словакия ва як қисми Украинаи Закарпатия аз они Венгрия шуд. Венгрия инчунин моҳи марти соли 1939 бо дастгирии Берлин тамоми Украинаи Закарпатияро ишғол кард. Худи ҳамон сол Венгрия ба ҳайати давлатҳои иштирокчии «қарордоди зидди Коминтерн» дохил гардид.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ ТРИАНОН
(4-уми июни соли 1929)

Созишнома 4-уми июни соли 1919 дар Қасри Калони Трианони Версал дар байни ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Ҷопон, Белгия, Чин, Куба, Юнон, Никарагуа, Панама, Полша, Сиам ва Чехословакия аз як тараф ва Венгрия (дар натиҷаи парокандашавии империяи Австро-Венгрия) аз тарафи дигар, ба имзо расида буд.

Моддаи 36. Венгрия ба фоидаи ... Италия аз ҳар гуна даъво нисбат ба қаламрави собиқ Австро-Венгрия, ки ба ҳайати Италия дохил буданаш эътироф шудааст, даст мекашад.

Маддаи 181. Арзиши умумии таъминоти ҳамаи артишҳои Иттифоқчиён ва Давлатҳои муттаҳида дар қаламрави ишғолии Венгрия дар ҳамон шакле, ки сарҳадҳои он дар Созишномаи мазкур муқаррар карда шудааст, аз лаҳзаи ба имзо расидани сулҳи муваққат, аз 3-юми ноябри соли 1918 ба Венгрия вогузор аст.

Савол ва супориш

1.Сабабҳои барҳам хӯрдани мутлақияти Габбсбургҳоро муайян кунед. 2. Империяи Австро-Венгрия кай пароканда шуд? 3. Дар Венгрия инқилоби буржуазию демократӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Дар Венгрия инқилоби пролетарӣ кай ва чӣ тавр ғалаба кард? 5. Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия дар мамлакат кадом тағйироти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро амалӣ кард? 6. Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия кай ва чӣ тавр барҳам дода шуд? 7. Дар Венгрия диктатураи Хорти кай барпо шуд? 8. Чаро Венгрия соли 1927 маҳз бо Италияи фашистӣ созишнома баст? 9. Чаро ҳукумати Дюла Гембешро ҳукумати «дасти зӯр» номидаанд? 10. Венгрия бо кадом мақсад бо Олмони фашистӣ наздик шуд? 11. Венгрия Словакияи Ҷанубӣ ва Украинаи Закарпатияро чӣ тавр азони худ кард?

БОБИ III
МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Расми 50. Харитаи Америкаи Лотинӣ

Ба мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар қитъаи Америка давлатҳое дохиланд, ки мардуми онҳо аслан аз мамлакатҳои Аврупоии халқҳои онҳо бо гурӯҳи забонҳои лотинӣ ҳарфзананда дохил мешаванд – дар Шимол аз Мексика сар карда ва дар Ҷануб то Аргентинаю Чилиро ташкил менамоянд. Тавре ки қаблан омӯхта будем, дар асри XIX дар натиҷаи муборизаи миллию озодихоҳӣ аксар давлатҳои Америкаи Ҷанубӣ истиқлоли давлатӣ ба даст оварданд. Қисми дигари онҳо барои соҳибшавӣ ба ин мақом муқовимати давлатҳои абаркудрати вақтро аз сар мегузарониданд. Дар ин қисмати китоб танҳо се давлати Америкаи Лотинӣ инъикос меёбад - Мексика, Аргентина ва Бразилия

§ 14. МЕКСИКА: АЗ ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1910 - 1917 ТО МИЛЛИКУНИИ ШИРКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Оқибатҳои инқилоби солҳои 1910-1917. Солҳои 1910-1917 дар Мексика инқилоби кишоварзон ба амал омад, ки моҳияти он демократӣ буд. Дар Мексика «конститутсияхоҳон» ба сари ҳокимият омаданд. Онҳо

Расми 51. Харитаи Мексика

манфиатҳои буржуазияи хурд ва миёнаю заминдорони озодихоҳро ифода менамуданд. Тадбирҳои самарабахши демократии конститутсияхоҳон ба аксари аҳолӣ писанд омад.

То соли 1917 Мексика мамлакати ақибмондаи кишоварзӣ ва ба сармояи хориҷӣ вобаста буд. Дар деҳот муносибатҳои мулкдорӣ ҳукмрон буданд. Ҳиссаи заминдороне, ки зиёда аз 1 миллион га замин доштанд, 83,5 фоизи заминҳои киштбобро ташкил мекард. Дар мамлакат 2,2 миллион нафар деҳқони безамин ва 3,6 миллион коргари кишоварзӣ мавҷуд буд. Заминҳои нопайдоканори навоҳии Лагун ва Юкатан дар ихтиёри инҳисорҳои хориҷӣ буданд.

Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Мексика воридшавии сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама, сармояи ИМА афзуд. Дар ҳаҷми умумии маблағгузории бевоситаи ИМА ба Америкаи Лотинӣ Мексика дар ҷойи дуюм меистод. Дар Мексика инҳисорҳои хориҷӣ соҳаҳои асосии саноати кӯҳӣ ва нафтистеҳсолкунию электротехникиро пурра азони худ карда буданд.

Моҳи феврали соли 1917 дар Мексика Конститутсияи нав қабул карда шуд, ки он яке аз конститутсияҳои демократитарини ҳамонвақтаи ҷаҳон ба ҳисоб мерафт. Ин конститутсия заминро моликияти миллӣ эълон карда, ба миллат ҳуқуқ дод, ки моликияти калон ба заминро маҳдуд созад ва иҷораҳои ҳориҷиёнро аз эътибор соқит эълон кунад. Ба Конститутсия нишондодҳо дар бораи озодиҳои демократӣ, аз он ҷумла кафолати ҳуқуқи инсон, аз давлат ҷудо карда шудани калисо, ҳуқуқи коршиканӣ ва озодиҳои дигари демократӣ дохил гардида буданд,

Мексика дар солҳои 1918 - 1923. Дар солҳои аввали баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Мексика фаъолияти неруҳои сиёсии чапгаро вусъат ёфт. Ҳаракати коргарӣ авҷ гирифт. Ба ҳаракати коргарӣ созмонҳои

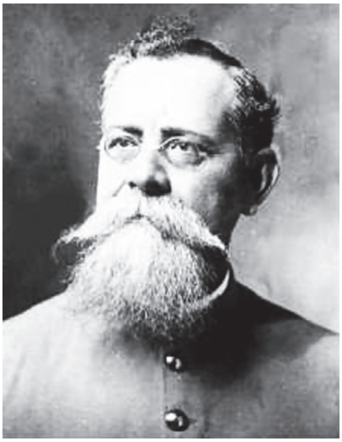

Расми 52. Венустиано Карранса

сотсиалистӣ ва комммунистӣ наздик буданд ва майли муттаҳид шуданро доштанд. Моҳи сентябри соли 1919 дар шаҳри Мехико Конгресси муштараки миллии намояндагони созмонҳои сотсиалистӣ, коммунистӣ ва коргарӣ баргузор гардид, ки он Ҳизби коммунистии Мексикаро таъсис дод. Дар баробари ин ҳизб аз соли 1918 ҳизби дигаре бо номи Конференсияи коргарии Мексика ба фаъолият сар кард. Ин ҳизб дар мавқеи ислоҳотхоҳӣ меистод.

Дар аввали солҳои 20-ум иқтисоди Мексика ҳанӯз таҳти таъсири буҳрони иқтисодӣ буд. Маҳдуд шудани хариди маводи хом боиси баста шудани корхонаҳои саноатӣ, махсусан корхонаҳои саноати коркарди маъдан гардид.

Соли 1920 Конференсияи коргарии Мексика дар байни коргарон нуфузи зиёд пайдо кард. Роҳбарони он бо қаноти чапи «конститутсияхоҳон» наздик мешуданд. Ин гурӯҳ моҳи майи ҳамон сол ба даст силоҳ гирифта, бар зидди ҳукумати В. Карранса мубориза бурд. Артиши қаноти чапи «конститутсияхоҳон» шаҳри Мехикоро ишғол кард. В. Карранса ҳалок гардид. Президенти нави Мексика иштирокчии фаъоли инқилоб Алваро Обрегон интихоб карда шуд. Ӯ то соли 1924 дар ин вазифа буд.

Мексика дар солҳои 1924-1929. Солҳои 1924 - 1929 ҳангоми президентии генерал Калйес тартиботи «каудилизми инқилобӣ» («каудило» - «доҳӣ», «пешво») давраи буҳронро аз сар мегузаронид. Бинобар ин, ӯ сиёсати давлатдории худро бо шиорҳои инкилобӣ ва моҳияти халқӣ доштани давлати Мексика рӯйпӯш мекард, то ки роҳбарони Конференсияи коргарии Мексикаро (ККМ) ба ҳайати ҳукумат ҷалб намояд. Дар давраи президентии Калйес роҳбари ККМ Короннес вазири саноат буд.

Расми 53. Президенти Мексика Алваро Обрегон

Дар солҳои аввали президентиаш Калйес ба ислоҳоти замин суръат бахшид. Ба деҳқонон 3,6 миллион гектар замин тақсим кард, яъне аз давраи президентии Обрегон ду баробар зиёдтар. Калйес ҳисси миллии мексикоиҳоро бедор мекард. Ӯ соли 1926 як маъракаи серғавғоеро дар масъалаи маҳдуд кардани ҳуқуқи ширкатҳои нафтистеҳсолкунандаи Аме-

рика ташкил намуд, лекин аз он фоидае бардошта натавонист.

Дар сиёсати дохилии Калйес мухолифат бо калисои католикӣ мавқеи хоса дошт. Солҳои 20-ум калисои католикии Мексика дигар мавқеи худро аз даст дода буд. Вале қисмати болоии роҳбарони калисо ба татбиқи моддаҳои дахлдори Конститутсияи соли 1917-и Мексика муқобилати сахт нишон медод. Ин мухолифат дар соли 1926 махсусан тезу тунд шуд. Ҳукумат тавассути чораҳои маъмурӣ якчанд калисою дайрҳоро баста, як теъдод ашхоси рӯҳонии иртиҷоиро аз мамлакат ронд. Ба хотири эътироз калисо ибодатро қать кард. Мухолифати калисо бо ҳукумат ба муборизаи мусаллаҳона табдил ёфт.

Мексика дар солҳои 1929-1934. Мисли давлатҳои дигари Америкаи Лотинӣ Мексика ҳам аз буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ сахт зарар дид. Истеҳсоли нафт, тилло ва маъданҳои дигари ранга якбора паст фуромад. Соҳибкорони хориҷӣ, ки дар Мексика корхонаҳои саноати кӯҳӣ доштанд, аксари корхонаҳои маъдани худро баста, коргаронро ба таври оммавӣ аз кор ронданд. Аз ҳамин сабаб аз соли 1930 то соли 1933 шумораи бекорон 3,5 баробар афзуд. Буҳрон саноати хӯроквории ва бофандагиро ҳам фаро гирифт. Ин ҳолат талабот ба маводи хоми кишоварзиро зиёд кард. Соҳаҳои содиротии кишоварзӣ зарари калон диданд. Киштзорҳои пахта ва хенекен кам шуданд. Заминҳои бекорхобидаи серҳосил афзуданд.

Соли 1929 таносуби кувваҳои сиёсии мамлакат тағйир ёфт. Буржуазияи миллии қувватгирифта акнун метавонист бо боварии том ҳукмронии бевоситаи худро дар пояи сиёсати ислоҳотхоҳӣ - миллӣ амалӣ намояд.

Солҳои 1929-1934 дар мамлакат қариб 50 ҳизбу гурӯҳҳои сиёсӣ фаъолият доштанд. Соли 1929 Ҳизби миллӣ-инқилобӣ (ҲМИ) таъсис ёфт, ки ба он намояндагони гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ дохил шуданд. Ин ҳизб аз ду қанот - қаноти чапгаро ва қаноти ростгаро иборат буд. Ба қаноти чапгаро Ҳизби миллӣ-инқилобӣ (ҲМИ) намояндагони буржуазияи тиҷоратию саноатӣ ва ҳарбиён ва ба қаноти ростгарои он намояндагони буржуазияи майда, зиёиён ва як қисми артиш мансуб буданд. Муборизаи ин ду гурӯхи ҲМИ дар арафаи интихоботи президентии соли 1934 авҷ гирифт. Дар интихоботи мазкур Лесаро Карденас ном генерал, ки арбоби машҳури инқилоби Мексика буд, ғолиб омад. Ба сари ҳокимият омадани Карденас маънои ба сари ҳокимият омадани ҷараёни демократии ҳизби хукмронро дошт. Карденас то соли 1940 президенти Мексика буд.

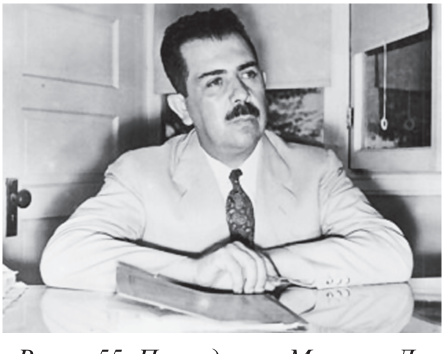

Расми 55. Президенти Мексика Лесаро Карденас

Иқтисоди Мексика дар давраи президентии Карденас. Ҳукумати Карденас дар мамлакат ислоҳоти заминро гузаронд. Мақсади ислоҳот мустаҳкам кардани ҷамоаҳои деҳқонӣ - ихдо буд. Дар рафти ислоҳот заминҳои заминдорони калони хориҷӣ мусодира карда шуданд. Хоҷагиҳои калони сармоядорие, ки ба парвариши пахта ва хенекен махсус гардонида шуда буданд, зарар надиданд. Баръакс, баъд аз мусодира ба хоҷагиҳои калони кооперативӣ табдил ёфтанд.

Ҳукумати Карденас дар саноати нафти мамлакат бар зидди зӯроварии сармояи хориҷӣ мубориза мебурд. Дар Мексика истеҳсоли нафтро 17 корхонаи инҳисории англисӣ ва амрикоӣ, аз он ҷумла шуъбаҳои «Роял Датч Шелл» ва «Стандард Ойл» соҳиб шуда буданд. Солҳои 1934-1935 дар Мексика ширкати давлатии нафти «Пемекс» ташкил карда шуд. Маҳсулоти нафтие, ки ин ширкат дар ибтидо истеҳсол мекард, ҳамагӣ 0,2 фоизи талаботи мамлакатро қонеъ мегардонид. Инҳисорҳои амрикоӣ кӯшиш мекарданд, ширкати мексикоии «Пемекс»-ро барҳам диҳанд. Карденас барои мустаҳкам кардани мавқеи истеҳсолкунандагони дохилӣ баъзе чораҳои боҷуръатона андешид. Масалан, ӯ 18 марти соли 1938 ба декрет дар бораи миллисозии моликияти ширкатҳои нафтистеҳсолкунандаи англисӣ ва америкоӣ имзо гузошта, онҳоро ба ихтиёри «Пемекс» супурд. Дар ҷавоб ИМА аз робитаҳои иқтисодӣ бо Мексика - харидани нафт ва маводи хоми дигари он даст кашид, ба Мексика додани таҷҳизоти техникии саноати нафтро қать кард. Дар зери фишори Англия Фаронса, Белгия ва Ҳолландия низ аз харидани нафти Мексика даст кашиданд. Вале ҳукумати Мексика ба ҳамаи ин мушкилиҳо тоб оварда тавонист. Дар ин кор хизмати Карденас бузург аст. Миллисозии саноати нафт ва роҳҳои оҳан бахш (сектор)-и давлатии иқтисоди Мексикаро хеле мустаҳкам кард ва барои ба вуҷуд овардани иқтисоди соҳибистиқлоли Мексика саҳми бузург гузошт.

Савол ва супориш

1. Инқилоби буржуазию демократии Мексика кай ба амал омадааст? 2. Унсурҳои демократии Конститутсияи соли 1917-и Мексикаро баён кунед. 3. Дар бораи болоравии фаъолияти созмонҳои ҷамъиятию сиёсии Мексика далелҳо оред. 4. «Конститутсияхоҳон» киҳо буданд? 5. Дар бораи Ҳизби миллӣ - инқилобии Мексика ва президенти Мексика интихоб шудани Карденас нақл кунед. 6, Президент Карденас барои пешрафти Мексика чӣ тадбирҳои иқтисодию иҷтимоӣ андешид? 7. Ҳукуматҳои Англия ва Америка бар зидди Мексика чӣ тадбирҳои ҷавобии қасосгирӣ андешиданд?

§ 15. АРГЕНТИНАИ ДОРОИ ИҚТИСОДИ ТОБЕЪ ВА НОУСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСӢ

Расми 56. Харитаи Аргентина

Оқибатҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои Аргентина. То оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Аргентина аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ дар байни мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар ҷойи аввал меистод. Ҷанг барои тараққиёти иқтисоди Аргентина шароити мусоид муҳайё кард. Дар мамлакатҳои Аврупо талабот ба гӯшт ва ғалладона, ки маҳсулоти асосии Аргентина буданд, афзуд. Аз рӯйи истеҳсоли ин навъи маҳсулот Аргентина дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекард. Ин мақом ба Аргентина имкон дод, ки андӯхти сармоя ва рушди саноату кишоварзии худро амри воқеъӣ гардонад. Солҳои 1914 - 1918 захираи тилои Аргентина ду баробар афзуд ва воридоти молҳои хориҷӣ кам шуд. Ин омил барои пешрафти саноати миллӣ мусоидат кард. Соҳаи бофандагии саноати сабук, истеҳсоли семент босуръат тараққӣ карданд. Истеҳсоли нафт аз 7 ҳазор тоннаи соли 1912 дар соли 1922 ба 455,5 ҳазор тонна расид. Истеҳсоли неруи барқ зиёд шуд. Шаҳрсозӣ ривоҷ ёфт. Ташаккули буржуазияи миллӣ суръат гирифт. Муносибатҳои сармоядорӣ дар деҳот ҳам рӯ ба тараққӣ ниҳоданд.

Сарфи назар аз пешрафти саноат ва кишоварзӣ, баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Аргентина ҳанӯз ҳам мамлакати сусттараққикарда ва аз ҷиҳати иқтисодӣ ба мамлакатҳои империалистӣ тобеъ мондан гирифт. Сармояи хориҷӣ бонкҳои асосӣ, роҳҳои оҳан, корхонаҳои калони саноатӣ ва заминҳои нопайдоканори киштбоби Аргентинаро дар зери назорати худ нигоҳ медошт. Дар Аргентинаи баъдиҷангӣ мақоми сармояи Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка ниҳоят баланд буд. Аз соли 1913 то соли 1939 дар Аргентина маблағгузории Америка аз 40 миллион то ба 331,8 миллион доллар расид, вале маблағгузории Англия қариб бетағйир монд.

Дар кишоварзӣ латифундияҳо васеъ паҳн гардида буданд. Зиёда аз 80 фоизи заминҳои киштбобро латифундияҳои калон дар ихтиёр доштанд. Масоҳати ҳар як чунин латифундия ба 100 га замин баробар буд. Аз ин

бармеояд, ки дар Аргентина заминдории калон маъмул будааст. Аксари аҳолӣ ё камзамин ва ё безамин буд. Бинобар ин, соҳибони латифундияҳо заминҳои худро ба иҷора медоданд. Латифундияҳои Аргентина бештар ба содирот нигаронида шуда буданд.

Ҳукумати радикалҳо бо сардории Ириҳойен. Соли 1916 дар Аргентина интихоботи навбатии президентӣ баргузор гардид. Дар он неруҳои заминдори ҳукмрони бо сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама бо Англия алоқадошта шикаст хӯрданд. Ҳизби асосии оппозитсионӣ - Итгифоқи шаҳрвандии радикалӣ (ИШР) ғалаба кард. 12 октябри соли 1916 президенти Аргентина асосгузори Ҳизби либералӣ Иполито Ириҳойени 64-сола интихоб шуд.

Ҳукумати Ириҳойен як қатор чорабиниҳоро амалӣ кард. Баъд муддати тӯлонӣ дар мамлакат тартиботи конститутсионӣ барпо гардид ва озодиҳои демократӣ аз нав барқарор карда шуданд. Идораҳои давлатӣ қисман аз унсурҳои иртиҷоӣ тоза карда шуданд. Ириҳойен мехост, ки ҳокимияти ашрофи заминдор - латифундиядоронро маҳдуд карда, мулкдорони хурд ва миёнаро дастгирӣ намояд.

Ҳукумати нав рушди саноати миллиро ҳарҷониба ҳавасманд мекард. Барои аз тобеияти хориҷиён баровардани иқтисод ва молияи Аргентина корҳои зиёдеро ба сомон мерасонид. Ириҳойен барои ба зери назорати давлат гирифтани саноати нафт аҳаммияти калон медод.

Ҳукумати Ириҳойен ба рушду нумӯи маориф ҳам таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Дар мамлакат ҳазорҳо мактаби нав кушода шуданд. Соли 1919 дар донишгоҳҳо ҳам ислоҳоти демократӣ анҷом дода шуд.

Дар сиёсати хориҷӣ ҳукумати радикалҳо принсипи соҳибихтиёрии миллӣ, ба корҳои дохилии давлатҳо дахолат накардан, ҳамкории байналмилалӣ ва ҳифзи сулҳро татбиқ менамуд. Ҳукумати Аргентина бо ҳамин сабаб аз воридшавӣ ба Ҷанги якуми ҷаҳонӣ даст кашида, онро ҳамчун ҷанги истилогарона маҳкум кард. Аргентина Низоми Версалро низ маҳкум намуда, эълон дошт, ки он дар худ хавфи ҷанги навро ниҳон кардааст.

Аргентина муқобили дахолати ИМА ба корҳои дохилии давлатҳои Америкаи Лотинӣ баромада, ба муборизаи ватанпарварони Америкаи Марказӣ бар зидди таҷовузкорони Америка ҳамраъйии худро баён намуд. Ириҳойен кӯшиш кард, ки барои ба таҷовузи ИМА муқобилат карда тавонистан Иттифоқи Ҷамоҳири Америкаи Лотинӣ созмон дода шавад, вале ҳукуматҳои давлатҳои Америкаи Лотинӣ пешниҳоди Ириҳойенро дастгирӣ накарданд.

Аргентина дар солҳои 1921 - 1929. Сарфи назар аз он, ки дар давраи баъдиҷангӣ Иттифоқи шаҳрвандии радикалӣ ҳамчун ҳизби ҳукмрон дар мамлакат тадбирҳои самараноки иқтисодӣ ва сиёсати дурусти миллиро амалӣ мекард, вазъи иқтисодии мамлакат ҳанӯз ҳам хуб набуд. Ин ҳолат ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ҳам таъсир мерасонид. Дар миёнаи солҳои 20-ум Ҳизби иттифоқи шаҳрвандии радикалии ҳукмрон ба ду гурӯҳ

тақсим шуд - қаноти ростгаро ва қаноти чапгаро. Ба қаноти чапгаро Марсело Алвеар роҳбарӣ намуда, манфиатҳои буржуазияи либералиро ифода мекард. Алвеар аз соли 1922 то соли 1928 президенти Ҷумҳурии Аргентина буд. Ҳукумати Алвеар аз идомаи ислоҳоти Ириҳойен даст кашид. Ҷонибдорони Ириҳойен талаб мекарданд, ки тавассути ислоҳот дар Аргентина мавқеи сармояи хориҷӣ суст карда шавад. Пешниҳоди Ириҳойенро аксари аҳолӣ дастгирӣ мекард. Бинобар ин, Ириҳойен бори дуюм соли 1928 президент интихоб шуд. Ҳукумати Ириҳойен тамоми ҷидду ҷаҳдашро ба он равона кард, ки саноати истихроҷ ва коркарди нафти Аргентинаро миллӣ кунад. Ириҳойен пешниҳод намуд, ки ИМА ба корҳои Америкаи Лотинӣ дахолат накунад. Ӯ муборизаи озодихоҳонаи Сандинoро бар зидди империализми Америка дастгирӣ мекард. Ҳамаи ин ба тезу тунд гардидани муносибатҳои байни Аргентина ва ИМА сабаб шуд. Ҳатто кор ба ҷое расид, ки онҳо сафирони худро бозхонданд. Дар ҳолати мухолифат бо инҳисорҳои амрикоӣ ва ҳукумати ИМА ҳукумати Ириҳойен ҳаракат мекард, ки бо рақиби ИМА - Англия муносибатҳои хуби анъанавӣ ба роҳ монад. Ҳукумати Ириҳойен ҳатто бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ бо Иттиҳоди Шӯравӣ ҳам муносибатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ барқарор кард. Иттиҳоди Шӯравӣ барои саноати нафти Аргентина таҷҳизот мефурӯхт. Аргентина аз ИҶШС нафт ҳам мехарид.

Неруҳои оппозитсионӣ аз вазъи ноустувори иқтисодии Аргентина ва онро дасттирӣ накардани империализми Америка истифода бурда, барои аз сари ҳокимият дур кардани Ириҳойен тайёрӣ медиданд.

Табаддулоти ҳарбии соли 1930 дар Аргентина. 6 сентябри соли 1930 қисмҳои артише, ки ба он генерал Хосе Урибуру фармондеҳ буд, табаддулот карданд. Ириҳойен муқобилият накард. Табаддулотчиён Ириҳойенро ба яке аз ҷазираҳои Ла-Плата бадарға карданд. Хосе Урибуру худро президенти муваққатии дорои ваколатҳои фавқулодда эълон кард. Баъди табаддулот ҳокимият ба ихтиёри заминдорону тоҷирон ва олигархияи молиявӣ, ки бо сармояи хориҷӣ, ҳарбиён ва рӯҳониёни баландмартаба алоқаманд буд, гузашт. Кафолатҳои конститутсионӣ бекор карда шуда, мамлакат дар ҳолати муҳосира эълон гардид. Барои мубориза бар зидди коммунизм шуъбаи махсусе созмон ёфт. Инчунин созмони террористии ҳарбии фашистимаоби Легиони шаҳрвандии Аргентина низ таъсис дода шуд. ИМА ҳукумати нави Аргентинаро ҳамон лаҳза ба расмият шинохт.

Расми 59. Президенти Аргентина генерал Хосе Феликс Урибуру

Вале ҳукумати Урибуру дар байни оммаи халқ обрӯй надошт. Халқи Аргентина бар зидди ӯ муқовимат ҳам кард. Ин буд,

Расми 61. Президенти Аргентина Роберто Марселино Мария Ортис

ки Урибуру соли 1931 аз усулҳои диктаторӣ даст кашид. Ӯ моҳи феврали соли 1932 дар Аргентина тартиботи конститутсиониро аз нав барқарор кард. Дар интихоботи президентӣ Ҳизби миллӣ - демократии навташкил дар сафҳои худ неруҳои консервативиро муттаҳид карда, ба президент интихоб шудани Августин Хусто (1932-1938) муваффақ гардид. Ин шахс иштирокчии фаъоли табаддулоти соли 1930 буд. Августин Хусто мамлакатро бо роҳи демократӣ пеш набурд. Баръакс, президенти нав бо роҳи Урибуру рафта, озодиҳои демократиро маҳдуд кард ва бар зидди неруҳои демократӣ мубориза бурд.

Фаъолияти оппозитсия. Зӯроварии инҳисорҳои хориҷӣ, хукумати Аргентина ва неруҳои иртиҷоии оштинопазир дар миёнаи солҳои 30-юм неруҳои чапгаро ва демократиро ба мубориза бархезонданд. Моҳи июли соли 1933 маросими дафни президенти аз ҳокимият маҳрумшуда Ириҳойен ба намойиши бузурги зиддиҳукуматӣ табдил ёфт, ки дар он ҳазорҳо нафар одамон ширкат варзиданд. Моҳҳои феврал-апрели соли 1935 дар Санта-Фе, Ла-Плата ва Тукуман ҳангоми намойишҳои оммавии халқ аввалин бор ҳизбҳои гуногун - радикалҳо, коммунистон ва сотсиалистон ҳамкорӣ карданд. Минбаъд ин ҳамкории ҳизбҳо ба муқобили ҳукумати Хусто идома ёфт. Ба муборизаи умумихалқӣ бар зидди тартиботи Хусто иттифоқҳои касаба, коргарон ва неруҳои дигари иҷтимоию сиёсӣ низ ҳамроҳ шуданд.

Ҷидду ҷаҳди неруҳои чапгаро барои ташкил намудани Ҷабҳаи халқӣ чандин сол давом кард, лекин он таъсис наёфт, чунки муҳтавои барномаи аксари неруҳои зиддиҳукуматӣ аз ҳамдигар дур буд. Яке мехост, ки дар мамлакат ҷомеаи демократӣ бунёд карда шавад, дигаре - ҷомеаи сотсиалистӣ, сеюмин - баргаштан ба ҷомеаи феодалӣ ва ғайра.

Ба ҳар ҳол, муборизаи неруҳои зиддиҳукуматӣ дар солҳои 30-юм барабас нарафт. Баъди соли 1936 дар мамлакат таъқибот хотима ёфт. Ҳатто лоиҳаи қонуни «Манъи фаъолияти коммунистӣ» рад карда шуд. Моҳи феврали соли 1938 намояндаи қаноти чапи Ҳизби миллӣ - демократӣ Роберто Ортис президенти Аргентина интихоб шуд. Ӯ ба неруҳои оппозитсионӣ гузашт кард. Масалан, шахси иртиҷоии гузаро А. Фреско аз вазифаи губернатори музофоти Буэнос-Айрес сабукдӯш карда шуд.

Аргенгина дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар чунин вазъ қарор дошт. Тавре ки дидем, Аргентина дар бораи ҷанги дарпешистода ягон андеша ҳам надошт, ҳарчанд дар он ҷо ҳам кайҳо унсурҳои фашистии аз Олмон омада ба фаъолият оғоз карда буданд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Аргентина чӣ фоида овард? 2. Ширкатҳои хориҷӣ дар Аргентина чӣ мавқеъ доштанд? 3. Ириҳойен барои маҳдуд кардани фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ дар Аргентина ва принсипи соҳибихтиёрии мамлакат чӣ корҳо кард? 4. Дар бораи ҳукумати Алвеар маълумот диҳед. 5. Бо кадом сабаб Ириҳойен соли 1928 дар Аргентина бори дуюм президент интихоб шуд? 6. Чаро Ириҳойен дар сиёсати хориҷии Аргентина на ба ИМА, балки ба Англия такя мекард? 7. Хосе Урибуру кай ва чӣ тавр табаддулоти ҳарбӣ кард? 8. Чаро Урибуру соли 1931 аз усули диктатории идораи Аргентина даст кашид? 9. Хусто дар солҳои 1932 - 1938 Аргентинаро чӣ тавр идора кард? 10. Президент Роберто Эртис аз президент Августин Хусто бо чӣ фарқ мекард?

§ 16. БРАЗИЛИЯ ДАР РОҲИ ЭҲЁИ МИЛЛӢ ВА НОРАВШАНИИ НИЗОМИ СИЁСӢ

Расми 62. Харитаи Бразилия

Шарҳи умумӣ. Бразилия яке аз давлатҳои калонтарини дунё буда, масоҳаташ 8,5 миллион км^2 аст. Дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аҳолии Бразилия 25 - 30 миллион нафарро ташкил мекард. Ҳокимияти давлатии ин мамлакат дар дасти сармоядорони «қаҳвагӣ»-и иёлоти Сан - Паулу ва Минас-Жеранс буд.

Ҳамин ки давраи империализм фаро расид, барои нуфуз дар Бразилия муносибатҳо дар байни Англия, ИМА ва Олмон тезу тунд шуданд. Дар аввали асри XIX ба Бразилия воридшавии сармояи ИМА ва Олмон афзуд, вале дар ин мамлакат дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ мақоми ҳукмрон дар дасти Англия буд. Соли 1915 қарзи умумии Бразилия аз мамлакатҳои хориҷӣ ба 0,5 миллиард доллар расид. Маблағгузории бевоситаи Англия дар Бразилия 1,1 миллиард ва ИМА ҳамагӣ 50 миллион долларро ташкил мекард. Дар соҳаи савдо бошад, баръакс, солҳои 1908 - 1913 ҳиссаи ИМА 38,1 фоиз ва ҳиссаи Англия ҳамагӣ 16,9 фоиз буд.

Оқибатҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Бразилия. Аксари мардуми Бразилия ҷонибдори Антанта буд, ғайр аз мустамликаи ниммиллионнафараи олмонии қисмати ҷанубии мамлакат. Ин давлат дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бевосита иштирок накарда бошад ҳам, ба Конференсияи сулҳи Париж даъват шуда буд.

Ҷанг барои Бразилия дар соҳаи иқтисод ва сиёсат оқибатҳои доманадор дошт. Бо сабаби заифшавии алоқаҳои иқтисодӣ бо мамлакатҳои Аврупо дар Бразилия аҳаммияти сармояи Америка ниҳоят баланд шуд. Сармояи ИМА ба Бразилия бо суръати даҳчанд ворид мешуд. Зарурати ба хориҷа содир кардани қаҳва, қатрон, чарм, пахта ва маҳсулоти дигар Бразилияро маҷбур сохт, ки ба мамлакат воридшавии молҳои қимати хориҷиро маҳдуд кунад. Ин чора ба тараққии саноати худӣ мусоидат кард. Мисли пештара асоси истеҳсолоти саноатии Бразилияро бофандагӣ ва хӯрокворӣ ташкил менамуд. Қисмати асосии саноат моҳияти косибию мануфактурӣ дошт. Аз рӯйи ҳисобҳои соли 1920 қариб дар нисфи корхонаҳои саноатӣ умуман ҳеҷ гуна ҳаракатдиҳандаҳои буғӣ, механикӣ ва ё барқӣ истифода намешуданд. Дар баробари ин, гурӯҳи начандон зиёди фабрикаҳо зиёда аз нисфи маҳсулоти саноатии мамлакатро истеҳсол менамуданд. Дар ин корхонаҳо аз се ду ҳиссаи неруи қобили меҳнати мамлакат кор мекард.

Лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда». Баъди ба итмом расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ вазъи сиёсии Бразилия муътадил набуд. Ин ҳолат ҳатто дар артиши мамлакат ҳам ба назар мерасид. Қисме аз афсарони ҷавон дар ҳаракати «тененте» («лейтенант») иштирок мекарданд. Ҳаракати «тененте» дар Бразилия ба обрӯйи калон соҳиб шуд, чунки зидди зӯроварии ашрофони Сан-Паулу, Минас-Жеранс ва ҳукумати иртиҷоии Артуро Бернардос силоҳ ба даст гирифт. Аз ҳаракати «тененте»-чиён илҳом гирифта, иттифоқҳои касаба ва кишоварзон ҳам бар зидди тартиботи зиддихалқӣ ба мубориза бархостанд.

Аввали соли 1922 «тененте»-чиён дар гарнизонҳои Манаус, Салвадор, Ресиф, Кампо-Гранде ва ҷойҳои дигар шӯриш бардоштанд. Ҳукумат ин намойишҳоро бераҳмона саркӯб кард. 5 июли соли 1922 бо роҳбарии лейтенант Антонио Сакейра Кампос дар истеҳкоми Копакабанаи Рио-де-Жанейро шӯриши нав ба амал омад. Ҳукуматдорон ин шӯришро ҳам бераҳмона фурӯ нишонданд. Вале ҳаракати «тененте»-чиён бо ҳамин қатъ нагардид. «Тененте»-чиён шабакаи васеи ҷосусони пинҳонкор ташкил карда, муборизаи мусаллаҳонаро давом медоданд. Дар зери роҳбарии «тененте»- чиён 5 июли соли 1924 дар Сан-Паулу ҳам шӯриш оғоз ёфт. Баъди се рӯзи муҳорибаҳо шаҳр ба дасти шӯришчиён гузашт. Ба неруҳои ҳукуматӣ лозим омад, ки шаҳрро зиёда аз се моҳ муҳосира карда, бар шӯришчиён ғалаба кунанд. Дар ин шӯриш зиёда аз 4 ҳазор нафар одамон ҳалок гардиданд.

24 октябри соли 1924 гарнизони шаҳраки Санто-Анчело воқеъ дар ҷануби Бразилия бо шӯришчиёни Сан-Паулу ҳамроҳ шуд. Ҳамин тавр

лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда» оғоз ёфт, ки он 647 рӯз давом кард. Ин саф дар баробари ҳарбу зарби майдони набард зиёда аз 24 ҳазор километр масофаро дар сар то сари мамлакат тай кард. Дар роҳпаймоии «Сафи мағлубнашаванда» аз 800 то 1000 нафар одамон иштирок карданд. Дар задухӯрдҳои ҳангоми ин роҳпаймоӣ баамаломада тахминан 600 аскар ва 70 нафар шаҳрвандон ҳалок гардиданд. Лашкаркашии қаҳрамононаи «Сафи мағлубнашаванда» дар шуури халқи Бразилия нақши бузург гузошт. «Тененте»-чиён соли 1927 муборизаашонро қатъ карданд. Сарфи назар аз ин, лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда» барои ояндаи Бразилия аҳаммияти бузург дошт.

Бразилия дар солҳои бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ. Буҳрони иқтисодии солҳои 1929-1933 ба иқтисоди Бразилия зарбаи сахт зад. Нархи қаҳва се баробар паст фуромад. Истеҳсолкунандагони маҳсулоти дигари содироти (аз он ҷумла пахта, қатрон, гӯшт, пӯст ва қанд)-ро дар ҳолати муфлисӣ гузошт. Муфлисшавӣ саноатро низ фаро гирифт. Масалан, соли 1930 дар Сан-Паулу зиёда аз 50 фоизи заводу фабрикаҳо баста шуданд, корхонаҳои дигар ҳафтае танҳо 2-3 рӯз кор мекарданд. Зиёда аз 2 миллион нафар одамон бекор монданд. Бад шудани аҳволи мардум афзойиши ҳаракати иҷтимоиро ба вуҷуд овард.

Буҳрон дар байни табақаҳои ҳукмрон ҳам зиддиятро тавлид сохт. Як қисми онҳо тақозо мекарданд, ки рӯй ба ИМА оварда шавад.

Як гурӯҳ соли 1928 бо номи «Иттиҳоди либералӣ» иттифоқи сиёсии худро таъсис дод. Ин воқеа дар арафаи тайёрӣ ба интихоботи президентӣ рух дода буд.

Номзад ба мансаби президенти мамлакат аз «Иттиҳоди либералӣ» - Жетулио Дорнеллес Варгас пешниҳод гардид. Ӯ собиқ губернатори иёлати Рио-Гранде-до-Сул буд. Иттиҳоди ҳукуматии ростгаро ба мансаби президент номзадии губернатори иёлати Сан-Паулу - Лулио Престес де Албукеркро пешниҳод намуд. Ҳар ду номзад ҳам барномаи пешазинтихоботии хос доштанд. Варгас барои баланд кардани обрӯю эътибори худ аз барномаи «тененте»-чиён истифода бурд. Иттиҳоди ҳукуматии ростгаро муқобили ҳар гуна навгониҳо буд. Вале барои ба тарафи худ кашидани интихобкунандагон дар бораи барҳам додани бекорӣ, муқаррар намудани рӯзи кории 8-соата, татбиқи барномаи васеи сохтмони манзил ва ғайра ваъдаҳо медод.

Расми 64. Президент Жетулио Дорнелис Варгас

Вале «Иттиҳоди либералӣ» номзади худро тавассути интихобот соҳиби мансаби президентӣ накард. Барои иҷрои ин мақсад силоҳ ба даст гирифт. Аз 3 то 23 октябри соли 1930 неруҳои ҳукуматиро торумор карда, ба сари ҳокимият омад.

Ҳукумати нав, ки акнун Ж. Варгас роҳбараш буд, дар зарфи якчанд сол мамлакатро бо усули диктаторӣ идора кард. Ин усул норизоии васеи аҳли ҷомеаи Бразилияро ба вуҷуд овард. Коршиканӣ вусъат меёфт. Дар Ресиф, Нитеро ва шаҳрҳои дигар намойишҳои зиддиҳукуматӣ ба амал омаданд. Дар иёлатҳои Сан-Паулу, Парана ва Санта-Катарина деҳқонон ошӯб бардоштанд.

Моҳи июли соли 1934 Конститутсияи Бразилия қабул карда шуд. К. Варгас президенти конститутсионии Бразилия интихоб гардид.

Неруҳои чапгарои Бразилия барои аз ҳокимият дур кардани Варгас ҷабҳаи халқӣ ташкил намуданд. Лекин ба онҳо муяссар нашуд, ки бо роҳи зӯрӣ ба мақсади худ ноил шаванд. Соли 1935 неруҳои чапгаро дар баъзе иёлоту шаҳрҳои Бразилия ҳатто исёнҳои мусаллаҳонаи зиддиҳукуматӣ ташкил намуданд, вале шикаст хӯрданд.

«Давлати нав» ва моҳияти он. Бо мақсади пахш кардани ҳаракати инқилобӣ, бартараф намудани оппозитсияи сиёсӣ ва дар идораи мамлакат идома бахшидани сиёсати иртиҷоӣ Ж. Варгас моҳи ноябри соли 1937 табаддулоти давлатӣ анҷом дод. Конгрессро пароканда ва конститутсияи соли 1943-ро бекор кард. Ж. Варгас дар Бразилия конститутсияи нав ҷорӣ намуда, эълон кард, ки «Давлати нав» месозад. Ӯ тамоми ҳокимияти давлатиро мутамарказ ва ҳизбҳои сиёсиро пароканда кард. Амри охирини ӯ қаҳру ғазаби неруҳои сиёсиро ба вуҷуд овард. Як қисми онҳо моҳи майи соли 1938 исёни мусаллаҳона бардоштанд, вале шикаст хӯрданд.

Тибқи Конситутсияи соли 1937, ҳамаи корҳои роҳбарӣ дар кохонаҳои алоҳида, фаъолияти созмонҳои ҷамъиятӣ ва пеш аз ҳама иттифокҳои касаба, корҳои идеологӣ, маданӣ, фаъолияти сиёсӣ ва ғайра бояд дар доираи низоми корпоративӣ - бо намояндагии баробари коргарон, хизматчиён ва соҳибкорон созмон дода мешуданд. Дар соҳаи иқтисодиёт «Давлати нав»-и Варгас як силсила ислоҳот анҷом дод, то ки ба пешрафти саноати миллӣ мусоидат кунад.

Тартиботи «Давлати нав» мустаҳкам набуд. Дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ шикаст хӯрдани итттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба Бразилия ҳам таъсири калон расонд. Ғояҳои Ж. Варгас дар бораи ташкил намудани «Давлати нав»-и Бразилия пуч баромаданд. Дар мамлакат аз нав ғояҳои инқилобию демократӣ эҳё шуданд. Дар чунин шароит шикасти ғояи «Давлати нав»-и Ж. Варгас ногузир буд.

Савол ва супориш

1. Далелу рақамҳои дар шарҳи умумии ҳолати Бразилия овардашуда аз чӣ шаҳодат медиҳанд? 2. Оқибатҳои манфӣ ва мусбати Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои Бразилияро шарҳ диҳед. 3. «Тененте»-чиён чӣ мехостанд? 4. Дар бораи «Сафи мағлубнашаванда» нақл кунед. 5. Лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда»-и «тененте»-чиён чӣ аҳаммият дошт? 6 Ж. Варгас аввалин бор чӣ тавр президенти Бразилия шуд? 9. Моҳияти Конститутсияи соли 1934-и Бразилияро шарҳ диҳед. 10. Конститутсияи соли 1937-и Бразилия ба дастовардҳои демократӣ чӣ зарар овард? 11. Низоми корпоративии Бразилияро маънидод кунед.

БОБИ IV
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

§ 17. ЧИН - ТОБЕИ МАМЛАКАТҲОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ. ҲАРАКАТИ ОЗОДИХОҲӢ ВА ТАҶОВУЗИ ҲАРБИИ ҶОПОН

Расми 64. Харитаи маъмурии Чин

Чин дар оғози марҳалаи муосир. Дар оғози давраи муосири таърихи ҷаҳон Чин мамлакати аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда ва аз ҷиҳати сиёсӣ феодалию ниммустамлика буд. Мамлакатҳои империалистӣ Чинро воқеан ба мамлакати ниммустамлика табдил дода буданд. Дар бандарҳои чиноиён маҳаллаҳои хориҷиён ва муассисаҳои аз тарафи империалистон идорашаванда ба вуҷуд омаданд, ки як қисми қаламрави Чинро ҳамчун «заминҳои иҷорагирифта» моли худ карда буданд. Мамлакатҳои империалистӣ дар Чин артиш, флот, пулис ва муассисаҳои кашф (разведка) доштанд. Дар қаламрави Чин шаҳрвандони хориҷӣ барои молҳои воридотӣ аз 5 фоиз бештар боҷи гумрукӣ муқаррар карда наметавонистанд. Қарзи хориҷии Чин бениҳоят гарон буд. Корхонаю муассисаҳои инҳисории хориҷӣ дар иқтисоди Чин нуфузи калон доштанд.

Давлатҳои империалистӣ дар Чин ғайр аз истифодаи неруҳои худӣ ба ҳарбиёни ифротии чиноӣ низ такя мекарданд. Бо дастгирии сиёсӣ,

молиявӣ, ҳарбию техникӣ ва ғайраи давлатҳои империалистӣ ҳарбиёни чиноӣ дар музофотҳо ҳокимияти шаҳрвандиро ба даст медароварданд. Бо чунин роҳу воситаҳо пули гумрукии дохилӣ ва вазифаи ҷамъоварии андозро соҳибӣ мекарданд, ба ҳукумати марказӣ итоат накарда, пул сикка мезаданд.

Ҳаракати «4-уми майи соли 1919». Моҳи майи соли 1919 дар Чин ҳаракати меҳанпарастон оғоз ёфт, ки сабаби он қарори Конференсияи сулҳи Париж дар бораи музофоти Шандун буд. Олмон ин музофоти Чинро ҳанӯз охирҳои асри XIX ба мустамликаи худ табдил дода буд. Вале дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Шандун империализми Ҷопон мавқеи худро мустаҳкам кард. Баробари хотима ёфтани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ мардуми Чин умед дошт, ки соҳибихтиёрии Чин бар Шандун барқарор карда мешавад. Барои ин асоси боэътимод ҳам вуҷуд дошт.

Дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Чин бар зидди Олмон меҷангид. Вале ғайричашмдошт давлатҳои империалистии ИМА, Англия ва Фаронса Шандунро ба Ҷопон гузашт карданд.

Қарори Конференсияи сулҳи Париж дар бораи Шандун каҳру ғазаби бепоёни мардуми Чинро барангехт. 4 майи соли 1919 аввалин шуда донишҷӯёни Пекин дар зери шиори «мубориза баҳри соҳибихтиёрии миллӣ» гирдиҳамоӣ ва намойиши эътирозӣ доир карданд. Ҷавонон тақозо карданд, ки хоинони миллат, ки Шандунро ба Ҷопон доданд, ҷазо дода шаванд. Ба намойишчиён табақаҳои дигари аҳолӣ низ ҳамроҳ шуданд. Ба муқобили иштирокчиёни намойиш аз қувваи пулис истифода бурда шуд. Ҷавобан ба ин 5 май донишҷӯёни Пекин дарсшиканӣ карданд. Ба онҳо донишҷӯёни Тянсзин, Шанхай ва шаҳрҳои дигар пайравӣ намуданд. Бо даъвати донишҷӯён мардуми Чин аз харидани молҳои ҷопонӣ даст кашиданд.

Моҳи июн ҳаракати зиёиён ва донишҷӯён боз ҳам вусъат ёфт. Ин вақт маркази ҳаракати зиддиимпериалистӣ шаҳри Шанхай гардид. Дар натиҷаи муборизаи оммавӣ ҳукумати Чин маҷбур шуд, ки ба халқ гузашт кунад. Баъзе мансабдорони ҷопонимаобро аз кор сабукдӯш кард, ба вакилони Чин фармуд, ки ба қарори Конференсияи сулҳи Париж дар бораи ба Ҷопон додани Шандун имзо нагузоранд ва иштирокчиёни намойишҳои зиддиимпериалистии моҳи майро, ки зиндонӣ карда шуда буданд, озод кард.

Расми 65. Сун Ят-сен

Ташкилёбии ҷабҳаи муштарак. Ҳаракати 4 майи соли 1919 қатъ нагардид. Баъди он ки моҳи феврали соли 1923

ҳукумати Сун Ят- сен мавқеи худро дар Гуанчжоу мустаҳкамтар кард, барои рушди ҳаракати озодихоҳӣ шароити мусоидтар фароҳам омад.

Сун Ят-сен роҳи мураккаби ҳаётро тай карда буд. Ӯро ҳарбиён ду дафъа (солҳои 1918 ва 1922) аз Гуанчжоу ронда буданд. Сун Ят-сен ба таъсиси ҷабҳаи муштарак камар баст. Ӯ хуб мефаҳмид, ки дар сурати муттаҳид будани оммаи халқ мумкин аст дар Чин инқилоб ғалаба кунад. Аз ин рӯ, ба роҳбарони Ҳизби коммунистӣ пешниҳод кард, ки дар бораи ба ҷабҳаи муштараки неруҳои инқилобӣ дохил шудани ҲКЧ андеша кунанд. Дере нагузашта ин пешниҳод натиҷаи мусбат дод. Анҷумани III Ҳизби коммунистӣ, ки моҳи июни соли 1923 дар Гуанчжоу баргузор гардид, қарор қабул кард, ки ҷабҳаи ташкилкардаи Сун Ят-сен дастгирӣ карда шавад. Ин вақт Сун Ят-сен роҳбари «Гоминдан» (Ҳизби халқии Чин) буд. Ҳамин тариқ, Ҳизби коммунистии Чин ба Ҷабҳаи Гоминдан дохил шуда, дар баробари ин мустақилии сиёсӣ ва ташкилии худро нигоҳ дошт.

Анҷумани 1-уми Гоминдан моҳи январи соли 1924 бо иштироки коммунистон дар Гуанчжоу баргузор гардид. Бо ҳамин Гоминдан ҷабҳаи муштараки ду ҳизб - Ҳизби халқии Чин (Гоминдан) ва Ҳизби коммунистии Чин таъсис ёфт. Анҷуман Кумитаи Иҷроияи марказии Гоминданро интихоб кард, ки ба он як қатор арбобони ҲКЧ интихоб гардиданд. Анҷумани Гоминдан эъломия қабул кард, ки принсипи қаблан эълонкардаи Сун Ят-сен - «миллатдӯстӣ», «ҳокимияти халқӣ» ва «некуаҳволии халқ» ба тариқи зайл маънидод карда шаванд: «миллатдӯстӣ» - ҳамчун мубориза барои аз зери зулми империализм озод кардани Чин, «ҳокимияти халқӣ» - ҳамчун мубориза барои ҷумҳурие, ки дар он ҳокимият воқеан азони халқ аст ва «некӯаҳволии халқ» - ҳамчун баробарии ҳуқуқи халқ ба замин дар тақсим кардани заминҳое, ки аз заминдорони калон харида шудаанд, маҳдуд кардани сармоядорӣ тавассути милликунии бонкҳо, нақлиёт ва корхонаҳои калони моҳияти инҳисоридоштае, ки ба хориҷиён ва ё ба чиноиҳо тааллуқ доранд.

Расми 66. Генерал Фэн Юй-сян

Табаддулот дар Пекин. Мустамликадорони хориҷӣ кӯшиш мекарданд, ки ҳаракати озодихоҳиро дар Чин саркӯб намоянд. Ин замон хориҷиён дар ҷануби мамлакат мавқеи худро мустаҳкам карда, бар зидди Гуанчжоуи инқилобӣ лашкар мекашиданд, исён ва сӯиқасдҳо ташкил мекарданд. Моҳи октябри соли 1924 дастаҳои мусаллаҳи тоҷирони Гуанчжоу, ки роҳбарони онҳо бо империалистони англис робитаи мустаҳкам доштанд, исён бардоштанд. Исёнгарони Гуанчжоу аз Гонконг силоҳ ва ёрии моддӣ мегирифтанд. Ин исён тавассути неруҳои

инқилобӣ фурӯ нишонда шуд. Кӯшиши ҳукумати Англия барои ташкил намудани таҷовузи рӯйрости зидди Гуанчжоуи инқилобӣ ба шикаст дучор гардид. Шикасти нақшаи империалистии барҳам додани маркази инқилобӣ - Гуанчжоу дар тамоми Чин болоравии нави ҳаракати ватанпарваронаро ба вуҷуд овард. Дар зери таъсири ин ҳаракат охири соли 1924 генерали яке аз гурӯҳҳои ҳарбии Шимол - Фэн Юй-сян артиши худро «Артиши халқӣ» ном ниҳода, ғайричашмдошти гурӯҳҳои ҳарбии муқобили ҳамдигар дар ҳолати душманӣ қарордошта шаҳри Пекинро ишғол кард. Вале баъд маълум гардид, ки Юй-сян бо ҳукумати Гуанчжоу чандон ҳамфикр набудааст.

Дар Пекин бо ризояти Фэн Юй-сян ҳукумати ҷопонгаро ташкил карда шуд. Ин ҳукумат конференсия ороста, ба он гурӯҳҳо ва шахсиятҳои гуногуни сиёсии мамлакатро даъват кард. Ба ин конференсия Сун Ятсен ҳам даъват карда шуд. Ба Пекин Сун Ят-сен дар ҳолати бемории вазнин омада, 12 марти соли 1925 даргузашт.

«Ҳаракати 30-юми май». Тобистони соли 1925 болоравии ҳаракати инқилобӣ марказҳои асосии Чинро фаро гирифт. Ғайр аз Гуандун дар музофотҳои дигари Чин бедодгариҳои империалистони хориҷӣ ҳукмрон буданд. Яке аз ваҳшониятҳои мудҳиштарини онҳо дар сарзамини Чин воқеаҳои хунини 30 майи соли 1925 буд. Пулиси англиси маҳаллаҳои хориҷинишин ба ҷониби иштироккунандагони намойиши зиддиҷопонии дар Шанхай ва Тсиндао баргузоргардида оташ кушод.

Куштори 30 май қаҳру ғазаби бепоёни мардуми Чинро ба вуҷуд овард. 1 июн дар Шанхай коршикании умумӣ ба амал омад, ки дар он то 200 ҳазор нафар одамон иштирок намуданд. 50 ҳазор нафар донишҷӯён дарсшиканӣ карданд. Савдогарон дӯконҳои худро бастанд. Молҳои ҷопониро намехариданд. Дар Шанхай ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ сармоядорони маҳаллӣ низ ҳамроҳ шуданд. Тобистони соли 1925 дар Шанхай коршиканӣ қатъ гардида бошад ҳам, он ба ҳаракати боз ҳам шадидтари миллию озодихоҳии халқи Чин замина гузошт.

19 июни соли 1925 аҳли меҳнати шаҳри Ҳонконг коршикании зиддиимпериалистӣ оғоз кард. Мустамликадорони англис хостанд, ин коршиканиро тавассути силоҳ бартараф кунанд. Бо ҳамин мақсад 23 июн намойишчиёни Гуанчжоуро тирборон карданд. Ин ҷинояти англисҳо боиси авҷ гирифтани муборизаи зиддиимпериалистӣ дар Чин гардид. Дар Гонконг ва Гуанчжоу коршикании

Расми 67. Чан Кай-ши

умумӣ доир гардид, ки дар он то 200 ҳазор нафар одамон иштирок карданд.

Дар ин ҳолат намояндаи Гоминдан Чан Кай-ши, ки сардори мактаби низомӣ буд, моҳи марти соли 1926 табаддулоти ҳарбӣ анҷом дода, дар мамлакат диктатураи ҳарбӣ ташкил намуд.

Лашкаркашии ҳукумати Гуанчжоу ба Шимол. Мавҷудияти ҷабҳаи умумӣ имкон дод, ки ба Шимол лашкар кашида, Ҷумҳурии Демократии Чин ташкил карда шавад. То баҳори соли 1926 ҳукумати миллии инқилобии Гуанчжоу на танҳо музофоти Гуандун, балки музофотҳои дигари Ҷануби Чин - Гуанси ва Гуйчжоуро низ таҳти назорат гирифт. Баъд музофоти Хунан ҳам ба Гуанчжоу ҳамроҳ карда шуд. Ҳамаи ин ба ҳукумати Гуанчжоу ақибгоҳи боэътимод ба вуҷуд оварда, имкон дод, ки барои ба Шимол лашкар кашиидан шурӯъ кунад.

Лашкаркашӣ ба Шимол 9 июни соли 1926 оғоз ёфт. Нақшаи ин лашкаркашӣ бо иштироки фаъолонаи мушовири ҳарбии шӯравӣ В. К. Блюхер мураттаб гардид. Артиши миллию инқилобӣ (АМИ) моҳи август Хунан, моҳҳои сентябр - октябр музофоти Хубэй ва моҳҳои ноябр-декабри соли 1926 музофотҳои Сянтси ва Фусзянро ишгол намуд. То охири ҳамон сол ҳокимияти ҳукумати Гуанчжоу 7 музофотро дар бар гирифт.

Артиши миллию инқилобӣ музофоту шаҳрҳои Шимолро пайиҳам ба даст медаровард. 22 марти соли 1927 шаҳри Шанхай ва рӯзи дигар шаҳри Нанкин ҳам озод карда шуданд.

Шикаст хӯрдани инқилоб. Баъди озод шудани шаҳрҳои Шанхай ва Нанкин давлатҳои империалистӣ ба таҷовузи рӯйрости зидди Чин даст заданд. Дар соҳилҳои Баҳри Чин зиёда аз 170 киштии ҳарбии онҳо ҷамъ шуда буд. 24 марти соли 1927 киштиҳои амрикоиву англисӣ бо артиллерия шаҳри Нанкинро гулӯлаборон карданд. Дар баробари ин намояндагони мамлакатҳои империалистӣ аз ҳукумати миллии Ухан қатъан талаб карданд, ки ба «гунаҳгорон» ҷазо диҳад. Ҳукумати Ухан уҳдадор шуд, ки минбаъд ба намойишҳои зидди хориҷиён роҳ намедиҳад ва барои «талафот»-и ба онҳо воридкарда узрхоҳӣ кард.

Гулӯлаборонкунии Нанкин барои Чан Кай-ши ишорае буд ба иқдоми ошкорои зидди инқилоб. Дар амалӣ кардани табаддулот ӯ асосан ба артиши худ такя кард. 12 апрели соли 1927 Чан Кай-ши фармуд, ки гирдиҳамойии эътирозии зидди халъи силоҳи дастаҳои мусаллаҳи кӯҳканони Шанхай тирборон карда шавад. Ин табаддулоти аксулинқилобӣ буд. Баъди Шанхай табаддулоти аксулинқилобӣ дар Нанкин, Гуанчжоу ва шаҳрҳои дигари Чини Шарқӣ ва Ҷанубӣ ба амал омад. Ҳазорон иштирокчии инқилоб қатл карда шуданд. Инқилоб шикаст хӯрд. 18 апрели соли 1927 дар Нанкин ҳукумати Чан Кай-ши таъсис ёфт.

Гоминдан дар сари ҳокимият. Баъд аз табаддулоти ҳарбии соли 1927 Гоминдан ба ҳизби ростгаро табдил ёфта, дар идораи Чин танҳо ба артиш

такя мекард. Ташаккулёбии ҳокимияти Гоминдан дар натиҷаи бархӯрди гурӯҳҳои гуногуни сиёсию иҷтимоӣ, гоминданҳои «нав»-у ҳарбиёни «куҳна» ва неруҳои минтақавии дар тамоми Чин «қудратталаб» ба амал меомад. Чан Кай-ши шиори дар байни мардум машҳури муттаҳид сохтани мамлакатро истифода бурда, лашкаркашии худро бар зидди дастаҳои ҳарбие, ки Чини Шимолиро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд, оғоз намуд. Қисмҳои артиши ба тарафи Гоминдан гузашта, моҳи июни соли 1928 Пекинро ишғол карданд. Моҳи декабри соли 1928 роҳбари нави ҳарбиёни Шимолу Шарқӣ Чжан Сюз-лян ҳукумати гоминдании Нанкинро эътироф кард. Сарфи назар аз ин, ба Чан Кай-ши муяссар нагардид, ки тамоми Чинро муттаҳид кунад. Ҳанӯз ҳам шаҳру ноҳияҳои зиёде дар ихтиёри дастаҳои силоҳбадасти маҳаллӣ буданд.

Ҳукумати Нанкин аслан манфиатҳои буржуазияи калони Чинро ифода намуда, ҷонибдори танзими давлатии иқтисод, марказонидани идораи давлат ва тамоми Чинро ба зери ҳокимияти худ муттаҳид кардан буд. Чан Кай-ши - даъвогари ҳокимияти олӣ барои ба ин мақсад расидан ба генералҳо, дастгоҳи ҳизбӣ, кашф, таблиғоти Гоминдан ва табақаи болоии идораи маъмурӣ такя мекард.

Дар зери шиори Сун Ят-сен оид ба се марҳалаи идоракунӣ: марҳалаи ҳарбӣ, марҳалаи пуштибонии сиёсӣ ва марҳалаи ҳокимияти халқӣ роҳбарони Гоминдан дар Чин диктатураи сахти ҳарбию политсиявӣ ташкил намуданд.

Таҷовузи Ҷопон ба Чин. Ҷопон баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ иқтисодиёти худро барқарор карда, неруҳои ҳарбиашро бо аслиҳаи замонавӣ мусаллаҳ намуда, бо давлатҳои ғарбии ҳукмрони Чин рақобатпазир шуд. Сиёсати хориҷии Ҷопон маҳз ба Чин нигаронида шуда буд. Иқдоми аввалини ин нақша аз тарафи артиши Ҷопон ишғол кардани шимолу шарқии Чин буд, ки он ба 18 сентябри соли 1931 рост омад. Ба дастгирии мамлакатҳои хориҷӣ умед баста, Чан Кай-ши ба артиши Чин амр кард, ки бе муқобилат ба тарафи ҷануб ақибнишинӣ кунад, вале Лигаи Миллатҳо, ки Чин ба он муроҷиат карда буд, таҷовузкорро маҳкум накард ва дар ҳаққи он ягон чора ҳам наандешид. Чунин муносибат сабаб дошт. Англия, Фаронса ва ИМА андеша мекарданд, ки Ҷопон ҳуҷуми худро дар Манҷурия густариш дода, баъд ба ИҶШС ҳамла хоҳад кард. Ин барои онҳо хатарнок буд.

Дар муносибат бо истилогарон ва муносибатҳо дар байни неруҳои сиёсию ҳарбии Чин ҳолати ҳайратангезе ба амал омад. Мамлакатҳои Ғарб аз ёрӣ ба Чин рӯй гардонданд, ҳукумати Гоминдан ба ҷойи зидди Ҷопон алайҳи Артиши Сурхи Чин ҷанг карданро афзалтар медонист. Ҷопон аз ин ҳолат истифода бурда, дар Чин ҷангҳои истилогаронаи худро давом медод. Моҳи январи соли 1932 артиши Ҷопон ба Шанхай ҳамла кард. Артиши 1- уми мустақар дар ин шаҳр ҳамроҳи халқ ба истилогарони Ҷопон муқобилати сахт нишон медод. Задухӯрдҳо дар Шанхай зиёда аз як моҳ давом карданд. Мувофиқи қарордоди тарафайн

Ҷопон Шанхайро ба даст даровард. Чин артиши худро аз ин шаҳр баровαрда, уҳдадор шуд, ки дар Чин пеши роҳи ҳаракати зидди Ҷопонро бигирад. Моҳи марти соли 1932 «ҳукумат»-и дастнишондаи ҷопонгарои Манҷурия дар бораи таъсиси «давлати соҳибистиқлоли Манчжоу-Го» эъломия қабул кард. Ҳокими олии «давлат» аз соли 1924 «император» Пуи - намояндаи охирини сулолаи Тсинии соли 1911 аз тарафи инқилоб сарнагуншуда эълон карда шуд.

Аввали соли 1938 артиши Ҷопон ба Чини Шимолӣ зада даромад ва ба Пекин ва Тянсзин наздик шуд. Моҳи май дар Тангу байни ҳукумати Нанкин ва Ҷопон созишнома ба имзо расид. Мувофиқи он, қисмати шимолу ғарбии музофоти Хэбэй, ки ба Манҷурия ҳамсарҳад буд, минтақаи ғайриҳарбӣ эълон карда шуд. Моҳи июли соли 1935 ҳарбиёни Ҷопон ба гардани ҳукуматдорони Чин созишномаи махфиеро бор карданд. Мувофиқи ин санад, Чини Шимолӣ дар амал ба доираи манфиатҳои Ҷопон табдил ёфт.

Ҷанги озодихоҳонаи халқи Чин. Ҷанги озодихоҳонаи халқи Чин бар зидди Ҷопон солҳои 1931-1945 сурат гирифт. Дар масъалаи мубориза бар зидди истилогарони Ҷопон ду ҳизби сиёсӣ - Ҳизби Гоминдан ва Ҳизби коммунистӣ қариб дар як мавқеъ қарор доштанд. 8 июли соли 1937 КМ Ҳизби коммунистӣ халқи Чинро даъват кард, ки бар зидди истилогарони Ҷопон бархезад. Ин ҳизб ба Гоминдан ҳам чунин мурочиат кард. 17 июли соли 1937 Ҳизби Гоминдан тавассути Чан Кай-ши изҳор кард, ки даъвати коммунистонро қабул мекунад. Ҷанги озодихоҳонаи халқи Чин бар зидди Ҷопон як рӯз барвақттар – 7 илюи соли 1937 дар наздикии Пекин оғоз ёфт.

Дере нагузашта Ҷабҳаи Муштараки миллии зиддиҷопонӣ ташкил ёфт. Ба он ҳамаи неруҳои ватанпарвари Чин дохил шуданд. Дар як муддати кӯтоҳ артиши Гоминдан ба 3 миллион нафар расид, вале он ҳанӯз таҷрибаи ғании ҷангӣ надошт. Аз ҳамин сабаб артиши Ҷопон моҳи июл Тянсзин ва Пекин, моҳҳои сентябр-ноябр марказҳои дигари асосии Чини шимолиро забт кард. Моҳҳои ноябр-декабри соли 1937 Шанхай ва Нанкинро муҳосира намуд. Артиши Ҷопон соли 1938 ҳам ишғолкунии шаҳру навоҳӣ ва музофотҳои Чинро идома дод.

Муваффақияти артиши Гоминдан охирҳои соли 1937 ва аввалҳои соли 1938 дар маҳали ба ҳам пайвастшавии музофотҳои Шанси, Чахар, Хэбэй оғоз ёфтааст. Дар ин ҷо яке аз полкҳои Артиши 8-ум бо дастгирии халқ бар зидди артиши Ҷопон ба мубориза бархост. Баъд қисмҳои дигари ин артиш навоҳии зиёди Чини шимолиро озод карданд. Дар Ҷануб соли 1938 Артиши 4-уми навташкил ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашта, дар ҳавзаи дарёи Янсзии поён шаҳру навоҳии зиёдеро озод кард. Солҳои 1938-1940 ҳудуди аз артиши Ҷопон озодшуда васеъ шуд. Аҳолии ин қаламрав наздики 100 миллион нафарро ташкил мекард.

Савол ва супориш

1.Чинро дар оғози давраи муосири таърихи ҷаҳон чӣ гуна дарёфтед? 2. Дар бораи «Ҳаракати 4-уми май» чиҳо медонед? 3. Оё мардуми Чин қарори Конференсияи сулҳи Париж оид ба Чинро қабул кард? 4. Ҷабҳаи муштараки Чин чӣ тавр ва кай таъсис ёфт? 5. Табаддулоти дар Пекин баамаломадаро шарҳ диҳед. 6. Се принсипи халқии Сун Ят-сен дар Анҷумани 1-уми Гоминдан чӣ тавр шарҳ дода шуд? 7. Дар бораи «Ҳаракати 30-юми май» чиҳо медонед? 8. Чан Кай-ши кай табаддулоти ҳарбӣ кард? 9. Лашкаркашии ҳукумати Гуанчжоу ба Шимол чӣ дод? 10. Чан Кай-ши кай табаддулоти аксулинқилобӣ анҷом дод?

§ 18. ҶОПОН АЗ «ИСЁНИ БИРИНҶӢ» ТО ТАҶОВУЗИ ЗИДДИ ЧИН ВА ХАТАРИ ФАШИСТӢ

Расми 69. Харитаи Ҷопон

«Исёни биринҷӣ»-и соли 1918. Сармоядорони Ҷопон Ҷанги якуми ҷаҳониро барои дар бозорҳои Чин ва мамлакатҳои дигари Шарқ мустаҳкам кардани мавқеи худ истифода бурданд. Дар натиҷа саноат ва савдои Ҷопон боло рафта, ба ширкатҳои инҳисорӣ, пеш аз ҳама ба консернҳои Митсуи, Митсубиси, Ясуда ва Умито даромади беандоза калон овард. Сарфи назар аз ин, соҳаи кишоварзии Ҷопон аз буҳрон баромада натавонист. Безаминию камзаминии кишвар давом мекард, шумораи деҳқонони иҷоракор торафт меафзуд. Аз мушкилоти бо хӯрокворӣ таъмин кардани аҳолӣ истифода бурда, савдогарон нархи маҳсулоти асосии кишоварзӣ - биринҷро беҳад баланд бардоштанд. Яке аз намойишҳои оммавии мардуми камбағал ва гурусна бо ҳамин алоқаманд аст, ки онро «Исёни биринҷ» номидаанд.

Нархи баланди ҳаннотона ба биринҷ баҳонаи «Исёни биринҷ» шуд. 3 августи соли 1918 завҷаҳои моҳигирони яке аз маҳаллаҳои лабибаҳрие, ки дар вилояти Тояма воқеъ буд, киштии пури биринҷро ба даст оварданд. Баъди ин анборҳои биринҷи ба ҳаннотон тааллуқдоштаро валан-

гор карданд. Сипас, ошӯбҳо ба Киото гузаштанд. Дар ин ҷо издиҳоми гуруснагон дӯконҳои биринҷро кушода, биринҷро дар байни худ тақсим мекарданд. Намойиши бисёрҳазорнафараи камбағалон дар шаҳрҳои Осака, Кобэ, Наҳоя, баъдтар дар Токио ва шаҳрҳои дигар ҳам оғоз ёфтанд. Дар як муддати кӯтоҳ «Исёни биринҷ» аз се як ҳиссаи қаламрави Ҷопонро фаро гирифт. Шумораи умумии иштирокчиёни ин ҳаракат қариб 10 миллион нафарро ташкил намуд.

Ҳукумат «Исёни биринҷ»-ро фурӯ нишонд, вале он ҳамчун ҳодисаи пурзӯри ҳаракати ҷамъиятӣ пурра аз байн нарафт. Ин воқеа ҳукумати Ҷопонро маҷбур кард, ки дар бораи вазъи иҷтимоии мардум андеша кунад.

Конференсияи Вашингтон, аҳаммияти он барои Ҷопон. Баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ муборизаи давлатҳои империалистӣ барои доираи нуфуз дар ҳавзаи Уқёнуси Ором тезутунд шуд. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Ҷопон мавқеи худро дар Шарқи Дур мустаҳкам кард. Аз созишномаи байни Англия ва Ҷопони соли 1902 ИМА норозӣ буд, ба Англия фишор меовард. Ҷопон ҳам ба ИМА муқобилат карда наметавонист. Бинобар ин, Англия розӣ шуд, ки ин созишнома таҷдиди назар карда шавад. Моҳи ноябри соли 1921 дар Вашингтон оид ба масъалаҳои маҳдудкунии шумораи иншооти ҳарбии баҳрӣ ва доираи нуфуз дар Уқёнуси Ором ва Шарқи Дур конференсияи байналмилалӣ доир гардид, ки он таносуби нави қувваҳоро инъикос намуд.

Ғайр аз қарордоди 9 давлат дар бораи эътирофи соҳибихтиёрии Чин, ИМА ба он муваффақ шуд, ки шартномаи соли 1902 дар байни Англия ва Ҷопон басташудаи иттифоқӣ аз эътибор соқит карда шавад. Дар байни 4 давлат - ИМА, Англия, Фаронса ва Ҷопон дар бораи кафолати ҳамдигарии дахлнопазир будани ҷазираҳо-мулкҳои дар Уқёнуси Ором будаи онҳо ва маҳдудгардонии сатҳи борбардории флотҳои ҳарбии баҳрии ИМА, Англия, Фаронса ва Ҷопон шартномаҳо ба имзо расиданд.

ИМА тавонист, ки рақибони асосии худро аз ҳавзаи Уқёнуси Ором фишор дода бароварда, барои ба мамлакатҳои ин минтақа воридшавии иқтисодию сиёсӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Сарфи назар аз ин, Конференсияи Вашингтон дар Шарқи Дур ва ҳавзаи Уқёнуси Ором сулҳу суботи боэътимодро таъмин карда натавонист. Империалистони Ҷопон барои нуфузи худро дар ин минтақаҳо васеъ кардан бо қотеияти том ҷидду ҷаҳд мекарданд.

Вазъи дохилии Ҷопон. Аз охирҳои соли 1923 болоравии нави иқтисодии Ҷопон оғоз ёфт. 1 сентябри соли 1923 дар Ҷопон заминҷунбии сахт рух дод. Ҳукумат ба зарардидагон, аз он ҷумла ба соҳибони корхонаҳои саноатӣ мадад расонд. Ҳамаи пардохтҳои онҳо аз тарафи давлат ба муҳлати муайян мавқуф гузошта шуданд. Ин сабукиҳо барои аз нав барқароркунӣ ва рушди саноат имкон доданд.

Соли 1927 иқтисоди Ҷопон бухрони иқтисодиро аз сар мегузаро-

нид. Дар чунин шароит баҳори ҳамон сол ҳукумати Танака ба сари ҳокимият омад. Танака роҳбари Ҳизби Сеюкай буд. Барномаи фаъолияти ҳукумати Сеюкай, ки дар он масъалаи ҳукмрони ҷаҳон шудани Ҷопон ва роҳҳои мушаххаси расидан ба ин мақсад баён ёфта буданд, ба императори Ҷопон пешниҳод карда шуд. Дар барномаи ҳукумати Танака аз ҷумла гуфта шуда буд, ки «Ба хотири худмуҳофизаткунӣ ва зарурати ҳифзи дигарон агар Ҷопон сиёсати «хун ва оҳан»-ро амалӣ накунад, мушкилоти худро дар Осиёи Шарқӣ бартараф карда наметавонад... Барои он ки Чин забт шавад, мо бояд аввал Манчурия ва Муғулистонро ишғол намоем. Барои забт кардани ҷаҳон мо бояд аввал Чинро забт кунем. Агар мо Чинро забт карда тавонем, пас ҳамаи давлатҳои хурди Осиё, Ҳиндусгон тарсида, ба мо таслим мешаванд».

Аз он вақт сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати Танака бахри иҷрои ин мақсадҳо равона карда шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 - 1933 дар Ҷопон. Ин буҳрон дар Ҷопон моҳи октябри соли 1929 оғоз ёфт. Азбаски Ҷопон бо ИМА робитаи иқтисодию тиҷоратӣ дошт, ин бухрон дар биржаи Ню-Йорк оғоз ёфта, дере нагузашта Ҷопонро ҳам фаро гирифт. Баробари саршавии буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ робитаҳои тиҷоратӣ дар байни ин ду давлат низоми пештараи худро аз даст дод. Масалан, соли 1930 ИМА хариди пилларо аз Ҷопон то 30 фоиз кам кард. Ин иқдоми номатлуб, вале аз ноилоҷӣ ба иқтисоди Ҷопон зарбаи сахт буд, чунки қариб нисфи кишоварзони Ҷопон ба кирмакпарварӣ машғул буданд. Бо сабаби ба фурӯш нарафтани пилла нархи он дар бозори дохилӣ хеле паст фуромад. Шумораи кишоварзоне, ки ба кирмакпарварӣ машғул буданд, хеле кам шуд. Ин ҳолат боиси пастшавии музди меҳнат ва бекормонии кишоварзон гардид. Инчунин корхонаҳои хурду миёнаи зиёде муфлис шуданд.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ Ҷопон мустамликаҳои худро бештар истисмор мекард. Аз ҳамин сабаб дар Тайван шӯриши калон сар зад. Дар Корея бар зидди мустамликадорони Ҷопон ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт.

Мубориза фашистон барои ҳокимият. Сиёсати истилогаронаи хориҷӣ мусаллаҳшавии Ҷопонро тақозо мекард. Аз ҳад зиёд шудани неруҳои ҳарбии Ҷопон, заиф будани ҳукумат, таблиғи зӯроварӣ, даъвои ашхоси дар вазифаҳои баланди давлатибуда дар бораи ҳукмрони ҷаҳон шудани Ҷопон бегуфтугӯ дар ин мамлакати Шарқ ғояҳои фашистӣ ва неруҳои фашистиро ба вуҷуд меоварданд.

Дар шароити мусаллаҳшавии бошитоб дар Ҷопон гурӯҳҳои созмонҳои фашистимаоб махсусан, дар ҳайати афсару генералҳо хеле зиёд шуданд. Яке аз ин созмонҳо «Иттифоқи афсарони ҷавон» ном дошт. Ин созмон муқобили парламент буд. Аҳзоби сиёсиро нолозим мешуморид.

Дар мамлакат неруҳои фашистӣ рӯз то рӯз меафзуданд ва мақоми онҳо баландтар мешуд. Ҳукумат пеши роҳи афсарону генералҳои иф-

ротиро намегирифт. Чунин муносибат ба оқибати фоҷиаангез расонид. Моҳи октябри соли 1931 онҳо бар зидди ҳукумат сӯиқасд карданӣ шуданд. Ҳарчанд ин сӯиқасд ошкор шуд, вале иштирокчиёни он ҷазо нагирифтанд. 15 майи соли 1932 Иттифоқи афсарони ҷавон исёни нави фашистӣ бардоштанд. Дар натиҷаи ин исён нахуствазир Инукай кушта шуд. Аз ҷайби яке аз иштирокчиёни исён рӯйхати онҳое ёфт шуд, ки бояд қатл карда мешуданд. 25 феврали соли 1936 исёни навбатии Иттифоқи афсарони ҷавон ба амал омад. Дар зарфи 3 рӯз онҳо арбобони намоёни давлат – собиқ нахуствазир Сайто, вазири молия Токахаси ва генерал Ватанабэро қатл карданд. Сарвазир Икада аз қатл тасодуфан наҷот ёфт. Ин исён бо мушкилии зиёд фурӯ нишонда шуд.

Таҷовузи Ҷопон ба Чин. Ҳукумати Ҷопон барои аз бухрони иқтисодӣ баромадани мамлакат ва хотима додани муборизаи сиёсии дохилӣ ба ҷанги зидди Чин тайёрӣ медид. Дар навбати аввал ҳукумат ният дошт, ки шимолу шарқи Чинро забт кунад. Ин минтақаи Чин аз маъдан, ангиштсанг, тило ва дарахт ғанӣ буд. Дар сурати забти шимолу шарқи Чин ин ҷо барои ишғоли қисмҳои дигари Чин ва таҷовузи зидди Муғулистону ИҶШС ҳамчун такягоҳ хизмат карда метавонист.

Расми 70. Артиши квантуни Ҷопон дар соҳили дарёи Халхин-Гол (соли 1939)

Моҳи сентябри соли 1931 Ҷопон ба Манҷурия зада даромада, то аввали соли 1932 онро ишғол кард. Баъд аз ишғоли Манҷурия Ҷопон худи ҳамон сол аввал Шанхай ва баъд музофоти Жэхэро, ки он аслан Муғулистони дохилӣ аст, ба даст даровара, баъд таҷовузи худро дар Чини шимолӣ тавсиа доданӣ буд.

Расми 71. Қӯшунҳои Ҷопон ба Нанкин ворид мешванд

Барои «дасту пойи худро кушодан» Ҷопон моҳи марти соли 1933 аз Лигаи Миллатҳо баромада, даъво кард, ки ҳукмрони Осиёи Шарқӣ ша-

вад ва эълон дошт, ки агар дар ҳавзаи Уқёнуси Ором иншоотҳои ҳарбии баҳриаш маҳдуд карда шаванд, аз шартномаи Вашингтон хориҷ хоҳад шуд.

Сиёсати таҷовузкоронаи ҳукумати Ҷопон бар зидди ИҶШС низ нигаронида шуда буд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Шӯравӣ ба ҳукумати Ҷопон пешниҳод кард, ки барои ба ҳамдигар ҳуҷум накардан шартнома банданд, вале ҳукумати Ҷопон онро рад кард. Дар тӯли солҳои 1934-1936 артиши Ҷопон ба қаламрави ИҶШС ва Муғулистон борҳо ҳамла кард. Артишҳои Муғулистон ва ИҶШС ба таҷовузкорон ҷавоби сазовор доданд.

7 июли соли 1937 таҷовузи мусаллаҳонаи Ҷопон ба Шимоли Чин оғоз ёфт. Баъд артиши таҷовузкор амалиёти худро дар тамоми Чин вусъат дод. Иқтисоди Ҷопон қариб пурра барои ҷанг равона карда шуд. Ҷанги зидди Чин қариб 70 - 80 фоизи маблағи Ҷопонро ба коми худ мекашид.

Амалиёти ҷангии артиши Ҷопон бар зидди Чин, Манҷурия ва Шарқи Дури Иттиҳоди Шӯравиро ҳам дар бар гирифтанд. Муҳориба дар назди кӯли Ҳасан, дар соҳили дарёи Халхин-Голи Муғулистон ва муҳорибаҳои дигари Артиши Квантуни Ҷопон дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Дар мавриди ба таҷовузи Ҷопон гирифтор шудани Муғулистон артиши ИҶШС ба ин давлат ёрӣ мерасонд. Бо вуҷуди ҷидду ҷаҳди зиёд ба артиши Ҷопон муяссар нашуд, ки Муғулистон ва қисми ИҶШС-ро ба даст дарорад.

Сиёсати иртиҷоии хориҷӣ Ҷопонро ба неруҳои иртиҷоии дигар наздик мекард. 27 сентябри соли 1940 ҳукумати Коноэ бо Олмони гитлерӣ ва Италияи фашистӣ «Созишномаи сегона» ба имзо расонд. Ин созишнома имкон дод, ки Ҷопон дар ҳавзаи Уқёнуси Ором ва Шарқи Дур истилогариҳои худро давом бидиҳад.

Ҷанги Ҷопон бар зидди Чин аз соли 1937 то соли 1941 давом кард. Дар ин давра Ҷопон на танҳо Чин, балки баъзе давлатҳои дигари Шарқи Дур ва ҳавзаи Уқёнуси Оромро низ ишғол намуд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба иқтисоди Ҷопон чӣ таъсир расонд? 2. «Исёни биринҷ»-ро шарҳ диҳед. 3. Конференсияи Вашингтони соли 1921 чӣ қарорҳо қабул кард? 4. Вазъи иқтисодию сиёсии Ҷопони солҳои 20-умро баён кунед. 5. Далелҳое оред, ки дар бораи ҳаракати фашистони Ҷопон шаҳодат диҳанд. 6. Иттифоқи афсарони ҷавон чӣ хел созмон буд? 7. Империализми Ҷопон оид ба сиёсати хориҷии худ чӣ ниятҳо дошт? 8. Таҷовузи зидди Чинро Ҷопон кай оғоз кард? 9. Ҷопон соли 1940 чаро ҳамроҳи Италия ва Олмон ба «Созишномаи сегона» имзо гузошт?

§ 20. ИНДОНЕЗИЯ ДАР РОҲИ МУБОРИЗА БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Расми 72. Харитаи Индонезия

Воридшавии Индонезия ба замони муосир. Мамлакатҳои империалистӣ ба Индонезия ҳамчун ба манбаи ашёи хоми кишоварзӣ, бозори молҳои саноатӣ, неруи арзони корӣ ва ҷойи муносиби маблағгузорӣ назар мекарданд. Аз ҳамин сабаб иқтисоди Индонезия яктарафа пеш мерафт. Ин мамлакат на саноати сабук дошт ва на саноати вазнин. Баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ империализми Ҳолландия ҳокимияти худро дар Индонезия базӯр нигоҳ медошт.

Дар истисмори халқи Индонезия ИМА ва Ҷопон торафт фаъолонатар ширкат меварзиданд. Ин вақт талабот ба маҳсулоти Индонезия, аз он ҷумла қалъагӣ, каучук, қанд, тамоку, чой ва қахва афзуд. Соли 1937 дар Индонезия ҷамъи маблағгузории мамлакатҳои сармоядорӣ зиёда аз 2 миллиарду 264 миллион долларро ташкил намуд, ки қариб нисфи он аз Голландия буд.

Коркарди аввалияи ашёи хоми Индонезия асосан ба сармоядорони давлати мустамликадор тааллуқ дошт. Танҳо баъзе навъҳои саноати анъанавӣ, аз он ҷумла корхонаҳои хурди истеҳсоли газворҳои гуногуни миллӣ - батика ба соҳибкорони Индонезия тааллуқ дошт.

Дар Ява қариб 60 фоизи аҳолии Индонезия зиндагӣ мекард. Бинобар ин, дар ҷазираи мазкур сол то сол нарасидани замини кишт ҳис карда мешуд. Қисми зиёди кишоварзонро иҷоракорон ва муздурон ташкил мекарданд. Андозҳои вазнин ва коркардадиҳӣ (баршина) онҳоеро бештар муфлис мекарданд, ки ҳанӯз ҳам қитъаҳои хурди заминро аз даст доданӣ набуданд. Чунин ҳолат кишоварзонро ба ҳаракати фаъоли иҷтимоӣ водор мекард. Соли 1919 кишоварзони деҳаи Чимарамеи Яваи ғарбӣ аз пардохти андоз рӯй тофтанд. Соли 1920 шӯришчиён дар деҳаи Толли-Толии Сулавесии марказӣ мансабдорони маҳаллии ҳолландиро ба қатл расонданд. Маъмурияти мустамликавӣ иштирокчиёни намойишҳои халқи маҳаллиро тавассути силоҳ фурӯ менишонд.

Сиёсати ҳукумати Ҳолландия дар Индонезия. Ҳукуматдорони ҳолландӣ ба созмонҳои индонезиявӣ ҳушёрона назорат карда, баъзе фаъолтарин шахсиятҳои ин мустамликаи худро табъид мекарданд. Дар баробари ин, мустамликадорон ҳаракат менамуданд, ки аъёну ашрофи маҳаллиро ба тарафи худ кашанд. Ҳанӯз соли 1918 онҳо Шӯрои Халқӣ (фолксраад) – парламенти халқиро таъсис дода буданд. Як қисми вакилони фолксраадро генерал-губернатори Индонезия ва қисми дигари онро намояндагони ваколатдори интихобкунандагон аз ҳисоби «шӯроҳо»-и музофотҳо интихоб мекарданд. Мақоми «парламент» (фолксраад) танҳо маслиҳатӣ буд. Аз ин рӯ, қарорҳои онҳоро иҷро кардани ҳукумат шарт набуд. Дар фолксраад аксариятро ҳолландиҳо ташкил мекарданд. Вале баъд мустамликадорони ҳолландӣ маҷбур шуданд, ки ба ҳайати вакилони "парламент" намояндагони ашрофи Индонезияро ҳам дохил намоянд. Генерал-губернатор ваъда дод, ки минбаъд иттиҳодияҳои миллатгарои Индонезияро таъқиб намекунад.

Ҳолландиҳо баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳам ҳилаю найрангро барои дар Индонезия дароз кардани умри мустамликадории худ давом медоданд. Масалан, дар яке аз моддаҳои Конститутсияи соли 1922 Нидерландия риёкорона «Ҳиндустони Нидерландия (дар санадҳои расмӣ ҳолландиҳо Индонезияро ҳамин тавр меномиданд) - «қисми баробарҳуқуқи империя» номида шуда буд, ки ин дурӯғи маҳз аст.

Неруҳои озодихоҳи миллии Индонезия. Баъд аз анҷом ёфтани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Индонезия ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба марҳалаи нав қадам ниҳод. Бо роҳи зӯрӣ фурӯ нишондани ин ҳаракат барои мустамликадорони Ҳолландия оқибатҳои нохуш дошт. Бинобар ин, ба Ҳолландия лозим омад, ки дар ин мустамлика усули идоракунии худро каме тағйир диҳад. Дар натиҷаи ин, дар Индонезия созмонҳои касбию сиёсии истиқлолхоҳ таъсис ёфтанд, созмонҳои қаблии миллию динӣ фаъолияти худро идома доданд. Соли 1919 аз тарафи коргарон маркази муштараки иттифоқҳои касаба ташкил карда шуд, ки асоси онро иттифоқҳои касабаи нақлиётчиён ташкил медоданд.

Фаъолияти итгифоқҳои миллӣ ҳам рӯ ба густариш ниҳод. Соли 1917 созмони куҳнатарини маданию маърифатии мамлакат «Буди Утомо («Мақсади олӣ») бо барномаи сиёсии хос баромад кард. Дар он аз ҷумла гуфта мешуд, ки бояд ҳуқуқи аврупоиён ва индонезиҳо баробар карда шаванд. Ба ташкилёбии созмонҳои калони миллии индонезӣ мусулмон будани аксари аҳолӣ (дар Индонезия қариб 90 фоизи аҳолӣ мусулмон буд) мусоидат мекард. Як навъи иттиҳоди неруҳои зиддиимпериалистии мардумии динӣ созмони Саракати ислом (Иттифоқи ислом) буд, ки то 2 миллион нафар мусулмонони Индонезияро муттаҳид мекард. Саракати ислом барои бар зидди мустамликадории Ҳолландия муттаҳид кардани халқи Индонезия омили муҳим буд.

Соли 1923 як гурӯҳи калон аз Саракати ислом ҷудо шуда, созмони Саракати ракат (Иттиҳоди халқ)-ро таъсис дод. Ғайр аз ин неруҳо дар

Индонезия Ҳизби коммунистӣ ҳам фаъолият мекард. Ин ҳизб низ дар мавқеи истиқлоли Индонезия меистод.

Солҳои 1926 - 1931 дар Индонезия асосан ду ҳизби сиёсӣ фаъолият мекарданд - Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳизби халқӣ. Ҳизби халқӣ соли 1931 ба Ҳизби Индонезия Партиндо табдил дода шуд. Дар аввали ҳамон сол Ҳизби ягонагии халқи Индонезия ҳам таъсис ёфт. Дар солҳои 30-юм яке аз ҳизбҳои калонтарин Ҳизби халқӣ буд. Он зиёда аз 20 ҳазор аъзо дошт. Аз соли 1933 ба ин ҳизб Сукарнои аз ҳабс баромада роҳбарӣ мекард.

Шӯриши солҳои 1926-1927. Дар Индонезия баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ муборизаи миллию озодихоҳӣ оғоз ёфт. Он дар баъзе маҳалҳо ба шӯриши мусаллаҳона мубаддал гардид. Яке аз ин шӯришҳо соли 1926 дар шаҳри Ҷакартаи Ява ба амал омад. Шӯришгарон неругоҳи телефонии пойтахтро ишғол карданд. Вале кӯшиши ишғоли неругоҳ, роҳи оҳан ва маҳбас натиҷаи дилхоҳ надод. Дар Бантам, ки дар ғарбтари Ява воқеъ гардидааст, ҷанги ҳақиқии чирикӣ ба амал омад. Шӯриш ноҳияҳои атрофи шаҳри Бандунг ва Яваи марказиро ҳам фаро гирифт. Мустамликадорон ин шӯришро бераҳмона саркӯб карда, баъд артишро аз Ҷакарта ба навоҳии дигари шӯришбардошта бурданд. Дар ҷазираи Суматра ҳам шӯриш сар зад. Сипоҳи мустамликавии Ҳолландия ин шӯришро ҳам фурӯ нишонд. Мустамликадорон зиёда аз 20 нафар шӯришгаронро қатл карданд, қариб 4500 нафарро ба ҳабс гирифтанд, 3 ҳазор нафари дигарро ба болооби дарёи Дигул, ки дар Мрианаи Ғарбӣ воқеъ аст, ба табъиди якумра ҳукм карданд. Баъзе роҳбарони шӯриш маҷбур шуданд, ки ба хориҷа фирор намоянд.

Шӯришҳои солҳои 1926-1927 нишон доданд, ки ҳолландиҳоро низ ба воҳима овардан мумкин аст ва дар Индонезия низоми мустамликавӣ абадӣ нест. Худи мустамликадорон ҳам хуб мефаҳмиданд, ки дар Индонезия мавқеи мустаҳкам надоранд. Аз ҳамин сабаб ба халқи маҳаллӣ гузаштҳои нав карданд,

Оқибатҳои буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар Индонезия. Буҳрони иқтисодӣ дар Индонезия аз соли 1929 то солҳои 1936-1937 давом карда, ба халқи ин мустамликаи Ҳолландия зарари зиёд овард. Соҳаи кишоварзии Индонезия муддати дуру дароз дар ҳолати буҳрон қарор дошт. Нархҳои ҷаҳонӣ ба каучук, дорувор, қалъагӣ, нафт ва қанд пойин рафта, боиси кам шудани истеҳсоли онҳо гардид. Арзиши нафт 50 фоиз пойин рафта, қарзи хориҷӣ афзуд.

Буржуазияи Нидерландия кӯшиш мекард, ки аз буҳрони иқтисодӣ тавассути меҳнаткашони мустамликаҳо халос шавад. Ин аст, ки дар солҳои буҳрон дар ҳолати 2 баробар камшавии хароҷоти иҷтимоӣ андозҳо то 70 – 80 фоиз зиёд шуданд. Оилаҳое буданд, ки аз гуруснагӣ дар ҳолати марговар қарор доштанд. Ба ҳар сари узви чунин оилаҳо рӯзе ҳамагӣ 2 сент рост меомад. Музди меҳнати коргарон 25 - 30 фоиз ва маоши хизматчиён ду баробар кам шуд. Шумораи бекорон танҳо дар корхонаҳои истеҳсоли қанд ба 100 ҳазор нафар расид.

Индонезия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Солҳои 1935 - 1939 дар иқтисоди Индонезия баъзе тағйироти мусбат ба амал омаданд. Қисми асосии маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва саноати коркарди аввалия равона карда шуд, нархи молҳои стратегӣ боло рафт. Соли 1939 ҳиссаи Индонезия дар истеҳсоли ҷаҳонии каучук 37 фоиз, қалъагӣ 17 фоиз, нафт наздики 3 фоизро ташкил мекард. Қариб 80 фоизи каучуки Индонезия ба ИМА ва Англия содир карда мешуд. Дар тиҷорат бо Индонезия мақоми Ҷопон афзуд. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони ҳолландӣ барои содироти маҳсулот аз Индонезия ба Ҷопон монеаҳо эҷод мекарданд.

Дар ҳолати наздикшавии ҷанги нави ҷаҳонӣ маъмурияти мустамликавӣ зӯровариро бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Индонезия пурзӯр мекард. Генерал-губернатор Де Ёнг, ки дастнишондаи инҳисори нафти англисию ҳолландии «Шелл» буд, эълон дошт: «Ҳолландиҳо 300 сол боз Ҳиндустони Нидерландияро тавассути шамшеру калтак идора мекунанд ва мо дар ин ҷо боз сесад соли дигар ҳукмронӣ хоҳем кард!»

Дар чунин шароит неруҳои сиёсии Индонезия сафҳои худро мустаҳкам мекарданд. Соли 1935 созмонҳои ислоҳотхоҳ дар Ҳизби Индонезияи бузург (Паруандра) муттаҳид шуданд. Вале аъзои ин ҳизб он қадар зиёд набуданд. Соли 1937 Ҳизби Гериндо, яъне Ҳаракати халқи Индонезия таъсис ёфт. Ин ҳизб дар 73 бахши худ зиёда аз 10 ҳазор нафар аъзоро муттаҳид мекард. Вале аҳзоби хурд ҳар кадом дар алоҳидагӣ ба мақсади сиёсии умумимиллӣ расида наметавонистанд.

Бо ҳамин сабаб моҳи майи соли 1939 онҳо Иттиҳодияи сиёсии Индонезия (ИСИ)-ро таъсис доданд. Ин созмон дар амал федератсияи ҳамаи ҳизбҳои асосии Индонезия буд. Ба он аз ҷумла Гериндо, Саракати ислом ва Периндра ҳам дохил буданд.

Иттиҳоди сиёсии Индонезия ба маъмурияти мустамликавии Ҳолландия пешниҳод кард, ки дар Индонезия ислоҳоти демократӣ гузаронда шавад. Дар ин сурат тайёр аст, ки бо ҳукуматдорони ҳолландӣ ҷидду ҷаҳди худро алайҳи хатари таҷовузи зидди Индонезия, ки аз тарафи Ҷопон ба миён омадааст, равона кунад. Вале мустамликадорони Ҳолландия ин пешниҳоди Иттиҳоди Сиёсии Индонезияро қабул накарданд. Баръакс, ба таъқиби ин созмон даст заданд.

Савол ва супориш

1. Индонезия ба давраи муосири таърихи худ дар кадом ҳолати сиёсию иқтисодӣ ворид шуд? 2. Чаро мардуми галаҷазираи Индонезия шӯриш мебардоштанд? 3. Сиёсати мустамликадории Ҳолландияро дар Индонезия бо далелҳо шарҳ диҳед. 4. Дар Конститутсияи Нидерландияи соли 1922 мақоми Индонезия чӣ гуна муқаррар карда шуда буд? 5. Дар солҳои 1926 - 1927 дар кадом навоҳии Индонезия шӯришҳо ба амал омаданд? 7. Оё дар бораи созмонҳои сиёсии Индонезия иттилоъ доред? 8. Мустамликадорони ҳолландӣ барои пешгирӣ кардани густариши минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Индонезия чӣ чораҳо андешиданд? 9. Дар бораи ҳолати ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии Индонезияи арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ маълумот диҳед.

§ 19. МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҲОНАИ ХАЛҚҲОИ ҲИНДУСТОН БАҲРИ РАҲОӢ АЗ ЮҒИ МУСТАМЛИКАВИИ БРИТАНИЯ

Расми 73. Харитаи Ҳиндустон

Ҳиндустон дар оғози давраи муосир. Ҷанги якуми ҷаҳон зиддиятҳои байни Англия ва мустамликаи он - Ҳиндустонро боз ҳам тезутундтар кард. Дар ин давра соҳибони корхонаҳои саноати Ҳиндустон сарватмандтар шуданд, алалхусус соҳибони он корхонаҳое, ки ба истеҳсоли молҳои бофандагӣ машғул буданд. Бо сабаби афзудани супоришҳои ҳарбӣ дар Англия талабот ба ин маҳсулот афзуд ва заводи маъдани Тата васеъ карда шуд. Сармоядорони ҳиндӣ кӯшиш мекарданд, ки бештар ба истеҳсолот маблағгузорӣ кунанд. Дар баробари ин, соҳибкорони ҳиндӣ дар масъалаи ба Ҳиндустон ворид сохтани таҷҳизоти саноатӣ ба Англия вобаста буданд. Ин омили сиёсати империализми англис рафти тараққиёти саноати Ҳиндустонро боздошта, имконоти соҳибкорони онро маҳдуд кард. Дар натиҷаи ин дар соҳаи иқтисодӣ байни буржуазияи миллии ҳиндӣ ва империализми англис зиддиятҳо меафзуданд.

Дар масъалаи сиёсӣ низ чунин буд. Буржуазияи ҳиндӣ барои дар идоракунии Ҳиндустон васеъ ширкат варзидан ҷидду ҷаҳди ҳарбии Англияро дастгирӣ мекард. Маҳз барои ҳамин Конгресси миллии Ҳиндустон ҷавонони ҳиндиро ба артиши Англия таблиғ мекард ва дар фурӯши вомбаргҳои ҳарбӣ низ ширкат меварзид. Вале умеди буржуазияи Ҳиндустон ҷомаи амал напӯшид. Халқҳои Ҳиндустон мисли пештара аз ҳуқуқи сиёсӣ бархурдор набуданд. Дар солҳои минбаъда ин ду зиддият - зиддиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ манбаи асосии муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон шуд.

Болоравии ҳаракати зиддиимпериалистӣ. Дар шароити Ҷанги якуми

ҷаҳонӣ дар Ҳиндустон мавқеи мустамликадории Англия як қадар заиф шуд. Аз ҳамин сабаб Англия мехост, ки ин «камбудӣ»-ро бартараф кунад. Ғайр аз ин, баъди анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт. Ана ҳамин ду сабаби асосӣ империализми англисро водор намуд, ки мақоми мустамликавии Ҳиндустонро барои худ қонунӣ гардонад. Ин корро танҳо тавассути қонун амалӣ кардан мумкин буд.Ислоҳотҳои пешниҳодкардаи Монтетю-Ҷемсфорд ва Роулетта бо ҳамин сабаб ба миён омаданд. Ислоҳоти аввал барои мустаҳкамкунии ҳолати мустамликавии Ҳиндустон ва ислоҳоти дуюм бар зидди иштирокчиёни муборизаи миллию озодихоҳии ин мустамлика нигаронида шуда буд. Мувофиқи қонуни дуюм, пулис ва маъмурияти мустамликавӣ ваколатҳои фавқулодда гирифтанд. Онҳо метавонистанд ҳар касеро, ки барои ҳукумат шубҳанок намояд, ҳабс карда, ба суд кашанд. Ин кирдори маъмурияти мустамликавӣ дар сар то сари мамлакат эътирози мардумро ба вуҷуд овард.

Оғози болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Ҳиндустон дар шароити нав сурат мегирифт. Бинобар ин, Конгресси миллии Ҳиндустон ба хулоса омад, ки империализми англис танҳо тавассути ҳаракати оммавӣ ба гузашт розӣ мешавад. Ба ҳамин хотир КМҲ ба густариш додани муборизаи оммавӣ шурӯъ кард. Яке аз шаклҳои муборизаи оммавии ин ҳизб муқобилат бидуни зӯроварӣ «Сатиаграҳа» («Истодагарӣ дар ҳақиқат») буд.

Фаъолияти инқилобии Маҳатма Карамчанд Ганди. Муқобилат бидуни зӯровариро Маҳатма Ганди ҳанӯз аз соли 1916 таблиғ мекард. Маҳатма Ганди дар мамлакат роҳбари Конгресси миллии Ҳиндустон эътироф шуд ва таълимоти ӯ дар бораи роҳҳои муборизаи озодихоҳии Ҳиндустон ғояи расмии ин ҳизб гардид. Шурӯъ аз соли 1918 Конгресси миллии Ҳиндустон ба ҳизби оммавии зиддиимпериалистӣ мубаддал гардид. Маҳатма Ганди ҳамчун сарвари Конгресс намойишҳои оммавии мардуми Ҳиндустонро ташкил мекард. Ин тадбир барои ба муборизаи миллию озодихоҳӣ ҳамроҳ шудани табақаҳои васеи аҳолии мамлакат мусоидат менамуд.

Ақидаҳои Маҳатма Ганди барои ҳамаи табақаҳои ватанпарвари Ҳиндустон наздик ва фаҳмо буданд. Дар ақидаҳои сиёсии Маҳатма Ганди тамаддуни буржуазӣ ва саноати мошинӣ ба зери танқиди сахт гирифта шудааст. Ӯ ҷонибдори истеҳсолоти косибию ҳунармандӣ буд. Маҳатма Ганди маҳз онҳоро воситаи эҳёи иқтисодии Ҳиндустон медонист.

Маҳатма Ганди дар пеши худ вазифа гузошт, ки ҳамаи синфу табақаҳои ҷомеаи Ҳиндустонро барои мубориза бар зидди империализми Англия муттаҳид созад. Вай муқобили муборизаи синфӣ буда, буржуазияи Ҳиндустонро роҳбари табиии ҳаракати зиддиимпериалистӣ меҳисобид.

Бо даъвати Маҳатма Ганди моҳи апрели соли 1919 дар Панҷоб,

Музофотҳои Муттаҳида, Биҳор, Бангола ва Мадрас бар зидди қонуни Роулетта гирдиҳамоию роҳпаймоиҳо доир гардиданд. Дар намойишҳо буржуазияи хурд, коргарон, хизматчиён ва ҷамоаҳои асосии динӣ ширкат меварзиданд. Мусулмонҳо ба ин ҳаракат барои он ҷамъ шуданд, ки империализми Англия мехост Туркияро пора-пора кунад. Султони Туркия сарвар, яъне халифаи динии мусулмонон ҳам буд. Аз ин рӯ, уламои дини мусулмонони Ҳиндустон мусулмонони ҳамаи мамлакатҳоро даъват намуданд, ки ба ҳифзи султони Туркия бархезанд. Ин даъват аз ҷониби оммаи мусулмонҳо ҳамчун як ишора барои иштирок дар намойишҳои зиддиимпериалистӣ қабул гардид. Ғайр аз ин, мусулмонҳои Ҳиндустон ба халқи Афғонистон, ки бар зидди истилогарони Англия мубориза мебурданд, хайрхоҳ буданд.

Ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ ҳодисаи моҳи апрели соли 1919 дар Амритсари Панҷоб рӯйдода қувват бахшид. Ҳукуматдорони англис аз он шаҳр ду нафар сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон - Китчлу ва Сатапаларо пеш карданд. Бо нияти эътироз зидди ғайриқонунӣ пеш карда шудани ин ду нафар дар майдони Ҷалианвала-Багии ин шаҳр гирдиҳамоии 20-ҳазорнафара ба амал омад. Лашкари англис роҳҳои даромад ба майдонро баста, ба сӯйи ҷамъомадагон оташ кушод. Дар натиҷа садҳо нафар одамон ҳалок шуда, ҳазорон нафар захм бардоштанд. Ҷавобан ба ин дар тамоми мамлакат намойиши эътирозии мардум ба амал омад. Дар Лоҳур намойиш ба шӯриш табдил ёфт. Воқеаҳои Панҷоб ба тамоми рафти минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон таъсир расонданд. Дар Бомбай, Аҳмадобод, Калкутта ва шаҳрҳои дигари Ҳиндустон намойишҳои оммавӣ сар шуданд.

Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон. Бо вуҷуди ин империализми англис аз мақсадҳои сиёҳи худ даст намекашид. Парламенти Англия «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон»-ро тасдиқ намуд. Ин воқеа вазъро дар Ҳиндустон боз ҳам тезу тундтар кард. Мувофиқи ин ислоҳоти конститутсионӣ Ҳиндустон ҳамчун мустамлика мондан гирифт. Вале бо мақсади дар Ҳиндустон мустаҳкамтар кардани мавқеи худ Англия шумораи интихобкунандагонро ба маҷлиси қонунгузори марказӣ ва музофотҳои он зиёд кард. Ба ҳиндустониҳо дар мақомоти ҳокимияти иҷроия мансабҳо ҷудо карда шуданд. «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон» низоми нави интихоботро муқаррар кард. Мувофиқи ин низом, барои ҳар як ҷамоаи калонтарини динии Ҳиндустон - ҳиндуия ва ислом дар мақомоти қонунгузор теъдоди ҷойҳо муайян карда шуд.

Бо мақсади эътироз бар зидди дар Ҳиндустон гузаронида шудани ислоҳоти конститутсионӣ тобистони соли 1920 Конгресси миллии Ҳиндустон дар зери роҳбарии Маҳатма Ганди маъракаи итоатнакунии шаҳрвандӣ ташкил намуд, ки шиори он «сварачa» - «истиқлол» буд. Молҳои англисӣ харидорӣ намешуданд. Мардуми ҳинду аз кор дар муассисаҳои англисӣ даст кашиданд. Дар баъзе маҳалҳо қатораҳо аз ҳаракат бозмонданд.

Соли 1922 дар маҳаллаи Чаури-Чаура аҳолии маҳаллӣ аз кирдори мустамликадорон ба қаҳру ғазаб омада, якчанд нафар пулисро қатл карданд. Принсипи мубориза бидуни зӯровариро дастури амал қарор дода, Конгресси миллии Ҳиндустон ба қарор омад, ки мардум муқобилатро бар зидди ҳукумати Англия бас карда, аз паси кор раванд, андозҳоро пардозанд ва ғайра. Бо ҳамин давраи аввали баъдиҷангии болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон анҷом пазируфт.

Ҳиндустон дар солҳои 1923-1927. Дар ин солҳо дар Ҳиндустон сармоядории миллӣ густариш ёфт. Шумораи фабрикаҳое, ки ба сармоядорони ҳиндӣ тааллуқ доштанд, афзуд. Вале сармояи инҳисорҳои англисӣ ба воситаи бонкҳо ва идораҳои намояндагии худ ба ворид намудани таҷҳизот, қарз ва воситаҳои дигари муҳимми рушди соҳибкории ҳиндӣ назорат мекард. Дар баробари ин, рақобат дар байни сармояи Англия ва Ҳиндустон махсусан дар бозори молҳои бофандагӣ пурзӯр шуд. Барои бо молҳои бофандагии соҳибкорони ҳиндӣ рақобат карда тавонистан нархи аслии молҳои истеҳсолкардаро кам кардан лозим буд. Бо ҳамин мақсад соҳибкорони англис қисме аз коргаронро аз кор пеш мекарданд. Ҳукумати Англия барои ширкатҳои англисие, ки дар Ҳиндустон молҳои худро мефурӯхтанд ва ё ба Англияю дигар давлатҳо мебаровარданд, арзиши 1 рупияи ҳиндиро ба 1 шиллингу 6 пенс баробар кард, яъне нисбат ба пештара қимматтар. Ин имтиёз танҳо ба молҳои ширкатҳои соҳибкорони англис дахл дошт. Аз чунин чораи молиявии ғаразноки ҳукумати Англия соҳибкорони англис фоида медиданду соҳибкорони ҳиндӣ зарар.

Ҳукуматдорони Англия таъқибот бар зидди созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва махсусан бар зидди КМҲ-ро давом медоданд. Созмонҳои зиёди маҳаллии Конгресс торумор карда шуданд. Аз қариб миллион нафар аъзои КМҲ ҳамагӣ чандсад ҳазор нафар боқӣ монд. Мустамликадорони Англия барои паст кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон аз омили динӣ устокорона истифода мебурданд. Созмонҳои динию мазҳабии Ҳинду - «Маҳасабҳа» ва Лигаи мусулмониро бо ҳам ҷанг меандохтанд. Соли 1923 дар байни ин ду ҷамоаи динӣ задухӯрд ба амал омад. Лигаи мусулмонӣ маъракаи ба дини мусулмонӣ гардонидани пайравони дини ҳиндуияро оғоз кард. Ҳинду - «Маҳасабҳа» низ мусулмонҳоро ба дини ҳиндуия даъват мекард.

Расми 74. Маҳатма Карамчанд Ганди бо оилааш

Дар шароити сустшавии муборизаи озодихоҳӣ дар Кон-

грессии миллии Ҳиндустон дар масъалаи интихоби роҳҳои ин мубориза ягонагӣ набуд. Бинобар ин, КМҲ ба се гурӯҳ тақсим шуд. Гурӯҳи ростгаро, ки онро ҷонибдорони тағйирот меномиданд, талаб мекард, ки аз муборизаи оммавӣ даст кашида, бо роҳи ҳамкории «конститутсионӣ» бо маъмурияти британӣ ба сӯйи «Свараҷа» ҳаракат карда шавад. Арбоби намоёни ин гурӯҳ Мотилал Неру буд. Гурӯҳи ростгаро Ҳизби Свараҷаро таъсис дод, ки баъди чанде он аз Конгресс баромад.

Ба гурӯҳе, ки «мухолифони дигаргуниҳо» ном гирифта буд, Маҳатма Ганди роҳбарӣ мекард. Ин гурӯҳ ҷонибдори такя ба омма буд. Ганди бар он ақида буд, ки бояд фаъолияти Конгресси миллии Ҳиндустон ба шароити нави сиёсӣ мутобиқ гардонда шавад. Бинобар ин, ӯ «Барномаи бунёдкорӣ»-ро пешниҳод кард. Нуктаҳои асосии ин барнома чунинанд: таблиғоти бофандагии косибӣ, мубориза бар зидди майпарастӣ, барҳам додани зуҳуроти тоқатнопазирӣ нисбат ба махавҳо. Чархи ресмонресӣ воситаи аз фақирӣ ва гуруснагӣ наҷот додани деҳқонон эълон карда шуд. Ҳамаи конгрессчиён ва ҷонибдорони ҳаракати зиддиимпериалистӣ сару либоси худро танҳо аз газвор дӯхта мепӯшиданд. Соли 1925 дар зери сарпарастии КМҲ Созмони умумиҳиндии косибони газворбоф таъсис дода шуд. Конгресс инчунин чанд маъракаи ҳифзи ҳуқуқи инсонии махавҳоро доир кард.

Расми 75. Роҳбарони Конгресси миллии Ҳиндустон. Аз чап ба рост: Лаъл Лаҷпал Рой, Бал Гандахар Тилак, Бепин Чандра Пал. Соли 1918

Дар конгресс гурӯҳи сеюм - қаноти чапгаро ҳам ташкил ёфт, ки роҳбарони он Ҷавоҳирлол Неҳру ва С.Ч.Бос буданд. Гурӯҳи чапгаро аз сиёсати роҳбарони КМҲ норозӣ буда, Свараҷачиёнро маҳкум мекард. Чапгароён тақозо мекарданд, ки муборизаи оммавии зиддиимпериалистӣ ҷоннок карда шавад. Ин гурӯҳ бештар ба ҳаракати коргарӣ ва кишоварзӣ такя мекард.

Ҳаракати коммунистӣ ба Ҳиндустон ҳам омад. Дар ин ҷо баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ чандин маҳфили коммунистӣ амал мекард. Моҳи декабри соли 1925 дар шаҳри Канпур Конференсияи коммунистони Ҳиндустон баргузор гардид ва Ҳизби коммунистии Ҳиндустон ташкил карда шуд.

Солҳои 1923-1927 ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон давраи бухронро аз сар мегузаронид. Бо вуҷуди ин, табақаҳои фақири

мамлакат - коргарон ва кишоварзон ба таври муташаккил ҳам набошад, бар зидди мустамликадорони англис мубориза мебурданд.

Ҳиндустои дар солҳои 1928 - 1933. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба вазъи иқтисодӣ ва сиёсии Ҳиндустон таъсири калон расонид. Ҳиндустони мустамлика, ки ба бозори умумиҷаҳонии сармоядорӣ ворид шуда буд, ба бухрони иқтисодии хеле сахт гарифтор шуд. Англия ҳаракат мекард, ки вазнинии бухрони иқтисодиро ба гардани мустамликаҳои худ, аз он ҷумла ба Ҳиндустон бор кунад. Бухрон нархи маҳсулоти кишоварзии Ҳиндустонро хеле паст кард, боиси кам шудани киштзори парвариши зироатҳо, афзойиши қарзи кишоварзон ва безамину муфлисшавии минбаъдаи онҳо гардид. Якчанд музофоти Ҳиндустонро гуруснагии шадид фаро гирифт.

Аз бухрон саноати Ҳиндустон низ зарари калон дид. Муфлисшавии оммавии косибон ва қиёми сармоядорони хурду миёна сар шуд. Барои аз бухрон раҳо ёфтан сармоядорон шумораи коргарон ва хизматчиёни корхонаҳояшонро кам мекарданд.

Дар натиҷаи ин чора музди меҳнат кам, шиддатнокии меҳнат баланд ва шумораи бекорон зиёд шуд. Пастшавии нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва чораҳои соҳибкорон ба онҳо имкон доданд, ки аз ҳисоби нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ баландтар будани нархи маҳсулоти саноатӣ сармояи бештар ба даст оварда, барои васеъкунии истеҳсолот ба кор баранд. Ин амал ба марказонида шудани сармоя, ба вуҷуд омадани корхонаҳои инҳисорӣ мусоидат кард. Инҳисорҳои ҳиндӣ дар ҷараёни ба Ҳиндустон воридшавии сармоя ва ҳамкорӣ бо сармоядорони хориҷӣ ташаккул меёфтанд. Онҳо инчунин бо сармояи тиҷоратию судхӯрӣ, заминдории калон ва ҳокимони маҳаллӣ робита доштанд.

Англия бо роҳи фиребу найранг мехост, ки ҳукмронии худро дар Ҳиндустон давом бидиҳад. Соли 1928 лорд Саймон ба Ҳиндустон сафар кард. Вай бояд Конститутсияи Ҳиндустонро таҳия мекард. Лекин дар ҳайати комиссия ягон ҳиндустонӣ набуд. Чунин муносибати мустамликадорон мавҷи пурзӯри эътирози мардуми ин мустамликаро ба вуҷуд овард.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар Ҳиндустон ҳаракати коргарӣ авҷ гирифт. Масалан, моҳи апрели соли 1928 дар ш. Бомбай то 150 ҳазор нафар бофандагон коршиканӣ карданд. Онҳо баланд кардани музди меҳнат ва аз корхонаҳо пеш накардани коргаронро талаб менамуданд.

Бо мақсади маҳв кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ҳиндустон маъмурияти мустамликавӣ солҳои 1929-1939 аз болои 32 нафар арбоби ҳаракати миллию озодихоҳӣ парвандаҳои ҷиноӣ кушода,ба додгоҳ пешниход намуд. Мурофиаи додгоҳӣ аз рӯйи ин парванда қариб чор сол давом кард.

Усулҳои муборизаи Конгресси миллии Ҳиндустон созмонҳои пинҳон амалкунандаро қонеъ карда наметавонист. Онҳо роҳҳои дигарро интихоб карданд. Масалан, Созмони сотсиалистии Ҷумҳурии Ҳиндустон

террорро воситаи беҳтарин мешуморид.

Моҳи апрели соли 1929 як гурӯҳи ин созмони террористӣ бинои марказии Маҷлиси қонунгузорро тарконд. Иштирокчиёни ин таркиш дастгир ва ҳабс карда шуданд. Дар шаҳру музофотҳои гуногуни Ҳиндустон барои ҳифзи террористони ҳабсшуда гирдиҳамоиву намойишҳо баргузор гардиданд. Додгоҳ ба террористон ҷазои сахт дод. Роҳбари созмон Бҳабат Сингх қатл карда шуд.

Ҳаракати пинҳонкории террористӣ натиҷаи мусбат надод. Бо ҳамин Созмони сотсиалистии Ҷумҳурии Ҳиндустон мавҷудияташро қатъ кард.

Аз тарафи Конгресси миллии Ҳиндустон интихоб карда шудани усулҳои муборизаи миллию озодихоҳӣ дуру дароз давом кард. Ин ҳизб оқибат ба хулоса омад, ки ҳамаи неруҳои ватанпарварро муттаҳид кардан лозим аст. Ин буд, ки конференсияи якҷояи ҳизбҳои гуногуни Ҳиндустон дар зери роҳбарии Мотилол Неҳру кумитаи муштараке интихоб кард. Ин кумита лоиҳаи Конститутсияи Ҳиндустонро таҳия намуд, ки дар он ба Ҳиндустон дода шудани ҳуқуқи доминионро пешбинӣ карда буд. Моҳи декабри соли 1928 лоиҳаи Конститутсияи Ҳиндустон аз тарафи иҷлосияи Конгресси миллӣ тасдиқ карда шуд. Вале қисмати чапгарои Конгресс мухолифи ин конститутсия баромада, истиқлоли пурраи Ҳиндустонро тақозо намуд. Соли 1929 дар Лоҳур иҷлосияи навбатии КМҲ баргузор гардид, ки он дар бораи зарурати то ба даст овардани истиқлоли Ҳиндустон идома додани мубориза қарор қабул кард.

Моҳи марти соли 1930 Маҳатма Ганди ҳамроҳи гурӯҳи начандон калони ҷонибдорони худ аз Аҳмадобод ба деҳаи Дандии воқеъ дар соҳили баҳри Араб рафта, дар он ҷо оби шӯрро бухор карда, намаки хушк ҳосил намуд. Ин иқдоми Маҳатма Ганди чунин маъно дошт, ки аз ҳамон рӯз расман инҳисори Англия дар Ҳиндустон ба намак барҳам дода шуд. Миёнаҳои моҳи апрели ҳамон сол маъракаи расмии итоатнакунии шаҳрвандӣ аз нав оғоз ёфт. Мардуми Ҳиндустон аз итоат ба маъмурияти англисӣ даст кашид. Империалистони англис хостанд, ки маъракаи итоатнакунии шаҳрвандии мардуми Ҳиндустонро фурӯ нишонанд. Бо ҳамин мақсад моҳи майи соли 1930 Конгресси миллии Ҳиндустонро ғайриқонунӣ эълон карданд. Маҳатма Ганди, Мотилол Неҳру, Ҷавоҳирлол Неҳру, роҳбарони дигари Конгресс ва зиёда аз 60 ҳазор нафар иштирокчиёни ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба маҳбас андохта шуданд. Сарфи назар аз ин террор, онҳо ҳаракати итоатнакунии шаҳрвандиро манъ карда натавонистанд. Итоатнакунии шаҳрвандӣ музофоти Шимолу Ғарбии наздисарҳадӣ ва шаҳри калонтарини он - Пешоварро ҳам фаро гирифт. Дар ин ҷо итоатнакунии шаҳрвандӣ ба шӯриш табдил ёфт ва шаҳр ба дасти шӯришчиён гузашт. Мустамликадорон танҳо баъди ду ҳафта тавонистанд, ки ҳокимияти худро дар ин шаҳр аз нав барқарор кунанд.

Вазъ дар бисёр шаҳру музофотҳои Ҳиндустон ором набуд. Аз ҳамин сабаб тобистони соли 1930 ҳукуматдорони мустамликавӣ дар шаҳрҳои

Пешовар, Шолапур, Читтагонг, Бомбай, Калкутта, Мадрас ва баъзе шаҳрҳои дигари Ҳиндустон вазъи фавқулода эълон карданд.

Тобистони соли 1931 дар шаҳри Лондон бо иштироки намояндагони ҳизбу ҷамоаҳо ва сарварони музофотҳои Ҳиндустон конференсияи «Мизи мудаввар» баргузор гардид. Дар конференсия намояндаи Конгресси миллӣ Маҳатма Ганди иштирок дошт. Империалистони англис дар ин конгресс кӯшиш намуданд, ки иттифоқи худро бо сарварони музофотҳои Ҳиндустон мустаҳкам карда, дар байни аҳзоби динии ҳиндуия ва ислом тухми низоъ коранд. Кӯшиши Маҳатма Ганди барои ба сари мақсади ягона овардани ҳамаи намояндагони Ҳиндустон натиҷаи мусбат надод. Ӯ конференсияро тарк карда, ба Ҳиндустон омад ва бо қарори Кумитаи коргарии Конгресси миллӣ маъракаи нави итоатнакунии шаҳрвандиро доир кард. Мустамликачиён Маҳатма Ганди ва ҳамаи иштирокчиёни иҷлосияи навбатии Конгрессро ба ҳабс гирифтанд. Дар ҳабс Маҳатма Ганди ҳамчун эътироз ба қарори ҳукумати мустамликавӣ дар бораи ба ҷамоаи алоҳида ҷудо кардани махавҳо гуруснагӣ эълон кард. Ҳарчанд ин гуруснанишинии Маҳатма Ганди дар як қатор шаҳру музофотҳо ошӯбҳои алоҳидаро ба вуҷуд овард, вале аз соли 1931 ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ҳиндустон рӯ ба таназзул ниҳод.

Ҳиндустон дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Сарфи назар аз ақибмонӣ, Ҳиндустон яке аз мустамликаҳои аз ҷиҳати саноат тараққикардатарини Англия ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои пеш аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ шумораи корхонаҳои бофандагӣ ва истеҳсоли маъдан зиёд шуд. Иттиҳодияҳои инҳисории қаблан бавуҷудомада мустаҳкамтар шуда, инҳисорҳои нав тавлид ёфтанд.

Болоравии сармоядории миллӣ дар байни буржуазияи Ҳиндустон ва сармоядорони хориҷӣ барои ба даст овардани бозори дохилӣ рақобати тезутунде ба вуҷуд овард. Барои дар ин мубориза мустаҳкам кардани мавқеи инҳисорҳои англисӣ, соли 1936, ҳукуматдорони мустамликавӣ қонун дар бораи идораҳои намояндагиро тасдиқ намуданд. Ин қонун имкон медод, ки аз ҳисоби кам кардани даромади соҳибкорони ҳиндӣ даромади инҳисорҳои англисӣ зиёд карда шавад. Бо мақсади назорат ба сармояи Ҳиндустон англисҳо дар ин ҷо Бонки захираи

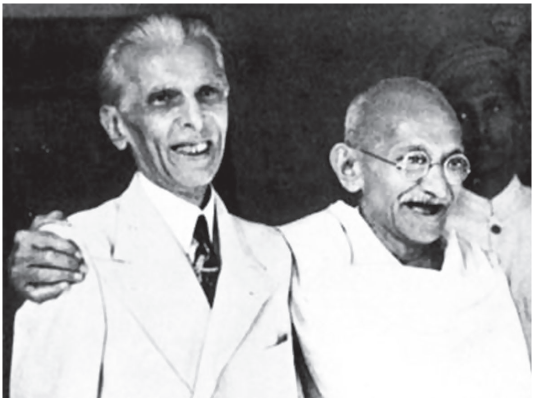

Расми 76. Муҳаммадалии Ҷиноҳ ва Маҳамта Ганди

Ҳиндустонро таъсис доданд. Бонки мазкур сармояи Ҳиндустонро истифода бурда, ба саноати он қарз намедод. Ин кирдори Бонки захираи Ҳиндустон ба таври сунъӣ рушди саноати Ҳиндустонро бозмедошт.

Сарфи назар аз ин монеаҳо, сармоядорони ҳиндӣ тавонистанд, ки мавқеи сармояи хориҷиро дар Ҳиндустон як дараҷа суст гардонанд. Ба саноат воридшавии сармояи хориҷӣ оғоз ёфт. Ин иқдоми мусбат дар навбати аввал дар саноати коркарди ҷуд дида мешуд. Соли 1938 чандин конҳои маъдан ва ангишт аз дасти англисҳо ба соҳибкорони ҳиндӣ гузаштанд. Сарфи назар аз пирӯзиҳои сармоядорони ҳиндӣ, мақоми роҳбарӣ дар иқтисоди Ҳиндустон ҳанӯз ҳам дар дасти инҳисорҳои англисӣ буд.

Мустамликадорони Англия ба ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон зарба зада, баъд зӯровариро бар зидди истиқлолхоҳони ин мустамлика пурзӯр намуданд. Созмонҳои демократӣ ва миллиро манъ ва арбобони зиёди муборизаи миллию озодихоҳии Ҳиндустонро ҳабс карданд.

Ин вақт дар байни неруҳои миллии Ҳиндустон ягонагӣ набуд. Ҳар кадом манфиатҳои миллат ва ё динро ҳимоя мекард. Масалан, Лигаи мусулмонон, ки роҳбараш Муҳаммад Алӣ Ҷиноҳ буд, барои ташкил кардани давлати Покистон мубориза мебурд.

Соли 1935 ҳукуматдорони Англия «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон»-ро қабул карданд. Ин қонун дар ҳолати мустамликавӣ мондани Ҳиндустонро қонунӣ гардонд. Ду иҷлосияи дар соли 1936 баргузоргардидаи Конгресси миллии Ҳиндустон ҳамчун вазифаҳои асосӣ мубориза бар зидди «конститутсияи ғуломона» ва тақозо роҷеъ ба интихоб кардани Маҷлиси муассисони Ҳиндустонро дар асоси интихоботи

Расми 77. Муҳаммадалии Ҷиноҳ

Расми 78. Муҳаммад Иқбол

умумӣ ба миён гузоштанд.

Ҳамин тариқ, дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон вусъат пайдо кард. Ин ҳолат барои дар Ҳиндустон тавлид ёфтани ҷабҳаи муштараки зиддиимпериалистӣ шароити зарурӣ фароҳам меовард.

Мутафаккири бузурги Ҳиндустон Муҳаммад Иқбол дар ташаккули бедории миллии халқҳои Ҳиндустон мақоми хосса дошт. Ӯ мардуми Ҳиндустон ва тамоми Шарқро даъват мекард, ки аз хоби гарон бар хезанд ва истиқлоли давлатӣ ба даст оранд.

Савол ва супориш

1.Оғози давраи муосири Ҳиндустонро чӣ гуна дарёфтед? 2. Дар бораи ислоҳоти Монтетю - Чемсфорд ва Роулетта чӣ медонед? 3. Оё қонунҳои оид ба Ҳиндустон қабулкардаи Англия вазъи ҷамъиятию сиёсии Ҳиндустонро мӯътадил гардонданд? 4. Дар бораи фаъолияти инқилобии Маҳатма Ганди мухтасар маълумот диҳед. 5. Соли 1919 дар Амритсар чӣ воқеа рӯй дод? 6. Маъракаи «итоатнакунии шаҳрвандӣ» ва «хунсои молҳои англисӣ»-ро шарҳ диҳед. 7. Ҳукуматдорони мустамликавӣ бар зидди созмонҳои ҷамъиятию сиёсии Ҳиндустон чӣ тавр мубориза мебурданд? 8. Дар байни созмонҳои ду дини асосии Ҳиндустон - «Маҳасабҳа» ва Лигаи мусулмонон кай бархӯрд ба амал омад? 9. Ҳиндустон дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар кадом ҳолат қарор дошт?

§ 21. ҶАНГИ СЕЮМИ АНГЛИЯЮ АФҒОНИСТОН ВА ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ КИШВАР

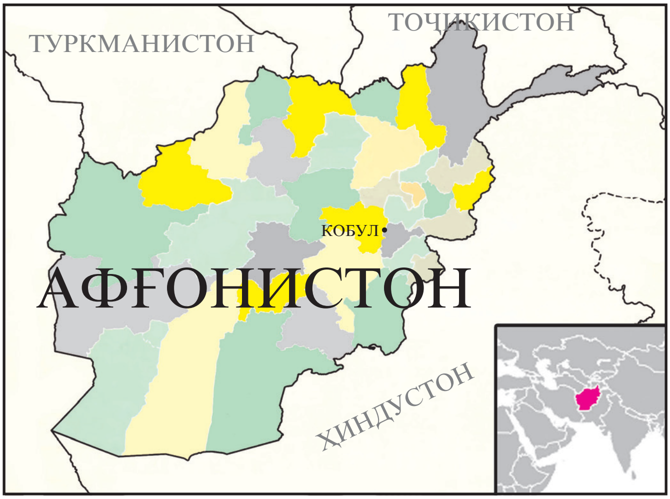

Расми 79 . Харитаи Афғонистон

Соҳибистиқлол гардидани Афғонистон. Дар Афғонистон ҳаракати миллию озодихоҳӣ бар зидди Англия нигаронида шуда буд. Дар ин мубориза неруҳои гуногуни ватанпарвар ширкат варзиданд. Лекин неруи

Расми 80. Шоҳи Афғонистон - Ҳабибуллохон

аз ҳама суботкору дорои ақидаҳои пешқадам Ҷавонафғонҳо буданд. Иштирокчиёни ин ҳаракат баҳри истиқлоли Афғонистон ва амалӣ кардани ислоҳоти идораи давлатӣ, иқтисод ва маданият мубориза мебурданд. Ҷавонафғонҳо чандон зиёд набуданд. Бо вуҷуди ин, барномаи фаъолияти онҳо ба аксари ҷомеаи Афғонистон наздик ва фаҳмо буд.

Роҳбарони Афғонистон барои вусъат ёфтани муборизаи миллию озодихоҳӣ ба ҳаракати Ҷавонафғонҳо ва неруҳои дигари мамлакат имкон намедоданд. Режими Ҳабибуллохон бо ҳукуматдорони Англия созиш мекард.

Сиёсати Ҳабибуллохон, ки ба барҳам додани ҳолати ниммустамликавии Афғонистон зид буд ва имкон медод, ки мавқеи сармояи Англия дар иқтисоди Афғонистон мустаҳкам шавад, норизоии ҳаракати Ҷавонафғонҳоро ба вуҷуд меовард. Ба ин кирдори ҳукумат на танҳо Ҷавонафғонҳо, балки арбобони бонуфузи ҷамъият - Пирафғонҳо низ мухолиф буданд. Ин неру дар зери шиори «ҳифзи исломи азалӣ», дар Афғонистон маҳдуд кардани нуфузи хориҷиёнро тақозо мекард.

Дар солҳои 1919-1929 вазъи тиҷорати хориҷии Афғонистон вазнин гардид ва аз ҳамин сабаб даромади гумрукӣ кам шуд. Барои ҷуброни он ҳукумати амир Ҳабибуллохон дар мамлакат андозҳои нав ҷорӣ намуд. Ин иқдом вазъи бе ин ҳам вазнини мардумро боз ҳам вазнинтар кард. Бо сабаби камшавии маош дар артиш боз норизоии хизматчиёни ҳарбӣ меафзуд.

Моҳи феврали соли 1919 Хабибуллохон дар натиҷаи табаддулоти давлатӣ кушта шуд. Баъд аз чанд рӯзи мубориза ба тахт яке аз писарони Ҳабибуллохон - Амонуллохон нишаст. Амири нав бо Ҷавонафғонҳо алоқаи зич дошт. Аз ин рӯ, аҳолии Кобул ва артиш ба Амонуллохон изҳор доштанд, ки ӯро дастгирӣ мекунанд. Амонуллохон ва ҷонибдорони ӯ ваъда доданд, ки ба истиқлоли Афғонистон муваффақ шуда, дар мамлакат ислоҳот мегузаронанд.

28 феврали соли 1919 Амонуллохон истиқлоли Афғонистонро эълон кард.

Расми 81. Шоҳи Афғонистон Амонуллохон

Ин хабар дар мамлакат бо хушию хурсандӣ истиқбол карда шуд. Амонуллохон ҳамчун чораҳои таъхирнопазир маоши аскару афсаронро зиёд кард ва гумруки дохилиро барҳам дод.

То аввали моҳи марти соли 1919 ҳокимияти Амонуллохон дар тамоми мамлакат ҷорӣ карда шуд.

3 марти соли 1919 ҳукумати Афғонистон ба ҳукуматдорони Британияи Кабири дар Ҳиндустон буда дар бораи аз нав баррасӣ кардани муносибатҳои тарафҳо - байни Англияю Афғонистон, дар асоси баробарҳуқуқӣ муроҷиат кард. Вале дар ҷавоби баъд аз якуним моҳ ба Кобул расида аз Амонуллохон талаб карда мешуд, ки шартҳои созишномаи асоратовари қаблӣ риоя карда шаванд. Маълум буд, ки ғосибони Англия нияти ба Афғонистон ташкил кардани таҷовузро доранд.

Дар мустаҳкам кардани мавқеи байналмилалии Афғонистон ва пешгирӣ намудани таҷовузи Англия ҳукумати Амонуллохон ба ҶШСФР (Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Русия) умед мебаст. Русияи Шӯравӣ истиқлоли Афғонистонро ба расмият шинохт. Дар байни Афғонистон ва ҶШСФР муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардида, дар ин бора созишнома ҳам ба имзо расид. Русияи Шӯравӣ ваъда дод, ки дар мубориза бар зидди империализм ба Афғонистон ёрӣ хоҳад расонд.

Ҷанги сеюми Англия бар зидди Афғонистон. Моҳи майи соли 1919 Англия зидди Афғонистон ҷанги сеюми истилогарона оғоз намуд. Артиши хуб мусаллаҳ ва аз ҷиҳати шумора чандин баробар зиёди Англия аз самти Хайбар ба қаламрави Афғонистон зада даромад ва ният дошт, ки Кобулро ишғол кунад. Артиши Афғонистон, ки дар сарҳадҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқӣ мустақар буд, аз ҳисоби қабилаҳои маҳаллӣ пурра гардида, ба таҷовузкорон муқобилати шадид нишон медод. Неруҳои ҳарбии Русияи Шӯравии дар Осиёи Марказӣ буда бар зидди сипоҳиёни англис ба ҳуҷум гузаштанд. Миёнаҳои моҳи майи соли 1919 қабилаҳои пашту бар зидди англисҳо шӯриш бардоштанд. Ин вақт дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳии зидди Британияи Кабир боз ҳам вусъат ёфта, аҳволи англисҳоро дар Афғонистон вазнин кард.

Ҳамаи ин Англияро маҷбур сохт, ки баъди як моҳи оғозёбии ҷанг, 3 июни соли 1919 бо афғонҳо дар бораи сулҳ гуфтушунидро сар кунад. Созишномаи пешакии сулҳи байни Афғонистон ва Англия 8 августи ҳамон сол дар шаҳри Равалпиндии Ҳиндустон ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома, Англия истиқлоли давлатии Афғонистонро эътироф кард. Истиқлоли Афғонистонро чандин давлати дигари ҷаҳон, аз он ҷумла Эрон, Туркия ва ҶШСФР низ эътироф намуданд ва дар байни онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардид. Созишномаи ниҳоии сулҳи Англия ва Афғонистон моҳи ноябри соли 1921 баста шуд.

Вазъи дохилии ҳукумати Ҷавонафғонҳо. Дар шароити истиқлоли давлатӣ солҳои 20-ум дар Афғонистон ислоҳоти муҳим доир гардид. Мақсад аз ислоҳот рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идораи самараноки дав-

лати Афғонистонро таъмин намудан буд. Зимни ислоҳот дастгоҳи идораи марказӣ ва маҳаллӣ мустаҳкам қарда шуд. Соли 1923 Конститутсияи якуми Афғонистон эълон гардид, ки дар он дахлнопазирии моликият ва манзил, дар назди қонун баробар будани шаҳрвандон ва ҳуқуқҳои дигари шаҳрвандӣ инъикос ёфта буданд. Ҳукумат ҳокимияти хонҳои қабилаҳоро маҳдуд ва ҳуқуқи онҳоро дар ҷамъоварии андози давлатӣ бекор кард. Ҳуқуқи рӯҳониёнро дар масъалаи идораи додгоҳ ва маориф маҳдуд ва шумораи муассисаҳои таълимии дунявиро зиёд намуд.

Қонун дар бораи саноат, ки соли 1921 қабул карда шуд, ба соҳибкорони миллӣ имтиёзҳои калон дод. Ҳукумат дар кори созмон додани ширкатҳои саҳҳомӣ мусоидат кард. Соли 1923 Қонун дар бораи замин интишор гардид. Ин қонун заминро ҳамчун моликияти хусусӣ ба соҳибони он дод. Соҳибони заминро ғайр аз андози замин аз уҳдадориҳои дигар озод кард. Андози молӣ (натуралӣ)-ро бо андози пулӣ иваз намуд.

Солҳои 1927 - 1928 Амонуллохон ба хориҷа сафари дуру дароз кард. Дар рафти ин сафар ӯ дар Ҳиндустон, Миср, Туркия, Эрон, ИҶШС ва баъзе давлатҳои дигар хуб таҷрибаи давлатдорӣ омӯхт. Баъди бозгашт кӯшиш кард, ки дар мамлакат фаъолияти ислоҳотпешагии худро вусъат диҳад.

Сабабҳои сар задани инқилоби мардумӣ дар Афғонистон. Амонуллохон дар Афғонистон ислоҳотеро татбиқ намуд, ки на ба ҳамаи табақаҳои аҳолии мамлакат маъқул буд. Аз он, махсусан, мардуми одӣ ягон беҳбудии зиндагиро эҳсос накард. Иддае аз арбобони сиёсӣ ва исломӣ низ аз ислоҳоти Амонуллохон норозӣ буданд.

Моҳи августи соли 1928 гурӯҳи калони рӯҳониёни баландмартабаи Кобул, ки дар байни онҳо Қозӣ Абдураҳмони Пағмонӣ, Қозӣ Фазлулҳақхон ва Абдулқодири Пағмонӣ ҳам буданд, ҷамъ 400 нафар зери роҳбарии М. Сиддиқхони Муҷаддадӣ ба муқобили Амонуллохон исён бардоштанд. Онҳо Амонуллохонро кофир ва бедин эълон доштанд. Баъд ба Пактиё рафта, он ҷо дар байни халқи одӣ муҳтавои ин қарори худро ташвиқу тарғиб намуданд. Онҳо мехостанд, ки мардуми Пактиё пешниҳодотеро барои гирифтани пеши роҳи харобгардии Афғонисгон ба подшоҳ бифиристанд. Вале қабилаҳои ҷанубӣ бо ин исёнгарон ҳамроҳ нашуданд. Пас онҳо ба сипоҳиёни дар Гардез буда муроҷиат карданд. Фармондеҳони ин артиш пешниҳодро кабул накарданд ва онҳоро дастгир намуда, ба ҳукумат супурданд. Амонуллохон исёнгаронро қатл кард. Танҳо М. Муҷаддадиро ба хотири хизматҳои падараш - Шамсулмашоих Муҷаддадӣ, ки ғозӣ ва муҷоҳиди зидди англисҳо буд, раҳм карда, ба ҳабси якумра маҳкум намуд.

Гурӯҳи дигар бо сардории генерал М. Нодирхон барои ишғоли тоҷу тахти Афғонистон бар зидди Амонуллохон мубориза мебурд. Барои расидан ба мақсади худ тирамоҳи соли 1928 дар байни мардуми қабилаҳои Шарқӣ ҳар гуна варақаю расмҳои Амонуллохон ва хонаво-

даи ӯро беобрӯйкунанда паҳн мекарданд. Ин мухолифон, аз ҷумла исбот карданӣ мешуданд, ки малика Сурайё асилзода ва афғон нест. Бо далелҳои зиёди худ Амонуллохонро ба ғарбпарастию дар байни мардуми Афғонистон ва хусусан дар байни духтарону занони афғон паҳн кардани бадахлоқию бешармӣ муттаҳам мекарданд.

Яке аз сабабҳои дигар, ин шӯриши қабилаҳои шинворӣ буд, ҳарчанд он сабаби асосии ин ҳаракат шуда наметавонист.

То соли 1928 бо қарори ҳукумат қабилаҳои шарқии Афғонистон аз пардохти ҳама гуна андоз ва боҷ ба муҳлати 4 сол озод карда шуда буданд. Тирамоҳи ҳамон сол ҳукумат қарор баровард, ки қабилаҳои Шарқӣ ҳамаи андозҳои 4 соли қаблан напардохтаи худро пардозанд.

Ин иқдоми ҳукумат қаҳру ғазаби қабилаҳои шинвориро ба вуҷуд овард. Моҳи декабри соли 1928 ошӯбҳо на танҳо қабилаҳои мазкур, балки тамоми қабилаҳои шарқиро фаро гирифтанд. Дар ин замина ҳатто дар байни қабилаҳои сангухелӣ ва шинвориҳо задухӯрд ҳам ба амал омад. Шинвориҳоро аксари қабилаҳои ин минтақа дастгирӣ карданд. Дастаҳои низомии шинвориҳо аз ҳисоби қабилаҳои дигари ин ҷой ба тезӣ меафзуданд. Шӯришгарон чандин маҳалро ишғол карданд. Дар Дакка ба аскарони ҳукуматӣ шикаст дода, шаҳри Ҷалолободро муҳосира намуданд.

Оғози инқилоби мардумӣ дар Афғонистон. Тавре ки дар болотар гуфта шуд, ҳукумат Аҳмад Алихонро ба Кӯҳистон ва Кӯҳдоман барои ҷамъоварии аскар фиристод. Ӯ дар Ҷабал-ус-Сироҷ ҷиргаи мардуми вилоятҳои шимолро доир намуд. Дар ин ҷирга намояндагони мардуми Кӯҳдоман, Кӯҳистон, Соланг ва вилоятҳои дигар аз сиёсати иҷтимоии ҳукумат норизоӣ баён намуданд. Сарфи назар аз ин норизоӣ, шимолиҳо иброз доштанд, ки тайёранд 6 ҳазор аскар ҷамъ карда, ба ихтиёри ҳукумати Амонуллохон бидиҳанд. Дар ин ҷирга масъалаи «Бачаи Саққо» (ҳукумати Амонуллохон ва душманонаш ин тахаллуси таҳқиромезро ба шахси шуҷоу некӯкор Ҳабибуллоҳи Калаконии Кӯҳдоманӣ дода буданд) ҳам ба миён омад. Аҳмад Алихон аз байн бурдани ӯро тақозо намуд. Чанд нафар пешниҳод карданд, ки минбаъд Ҳабибуллохон тавба кунад ва ба касе кордор нашавад. Вале аксари мутлақи иштирокдорони ҷирга аз «Бачаи Саққо» пуштибонӣ карданд. Илова бар ин, ҷирга талаб кард, ки ҳар касе бо гуноҳи ҳамкорӣ бо «Бачаи Саққо» дастгир ва ба ҳабс гирифта шудааст, бояд бе таъхир озод карда шавад. Ҳукуматдорон ночор бо Ҳабибуллохон тавассути Қуръон аҳду паймон карданд. Мувофиқи ин аҳду паймон Ҳабибуллохон мебоист ба дастаи аскарон сарварӣ карда, дар саркӯб кардани қабилаҳои Шарқӣ ширкат меварзид. Ҳамин тариқ, ба Ҳабибуллохони Калаконӣ рутбаи афсарии бригад, 3 ҳазор рупия маоши ҳармоҳа, 81 туфанг ва 200 ҳазор дона тир доданд.

Вале баъди як рӯз аз тарафи ҳукумат аҳдшиканӣ рух дод ва 12 декабри соли 1928 дастаи мусаллаҳи Ҳабибуллохони Калаконӣ ба қалъаи

Расми 82. Ҳабибуллохони Калаконӣ (Бачаи Саққо)

Саройи Хоҷа ҳамла карда, қӯрхонаи пур аз силоҳро ба даст даровард. Баъди хуб мусаллаҳ шудан дастаи Ҳабибуллохони Калаконӣ ду тақсим шуд. Яке бо роҳбарии Саид Ҳусейнхон ба тарафи Чоряккор ва дастаи дигар дар зери роҳбарии худи Ҳабибуллохони Калаконӣ ба ҷониби Кобул раҳсипор гардид.

Саид Ҳусейнхон Чоряккорро ба даст даровара, бо дастаи 300 - нафара ба сӯйи Кобул ҳаракат кард. Дар Кобул тахминан аз 2 то 3,5 ҳазор нафар ихтиёриёни аз Кӯҳистон ва Кӯҳдоман ҷамъшуда чанд рӯз боз сарсону саргардон ва дар ҳолати номуайянӣ буданд. Ин аскарон аз амали Ҳабибуллохони Калаконӣ ва Саид Ҳусейнхон бохабар шуда, ба яке аз қӯрхонаҳои дигар - Шерпур ҳамла карда, онро ба даст даровар­данд ва мусаллаҳ шуданд.

Баъди чор рӯзи аз Саройи Хоҷа баромадан Ҳабибуллохони Калаконӣ ба Кобул омада расид. Шаҳрро танҳо 11 нафар шогирдони мактаби низомӣ ҳимоя мекарданд. Ҳамаи аскарон барои саркӯб кардани шӯриш ба минтақаи Шарқ рафта буданд. Кобул ба дасти шӯришчиён гузашт.

Ҳукумати Амонуллохон неруҳои ҳарбии дар гирду атрофбударо муттаҳид карда, бар зидди Ҳабибуллохони Калаконӣ ва Саид Ҳусейнхон равон сохт. Ба Амонуллохон муяссар шуд, ки тавассути ин қувваҳо шӯришчиёнро ба ақибнишинӣ маҷбур намояд.

Амонуллохон саросемавор тамоми чораҳоро меандешид, то ки мавҷи шӯришро паст кунад. Бо назардошти зиддияти пурзӯри мардум маҷмӯи ислоҳоти худро иборат аз 18 модда бекор эълон кард. Баъди ин қисме аз арбобони дини ислом фатво доданд, ки ҳукумати Амонуллохонро дастгирӣ мебояд. Ба зери ин санад 14 нафар рӯҳониёни машҳур ва бонуфузи мамлакат имзо гузоштанд, лекин он пеши роҳи инқилобро гирифта натавонист.

Ғалабаи инқилоб. Дар зери роҳбарии Ҳабибуллохон дастаи калони шӯришчиён аз Шакардара то Вазиристон қад-қади кӯҳҳои Хинҷон босуръат ба сӯйи Кобул ҳаракат карда, баъди чандин задухӯрди наздишаҳрӣ ба Кобул зада даромаданд. То соати 10-и 15 январи соли 1929 қариб тамоми шаҳр дар дасти шӯришгарон буд. Аскарони ҳукуматӣ таслим ва халъи силоҳ карда шуданд. Майдони ҳавоӣ низ ба дасти шӯришгарон гузашт. Амонуллохон ҳис кард, ки муқовимат дигар фоида надорад. Бинобар ин, аз вазифаи подшоҳии Афғонистон ба истеъфо рафтани худро эълон карда, тахту тоҷи подшоҳиро ба бародари калониаш Иноятулло-

хон супорид. Вале подшоҳии Иноятуллохон ҳамагӣ 3 рӯз давом кард.

Иноятуллохон навакак ба тоҷу тахти Афғонистон соҳибшуда ҳайатеро иборат аз Муҳаммад Содиқхони Муҷаддадӣ, Муҳаммад Усмонхон ва Қозӣ Муҳаммад Акбархон ба назди Ҳабибуллохони Калаконӣ фиристод, ки ӯ подшоҳи нави Афғонистонро эътироф кунад. Ин ашхос ба ҷойи он ки супориши Иноятуллохонро ба ҷо биёранд, ҳар кадом кӯшиш ба харҷ медод исбот намояд, ки ба вазифаи шоҳи Афғонистон маҳз ӯ сазовортар аст. Вале шахси ба Ҳабибуллохони Калаконӣ наздик - Шерхони Соҳибзода, ки марди оқил ва зирак буд, лаҷоми суҳбатро ба даст гирифта, ба сафирони Иноятуллохон иброз дошт, ки чаро ин вазифаро худи Ҳабибуллохони Калаконӣ ба уҳда нагирад. Охир, маҳз ӯ Кобулро ишғол кард. Ҳамин тариқ, Ҳабибуллохони Калаконӣ 18-уми январи соли 1929 шоҳи нави Афғонистон эълон карда шуд.

Вазъи сиёсии Афғонистон баъди ғалабаи инқилоб. Ҳукумати Ҳабибуллохони Калакониро, ба истиснои як қисми ками музофотҳои Ҷанубӣ ва Шарқӣ, табақаҳои зиёди аҳолии мамлакат дастгирӣ мекарданд.

Ислоҳоти иқтисодию иҷтимоии Ҳабибуллохони Калаконӣ, ки дар эъломияи ӯ аз 18 январи соли 1929 инъикос гардидааст, аз масъалаҳои марказӣ ва муҳимтарин буд. Ин мушкилотро хазинаи давлатии иборат аз 18 ҷувол пулҳои тилоиву нуқрагии аз тарафи Амонуллохон ва Иноятуллохон ба яғмо бурдашуда боз ҳам мушкилтар кард. Бе маблағи зарурӣ ислоҳотро дар амал татбиқ кардан амри муҳол буд. Ҳабибуллохон тасмим гирифт, ки бар зидди ришвахӯрӣ, ришваситонӣ ва сӯйистеъмол аз вазифа мубориза беамон барад. Лекин барои иҷрои бомуваффақияти барнома иллатҳои ҷомеа халал мерасониданд.

Бояд гуфт, ки ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ аз уҳдаи иҷрои чунин кори мушкил баромада наметавонист, чунки вай алҳол дар сар то сари мамлакат ҳокимияти худро мустаҳкам накарда буд. Гузашта аз ин, дар маҳалҳо ҷоҳталабони нав ба майдон мебаромаданд. 20-уми январи соли 1929 дар Ҷалолобод Алӣ Аҳмадхон худро подшоҳи Афғонистон эълон карда, ҳамон замон аз Англия ёрии молиявию ҳарбӣ дархост кард, то ки ҳукумати Ҳабибуллохони Калакониро сарнагун созад.

Таҷовузи ҳарбии Иттиҳоди Шӯравӣ бар зидди ҳукумати Ҳабибуллохон. Музокироти Москва барои Амонуллохон мусбат ҳал шуд. Ҷузъу томҳои Шӯравӣ дар шимоли Афғонистон зери роҳбарии В. Примаков ва гумоштаи Амонуллохон - Ғулом Набихони Чархӣ ба амалиёти ҳарбии зидди ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ шурӯъ карда, Мазори Шарифро ишғол намуданд.

Артиши ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ дар Мазори Шариф бар зидди аскарони шӯравӣ муқовимат карда натавонист ва то 3 ҳазор нафар аскари худро талаф дод.

Баъди ғалаба дар Мазори Шариф аскарони Шӯравӣ ба Кобул раҳсипор шуданд. Дастаи 3-ҳазорнафараи ҳукумати Ҳабибуллохони

Калаконӣ бо сардории Саид Ҳусейнхон пеши роҳи аскарони Шӯравиро гирифт, то ки ба Кобул даромадан натавонанд. Вале ин даста аз ҷониби аскарони Шӯравӣ дар наздикии Ойбек торумор карда шуд. Аз 3 ҳазор аскари Саид Ҳусейнхон тақрибан 1000 нафар ҷон ба саломат бурданд.

Хабари фирори Амонуллохонро шунида, Ҳукумати Шӯравӣ ҷузъу томҳои худро аз Афғонистон баровард, чунки ин «ёрӣ» ба хотири ӯ расонида шуда буд.

18 сентябри соли 1929 М. Нодирхон ба воситаи вакили махсуси худ Ҳоҷӣ Муҳаммад Акбар ба муншии умумии корҳои хориҷии Ҳиндустон Д. Бора номаи маҳрамона фиристод. Дар он аз Англия ёрии ҳарбӣ хоста, дар баробари ин барои Британияи Кабир дар Афғонистон имтиёзҳои зиёде ваъда кард.

Ӯ баъди ёрии моддӣ, молӣ ва низомии Англия аз ҷумлаи унсурҳои иртиҷоӣ то 12 ҳазор нафар аскари зархарид ҷамъ карда, онҳоро мусаллаҳ намуд.

Муҳорибаи ҳалкунанда дар байни неруҳои ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ ва неруҳои М. Нодирхон дар Кобул ва маҳалҳои гирду атрофи он ба амал омад. Дар ин муҳориба фармондеҳи беҳтарини Ҳабибуллохони Калаконӣ Пурдилхон қаҳрамонона ҳалок шуд.

Ҳабибуллохони Калаконӣ бо дастаи хурд бо мушкилоти зиёд худро ба Чоряккор расонд, то ки қувваҳои худро муттаҳид сохта, бар зидди М. Нодирхон муборизаро давом бидиҳад. Вале дар шароити нави ба амал омада ғалабаи Ҳабибуллохони Калаконӣ бар Нодирхон аз эҳтимол дур буд.

Ба сари қудрат омадани Муҳаммад Нодирхон. 15-уми декабри соли 1929 М. Нодирхон вориди Кобул шуда, ваъдаҳои қаблии худро дар бораи даъвогари тоҷу тахти Афғонистон набудан «фаромӯш» карда, худро подшоҳи мамлакат эълон намуд.

М. Нодирхон баъди эълони подшоҳии худ намояндагонашро ба назди Ҳабибуллохони Калаконӣ фиристода, тақозо кард, ки муқовимат бар зидди ӯро бас кунад. М. Нодирхон бо Қуръон қасам хӯрд, ки ба ӯву ҳамроҳонаш осебе намерасонад. Ҳабибуллохони Калаконӣ ба Нодирхон бовар карда, ба Кобул омад, лекин подшоҳи нав ба қавлаш вафо накарда, Ҳабибуллохони Калаконӣ ва 16 нафар аъзои ҳукумати ӯро дар аввалҳои моҳи ноябри соли 1929 дар маҳаллаи Чаман ба дор овехт. Ҳамин тариқ, ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконии Кӯҳдоманӣ, ки воқеан мардумӣ буду баҳри аз байн бурдани ҳокимияти хонадону қавмӣ, зулму истибдод ва ба хотири ягонагии мардуми Афғонистон хизмат мекард, аз байн бурда шуд. Ба ин ҳам омилҳои дохилӣ ва ҳам хориҷӣ сабаб шуданд. Муборизаи Хабибуллохони Калаконӣ ва ҳамроҳонаш дурахшонтарин саҳифаи таърихи муосири Афғонистон буд.

Афғонистон дар солҳои 30-юм. Сиёсати дохилии Нодирхон ба мустаҳкам кардани ҳокимияти заминдорон ва давлати буржуазӣ равона карда шуда буд. Ӯ ҳокимияти марказиро мустаҳкам намуда, баъ-

зе имтиёзҳои хонҳо ва рӯҳониёнро аз нав барқарор кард. Рӯҳониёни исломӣ дар кори адолати додхоҳӣ ва маорифи Афғонистон ба мақоми аввалаи худ соҳиб шуданд. Дар баробари ин фаъолияти онҳо аз тарафи давлат мавриди назорат қарор гирифт. Ба идораи давлатӣ табақаи болоии тоҷирон ҳам роҳ дода шуд.

Сиёсати ҳукумати нав дар Конститутсияи соли 1931 эълон кардаи Афғонистон таҷассум ёфт. Конститутсия мақоми рӯҳониёнро дар адолати додхоҳию маориф ва иштироки бевоситаи қабилаҳоро дар фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимият мустаҳкам кард, дар асоси конститутсия дар соҳаи қонунгузорӣ ҳамчун мақоми интихобии дорои ҳуқуқи маслиҳатӣ Шӯрои халқӣ таъсис дода шуд. Қонуни асосии соли 1931 дар ташаккули давлати Афғонистон барои аз мутлақияти номаҳдуд ба мутлақияти конститутсионӣ гузаштан қадами нав гардид.

Расми 83. Муҳаммад Нодирхон

Соли 1933 баъд аз вафоти Нодирхон ба тахти подшоҳии Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ нишаст. Дар замони ҳукмронии ин шоҳ сиёсати дохилию хориҷии Афғонистон тағйир наёфт.

Расми 84. Муҳаммад Зоҳиршоҳ

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ мамлакатҳои империалистӣ, аз ҷумла Олмон, Италия ва ИҶШС мехостанд Афғонистонро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ ба худ тобеъ кунанд. Махсусан инҳисорҳои Олмон робитаҳои иқтисодии худро бо Афғонистон мустаҳкам карданд. «Мутахассисон» ва «мушовирон»-и олмонию италиявӣ ба дастгоҳи ҳокимияти давлатӣ ва артиши Афғонистон дохил гардиданд. Ин сиёсат ба нафъи Олмону Италия ва бар хилофи манфиатҳои ИҶШС буд.

Савол ва супориш

1.Дар Афғонистон баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кадом неруҳои сиёсию ҷамъиятӣ барои истиқлоли давлатии Афғонистон мубориза мебурданд? 2. «Ҷавонафғонҳо» ва «Пирафғонҳо» чӣ мехостанд? 3. Дар бораи ҷанги сеюми Англия бар зидди Афғонистон маълумот диҳед. 4. Дар бораи вазъи дохилии ҳукумати ҷавонафғонҳо чӣ гуфта метавонед? 5. Солҳои 1927 - 1928 чаро Амонуллохон ба давлатҳои хориҷӣ сафари дурудароз кард? 6. Сабабҳои инқилоби мардумии солҳои 1928 - 1929 Афғонистонро муайян кунед. 7. Дар бораи оғози шӯриши дастаи Ҳабибуллохони Калаконӣ далелҳо оред. 8. Дар бораи ҷанги неруҳои Шӯравӣ бар зидди ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ чиҳо медонед? 9. Ба тахти подшоҳии Афғонистон соҳиб шудани М. Нодирхон чӣ гуна сурат гирифт? 10. Дар бораи тақдири Ҳабибуллохони Калаконии Кӯҳдоманӣ чиҳо медонед?

§ 22. ЭРОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ БАЪД АЗ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ ВА ВУСЪАТЁБИИ ЗИДДИЯТҲОИ ДОХИЛӢ

Расми 85. Харитаи Эрон

Эрон дар оғози давраи муосир. То соли 1919 Эрон давлати ақибмондаи кишоварзӣ, ниммустамликаи Англия ва Русия буд. Иқтисоди он дар ҳолати харобӣ қарор дошт. Низоми молия таназзул ёфт, савдои дохи-

лию хориҷӣ, майдони кишт ва саршумори чарво ниҳоят кам, нархи нон ва дигар хӯроквориҳо баланд шуд. Ҳаннотӣ ривоҷ ёфта, гурусиагӣ амри воқеӣ гардид, вабо ва бемориҳои дигар зиёд шуданд.

Зиёда аз нисфи аҳолии Эронро деҳқонони муқимӣ ташкил намуда, аз чор се ҳиссаи қабилаҳои гуногун, аз он ҷумла курдҳо, лурҳо, бахтиёриҳо, балучҳо, қашқоиҳо, туркманҳо ва арабҳо ба чорводорию кӯчнишинӣ машғул буданд. Аз панҷ як ҳиссаи аҳолии мамлакат дар шаҳрҳо сукунат дошт.

Дар Эрон ғайр аз корхонаҳои саноатии иҷоравии хориҷӣ масалан, конҳои нафти ҷанубу ғарбӣ, коркарди моҳӣ дар баҳри Хазар ва роҳсозӣ, нерӯгоҳҳои барқии начандон калон, фабрикаҳои бофандагӣ, зарфбарорӣ, коркарди чарм ва фабрикаҳои дигари миллӣ мавҷуд буданд. Аксари ин корхонаҳо дар рақобат бо хориҷиён тоб наоварда, муфлис мешуданд.

Эрон тоҷирони хурди бисёр дошт. Лекин рақобат бо хориҷиён, худсарии ҳукумати шоҳ, хонҳо ва заифии ҳарбии Эрон ба аҳволи онҳо таъсири манфӣ мерасонид. Тоҷирони калон ба мулкдорони калон асосан ба сармояи хориҷӣ робита доштанд. Бинобар ин, аҳволи онҳо бад набуд. Ин табақаи тоҷирон аслан ҳамчун буржуазияи миёнарави байни Эрон ва хориҷиён шинохта щудааст.

Сохти сиёсии Эрон мутлақияти тавассути конститутсияи солҳои 1906 - 1907 маҳдудкардашуда ва сарвараш сулолаи шоҳони Қоҷорҳо буд.

Баъди дар Русия ғалаба кардани Инқилоби Октябр Русияи Шӯравӣ ҳаракат мекард, ки дар қаламрави зери назораташ будаи Эрон ҳам ғалабаи ин инқилобро таъмин намояд. Ин кор дар зери шиори ба истиқлоли давлатии Эрон ҷонибдор будани Русия ба ҷо оварда мешуд. Бо ёрии мақомоти маъмурию ҳарбии Русияи Шӯравӣ соли 1918 дар Теҳрон иттифоқҳои касабаи кормандони матбааҳо, нонпазҳо, омӯзгорон ва ғайра таъсис ёфта, инчунин коршикании ноширон ва кормандони васоити нақлиёт ташкил карда шуд. Аз ҳисоби намояндагони инқилобии аскарони рус ва аҳолии маҳаллӣ дар Рашт, Энзелӣ, Табриз, Ҳамадон ва Кирмоншоҳ шӯроҳо таъсис дода шуданд. Дар Гелон дастаҳои чирикҳои ҷангалӣ фаъолияти худро вусъат доданд ва ҳатто Раштро ишғол намуданд. Вале Ҳукумати Шӯравӣ бо сабаби вазнинии вазъи дохилии мамлакат натавонист, ҳокимияти худро дар тамоми Эрон густариш диҳад. Англия дар Эрон боҷуръатона амал мекард.

Эронро ишғол кардани Англия. Бо мақсади дар Эрон фурӯ нишондани ҳаракати миллию озодихоҳӣ, ба Ҳиндустон роҳ надодани Эрон, ба худ бештар тобеъ гардонидан ва онро ба такягоҳи таҷовузҳои оянда табдил додан Англия дар ибтидои соли 1918 ба пурра ишғол намудани Эрон шурӯъ кард. Ба шимолу ғарби Эрон дастаи генерал Денстервил фиристода шуд. Ин генерал вазифадор карда шуд, ки аввал Рашт ва баъд Қафқозро ишғол кунад. Ба шимолу шарқи Эрон неруҳои ҳарбии Англия бо сардории Маллесон равон карда шуд. Вай бояд вилоятҳои

Туркистон ва Моварои Хазарро ишғол мекард. Моҳи августи соли 1918 сарвари ҷангалиҳо Кучунхон бо англисҳо дар бораи ба Боку роҳ додан ва бо озуқа таъмин намудани онҳо қарордод ба имзо расонид. Баъди ин англисҳо Раштро ишғол намуда, ба Боку зада даромаданд.

Моҳи августи соли 1918 дар Теҳрон бо сардории Восиқуддавла ҳукумати рӯ ба Англия ташкил карда шуд. Ин ҳукумат намояндаи аввалини дипломати Шӯравӣ И. О. Коломийсевро, ки моҳи ноябри соли 1918 ба Эрон омада буд, эътироф накард. Сафорати русҳо торумор карда шуд. Моҳи июли соли 1919 И. О. Коломийсев бори дуюм ба Эрон омад, вале дар ин ҷо дастгир ва дар маҳаллаи Бандари Гоз қатл карда шуд.

9-уми январи соли 1919 қарордоди Эрон ва Англия ба имзо расид, ки мувофиқи он артиш, молия, сохтмони роҳҳо, тиҷорати хориҷӣ ва чанде аз соҳаҳои дигари ҳаёти иқтисодӣ ва ҷамъиятию сиёсии Эрон ба зери назорати мушовирон ва мутахассисони англис гузаштанд.

Баъди ба имзо расидани қарордоди мазкур англисҳо таъҷилан ба татбиқи он шурӯъ намуданд. Молияи Эрон ба мушовири молиявии англис Э. Смит тобеъ карда шуд. Афсарон ва мутахассисони Англия бар артиши Эрон назорат ҷорӣ карданд. Дар бораи гумруки Англияю Эрон қарордоди махсус ба имзо расид, ки мувофиқи он ба молҳои англисӣ нархҳои пасти гумрукӣ ва ба молҳои аз Русияи Шӯравӣ омада нархҳои баланди гумрукӣ муқаррар карда шуданд.

Ҳамин тариқ, Эрон ба Англия тобеъ карда шуд.

Болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Эрон. Истилои Эрон аз ҷониби англисҳо махсусан дар шимоли мамлакат ҳаракати зиддиимпериалистиро ба вуҷуд овард. 7 апрели соли 1920 дар Табриз бар зидди ҳукумати иртиҷоии шоҳ ва империалистони англис шӯриш ба амал омад, ки ба он роҳбари Ҳизби демократии Озарбойҷон шайх Муҳаммади Хиёбонӣ сарварӣ мекард. Дар шӯриш табақаҳои гуногуни ин минтақа иштирок карданд. Демократҳои Озарбойҷон ба муқобили қарордоди соли 1919-и Англияю Эрон баромада, истиқлоли давлатӣ, ҷумхурӣ эълон карда шудани Эрон, татбиқи ислоҳоти демократӣ ва барои Озарбойҷон мухториятро тақозо мекарданд. Шӯришчиён аз Табриз губернатори шоҳ ва мансабдорони дигари иртиҷоиро ронданд. Онҳо ҳокимиятро дар Табриз ва шаҳру навоҳии Озарбойҷон ба даст дароварданд. Баъди чанде дар зери роҳбарии англисҳо дар Табриз сӯиқасди аксулинқиқобӣ ба амал омад. Моҳи сентябри соли 1920 неруҳои муштараки англисҳо, сипоҳиёни шоҳ ва ашхоси иртиҷоъпешаи маҳаллӣ шӯришро саркӯб карданд. Шайх Муҳаммади Хиёбонӣ ва ҷонибдорони ӯ қатл карда шуданд.

Соли 1920 ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар музофоти дигари шимолии Эрон - Гелон ҳам вусъат ёфт. Баъди аз Боку ва тамоми Қафқоз ронда шудани англисҳо, моҳи майи соли 1920, дастаҳои ҷангалиҳо аввал Рашт ва баъд тамоми Гелонро то Манҷил ва қисме аз Мозандаронро то

шаҳри Барфорушро ишғол намуданд. 5 июни соли 1920 Ҷумҳурии Гелон эълон карда шуд.

Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Озарбойҷону Эрон ва Гелон ба болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ ва демократӣ дар вилоятҳои дигари Эрон такони бузург дод. Ин ҳаракат ба он овард, ки моҳи июни соли 1920 ҳукумати Воиқуддавла ба истеъфо рафт. Ҳукумате, ки онро иваз кард, аз эътирофи карордоди бо Англия басташудаи барои Эрон асоратовар худдорӣ намуд.

Дар Эрон чунин вазъ ба амал омад: агар Англия Эронро маҷбур мекард, ки қарордоди соли 1919-ро ба тасвиб расонад, пас дар Эрон ҳаракати миллию озодихоҳӣ пурзӯр мешуд. Аз ин рӯ, империалистони англис усули дигарро ба кор бурданд. Тасмим гирифтанд, ки ин қарордодро тавассути беобрӯй кардани роҳбарони эронӣ татбиқ намоянд. Барои ин кор аз табаддулоти давлатӣ ҳам рӯй намегардониданд. Онҳо дар Теҳрон бо сардории Саид Зиёвуддини Таботабоӣ, ки бо англисҳо робита дошт, 21 феврали соли 1921 табаддулоти давлатӣ анҷом доданд. Дар ин сӯиқасд подполковник Ризохон ва афсарони сангари ҷузъу томҳои артиши эрониҳо ва казакҳо ширкат варзиданд.

Бо сардории Саид Зиёвуддини Таботабоӣ ҳукумати нав ташкил карда шуд. Ризохон аввал сарвари дивизияи казакӣ, баъд вазири ҳарбӣ таъйин гардид. Бо мақсади паст кардани шиддати ҳаракати миллию озодихоҳӣ ин ҳукумат дар бораи «мубориза бар зидди ашрофон» эъломия нашр намуд. Дар ин ҳуҷҷат мустақилии сиёсати хориҷии Эрон ва аз эътибор соқит карда шудани қарордоди соли 1919-и Англияю Эрон эълон карда шуд.

Дар баробари Англия ҳукумати Эрон ба ҳамсояи шимолӣ - Русияи Шӯравӣ ҳам аҳаммияти калон медод. 26 феврали соли 1921 дар шаҳри Москва байни Русияи Шӯравию Эрон шартнома баста шуд, ки мавқеи байналмилалии Эронро то дараҷае баландтар кард. Ин қарордод мухолифи манфиатҳои Англия буд.

Шӯриш дар Хуросон. Тобистони соли 1921 дар Хуросон шӯриш ба амал омад, ки он бар зидди империализми Англия ва ашхоси иртиҷоъпешаи маҳаллӣ нигаронида шуда буд. Норизоии аҳолӣ ба кайфияти ҷузъу томҳои артиш ва пулис низ асар кард. Роҳбарии онҳоро Муҳаммад Тақихон Пасиён ба уҳда дошт. Вақте ки тобистони соли 1921 дар Теҳрон ҳукумати Қавом ташкил ёфт, Муҳаммад Тақихон аз иҷрои фармонҳои ӯ сар печид, чунки, ба ақидаи ӯ, Қавом шахси иртиҷоъпеша ва ҷосуси хориҷиён аст. Дар Машҳад Кумитаи миллие таъсис ёфт, ки манфиатҳои буржуазияи миллӣ ва зиёиёнро ифода мекард. Кумитаи миллӣ ва Муҳаммад Тақихон тақозо карданд, ки Эронро аз зери зулми аҷнабиён озод карда, дар мамлакат интихоботи Маҷлис гузаронида, озодиҳои демократӣ амалӣ карда шаванд. Баъд аз Машҳад бар зидди ҳукумати Қавом дар минтақаи Хуросон ҳам ҳаракати ҷамъиятӣ вусъат ёфт. Кишоварзони ин ҷо аз пардохти андозҳо ва иҷрои уҳдадориҳои

дигар даст кашида, замин, чорво ва захираи озуқаи заминдоронро кашида гирифтанд.

Қавом хонҳои иртиҷоии курдҳои Хуросонро, ки дастаҳои мусаллаҳ доштанд, ба муқобили Муҳаммад Тақихон бархезонд. Барои саркӯб кардани шӯриши Хуросон ба он ҷо сарбозони ҳукуматӣ равон карда шуданд. Моҳи октябри соли 1921 Муҳаммад Тақихон дар задухӯрд бо курдҳо дар маҳаллаи Кучана кушта шуд. Бо ҳамин дар Машҳад ҳокимияти Қавом аз нав барқарор гардид.

Бо вуҷуди он ки то охири соли 1921 ҳаракати миллию озодихоҳии дар Озарбойҷон, Гелон ва Хуросон фурӯ нишонда шуд, англисҳо ва неруҳои иртиҷоии дохилӣ ҳаракати зиддиимпериалистӣ ва демократиро дар Эрон саркӯб карда натавонистанд.

Моҳи феврали соли 1922 дар Табриз шӯриши нав ба амал омад. Ин дафъа роҳбари он полковники политсия Лоҳутӣ буд. Шӯришгарон талаб карданд, ки Ризохон аз ҳокимият дур, истиқлоли давлатии Эрон таҳким ёбад ва дар мамлакат ислоҳоти демократӣ гузаронида, маоши жандармҳо пардохта шавад. Вале шӯриши Лоҳутӣ ба нокомӣ дучор шуд.

Савол ва супориш

1. Исбот кунед, ки дар оғози давраи муосир Эрон давлати ақибмонда буд. 2. Оид ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва сохти сиёсии Эрони то Ҷанги якуми ҷаҳонӣ маълумот диҳед. 3. Баъди ғалабаи Инқилоби октбяр Русия барои дар Эрон мустаҳкам кардани мавқеи худ чӣ корҳоро анҷом дод? 4.Дар бораи Эронро ишғол кардани Англия нақл кунед. 6. Муҳтавои қарордоди сулҳи байни Эрон ва Англия аз 9-уми августи соли 1919-ро баён кунед. 7. Дар бораи болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Эрон баъди ба имзо расидани қарордоди соли 1919 бо Англия далелҳо биёред. 8. Кай дар Теҳрон бо роҳбарии Ризохон табаддулоти давлатӣ ба амал омад? 9. Қавом ва Муҳаммад Тақихон кӣ буданд? 10. Дар бораи шӯриши Хуросон нақл кунед.

§ 23. ЭРОН ДАР ГИРДОБИ МУНОСИБАТҲО ВА МАНФИАТҶӮЙИҲОИ МАМЛАКАТҲОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ

Ба иқтисоди Эрон сар даровардани ИМА. Аз шикасти нақшаи Англия дар бораи ба зери асорати пурраи худ даровардани Эрон истифода бурда, ИМА ният дошт, ки нафти Эронро дар ихтиёри худ қарор диҳад. Ҳукумати Қавом охири соли 1921 ва соли 1923 ба ширкати америкоӣ барои истеҳсоли нафти Эрони Шимолӣ иҷозатнома дод, вале он дар натиҷаи эътирози Иттиҳоди Шӯравӣ ва талаби Англия бекор карда шуд, чунки қаблан чунин қарордод бо Англия ва ҶШСФР ҳам ба имзо расида буд.

Соли 1922 ба Эрон бо даъвати ҳукумати Қавом бо роҳбарии А. Милспо мушовирони молиявии Америка омаданд. Милспо дар асоси қарордоди пешакии ИМА ва Эрон ҳуқуқ дошт, ки молия, аз он ҷумла даромадҳои давлатӣ, андозгирӣ, мураттаб сохтани буҷаи давлатӣ ва ха-

Расми 86. Сарвазир Қавом

зинаро ба зери назорат бигирад. Тавассути сафорати Милспо ИМА кӯшиш ба харҷ дод, ки барои ба таври васеъ ба Эрон воридшавии сармояи Америка замина тайёр карда, алалхусус ҳуқуқи истеҳсоли нафти Эронро ба даст дарорад. Милспо ҷидду ҷаҳд кард, ки пеши роҳи густариши муносибатҳои Русияи Шӯравию Эронро бигирад. Қавом ҳам дар ҳамин мавқеъ буд. Ӯ бо ҳамин сабаб ба тасвиб расидани созишномаи соли 1921-и Русияи Шӯравию Эронро кашол медод. Дар ин кор Милспо низ «саҳм» мегузошт.

Сиёсати марказонидани мамлакат. Буржуазияи Эрон ҷонибдори марказонида шудани ҳокимияти давлатии Эрон буд. Сиёсати марказонида шудани ҳокимияти давлатӣ ва мубориза ба муқобили ҷудоихоҳии хонҳои саркаш ба манфиатҳои ин табақаи ҷамъиятӣ мувофиқат мекард.

Аввали соли 1922 ҷузъу томҳои гуногун, аз он ҷумла казакҳо, сарбозҳо ва жандармҳо ба артиши ягонаи марказонидашуда табдил дода шуданд. Тобеъкунӣ ва халъи силоҳи дастаҳои ашрофони казак, аз он ҷумла-хонҳо оғоз ёфт. Солҳои 1922- 1923 хонҳои Эрони Шимолӣ ва соли 1923 хонҳои Луристон ба ҳукумати марказии Эрон тобеъ карда шуданд.

Ба ҳокимияти марказӣ тобеъ кардани хонҳо, ҳокимони вилоятҳо, заминдорони калони саркаш ва фурӯ нишондани ҳаракати демократӣ асосан тавассути неруҳои ҳарбии зери роҳбарии Ризохон ба иҷро мерасид. Ин иқдом обрӯю эътибори ӯро дар байни заминдорони калон ва буржуазия, ки такягоҳи асосии Ризохон буданд, баланд кард. Ризохонро Иттиҳоди миллии аввали соли 1922 таъсисёфта, ки аз намояндагони буржуазияи миллӣ, заминдорони калони миллатгаро, зиёиёни пешқадам, косибон ва коргарон иборат буд, дастгирӣ мекард.

Вале, мутаассифона, Ризохон ба ҳокимияти диктаторӣ беш аз пеш майл мекард. Ин буд, ки дар Иттиҳоди миллӣ ҷудоӣ ба амал омад. Қисмати ростгарои Иттиҳоди миллӣ ва заминдорони калон ба Ризохон бештар наздик шуда, ҳизби «Таҷаддуд»-ро таъсис дод. Қисмати чапгарои Иттиҳоди миллӣ, ки манфиатҳои табақаю неруҳои демократиро ифода менамуд, бар зидди кӯшишҳои диктатории Ризохон баромад.

Расми 87. Ризошоҳи Паҳлавӣ

Барҳам хӯрдани ҳукмронии сулолаи

Қоҷорҳо дар Эрон. Моҳи октябри соли 1923 Ризохон нахуствазир таъйин карда шуд. Дар интихобот ба Маҷлиси Панҷум, ки дар зери фишори артиш ва политсия доир гардид, теъдоди зиёди ҷонибдорони Ризохон интихоб гардиданд.

Бо мақсади беобрӯй кардани мақоми сулолаи Қоҷорҳо Ризохон кӯшиш ба харҷ медод, ки ҳаракати охири соли 1923 вусъатёфтаи ҷумҳуриятхоҳонро истифода барад. Вале баъди ба ҳаракати оммавӣ табдил ёфтани он тарсида, бар зидди ҷумҳуриятхоҳон аз зӯроварӣ кор гирифт.

Моҳи феврали соли 1925 Маҷлис дар зери фишори неруҳои ҳарбӣ Ризохонро бо ваколатҳои номаҳдуд сарфармондеҳи олӣ таъйин намуд. 31 октябри соли 1925 Мачлис дар бораи барҳам додани ҳокимияти сулолаи Қоҷорҳо ва муваққатан ба Ризохон дода шудани ҳокимияти шоҳии Эрон қарор қабул кард. 12 декабри соли 1925 Маҷлиси муассисони аз ҷумлаи ҷонибдорони нахуствазири интихобшуда мансаби шоҳии Эронро ба Ризошоҳи Паҳлавӣ меросӣ эълон намуд.

Болоравии иқтисоди Эрон. Сарфи назар аз он ки дар деҳоти Эрон ҳанӯз ҳам муносибатҳои кишоварзӣ - мулкии бобоӣ ҳукмрон буданд, дар шаҳрҳо оҳиста-оҳиста муносибатҳои сармоядории саноатӣ ба вуҷуд меомаданд. Дар Эрони Шимолӣ хоҷагиҳои калони кишоварзӣ пайдо шуданд, ки меҳнати кироякро истифода мебурданд. Бо вуҷуди ин, чунин хоҷагиҳо бо маънии том сармоядорӣ набуданд.

Солҳои 20-ум давлат чораҳое андешид, ки дар Эрон нуфузи мамлакатҳои империалистиро маҳдуд ва истиқлоли давлатии Эронро мустаҳкамтар кунад. Созишномаи соли 1927 бо ИҶШС баимзорасидаи баробарҳуқуқи Эрон аз ҷумлаи чунин чораҳо буд. Соли 1928 ба Эрон муяссар шуд, ки тартиботи таслимро нисбати худ барҳам диҳад.

Ҳамин тариқ, Эрон бо роҳи истиқлол пеш мерафт. Соли 1928 Бонки миллии Эрон таъсис дода шуд, ки он ҳуқуқи чопи арзи миллиро аз Бонки шоҳаншоҳии Англия кашида гирифт. Чандин қонуну қарорҳои дигар ҳам қабул карда шуданд, ки истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодии Эронро таъмин намуданд.

Расми 88. Муҳаммад Ризошоҳи Паҳлавӣ

Сиёсати пуштибонии давлат ба рушди саноати миллӣ замина гузошт. Дар баробари корхонаҳои хусусӣ корхонаҳои давлатӣ ҳам сохта шуданд. Дар натиҷаи ин хусусан саноати бофандагӣ ва коркарди аввалияи ашёи хом тараққӣ кард. То соли 1940 дар Эрон 25 фабрикаи бофандагӣ, 8 корхонаи моҳутбофӣ, коркарди тамоку, чармгарӣ, 8 заводи қанд, қир (семент), глитсерин, даҳҳо осиёб, фабрикаҳои шоҳию пахтатозакунӣ ва

ғайра кор мекарданд. Дар кӯҳҳои Албурз ангиштсанг истеҳсол карда мешуд. Дар байни солҳои 1928 - 1933 шоҳроҳи оҳани Эрон ва роҳҳои нақлиётгарди дарозии умумиашон 20 ҳазор км сохта шуданд, ки Теҳронро ба вилоятҳои мамлакат мепайвастанд.

Сиёсати хориҷии Эрон дар солҳои 30-юм. Соли 1933 Эрон бо ширкати нафти Англия қарордоди нав ба имзо расонд. Ба ивази ба хазинаи Эрон як қадар зиёд кардани пардохти маблағ муҳлати иҷораи истеҳсоли нафти Эрон то соли 1993 тамдид карда шуд. Мисли пештара ҳуқуқ ва имтиёзҳои истифодаи нафти Эрон дар ихтиёри Англия мондан гирифт.

Солҳои 30-юм Ризошоҳ робитаи Эронро бо ИҶШС маҳдуд карда, баъд нисбат ба ин давлат мавқеи душманонаро ишғол намуд ва соли 1938 аз бастани созишномаи нави тиҷоратӣ бо ИҶШС даст кашид. Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ Эрон бо Олмони фашистӣ наздик шуд. Олмон ният дошт, ки қаламрави Эронро ба такягоҳи ҳарбии худ табдил дода, нақшаҳои истилогаронаи худро дар амал татбиқ намояд.

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар тиҷорати хориҷии Эрон саҳми Олмон 40-45 фоизро ташкил мекард. Олмон ба Эрон ворид кардани таҷҳизоти роҳи оҳан ва саноатиро инҳисор карда буд. Мутахассисони олмонӣ дар Эрон барои ҳавопаймоҳои Олмон фурудгоҳҳо месохтанд, ба ин ҷо лавозимоти ҳарбӣ меоварданд, заводҳои ҳарбӣ ва корхонаю муассисаҳои дигарро ба зери назорати худ мегирифтанд.

Савол ва супориш

1. Чаро иҷозатномаҳои солҳои 1921 ва 1923-и ба ширкатҳои нафти америкоӣ додаи Эрон бекор карда шуданд? 2. Соли 1922 мушовирони америкоӣ бо кадом мақсад ба Эрон омаданд? 3.Сиёсати марказонидани Эрон чӣ тавр татбиқ карда шуд? 4. Чаро Иттиҳоди миллӣ Ризохонро дастгирӣ мекард? 5. Сулолаи шоҳҳои эронии Қоҷорҳо кай барҳам дода шуд? 6. Аз тарафи Маҷлиси муассисон кай мансаби шоҳии Эрон ба Ризохон меросӣ эълон карда ва ба ӯ чӣ тахаллус дода шуд? 7. Кадом соҳаҳои саноати Эрони солҳои 20-уму 30-юмро медонед? 8. Дар бораи сиёсати хориҷии Эрони арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ фикру андеша доред?

§ 24. ИНҚИЛОБИ МИЛЛИЮ ДЕМОКРАТИИ СОЛҲОИ 1918-1923 ДАР ТУРКИЯ

Созишномаи Мудрос. Моҳи март ва то тобистони соли 1918 неруҳои ҳарбии Туркия Гурҷистони Ҷанубӣ, қисми зиёди Арманистони Шарқӣ ва Озарбойҷонро ишғол намуданд. Вале бухрони сиёсии дар Туркия пухтарасида оҳиста-оҳиста артишро ҳам фаро гирифт. Истилогарон ба муқовимати шадиди мардуми Қафқоз дучор шуданд. Аз ин рӯ, дар ин минтақа давом додани таҷовуз барои Туркия номумкин гардид. Аз ҳамин сабаб Туркия ба баровардани неруҳои ҳарбии худ аз Қафқоз сар кард.

Туркия дар Қафқоз шикаст хӯрда, минбаъд пеши роҳи ҳуҷуми неруҳои ҳарбии Антантаро дар Байнаннаҳрайн, Фаластин ва Сурия гирифта на-

Расми 89. Харитаи Империяи Усмониҳо дар аввали асри XX

тавонист. 30 октябри соли 1918 империяи Усмониҳо таслим шуда, бо мамлакатҳои Антанта Созишомаи сулҳи Мудросро ба имзо расонд (Мудрос бандарест дар ҷазираи Лемном - Т.З.). Ин созишнома барои Туркия бениҳоят вазнин буд. Давлатҳои Антанта ба пора-пора кардани Империяи Усмониҳо ва азони худ намудани мулкҳои арабии он қонеъ нашуда, ҳуқуқ пайдо намуданд, ки ҳар куҷои Туркияро, ки мехоҳанд, забт кардан гиранд. Артиши Туркия пароканда гардид, лавозимоти ҳарбии дар Туркия буда ба неруҳои ҳарбии Антанта дода шуданд. Антанта ба ҳукумати Туркия баъди баста шудани Созишномаи сулҳи Мудрос назорат ҷорӣ кард. Баъди ин ҳамчун давлати соҳибистиқлол боқӣ мондани Туркия зери суол монд.

Таҷовузи ҳарбии хориҷӣ ба Туркия. Баъди ба имзо расидани Созишномаи сулҳи Мудрос Султон Меҳмети VI Воҳидиддин ва ҳукумати ӯ дар амал ба лӯхтак табдил ёфтанд. Давлатҳои Антанта ба Туркия қувваи ҳарбӣ дароварданд, то ки онро истило карда, ба мустамликаи худ табдил бидиҳанд. Англия ҷанубу шарқии Анатолия ва бо ҳамроҳии Фаронса Фракияи шарқию гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳро ишғол намуд. Дастаҳои мусаллаҳи ватандӯсти Туркия то метавонистанд, ба истилогарон муқовимат мекарданд.

Таҷовузи хориҷӣ ва оғози дар байни мамлакатҳои империалистӣ тақсим карда шудани Туркия ҳисси ватанпарварии буржуазияи миллӣ, зиёиён ва ҳарбиёнро бедор кард. Онҳо ба ташкил додани созмонҳои худ шурӯъ намуданд. Дар сар то сари мамлакат бахшҳои «Ҷамъияти ҳифзи ҳуқуқи миллати турк» таъсис ёфтанд. Дар байни буржуазияи миллӣ генерал Мустафо Камол ба мақому мартабаи калон соҳиб буд. Ин вақт ӯ ба муборизаи миллию озодихоҳии халқи турк бар зидди истилогарон

Расми 90. Артиши Британия дар Бағдод

роҳбарӣ мекард. Аз рӯйи номи ин шахс муборизони миллатгарои буржуазию инқилобии Туркияро «камолчиён» меномиданд.

Оғози муборизаи зиддиимпериалистӣ. Таҷовузкорон ҳамдигарро дастгирӣ мекарданд. Юнон аз дасттирии Англия, Фаронса ва ИМА рӯҳбаланд гардида, 15 июни соли 1919 қувваҳои ҳарбии худро ба Измир фуровард, то ки яке аз навоҳии тараққикардатарини Туркия - Анатолияи ғарбиро ишғол намояд. Дар якчанд маҳали соҳилҳои Баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбии Италия ва Фаронса фуромада, қаламрави истилои Туркияро дар ҷанубу шарқии мамлакат васеъ карданд.

Расми 91. Мустафо Камол Отатурк

Измирро ишғол кардани Юнон, аз тарафи Антанта ишғол карда шудани навоҳии нав ва хатари тақсим карда шудани Туркия мавҷи ҳаракати зиддиимпериалистии халқи ин мамлакатро ба вуҷуд овард. Дар Истамбул ва шаҳрҳои дигари Туркия гирдиҳамоию намойишҳои эътирозӣ ба амал омаданд. Дар баъзе ҷойҳо дастаҳои мусаллаҳи чирикӣ ташкил меёфтанд.

Маркази оммавии ҳаракати муқовимат Анатолияи Шарқӣ буд. Дар он ҷо Мустафо Камол бо ҷуръату илҳоми баланди ватандӯстона фаъолият дошт, то ки ҷамъитҳои парокандаи ҳифзи ҳуқуқи туркро муттаҳид созад. Моҳҳои август - сентябри соли 1919 анҷуманҳои ин созмонҳо дар Эрзурум ва Сивас зери роҳбарии Мустафо Камол маркази роҳбарии умумитуркӣ - Кумитаи намояндагии ҷамоатҳои ҳифзи ҳуқуқро таъсис доданд. Кумитаи намояндагии ҷамъиятҳои ҳифзи ҳуқуқ дар амал ҳукумате буд, ки дар муқобили ҳукумати султон меистод. Султон бошад, қариб пурра тобеи мамлакатҳои империалистӣ гардида, аслан дар муборизаи миллию озодихоҳии халқи турк саҳм намегирифт. Маҳз танҳо Кумитаи намояндагони ҷамоатҳои ҳифзи ҳуқуқ ба муборизаи миллию озодихоҳии халқи турк роҳбарӣ мекард.

Дере нагузашта ҳаракати таъсисдодаи Мустафо Камол чунон пурзӯр щуд, ки онро ҳам истилогарон ва ҳам султон эътироф мекарданд. Камолчиён барои созиш кардан тайёр буданд. Бинобар ин, охирҳои соли 1919 бо ИМА, Фаронса ва вазирони ҳукумати султонӣ гуфтушунид карданд.

Ҳукумати султонии Туркия ба буҳрони сиёсӣ гарифтор шуда буд. Аз ин рӯ, охири соли 1919 ба палатаи поёнии Маҷлиси мамлакат интихобот доир кард. Дар интихобот иттиҳоди миллатгароён ва иттифоқчиёни онҳо ғалаба карданд. Моҳи январи соли 1920 дар Истанбул Палатаи намояндагон ба кор шурӯъ намуда, «Эъломияи миллӣ»-ро қабул кард, ки дар он тақозои камолчиён дар бораи дар ҳайати Анатолия, Фракияи Шарқӣ ва минтақаи гулӯгоҳҳо таъсис додани давлати миллии Туркия баён шуда буд. Палатаи намояндагон дар ин ҷо назорати хориҷиро мамнӯъ эълон кард.

Ҳукуматдорони Англия фаъолияти вакилонро хилофи манфиатҳои худ ҳисобида, 16 марти соли 1920 ишғоли Истанбулро эълон карданд, ҳол он ки қувваҳои ҳарбии Антанта онро ҳанӯз моҳи ноябри соли 1918 ишғол карда буданд. Бо ҷидду ҷаҳди ҳукумати султонӣ ва давлатҳои Антанта Палатаи Намояндагон пароканда ва аксари вакилони он ҳабс карда шуданд. Ҷавобан ба ин кирдори истилогарон ва ҳукумати султонӣ Мустафо Камол ба вакилони халқи ҳабсношуда пешниҳод кард, ки барои иштирок дар Маҷлиси бузурги миллии Туркия (МБМТ) ба шаҳри Анқара ҳозир шаванд.

Болоравии муборизаи озодихоҳонаи халқи турк. 23 апрели соли 1920 дар шаҳри Анқара Маҷлиси муассисони намояндагони буржуазияи миллӣ, заминдорон, зиёиён ва рӯҳониён баргузор гардид. Маҷлиси бузурги миллии Туркия барои садоқат ба халқу ватан савганд ёд кард. Дар ин ҷо Мустафо Камол расман роҳбари МБМТ интихоб шуд. 3 марти соли 1920 Ҳукумати Туркия таъсис дода шуд, ки ба он ҳам Мустафо Камол роҳбарӣ мекард. Бо ҳамин дар мамлакат дуҳокимиятӣ ба амал омад - ҳукумати султонӣ ва ҳукумати Камол.

Ҳукумати Анқара ба таъсис додани артиши худ шурӯъ кард, ки асо-

Расми 92. Халифаи Туркия Меҳмети VI - Воҳидиддин, 17 ноябри соли 1922 дар киштии британии «Малайя» Истанбулро тарк кард.

си онро боқимондаҳои артиши султонии ба тарафи камолчиён гузашта ташкил менамуд. Ин артиш дар аввал аз уҳдаи мубориза мустақим бар зидди истилогарон баромада наметавонист. Аз ин рӯ, шакли асосии муборизаи он ҳаракати чирикӣ буд, ки то ин вақт шуморааш боз ҳам зиёдтар шуда, қаламрави фаъолияташ густариш ёфт.

Ин вақт иттифоқчиён нишондодҳои Созишномаи сулҳи Севр (воқеъ дар наздикии шаҳри Париж)-ро иҷро мекарданд. Аз ин созишнома аз ҳама зиёдтар Англия фоида мебардошт. Ба Созишномаи сулҳи Севр ҳукумати султонии Туркия 10-уми августи соли 1920 имзо гузошт. Мувофиқи ин созишнома қисми зиёди Туркия бояд дар байни Англия, Фаронса, Италия ва Юнон тақсим карда мешуд. Шимолу шарқии Туркия ба Арманистон мегузашт. Таҳти пуштибонии Англия давлати Курд таъсис меёфт. Дар ин ҳолат Туркия ҳамчун давлат аз байн мерафт.

Камолчиён ба муқобили истилогарони хориҷӣ танҳо мубориза мебурданд. Онҳо 20 январи соли 1921 Конститутсияи муваққатии Туркияро қабул карданд. Ин конститутсия Маҷлиси бузурги миллии Туркияро ҳокимияти олии мамлакат эълон кард.

Шикасти таҷовузи Англия, Юнон ва Туркия. Баҳори соли 1921 қувваҳои ҳарбии Юнон ва Антанта бо силоҳу муҳиммоти замонавӣ дар самти Анатолияи марказӣ ва Анқара ба ҳуҷуми густарда шурӯъ намуданд. Баъди муҳорибаҳои шадид 2 сентябри соли 1921 ба неруҳои камолчиён муяссар гардид, ки неруҳои душманро аз пешравӣ боздоранд. Вале ин замон дар байни давлатҳои Антанта мухолифатҳо ба вуҷуд омаданд. Фаронса дар Каликия амалиётҳои ҳарбиро қатъ карда, 20 октябри

соли 1921 дар шаҳри Анқара бо ҳукумати МБМТ созишномаи оташбас ба имзо расонд. Италия неруҳои худро аз Осиёи Хурд кӯчонд. Ҳар дуи ин давлатҳо бо Туркия муносибатҳои тиҷоратии худро аз нав ба роҳ монданд. Дар муқобили Туркия танҳо Англия монд. Юнон то миёнаҳои соли 1922 бар зидди Туркия ягон навъ амалиёти ҳарбӣ анҷом намедод.

Камолчиён ба ҳуҷуми ҷавобӣ ҳаматарафа тайёрӣ дида, 26 августи соли 1922 бар зидди Юнон амалиёти ҳарбӣ оғоз намуданд ва баъди якчанд муҳорибаи зафарманд моҳи сентябр онро аз қаламрави Анатолия ронданд. Моҳи октябри соли 1922 давлатҳои Антанта ва Юнон дар шаҳри Мудания созишномаи бо Туркия хотима бахшидани ҷангро ба имзо расонданд. Ҳамин тариқ, ҷанги озодихоҳонаи халқи турк бо ғалабаи пурраи ӯ анҷом пазируфт.

Барҳам дода шудани сохти подшоҳӣ - султонӣ дар Туркия. Ҳарчанд ҳукумати МБМТ на танҳо дар дохили Туркия, балки дар хориҷи кишвар низ кайҳо эътироф гардида буд, дар Истанбул ҳокимияти султонӣ вуҷуд дошт, ки воқеан ба манфиати Антанта фаъолият мекард. Барои ба имзо расидани созишномаи ниҳоии сулҳ бо Туркия мамлакатҳои Антанта конференсияи байналмилалӣ даъват намуданд. Ба ин конференсия дар қатори ҳукумати МБМТ ҳукумати султонӣ низ даъват карда шуд. Ин воқеа камолчиёнро водор намуд, ки тақдири хукумати султониро ба вақти дигар мавқуф нагузоранд. 1 ноябри соли 1922 МБМТ хукумати султониро барҳам дода, хилофати Туркияро нигоҳ дошт. Султони охирини Туркия Меҳмеди VI - Воҳиддидин дар киштии англисӣ ба ҷазираи Малта фирор кард. 18 ноябр МБМТ дар бораи аз мансабҳои султон ва халифаи Туркия маҳрум кардани Меҳмеди VI - Воҳидиддин қарор қабул кард. Халифаи Туркия шоҳзода Абдулмаҷид интихоб карда шуд.

1 апрели соли 1923 МБМТ худро пароканда ва интихоботи парлмаменти Туркияро эълон кард. Худи ҳамон моҳ зери роҳбарии Мустафо Камол Ҳизби халқии Туркия таъсис ёфт. Ин ҳизб дар интихоботи парламентии соли 1923 пурра ғалаба кард. 29 октябри соли 1923 парламенти Туркия барои мамлакатро Ҷумҳурии Туркия эълон намудан қарор қабул кард. Президенти аввалини Туркия Мустафо Камол интихоб шуд. Ин шахс дар мамлакат обрӯйи бениҳоят баланд дошт.

Ҳамин тариқ, инқилоби миллию буржуазии Туркия, ки «инқилоби камолчиён» ҳам ном дошт, бо ташкили Ҷумҳурии Туркия анҷом пазируфт. Ин инқилоб сохти мутлақияти рӯҳонии мамлакатро барҳам дода, истиқлоли сиёсии Туркияро барқарор намуд.

Созишномаи сулҳи Лозанна. Гуфтушунид дар байни давлатҳои аъзои Антанта ва Туркия 20 ноябри соли 1922 дар шаҳри Лозаннаи Швейсария оғоз ёфта, 24 июли соли 1923 Созишномаи сулҳ ба имзо расид.

Мувофиқи Созишномаи сулҳи Лозанна давлатҳои Антанта истиқлоли Туркияро дар ҳудуди Фракияи Шарқӣ, Осиёи Хурд, паҳнкӯҳи ғарбии Арман ва қисмати шимолии дашти Сурияю Байнаннаҳрайн эътироф карданд. Созишномаи сулҳи Лозанна инчунин таслими Туркияро, ки

дар қарордодҳои гуногуни бо ин давлат баимзорасида инъикос гардида буд, бекор кард. Ҳукумати Анқара дар баъзе масъалаҳо, аз он ҷумла дар масъалаи қарзи хориҷии Туркия, иҷора, нархномаҳои гумрукӣ ва баҳсҳои гуногуни марбут ба қаламрави Туркия, масалан, оид ба масъалаи минтақаи гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ ба давлатҳои Антанта гузашт кард.

Созишномаи сулҳи Лозанна ҳамчун санади байналмилалӣ дар эътирофи давлати нави соҳибистиқлоли миллии Туркия, ки дар натиҷаи муборизаи озодихоҳонаи халқи турк тавлид ёфтааст, дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ мебошад,

Савол ва супориш

1. Муҳтавои Созишномаи сулҳи Мудросро баён кунед. 2. Чаро мамлакатҳои аъзои Антанта ба Туркия таҷовуз ташкил намуданд? 3.Дар бораи Ҷамъияти ҳифзи ҳуқуқи миллати турк чӣ медонед? 4. Муборизаи миллию озодихоҳонаи халқи турк бар зидди истилогарони хориҷӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 5. Мустафо Камол дар Анатолия ба кадом иқдом даст зад? 6. Дар бораи интихобот ба Палатаи Намояндагон ва «Эъломияи миллӣ»-и қабулкардаи он маълумот диҳед. 7. Дар бораи болоравии ҳаракати миллию озодихоҳонаи халқи турк бар зидди истилогарони хориҷӣ далелҳо биёред. 8. Ҳукумати Анқара чӣ тавр артиш ташкил кард? 9. Дар бораи шартҳои созишномаи Севр чиҳо медонед? 10. Таҷовузи Антанта бар зидди Туркия кай ва чӣ тавр шикаст хӯрд? 11. Сохти султонии Туркия кай барҳам дода шуд? 12. Туркия кай ҷумҳурӣ эълон карда шуд?

§ 25. ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ ДАР МАРҲАЛАИ ТАҲКИМИ ИСТИҚЛОЛ ВА КАЛАВИШҲОИ СИЁСАТИ ХОРИҶӢ (СОЛҲОИ 1923-1939)

Расми 93. Харитаи Ҷумҳурии Туркия

Сиёсати иқтисодии камолчиён. Туркия дар марҳалаи мубориза барои истиқлол яке аз мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ сусттараққикардаи ҷаҳон буд. Иқтисоди моҳиятан кишоварзӣ, ниммустамликавӣ ва ба сармояи хориҷӣ тобеъ дошт. Туркияро ширкатҳои пурзӯри ҷаҳон аз соли 1911 сар карда, бетанаффус ғорат мекарданд.

Баъди ба истиқлоли давлатӣ расидани Туркия, ғалабаи инқилоби миллию буржуазӣ ва эълон карда шудани Ҷумҳурии Туркия камолчиён барои истиқлоли иқтисодии мамлакат чандин тадбирро амалӣ карданд. Ҳукумат корхонаҳои саноатӣ ва роҳҳои оҳани хориҷиёнро харида гирифт, инҳисори тамокуи хориҷиёнро миллӣ кард, ҳуқуқи мутлақи сикка задан ва ба муомилот баровардани арзҳои коғазиро ба даст гирифт. Барои ин кор Бонки марказии Туркия таъсис дода шуд. Таркиби асосии сиёсати иқтисодии ҳукумат этатизм - яъне маблағгузории давлатӣ ба саноат ва нақлиёти роҳи охан буд. Минбаъд этатизм дар соҳаҳои дигари иқтисоди Туркия низ ҷорӣ карда шуд. Дар баробари маблағгузории давлатӣ ташаббуси хусусии соҳибкорони турк низ дастгирӣ карда мешуд.

Этатизм ҳамчун шакли сармоядории давлатӣ дар Туркия аҳаммияти мусбат дошт, дар он марҳала таъсири сармояи хориҷиро дар мамлакат маҳдуд мекард.

Сиёсати иқтисодии ҳукумати Мустафо Камол то як дараҷа неруҳои истеҳсолкунандаи мамлакатро тараққӣ дод, вале барои тараққиёти ҳаматарафа ва босуръати хоҷагии халқи мамлакат заминаи устувор ба вуҷуд оварда натавонист. Махсусан сохти кишоварзӣ суст пеш мерафт, чунки замин мисли пештара дар дасти заминдорони калон буд. Ин соҳаи иқтисоди Туркия ҳанӯз дар зинаи муносибатҳои тосармоядорӣ қарор дошт, ҳатто хоҷагиҳои натуралӣ ва чоряккорӣ ҳам мавҷуд буданд.

Дар солҳои 20-уму 30-юм дар Туркия корхонаҳои аввалини саноати хӯрокворӣ ва саноати сабук сохта шуданд. Масъалаи нақлиёт дар Туркия хеле ҷиддӣ буд. Аз ин рӯ, ҳукумат барои беҳтар кардани ин соҳа чораҳои зарурӣ меандешид. Савдои хориҷии Туркия хоси мамлакатҳои сусттараққӣ буд, яъне ба хориҷа асосан ашёи хом ва маҳсулоти аз коркарди аввалия гузашта бароварда мешуд.

Ислоҳоти давлатӣ дар Туркия. Барои Туркияи ҷумҳуриявӣ ислоҳот дар сохтори идораи давлатӣ, қонунгузорӣ, фарҳанг ва тарзи зиндагии мардум хеле муҳим буд.

Силсилаи тадбирҳои давлатӣ оид ба маориф ба ин соҳа моҳияти дунявӣ бахшиданд. То ин вақт маорифи Туркия асосан моҳияти динӣ дошт. Моҳи марти соли 1924 Хилофати Туркия барҳам дода шуд. Ҳамаи аъзои сулолаи Усмониҳо аз мамлакат ронда шуданд. Вазорати дин ва вақф барҳам хӯрд. Рӯҳониҳо аз моликияти хусусии худ маҳрум гардиданд. Ҳамаи мактабҳои исломӣ баста шуданд. Назорат ба таълимгоҳҳо ба ихтиёри вазорати маориф гузашт. Адолати додгоҳӣ аз ихтиёри рӯҳониён гирифта шуд.

Ислоҳоти маъмурӣ аососан ба вилоятҳо тақсим карда шудани мамлакатро дар бар гирифт. Вилоятҳо бевосита ба марказ тобеъ карда шуданд.

Ислоҳоти солҳои 1923-1924 асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Туркияро ташкил кард, ки он 20 апрели соли 1924 қабул карда шуд. Конститутсияи Туркия миллати ягонаи ин давлат туркҳоро ном мебурд. Дар он ақаллиятҳои миллӣ инъикос наёфта буданд.

Солҳои 1925 - 1929 қонунҳои ҷиноӣ ва шаҳрвандие қабул карда шуданд, ки ба қонунҳои аврупоӣ монанд буданд. Қонуни шаҳрвандӣ бисёрзаниро манъ карда, дар масъалаи никоҳ ва талоқ ҳуқуқи занонро бо ҳуқуқи мардон баробар эълон кард. Тақвим ва сару либоси аврупоидӯхт ҷорӣ карда шуданд. Духтарону занони турк тарки фаранҷӣ карданд. Алифбои арабиасос ба алифбои лотинӣ иваз карда шуд. Соли 1928 аз конститутсия нишондод дар бораи он ки ислом дини давлатӣ аст, бардошта шуд ва бо ҳамин Туркия ба ҷумҳурии дунявӣ мубаддал гардид.

Ислоҳоти анҷомдодаи Мустафо Камол (аз соли 1924 ба ин ному насаби ӯ тахаллуси «Отатурк» ҳамроҳ гардид) ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии Туркияро такон бахшид. Баъди дар Туркия амалӣ кардани сиёсати этатизм ва дар рафти ислоҳот ғояи камолгароӣ (аз номи Камол) пурра ташаккул ёфт, ки онро «Отатуркизм» ҳам меноманд. Ин арзиши ғоявӣ дар барномаҳои Ҳизби халқӣ-ҷумҳуриятхоҳӣ, ки солҳои 1927 ва 1931 қабул карда шудаанд, инъикос ёфтааст. Принсипҳои асосии ин ғояи Камол Отатурк чунин эълон карда шуданд: 1) «ҷумҳуриятхоҳӣ»; 2) «миллӣ»; 3) «этатизм»; 4) «лаитсизм» (ҷудо будани ислом аз корҳои давлатӣ ва маориф); 5) «ягонагии халқи турк»; 6) «инқилобӣ» (садоқат ба ғояҳо ва ислоҳоти Камол).

Моҳи октябри соли 1923 пойтахти Туркия аз Истанбул ба Анқара кӯчонда шуд.

Буҳрони иқтисодии солҳои 1929-1933 дар Туркия. Буҳрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба иқтисоди Туркия зарбаи сахт зад, вале зарбаи он ба Туркия нисбат ба дигар давлатҳои сармоядорӣ камтар буд. Сиёсати этатизм имкон дод, ки солҳои буҳрон истеҳсолот танзим карда шавад. Мувофиқи сиёсати этатизми Камол Отатурк бахш (сектор)-и давлатӣ дар иқтисоди Туркия хеле бузург буд. Сабаби дигари ин таъсир ба хусусиятҳои кишоварзии Туркия вобастагӣ дошт. Туркия ба хориҷа бештар маҳсулоти зироатҳои техникӣ, мева, зироатҳои полизӣ, аз он ҷумла тамоку, меваи хушк ва чормағз мебаровард. Дар солҳои буҳрони иқтисодӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ нархи ин маҳсулот нисбат ба маҳсулоти ғалладона ё пахта каме паст шуд. Ҳукумат барои паст кардани таъсири манфии буҳрон чораҳо меандешид. Масалан, кам кардани воридот ва зиёд намудани содиротро ҳарҷониба дастгирӣ мекард. Истеҳсолкунандагони дохилӣ ба ин гуна тадбирҳо аз он сабаб ҳавасманд буданд, ки маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо дар дохили мамлакат харидор меёфт. Ба ҳукумати Туркия муяссар гардид, ки дар солҳои буҳрони

иқтисодӣ ҳам қурби арзи миллӣ - лирро устувор нигоҳ дорад. Ин буд, ки Туркия аз буҳрони иқтисодӣ тезтар баромад.

Барои беҳтар кардани вазъи иҷтимоии мардум ҳукумат чораҳои таъсирбахши дигар ҳам меандешид. Соли 1936 дар таърихи Туркия аввалин бор қонун дар бораи меҳнат қабул карда шуд, ки дар он ҷорӣ кардани рӯзи кории 8-соата, рӯзи истироҳат ва рухсатии меҳнатии ҳарсолаи пулакӣ инъикос ёфтааст. Дар баробари ин, қонуни мазкур коршиканиро манъ эълон кардааст.

Вале дар солҳои буҳрони иқтисодӣ тамоми Туркия ором набуд. Соли 1930 курдҳои Туркия шӯриш бардоштанд. Шӯришчиёни курд аз созмонҳои курдии Сурия, Ироқ ва Эрон ёрӣ мегирифтанд. Ҳукумат ба навоҳии шӯришбардошта - Игдир, Боязит ва Ван қувваи ҳарбӣ равон кард. Соли 1932 манбаъҳои охирини ин шӯриш аз байн бурда шуданд. Бо қарори додгоҳ 4 нафар роҳбарони шӯриши курдҳо ба қатл расонда шуданд.

Муносибати камолчиён бо оппозитсия. Соли 1938 Камол Отатурк вафот кард. Президенти нави Туркия Исмет Инёню интихоб шуд. Дар солҳои 30-юм бар зидди ҳукмронии камолчиён оппозитсия ташаккул ёфт. Ҳанӯз ҳангоми барҳаёт будани Камол Отатурк муносибатҳо дар байни тарафҳои мухолиф то дараҷае тезутунд шуда буданд. Баъди ба сари ҳокимият омадани Исмет Инёню оштишавии неруҳои ҳукмрон бо оппозитсия ва наздикшавии камолчиён бо рақибони деринаи худ ба амал омад. Ин иқдоми мусбат имкон фароҳам овард, ки роҳбарони оппозитсия аз муҳоҷират ба ватан баргарданд. Дар шароити оштӣ будани ҳукумат бо оппозитсия, буржуазияи миллӣ бо буржуазияи миёнарав, ки онро дар байни сармоядорони дохилӣ ва хориҷӣ компрадор (мустамликадор) ҳам меноманд, ҳамкорӣ вуҷуд дошт, чунки ҳам ин ва ҳам он бо инҳисорҳои хориҷӣ робитаи ногусастанӣ доштанд. Ин ҳолати буржуазияи миллӣ аз он далолат мекард, ки доирҳои хукмрони Туркия ба давлатҳои империалистӣ наздик мешаванд. Ба давлатҳои империалистӣ наздикшавии Туркия дар солҳои 30-юм беш аз пеш вусъат меёфт. Ин сиёсатро оппозитсия ҳам дастгирӣ мекард.

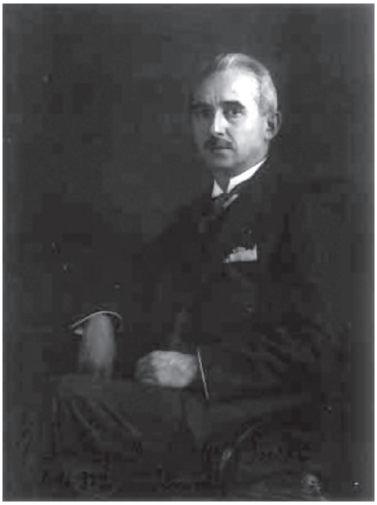
Расми 94. Президенти Туркия Исмет Инёню

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Туркия. Ҳукуматдорони Ҷумҳурии Туркия умед доштанд, ки баъди ба Созишномаи Лозанна имзо гузоштан мамлакатҳои бузург бо Туркия муносибатҳоро дар асоси баробарҳуқуқӣ ба роҳ мемонанд, вале ин тавр нашуд. Онҳо тасдиқ кар-

дани санадҳои Лозаннаро кашол медоданд, то ки ҳукумати Туркия ба онҳо гузашт кунад. Танҳо соли 1924 Созишномаи Лозанна бо ҳамаи замимаҳояш ба маҷрои иҷро даромад, Лекин баъди ин ҳам Англия ва Фаронса нисбат ба Туркия ҳисси эҳтиром надоштанд. Англия дар Туркия неруҳои иртиҷоиро дастгирӣ мекард. Фаронса тавонист, ки қарзҳои султонии Усмониёнро ба гардани Ҷумҳурии Туркия бор кунад. Фашистони Италия бошанд, даъво мекарданд, ки Анатолияи нопайдоканор ба ёрии маданӣ ва мустамликадории онҳо эҳтиёҷ дорад.

Моҳи майи соли 1930 Олмон бо Туркия қарордоди тиҷоратӣ имзо кард. Дере нагузашта дар тиҷорати хориҷии Туркия ин мамлакат ба ҷойи аввал баромад. Ҳамзамон Англия ва Фаронса кӯшиш мекарданд, ки таъсири худро ба Туркия пурзӯр намоянд. ИМА ҳам аз соли 1930 муносибатҳои тиҷоратии худро бо Туркия васеъ кардан гирифт.

Соли 1932 Туркия ба Лигаи Миллатҳо дохил шуд. Дар зери фишори мамлакатҳои империалистӣ соли 1933 Туркия муҳлати иҷрои иҷораи Бонки Оттоманро тамдид кард. Ин бонк дар Туркия силоҳи асосии сармояи Англия ва Фаронса буд. Бонки Оттоман, сарфи назар аз мушкилоти зиёд, ба пардохти қарзи хориҷии ҳукумати подшоҳии пешин шурӯъ кард. Туркия соли 1934 бо Юнон ва Югославия созишнома баст.

Аз соли 1938 сар карда дар Туркия Олмони фашистӣ ҳам фаъол шуд.

Дар конференсияи байналмилалии моҳҳои июн ва июли соли 1936 оид ба гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ дар Монтрёи Швейсария барпошуда Туркия ба қабул шудани конвенсияи байналмилалӣ муваффақ шуд. Мувофиқи ин санад, назорати байналмилалӣ ба гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ бекор карда шуд. Туркия ҳуқуқ пайдо кард, ки гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳро

Расми 95. Манзараи соҳилии Истанбул

Расми 96. Санҷаки Хатай (дар қисмати ҷанубии Туркия ишора шудааст)

ғайриҳарбӣ эълон кунад. Акнун Туркия ҳам дар замони осойишта ва ҳам дар замони ҷанг муҳофиз ва назоратчии ягонаи ин гулӯгоҳҳо буд.

Баъди ба имзо расидани конвенсияи Монтрё Англия мубориза-ро барои пайдо намудани нуфуз дар Туркия пурзӯр кард. Бо ин мақсад ба Туркия лавозимоти ҳарбии зиёд дод. Соли 1937 Туркия ба иттифоқномаи Саадобод имзо гузошт, ки он ба таъсиси Антантаи Шарқи Наздики мояи сиёсати империалистии Англия боис гардид. Бо мақсади ба тарафи худ кашидани Туркия ҳукуматҳои Англия ва Фаронса бо ҳам маслиҳат карда, ба хулосае омаданд, ки Санҷаки Александретро аз Сурия ҷудо карда, ба Туркия диҳанд. Ин Санҷак соли 1939 бо номи вилояти Хатай ба ҳайати Туркия дохил карда шуд.

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ доираҳои бонуфузи ҳукмрони Туркия ба ҷониби Англия, Фаронса ва ИМА майл доштанд. Дар баробари ин, неруҳои зиёде ва махсусан ҳарбиёни Туркия ҷонибдори ҳамкорӣ бо Олмони фашистӣ буданд.

Савол ва супориш

1. Сиёсати иқтисодии камолчиёнро шарҳ диҳед. 2. Этатизм чист? 3.Ислоҳоти солҳои 1923-1924 кадом соҳаҳои Туркияро фаро гирифт? 4.Кай пойтахти Туркия аз Истанбул ба Анқара кӯчонда шуд? 5. Конститутсияи Ҷумҳурии Туркия кай қабул карда шудааст? 6. Кадом қонунҳо тарзи зиндагии мардуми Туркияро дар бар гирифтанд? 7. Принсипҳои асосии идеологияи Камол Отатуркро, ки бо номи «камолизм» машҳур аст, ном бурда, шарҳ диҳед. 8. Чаро камолчиён бо оппозитсия оштӣ шуданд? 9. Дар бораи мақоми Англия, Фаронса, Олмон ва ИМА дар Туркия чӣ гуфта метавонед? 10. Чаро Англия ва Фаронса Санҷаки Александретро, ки дар ҳайати Сурия буд, ба Туркия доданд?

§ 26. АРАБИСТОНИ САУДӢ - ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САУДӢ ВА ҲАМКОРӢ БО ШИРКАТҲОИ НАФТИ ИМА

Таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ. Соли 1920 амир Ибни Сауд ном шахс аморати Ваххобиёнро дар Наҷд барпо намудааст. Солҳои 1920 - 1925 Ибни Сауд қисми Асир ва Ҳиҷозро ба Наҷд ҳамроҳ намуд. Соли 1927 Ибни Сауд қаламрави давлати худро боз ҳам васеътар кард ва расман ба тахти подшоҳии Арабистони Саудӣ (1927 - 1933) нишаст. Ин дав-

Расми 97. Харитаи Арабистони Саудӣ

лат соли 1932 номи Арабистони Саудиро гирифтааст.

Арабистони Саудӣ дар нимҷазираи Арабистон давлати ягона набуд. Дар муқобили он Ямани пурқувват ҳам меистод. Ин давлатҳо барои забт кардани қаламрави ҳамдигар борҳо ҷанг кардаанд. Яке аз ин бархӯрдҳо соли 1934 ба амал омад, ки ба фоидаи Арабистони Саудӣ анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин пирузӣ Арабистони Саудӣ тавонист, ки тамоми Асир ва қисми ҳанӯз ишғолнашудаи Наҷдро ишғол намуда, ба худ ҳамроҳ кунад. Дар ҳудудҳои ҳозираи худ Арабистони Саудӣ аз ҳамин давра вуҷуд дорад.

Сохти сиёсии Арабистони Саудӣ. Арабистони Саудӣ давлати динӣ ва тарзи идоракунии он мутлақияти подшоҳӣ мебошад. Сардори давлат ва ҳукумат подшоҳ аст. Вай ҳам сарвари сиёсӣ ва ҳам сарвари рӯҳонӣ (исломӣ)-и мамлакат мебошад. Ислом идеологияи расмии давлатӣ аст. Аз ин рӯ, қонунҳои Арабистони Саудӣ дар асоси шариати исломӣ таҳия карда шудаанд. Подшоҳ ҳокимияти иҷроия ва қонунгузорро дар ихтиёр дорад. Ҳамзамон нахуствазир сарфармондеҳи неруҳои мусаллаҳ ва додхоҳи олии Додгоҳи Олии Арабистони Саудӣ мебошад.

Ҳукумат аз ҷумлаи аъзои хонадони подшоҳ ташкил карда мешавад. Дар назди подшоҳ Шӯрои Маслиҳатӣ амал мекунад. Ин мақом,

Расми 98. Шоҳи Макка Ибни Сауд (Арабистони Саудӣ)

тавре ки аз номаш ҳам бармеояд, маслиҳатӣ буда, дар мавриди баррасии масъалаҳои гуногуни сиёсати дохилию хориҷӣ ба подшоҳ пешниҳодҳо ироа менамояд. Аз тарафи подшоҳ қабул ва ё иҷро карда шудани пешниҳодоти Шӯрои Маслиҳатӣ шарт нест.

Мансаби подшоҳ аз соли таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ меросӣ аст. Дар сурати фавтидани подшоҳ ба ин вазифа яке аз аъзои сулолаи Саудҳо менишинад.

Вазъи иқтисодии Арабистони Саудӣ. Нафт асоси иқтисоди Арабистони Саудиро ташкил менамуд. Захираҳои он дар мамлакат бениҳоят зиёд буданд. Дар солҳои 30-юм ҷустуҷӯйи нафти Арабистони Саудӣ босуръат пеш рафт ва дар он ҷо даҳҳо кони нафт кашф карда шуданд. Ба ҷустуҷӯ ва истихроҷи нафти Арабистони Саудӣ асосан хориҷиён машғул буданд. Соли 1933 корхонаҳои нафтистеҳсолкунии инҳисории Америка барои ҷустуҷӯ ва истеҳсоли нафт дар қисми зиёди қаламрави мамлакат иҷозатнома (консессия) гирифтанд. Дар Арабистони Саудӣ истеҳсоли саноатии нафт, яъне аз нафт ҳосил кардани бензин, керосин, солярка, афтол, солидол ва ғ. соли 1938 оғоз ёфтааст.

Корхонаи инҳисории Америка «Стандарт ойл Компани оф Калифорниа» ба истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ асос гузоштааст. Ин корхонаи инҳисории амрикоӣ ба истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ танҳо машғул нашуд. Бо қарордоди дутарафаи Арабистони Саудӣ ва инҳисори номбурда ширкати муштараки «Калифорниа арабиен стандарт ойл компани» таъсис ёфта, дар мамлакат қариб 6-7 сол ба истеҳсоли нафт машғул шуд. Соли 1943 ба истеҳсол ва фурӯши нафти Арабистони Саудӣ ширкати дигар - «Арабиен Америкэн ойл компани», ки онро маъмулан дар шакли мухтасар «Арамко» мено-

Расми 99. Манзараи имрӯзаи пойтахти Арабистони Саудӣ - Арриёз (Эр-Рияд)

манд, машғул шуд. Ин ширкати навташкил қариб 90 фоизи истеҳсоли нафти Арабистони Саудиро дар ихтиёр дошт.

Аз ҷиҳати истеҳсоли нафт Арабистони Саудӣ он вақт дар байни давлатҳои ҷаҳон баъди ИМА ҷойи дуюмро ишғол мекард. «Арамко» аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти нафти ин давлат даромади қалон ба даст меовард. Тахминан 92 фоизи даромади миллии Арабистони Саудӣ аз ҳисоби фурӯши нафт буд.

Ғайр аз нафт, ба миқдори кам ҳам бошад, дар Арабистони Саудӣ тило, нуқра, оҳан, мис ва маъданҳои дигар низ истеҳсол карда мешуданд.

Дар Арабистони Саудӣ ҳунармандӣ ва косибӣ низ тараққӣ карда буд. Вале коркунони ин соҳа хеле кам буданд. Қариб 75 фоизи аҳолии мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Он вақт соҳаи асосии кишоварзии Арабистони Саудӣ чорводорӣ ба шумор мерафт. Дар музофоти Асир ва баъзе минтақаҳои дигари мамлакат гандум, ҷав, ҷуворимакка, ҷуворӣ, шолӣ, сабзавот, нахл, қаҳва, меваҷоти ситрусӣ, анор, анҷир, бодом ва ғайра парвариш карда мешуданд. Як қисми аҳолии соҳилҳои баҳру дарёҳо ба моҳигирӣ ва ё ҷамъоварии марворид, марҷони сиёҳ ва каҳрабо машғул буд.

Савол ва супориш

1.Арабистони Саудӣ дар куҷо воқеъ гардидааст? 2. Дар бораи таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ маълумот диҳед. 3. Сохти сиёсии Арабистонро шарҳ диҳед. 4. Ҷанги байни Арабистони Саудӣ ва Яман дар соли 1934 чӣ дод? 5. Сарвати асосии Арабистони Саудӣ чист? 6.Дар бораи «Стандарт ойл компани оф Калифорниа» ва «Арабиен Америкэн ойл компани» нақл кунед. 7. Ибни Сауд дар Арабистони Саудӣ кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст? 8. Дар бораи вазъи кишоварзии Арабистони Саудӣ ҳикоя кунед. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 27. СУРИЯ, ЛИГАИ МИЛЛАТҲО ВА ЗЕРВАКОЛАТИ ФАРОНСА

Сурия дар оғози давраи муосир. Сурия тӯли қариб 400 сол дар зери юғи мустамликавии Туркия буда, дар охирҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аз тарафи артиши Антанта ишғол карда шуд. Мувофиқи қарордоди Конференсияи сулҳи Париж, Сурия қаламрави зерваколати Фаронса гардид, ки ин баробар буд ба табдил ёфтани он ба мустамликаи Фаронса.

Дар давраи истилои Фаронса сохти ҷамъиятии Сурия мулкдорӣ бар замин ва машғулияти асосии аҳолии он кишоварзӣ буд. Заминҳои зиёди киштбоб дар дасти заминдорони калон буданд. Қисме аз деҳқонон (фаллоҳон) дар ихтиёри худ қитъаҳои начандон калони замин доштанд. Қисми дигари кишоварзон аз сабаби камзаминӣ ба мардикорӣ машғул буданд.

Молҳои арзони истеҳсоли фабрикавии хориҷӣ ба бозорҳои Сурия роҳ ёфта, ба рушди истеҳсолоти косибию ҳунармандии ин давлат монеъ мешуданд. Саноати Сурия хеле суст пеш мерафт. Мардуми ихтисосманд

Расми 100. Харитаи Сурия - зервақолати Фаронса

ва зиёиён дар ватан кор намеёфтанд. Бинобар ин, маҷбур мешуданд, ки дар ҷустуҷӯйи кор ба давлатҳои хориҷӣ кӯч бананд.

Сармоядорони Сурия дар шароити воридшавии сармояи Фаронса ба саноат бештар ба савдою судхӯрӣ маблағгузорӣ карда, замин ҳам мехариданд. Вале сармоядороне, ки замин мехариданд, дар истифодаи он муносибатҳои сармоядориро истифода намебурданд.

Баъди ба Сурия омадани Фаронса дар ин ҷо сохти сиёсӣ ва иҷтимоӣ тағйир наёфт. Ҳокимияти муқарраргардида барои мустаҳкам кардани ҳукмронии Фаронса истифода мешуд. Аҳволи халқи Сурия боз ҳам вазнинтар шуд. Акнун ӯ маҷбур буд, ки як қисми қарзи империяи Усмониёнро пардозад. Ба зиммаи халқи араби Сурия пардохти товони ҷанги Туркия низ бор карда шуд. Ширкатҳои инҳисории Фаронса аз Сурия барои иҷора иҷозатномаҳои фоидаовар мегирифтанд. Тоҷирони Фаронса бозорҳои Сурияро аз молҳои саноатӣ пур мекарданд. Дар баробари ин аз Сурия маҳсулоти хӯроквориро бо нархи арзон харида содир менамуданд.

Муборизаи озодихоҳонаи халқи Сурия. Сурия аз зери зулми империяи Усмониён халос шуда, ба доми мустамликавии империализми Фаронса гирифтор шуд. Тақдири Сурияро мамлакатҳои империалистӣ ҳал карданд. Халқи он бахри истиқлоли ватани худ аз нав ба мубориза бархост. Дар Сурияи Ғарбӣ дастаҳои чирикхои фаллоҳон ва кӯчиён ташкил ёфтанд. Шӯриши аввалини зидди фаронсавиҳои истилогар моҳи майи соли 1919 дар вилояти Латак ба амал омад. Дар Сурияи Шарқӣ бо номи «клубҳои арабӣ» марказҳои ҳаракати зиддиимпериалистӣ машҳур буданд.

Конференсияи сулҳи Париж истиқлоли Сурияро эътироф накард.

Моҳи ноябри соли 1919 Шӯрои миллии халқ таъсис ёфт, ки ба он на-

мояндагони ҷараёнҳои гуногуни сиёсию ҷамъиятии аксар шаҳру навоҳии вилоятҳои Сурия дохил шуданд. Шӯрои миллии халқ аз тариқи маблағи ҷамъовардаи худ дастаҳои ихтиёриёнро мусаллаҳ мекард. Барои муназзам сохтани ҷараёни муборизаи озодихоҳона ва идораи минтақаҳои аз истилогарон озод кардашуда моҳи декабри соли 1919 Ҳукумати Сурияро ташкил намуд.

Ба рушди ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурия амир Файсал ва наздикони ӯ монеъ мешуданд. Файсал дар аввали соли 1920 ҳатто бо нахуствазири Фаронса Клемансо қарордоде ҳам имзо кард, ки мувофиқи он, қисмати шарқии мамлакат ба зери сарпарастӣ (протекторат)-и Фаронса даромад. Ин кирдори Файсал хиёнати рӯирости зидди халқ ва давлати Сурия буд. Неруҳои истиқлолхоҳи Сурия ба муқобили ин хиёнати амир эътироз баён намуда, иброз доштанд, ки қарордоди имзокардаи амир Файсалро эътироф намекунанд.

Файсал бар зидди неруҳои ватанпарвари Сурия ба мубориза ҳам даст зад, ки он дар амал табаддулот буд. Ӯ фармон дод, ки Шӯрои миллии халқ пароканда карда шавад. Моҳи марти соли 1920 Файсал худро подшоҳи Сурия эълон кард.

Моҳи апрели соли 1920 Конференсияи Сан-Ремо Сурияро ба қаламрави зерваколати Фаронса супурд. Моҳи июл қувваҳои ҳарбии Фаронса ба Сурияи Шарқӣ ворид карда шуданд.

Солҳои 1920-1922 дар вилояти Хайрон - шимоли Сурия ва шаҳри Димишқ борҳо шӯриш ва гирдиҳамойиву намойишҳои зидди Фаронса доир гардиданд.

18 октябри соли 1925 дастаҳои чирикҳои хуб мусаллаҳшуда ба шаҳри Димишқ даромаданд. Қувваҳои ҳарбии Фаронса бо чирикҳои Сурия муқовимат карда натавониста, маҷбур шуданд, ки шаҳрро тарк кунанд.

Моҳи майи соли 1926 қувваҳои ҳарбии Фаронса ҳуҷуми густурдаи зидди шӯришчиёни Сурияро оғоз намуданд. Фаронсавиҳо вилояти Ҷабан-Друзро забт намуда, Димишқро гулӯлаборон карда, баъд ба мавзеи Гуга ва Сурияи Шимолӣ ҳамла карданд. Даҳҳо ҳазор нафар чирикҳои машғул ба ҷамъоварии ғалладона боз ба артиш баргаштанд. Дар натиҷа зимистони соли 1926 ва баҳори соли 1927 ҷанг дар байни артиши истилогарон ва ватандӯстони Сурия аз нав авҷ гирифт. Истилогарони Фаронса дар натиҷаи истифодаи силоҳи навтарин ва сафарбарии неруҳои иловагӣ танҳо баҳори соли 1927 тавонистанд ба размандагони Сурия ғалаба кунанд.

Сурия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар Сурия ҳаракати коршикании зидди ҳукумати маҳаллӣ, соҳибкорон ва маъмурияти мустамликавӣ пурзӯр шуд. Моҳҳои январ - феврали соли 1936 дар Сурия коршикании умумии зидди ҳазодиҳии иштирокчиёни ҳаракати миллию озодихоҳии Сурия доир гардид. Дар рафти ин коршиканӣ дар сар то сари мамлакат намойишҳои якдилӣ бо коршиканон ба амал омаданд.

Ин дафъа ҳаракати зиддифаронсавӣ чунон пурзӯр буд, ки мустамликадорон онро ҳатто тавассути силоҳ ҳам фурӯ нишонда натавонистанд. Аз ҳамин сабаб маҷбур шуданд, ки гузашт кунанд. Амали конститутсияро аз нав ҷорӣ намуданд. Аз намояндагони Иттиҳоди миллӣ кабинети вазирони Сурияро ташкил карданд. Дар натиҷаи музокироти роҳбарони ин ҳизб бо ҳукумати Фаронса моҳи сентябри соли 1936 қарордоде имзо карда шуд, ки яке аз моддаҳои он дар зарфи се соли оянда зерваколати Фаронса будани Сурияро бекор мекард. Вале дар баробари ин модда ба қарордоди мазкур чандин моддаҳое ҳам дохил карда шуданд, ки баъди аз зери ваколат баромадан ҳам назорати Фаронса ба корҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиёсии Сурия боқӣ мемонд. Сарфи назар аз гузаштҳои иловагии ҳукумати Сурия, ин қарордодро парламенти Фаронса тасдиқ накард. Неруҳои иртиҷоии парламенти Фаронса мехостанд, ки дар Сурия тартиботи ваколат нигоҳ дошта шавад.

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ парламенти Сурия пароканда карда шуд. Дар Сурия диктатураи бевоситаи Фаронса ҳукмрон гардид. Вале ба империализми Фаронса муяссар нагардид, ки ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурияро саркӯб намоянд.

Ба халқи Сурия лозим омад, ки муборизаро бар зидди мустамликадорони Фаронсаро давом диҳад. Ба вай танҳо соли 1943 муяссар гардид, ки ба бекор карда шудани ваколати Фаронса бар Сурия муваффақ шавад. Баъди ба даст овардани истиқлол ҳам ба Сурия лозим омад, ки худро аз Фаронса ва давлатҳои дигари империалистӣ ҳимоя кунад.

Савол ва супориш

1. Сурияи оғози давраи муосирро чӣ гуна дарёфтед? 2. Зерваколати Фаронса будани Сурияро шарҳ диҳед. 3. Шӯрои миллии халқ баъд аз таъсис ёфтан бо кадом корҳо машғул шуд? 4. Дар бораи муборизаи миллию озодихоҳонаи халқи Сурия мисолҳо биёред. 5. Вазъи ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ гуна буд? 6. Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ гузашти мустамликадорони Фаронса ба халқи Сурия аз чӣ иборат буд? 7.Сурия кай истиқлоли давлатӣ ба даст овард?

§ 28. МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҲИИ ИРОҚ БАР ЗИДДИ ЗӮРОВАРИИ АНГЛИЯ

Ироқро ишғол кардани Англия. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Ироқ аз тарафи қувваҳои ҳарбии Англия ишғол карда шуд. Сиёсати ғоратгаронаи Туркия ва амалиёти ҳарбии англисҳо хоҷагии халқи Ироқро ба ҳолати ногувор гирифтор карданд. Дар натиҷаи ба қувваҳои ҳарбии Англия ва корпусҳои меҳнатии Туркия сафарбар карда шудани мардҳо нарасидани неруи корӣ ҳис карда мешуд. Бо ҳамин сабаб қариб 50фоизи заминҳои ҳосилхези вилояти Мосул бекор хобида буданд. Косибии анъанавӣ ва саноати навтавлиди Ироқ низ рӯ ба таназзул ниҳод. Аҳолии мамлакат аз нарасидани озуқа азоб мекашид. Нархи наво аз се то панҷ баробар боло рафт, ҳаннотӣ авҷ гирифт. Дар мамлакат вабо,

Расми 103. Харитаи Ироқ

махав ва домана паҳн шуд. Аз гуруснагӣ ва беморӣ даҳҳо ҳазор нафар одамон фавтиданд.

Англия Ироқро забт карда, хост, ки онро ба мустамликаи худ табдил бидиҳад. Дар марказ ва дар маҳалҳо тамоми ҳокимият дар дасти маъмурияти англисҳо буд. Барои ба тарафи худ кашидани аҳолӣ Англия дар Ироқ ислоҳоти замин гузаронид. Мувофиқи ин ислоҳот, замин ба шайхҳои қабилаҳо, ашрофони рӯҳонӣ ва буржуазияи миёнарав (компрадор) дода шуд. Вале ислоҳот сиёсати умумии мустамликадорони Англияро тағйир надод. Ироқ дар ҳолати мустамликавии беҳуқуқ мондан гирифт.

Шӯриши озодихоҳонаи солҳои 1918-1920. Халқ ва табақаҳои гуногуни иҷтимоии мамлакат, аз он ҷумла арабҳо, курдҳо, буржуазияи калон, аҳли илму фарҳанг, рӯҳониён, коргарон, деҳқонон ва кӯчиён ба сиёсати аз тарафи Англия мустамликасозии Ироқ бо нафрат менигаристанд. Англисҳо ба корҳои дохилии ҷамоаҳо ва уламои динӣ дахолат мекарданд. Ҳатто мухторияти шаҳрҳои муқаддаси шиаҳо - Наҷаф ва Карбалоро бекор карданд, ки ин, бегуфтугӯ, қаҳру ғазаби пайравони ин мазҳаби дини исломро ба вуҷуд овард.

Чунин вазъ ватандӯстони Ироқро маҷбур месохт, ки бар зидди мустамликадорон мубориза баранд. Онҳо созмони ватанпарваронаи «Посбони Истиқлол»-ро таъсис доданд. Дар баробари ин созмон, инчунин созмони «Назри Ироқ» ҳам тавлид ёфт, ки ҳадафи он ҳамкорӣ бо Англияро дошт.

Муборизаи миллию озодихоҳии халқи Ироқ асосан зери роҳбарии шайхҳои қабилаҳо ва сарварони дини ислом сурат мегирифт. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ин мубориза авҷ гирифта, ба шӯриш ҳам табдил ёфта буд.

Яке аз шӯришҳои калонтарини зидди Англия баҳори соли 1918 дар Наҷаф ва чандин шаҳрҳои дигари Фуроти миёна ба амал омад. Моҳҳои май-июни соли 1919 шӯриши аз ҳама калонтарину дарозмуддат шӯриши курдҳо буд, ки роҳбарии онро шайх Маҳмуд ба уҳда дошт. Ин шӯриш шиори ташкил кардани давлати соҳибистиқлоли Курдистонро ба миён гузошт.

Аввали соли 1920 маркази ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба вилоятҳои арабнишини Ироқ кӯчид. Зимистон ва баҳори соли 1920 қабилаҳои бадавиҳо қариб тамоми Байнаннаҳрайн - мобайни дарёҳои Даҷла ва Фуроти шимолтари Бағдодро аз истилогарон озод ва лашкаркашӣ ба Мосулро оғоз карданд. Роҳбарони Назри Ироқ бо мақсади ба гузашт розӣ кардани Англия дар конгресси Ироқ, ки дар шаҳри Ҳалаб баргузор гардид, 8 марти соли 1920 истиқлоли Ироқро эълон карданд. Вале ин қарордод танҳо дар рӯйи коғаз монд.

Конференсияи Сан-Ремо қарор қабул кард, ки Ироқ зерваколати Англия дониста шавад. Ба муқобили ин қарор моҳҳои май-июни соли 1920 дар Бағдод ва бисёр шаҳрҳои дигари Ироқ намойишҳои эътирозии оммавӣ доир гардиданд. Иштирокчиёни онҳо истиқлоли давлатии Ироқро тақозо намуданд. Дар маҷлиси созмони «Посбони Истиқлол» шайхҳои қабилаҳои Ироқи марказӣ ва уламои шиъа дар бораи оғози шӯриши мусаллаҳона қарор қабул карданд. Ин шӯриш 30-юми июни соли 1920 аз намойиши қабилае дар Рамайса оғоз ёфта, дере нагузашта ба ҷанги озодихоҳонаи умумихалқии Ироқ мубаддал гардид. Дар тӯли ҳамагӣ як моҳ шӯришчиён қисмати арабии Ироқро қариб пурра озод карданд. Танҳо нуқтаҳои такягоҳи воқеъ дар водии Даҷла (байни Басра ва Бағдод) аз англисҳо озод нокарда монданд. Мустамликадорони Англия бар зидди размандагони Ироқ артиши 150-ҳазорнафараи худро равон карданд. Қувваҳои ҳарбии Англия дар миёнаҳои моҳи ноябри соли 1920 неруҳои асосии қабилаҳои Ироқро торумор намуданд. Лекин чирикҳои Ироқ боз чандин моҳи дигар мубориза бар зидди англисҳоро давом доданд.

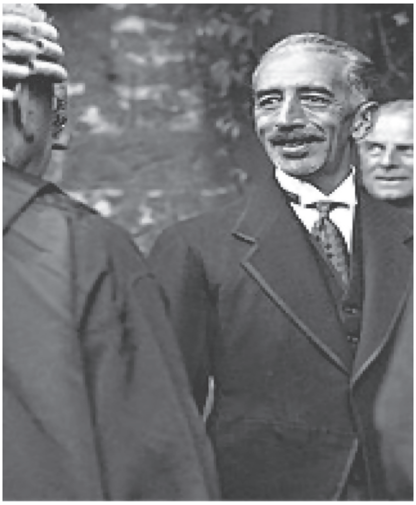

Расми 104. Шоҳи Ироқ - Файсали I (ваф.соли 1933)

Ироқ дар давраи ваколат. Комиссари олии Англия дар Ироқ моҳи октябри соли 1920 ҳукумати муваққатии Ироқро таъсис дод. Бо ҷидду ҷаҳди Англия 23 августи соли 1921 писари ҳокими Ҳиҷоз Файсал ал-Ҳошимӣ подшоҳи Ироқ эълон карда шуд.

Ба ҳамаи мақомоти ҳукумати подшоҳӣ мушовирони англис дохил карда шуданд. Дар музофотҳо нозирони англис ҳокими мутлақ буданд. Ҳукмрони воқеии Ироқ комиссари олии Англия буд. Мувофиқи қарордоди соли 1922 ҳукумати подшоҳӣ дар масъалаи сиёсати байналмилалӣ ва молиявӣ бояд ба «маслиҳат»-ҳои комиссари олии Англия такя мекард. Англия дар Ироқ қувваҳои ҳарбӣ ҳам дошт.

Шартҳои асоратовари қарордоди мазкур аҳли ҷамъияти Ироқро ба қаҳру ғазаб оварданд. Ба ҳаракати эътирозии мардуми Ироқ, ки тамоми мамлакатро фаро гирифта буд, Ҳизби миллии Ироқ бо роҳбарии Абутимман, Ҳизби эҳёи Ироқ бо сардории Ассадр ва уламои маъруфи шиа сарварӣ мекарданд. Мустамликадорон соли 1924 намойишҳои зидди маъмурияти мустамликавиро саркӯб карда, қарордоди ба нафъи худро бо Ироқ ба имзо расонданд. Баъди ин Конститутсияи Ироқ тасдиқ карда шуд, ки онро Вазорати мустамликаҳои Британияи Кабир таҳия карда буд.

30 июни соли 1930 арбоби маъруфи давлатӣ Нурӣ Саид, ки чанде пеш ба ҳукумати Ироқ роҳбарӣ мекард, қарордоди нави Англия ва Ироқро ба муҳлати 25 сол имзо кард. Мувофиқи қарордоди мазкур, Ироқ давлати соҳибистиқлол эълон карда шуд. Англия мувофиқи қарордоди соли 1930 ҳуқуқ гирифт, ки дар масъалаҳои сиёсати хориҷӣ «маслиҳатчӣ»-и Ироқ бошад. Пойгоҳҳои ҳарбии Англия мисли пештара дар Ироқ монадан гирифтанд. Англия инчунин ҳуқуқ дошт, ки мушовирони ҳарбии худро ба Ироқ равон кунад.

Моҳи ноябри соли 1930 созмони «Бародарии миллӣ» таъсис ёфт, ки ба он неруҳои нисбат ба ҳукумати Нурӣ Саид дар оппозитсиябуда муттаҳид шуданд. Моҳи январи соли 1931 ба ҳайати «Бародарии миллӣ» Ҳизби миллии Ироқи Абуттиман ҳам дохил шуд. Ин ҳаракат тақозо мекард, ки созишномаи соли 1930 аз эътибор соқит карда, ҳукумат ба истеъфо равад. Талабҳои созмони мазкурро оммаи халқ дастгирӣ мекард.

Расми 106. Шоҳи Ироқ Ғозии ибн Файсал (1934-1939)

Ҳукумати Нурӣ Саид ба қувваҳои ҳарбии Англия такя карда, вусъати минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳиро дар Ироқ боздошт ва 3 октябри соли 1932 ӯҳдадориҳои Ироқро оид ба созишномаи соли 1930 расман эълон кард. Бо ин роҳ ҳукумати Нурӣ Саид барои ба Лигаи Миллатҳо қабул шудани Ироқ муваффақ гардид.

Баъди он ҳам ки дар моҳи марти соли 1933 бо роҳбарии Равдид Алӣ Алҳайданӣ ҳукумати «Бародарии миллӣ» ба сари

қудрат омад, вазъ тағйир наёфт. Ин ҳукумат низ ваъда дод, ки созишномаи соли 1930-ро риоя мекунад.

Моҳи августи соли 1933 ҳукумати «Бародарии миллӣ» ба муқобили ошурҳои сокини Ироқ куштор ташкил кард. Ҳизби миллии Ироқ бар зидди ин майлони фаъолияти ҳукумат баромад. Ҳукумати Рашид Алӣ Алҳайданӣ маҷбур шуд, ки ба истеъфо равад.

Моҳи марти соли 1935 қабилаҳои сокини минтақаи Фуроти Миёна шӯриш бардоштанд. Ии воқеаро Бародарии миллӣ барои аз нав ба сари ҳокимият омадани худ истифода бурд. Вале ғайр аз ваъдаҳои зиёд кори дигаре накард. Мақоми мустамликавии Ироқ мувофиқи ҳамон созишномаи соли 1930 мондан гирифт.

Ироқ дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Муқобилони ҳукумати «Бародарии миллӣ» торафт зиёд мешуданд. Дар ҳайати онҳо ҳарбиён ҳам буданд.

29 октябри соли 1936 неруҳои ба Бағдод наздикшудаи генерал Бакр Сидқӣ ба подшоҳ - Ғозии I талаби қатъӣ пешниҳод карданд, ки ҳукумати «Бародарии миллӣ» ба истеъфо равад. Подшоҳ ин талабро қабул кард ва ба Ҳикмат Сулаймон супориш дод, ки кабинети нави вазиронро таъсис бидиҳад. Аз ҳафт аъзои ҳукумат се нафарашон намояндагони гурӯҳи «Ал - Ахалӣ» (ашхоси дар атрофи рӯзномаи «Ал Ахалӣ» муттаҳидшуда) буданд, аз он ҷумла Абуттиман ва Алӣ Чадарчӣ. Генерал Бакр Сидқӣ сардори ситоди кулли артиши Ироқ таъйин карда шуд.

Расми 107. Яке аз қисматҳои Бағдод, пойтахти Ироқ

Ҳикмат Сулаймон ва Абуттиман, ки вазифаи вазири молияро ишғол карда буд, иброз доштанд, ки дар мамлакат ислоҳоти васеъ мегузаронанд. Ислоҳот, аз он ҷумла, ба деҳқонони безамин тақсим кардани заминҳои давлатӣ, афви маҳбусони сиёсӣ, мусоидат ба рушди саноати миллӣ, таъминоти иҷтимоӣ, ҳавасманд кардани фаъолияти иттифоқҳои касаба ва ғайраро дар назар дошт. Вале ин ҳукумат аз уҳдаи иҷрои ваъдаҳои худ марбут ба ислоҳот баромада натавонист. Баръакс, зӯроварӣ роҳро бар зидди ҳаракати халқӣ боз кард. Аз ин рӯ, ҳамчун эътироз вазирони «Ал - Ахалӣ»-чиён ба истеъфо рафтанд.

Вазъи баамаломадаро неруҳои вафодор ба Англия моҳирона истифода бурда, 11 августи соли 1937 Бакр Сидқиро куштанд. Баъди 5 рӯз ҳукумати Ҳикмат Сулаймон фаъолияти худро қать кард. Дар мамлакат ҳокимияти неруҳои англисимаоб аз нав барқарор карда шуд. 25 де-

кабри соли 1938 ҳукумати нави Нурӣ Саид таъсис ёфт. Ӯ барои бартараф кардани неруҳои оппозитсионӣ чораҳои мушаххас андешид. Моҳи марти соли 1939 Нурӣ Саид «сӯиқасди зиддиҳукуматӣ»-ро баҳона карда, гурӯҳи калони мухолифинро ҳабс кард. Файсали 2-и 4-сола подшоҳи Ироқ эълон карда шуд. Сарпарасти подшоҳи хурдсол шоҳзода Абдуллоҳ эълон гардид. Ин шахс ҳамақидаи Нурӣ Саид буд.

Савол ва супориш

1. Англия Ироқро забт намуда, дар он ҷо кадом тадбирҳоро амалӣ кард? 2. Кадом воқеаҳои шӯриши соли 1920-и Ироқро ном бурда метавонед? 3. Файсал ал-Ҳошимӣ дар Ироқ кай ва бо ёрии кӣ подшоҳ эълон карда шуд? 4. Оё халқи Ироқ ба ҳолати зерваколати Англия будани ватани худ розӣ буданд? 5. Ироқ кай истиқлол ба даст овард? 6. Баъди эълони истиқлол мақоми Англия дар Ироқ чӣ гуна муқаррар карда шуд? 7. Нурӣ Саид Ироқи «соҳибистиқлол»-ро чӣ тавр идора мекард? 8. Дар бораи ҳукумати «Бародарии миллӣ» нақл кунед. 9. Нурӣ Саид кай ва барои чӣ табаддулоти давлатӣ анҷом дод?

§ 29. МИСР, ҲИМОЯИ ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ АЗ АНГЛИЯИ АБАРҚУДРАТ

Вусъатёбии ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Империализми Англия ҳанӯз дар чоряки охирини асри XIX Мисрро ба юғи мустамликавӣ гирифтор карда, ба манбаи ашёи хоми худ табдил дода буд. Англисҳо аз ин ҷо барои саноати бофандагии худ пахта мегирифтанд. Халқи Миср

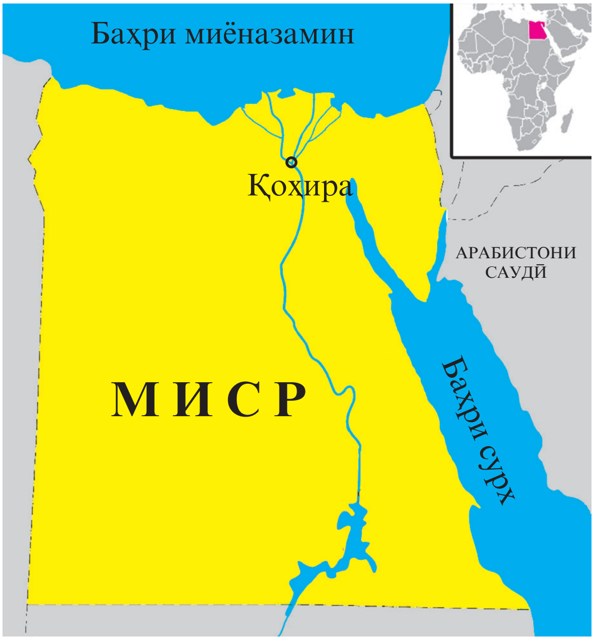

Расми 108. Харитаи Миср

ба ҳолати мустамликавии худ тан надода, ба муқобили хоҷаҳои англис ба мубориза озодихоҳона бархост. Дар ин роҳ ҳукумати мамлакат низ бо ӯ буд.

Баробари ба охир расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, моҳи ноябри соли 1918 як гурӯҳ арбобони маъруфи Миср бо сардории Саъд Заглулпошо, ки нойиби президенти маҷлиси қонунгузори аз тарафи англисҳо пароканда кардашуда буд, ба назди комиссари олии Англия омада, талаб карданд, ки ба Миср истиқлол дода шавад, вале ҳукумати Англия ин талабро рад кард. Ҷавобан ба ин раддия охири соли 1918 бо сардории Саъд Заглулпошо бо номи «Вафд-Мисрӣ» (Вакилони мисрӣ) кумита таъсис дода шуд. Вале аввали моҳи марти соли 1919 англисҳо фаъолияти «Вакилони мисрӣ»-ро манъ ва роҳбарони онро ба ҷазираи Малта табъид карданд. Ин кирдори мустамликадорон қаҳру ғазаби мисриёнро овард.

9 марти соли 1919 оммаи халқ ба кӯчаҳои шаҳри Қоҳира баромаданд. Тӯли 3 рӯз намойишҳои эътирозии мардуми ин шаҳр дар зери шиори «Миср барои мисриён» идома ёфтанд, вале намойиши осойишта аз тарафи англисҳо ба хоку хун кашида шуд. Хабари куштори англисҳо дар Қоҳира зуд дар сар то сари мамлакат паҳн гардид. Баъди ин фоҷиа намойишгарон ба амали фаъолона гузашта, дар Қоҳира идораи рӯзномаҳои англисимаобро ба хок яксон карданд ва бар зидди англисҳо ба ҳуҷум гузаштанд. Ошӯбҳо шаҳру ноҳияҳои дигари Миср, алалхусус Мисри поён ва Мисри болоро фаро гирифтанд. Англисҳо бар зидди мардуми Миср аз қувваи ҳарбӣ истифода карданд. Дар натиҷаи ин ҳазорҳо нафар мисриён ҳалок шуданд ва захм бардоштанд. Сарфи назар аз ин, шӯриш идома меёфт. Ҳаракати қаторахо дар байни Қоҳира ва Порт - Саид қатъ гардид.

Расми 109. Нахуствазир Саъд Заглулпошо

Ба шӯриш одамони гуногунпеша – коркунони роҳҳои оҳан, саноати газ, неругоҳҳои барқӣ, дӯкондорон, трамвайронҳо ва дигарон ҳамроҳ мешуданд.

Маъмурияти мустамликавӣ бар зидди шӯришчиён чораҳои вахшиёна ба кор мебурд. Англисҳо танҳо дар деҳаи Дейрут 51 нафарро барои ба дор овехтан ҳукм карданд. Онҳо дар зарфи 3 ҳафта зиёда аз 1000 нафар мисриёнро ба қатл расониданд.

Муборизаи миллию озодихоҳии мардуми Миср рӯз то рӯз авҷ мегирифт. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони Англия маҷбур шуданд, ки Заглулпошоро

аз табъид озод карда, иҷозат бидиҳанд, ки дар Конференсияи сулҳи Париж ширкат варзад. Вале кӯшиши Заглулпошо барои ба истиқлоли Миср муваффақ шудан ба шикаст дучор шуд. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Париж сарпарасти (протекторат)-и Англия бар Миср муқаррар карда шуд.

Ҳукуматдорони Англия хуб мефаҳмиданд, ки протекторати Англия бар Миср дурудароз давом карда наметавонад. Ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср баъд аз Конференсияи сулҳи Париж аз нав авҷ гирифт. Охири соли 1921 коршикании умумии сиёсӣ оғоз ёфт. Дар сангарҳои шаҳрҳои калони Миср бар зидди неруҳои мустамликадорони англис муҳорибаҳои шадид ба амал меомаданд. Мардуми деҳот ба ҷанги чирикӣ гузашт.

Англисҳо шӯриши солҳои 1919-1921-и мисриёнро саркӯб карда бошанд ҳам, акнун нақшаи худро бе назардошти манфиатҳои неруҳои сиёсии Миср яктарафа – танҳо ба фоидаи Англия ҳал карда наметавонистанд. Бинобар ин, роҳҳои барои онҳо қобили қабул, вале барои худ безарарро ҷустуҷӯ мекарданд.

Эълони истиқлоли Миср ва Конститутсияи соли 1923. 28 феврали соли 1922 Англия бекор карда шудани протекторати худ бар Мисрро эълон кард. Ин иқдоми Англия аз ноилоҷӣ буд. Империалистони англис фаҳмиданд, ки Мисрро танҳо аз тариқи зӯроварию силоҳ идора кардан мумкин нест. Онҳо ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Мисрро бояд бо ягон роҳу воситае суст мекарданд. Англия мехост, ки бо буржуазияи миллии Миср созиш кунад. Ӯ низ барои созиш кардан бо ҳукуматдорони Англия омода буд.

Истиқлоли Миср ҳукмронии воқеии Англияро дар ин мамлакат барҳам надод. Дар Миср нигоҳ доштани ҳукмронии худро Англия бо Конститутсияи соли 1923 рӯйпӯш мекард. Ин конститутсия ба подшоҳи Миср ваколатҳои васеи пештараашро аз нав барқарор кард. Вай иҷрокунандаи иродаи империалистони Англия шуд. Мувофиқи ин конститутсия, 40 фоизи ҳайати Сенат аз ашхоси таъйинкардаи подшоҳ ва 60 фоиз аз намояндагии интихобии ашрофони заминдору мансабдорони давлатӣ, палатаи поёнӣ дар асоси интихоботи дузинагӣ таъсис дода мешуд. Конститутсия дар Миср тамоми имтиёзҳои хориҷиёнро нигоҳ дошт.

Аксари вакилони парламент намояндагони «Вафд-Мисрӣ» буданд. Намояндагони ин созмон бо сардории Саъд Заглулпошо моҳи январи соли 1924 ҳукумати Мисрро таъсис доданд.

Ризояти вафдиён ба истиқлоли сохтаи Миср чунин маънӣ дошт, ки онҳо бо империализми Англия забон як кардаанд.

Миср дар солҳои болоравии нави иқтисодӣ. Ваҳдати дар байни неруҳои сиёсии Миср ва империализми Англия дар асоси конститутсияи соли 1923 бамиёномада боэътимод буда наметавонист, чунки зиддиятҳо дар байни кӯшиши Миср барои истиқлол ва дар ин мамлакат боқӣ мондани ҳукмронии Англия аз байн нарафтанд. Мухолифатҳои хеле тезутунд байни Англияю Миср дар масъалаи Судон ба миён омаданд. Судон

доминиони муштараки Англияю Миср буд. Аз сабаби он ки худи Миср ба мустамликаи Англия табдил ёфт, доминион будани Судон воқеан як чизи қалбакӣ буд. Ҳаракати Вафд ҳаракати зиддиимпериалистиро дар Судон дастгирӣ мекард. Аз ин рӯ, англисҳо ба барҳам додани ҳукумати «Вафд-Мисрӣ» даст заданд.

Соли 1924 бо истифода аз генерал-губернатори англисии Судонро куштани террористи мисрӣ, мустамликадорони англис бар зидди Миср ҷанг оғоз карданд. Ҳукумати «Вафд-Мисрӣ» бар зидди англисҳо муқовимат кардан натавониста, ба истеъфо рафт. Англисҳо баъди ин ҳукумати иртиҷоии Англиямаоб, он ҳукуматеро, ки дар Миср диктатураи инҳисорҳои англисиро дастгирӣ мекард, ташкил доданд.

Ҳукмронии англисҳо ба вазъи иҷтимоии халқи Миср таъсири манфӣ расонид. Дар Миср рӯзи корӣ номаҳдуд ва маоши мардум ночиз буд, қонунгузорӣ дар бораи меҳнат вуҷуд надошт ва ғ.

Деҳоти Миср давраи вазнинро аз сар мегузаронд. Вазъи он бештар ба бозори ҷаҳонӣ вобаста буд. Солҳои 1926 - 1927 дар бозорҳои ҷаҳонӣ нархи хариди пахта ниҳоят пойин рафт, вале захираи он афзуд. Аз ин пахтапарварони мисрӣ зарари калон диданд.

Баробари ин, дар миёнаи солҳои 20-ум англисҳо кӯшиш мекарданд, ки дар ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср ҷудоӣ андозанд. Бо ҳамин мақсад ба сармоядорони мисрӣ баъзе гузаштҳо мекарданд. Соли 1927 мувофиқи қонун дар бораи ширкатҳои саҳҳомӣ сармоядорони мисрӣ имкон пайдо карданд, ки дар ширкатҳои хориҷӣ ҳамчун ҳамкорони хурд ширкат варзанд. Гурӯҳи Бонки Миср, ки соли 1920 таъсис ёфта буд, 12 ширкати тиҷоратӣ, саноатӣ ва нақлиётиро ташкил намуд. Соли 1927 дар Миср ҳамагӣ 238 ҷамъияти саҳҳомии хориҷиён фаъолият дошт.

Болоравии ҳаракати озодихоҳӣ дар солҳои буҳрони иқтисодӣ. Буҳрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба иқтисоди Миср зарбаи сахт зад. Буҳрон соҳаи кишоварзӣ ва саноатро фаро гирифт. Дар натиҷа корхонаҳои зиёди хурду миёна баста шуданд; шумораи бекорон афзуд, музди меҳнат паст ва зиндагии мардум вазнин шуд. Ширкатҳои хориҷӣ ба имтиёзҳои махсус соҳиб шуда, халқро бештар ғорат мекарданд ва ин боиси авҷ гирифтани муборизаи миллию озодихоҳӣ мегардид.

Расми 110. Нахуствазир Наҳаспошо

Ҳукумати лейбористии Англия ба гардани Миср созишномаи нави асоратовареро бор карданӣ шуд. Лоиҳаи

ин созишнома дар Миср норизоии сахтро ба вуҷуд овард. Наҳаспошои роҳбари «Вафд-Мисрӣ», ки соли 1930 нахуствазир буд, маҷбур шуд аз қабули он даст кашад. Аз ин рӯ, подшоҳ Фуод бо ёрии Англия парламентро пароканда карда, ҳукумати Наҳаспошоро ба истеъфо гусел намуд. Ба ҳукумати нав шахси иртиҷоъпеша Исмоил Сидқипошо роҳбарӣ кард. Ӯ бо сармояи молиявии хориҷиён робита дошт.

Иваз карда шудани ҳукумат аҳволи мардумро беҳтар накард, вазъи ҷамъиятию сиёсии Миср низ ором нашуд. Баръакс, шурӯъ аз моҳи майи соли 1930 дар шаҳрҳои Қоҳира, Порт-Саид, Суэтс ва ғ. коршиканиҳои оммавӣ доир гардиданд. Моҳи июл вафдчиён дар Мансур намойиш ва гирдиҳамойии муҳташаме ташкил намуданд. Ба иштирокчиёни намойиш политсия ҳамла карда, 8 нафарро кушт ва зиёда аз 100 нафарро захмдор кард. Ҷавобан ба ин, вафдчиён ҳаракати эътирозӣ бар зидди истилогарони англисро вусъат бахшиданд. 15 июл ба хотири мотамгирӣ барои фавтидагони Мансур коргарони корхонаҳо корро 2 соат хобонда, ба кӯчаҳои шаҳр баромаданд. Политсия 22 нафарро кушта, садҳо нафари дигарро захмдор кард. Худи ҳамон рӯз дар Қоҳира, Искандария, Порт-Саид ва Суэтс задухӯрдҳои калони байни мардуми маҳаллӣ ва политсияву аскарон ба амал омаданд. Бо вуҷуди ин, ба Англия муяссар шуд, ки дар Миср шӯришу намойишҳоро пурра барҳам диҳад.

Моҳи октябри соли 1930 Сидқипошо конститутсияи соли 1923-ро бекор карда, конситутсияи нав ҷорӣ намуд.

Расми 111. Нахуствазир - Исмоил Сидқипошо

Ба Сидқипошо лозим омад, ки дар баробари чораҳои зӯроварии зидди мардум баъзе тадбирҳои мусбатро ҳам амалӣ намояд. Масалан, ҳукумат ба қабул карда шудани қонуни коргарӣ аз тарафи парламент муваффақ шуд.

Созишномаи соли 1936-и Англияю Миср. Англия аз болоравии ҳаракати зиддиимпериалистӣ дар Миср тарсида, аз ҳиллаву найранг истифода мебурд. Он моҳи декабри соли 1935 Конститутсияи соли 1930-ро бекор карда, конститутсияи соли 1923-ро аз нав барқарор намуд. Баъди ин музокирот барои бастани созишномаи нави байни Англияю Миср оғоз ёфт. Моҳи майи соли 1936 интихоботи парламенти Миср баргузор гардид, ки дар он вафдчиён аксари ҷойҳоро ба даст оварда, бо роҳбарии Наҳаспошо ҳукумати худро ташкил намуданд.

Моҳи августи соли 1936 ҳайати вакилони Миср бо Англия созишномае ба имзо расонд, ки халқи Миср тӯли 16 соли ахир барои он мубориза мебурд. Лекин ин созишнома аз фиребе бештар набуд.

Англия гӯё ба Миср «гузашт» кард. Гузашти Англия ба Миср аз он иборат буд, ки комиссари олии Англия «сафир» ном гирифт ва ҳолати ишғолии Миср ба истилоҳ бекор эълон карда шуд. Дар баробари ин, созишномаи соли 1936 ҳузури қувваҳои ҳарбии Англияро дар минтақаи Канали Суэтс ва шаҳрҳои Қоҳираю Искандария муқаррар кард. Неруҳои ҳавоии Англия ҳуқуқ доштанд, ки дар фазои ҳавоии Миср парвоз карда, аз фурудгоҳҳои он истифода баранд. Артиши Миср ба зери назорати намояндагони англис даромад. Дар сурати ҷанг ва ё таҳдиди хатари он англисҳо метавонистанд тамоми қаламрави Мисрро ба сифати такягоҳи ҳарбии худ истифода баранд. Ҳамин тариқ, созишномаи соли 1936 ҳукмронии Англияро дар Миср мустаҳкамтар кард. Вафдчиён ба ин созишнома имзо гузошта, манфиатҳои ҳаққонии халқи Мисрро поймол намуданд ва дар амал бо мустамликадорони англис забон як карданд.

Баъди бастани созишномаи соли 1936 империалистони англис дар Миср ҳукумати дастнишондаи Ҳизби либералӣ-конститутсиячиёнро ба сари қудрат оварданд. Ин ҳукумат моҳи августи соли 1938 бо Англия созишномаи нав баст, ки он барномаи англисии сохтмони ҳарбии стратегиро дар Миср васеъ кард. Мувофиқи ин созишнома, хароҷоти иншооти ҳарбии дар қаламрави Миср будаи Англия ба зиммаи халқи Миср гузошта шуд.

Ҳамин тарик, масъалаи истиқлоли ҳақиқии Миср дар солҳои 1919 - 1939 ҳал нашуд.

Савол ва супориш

1. Оё баъди ба анҷом расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Миср қатъ гардид? 2. Кадом щаҳрҳои Мисрро ошӯбу шӯришҳо фаро гирифтанд? 3. Моҳияти истиқлоли соли 1923-и Миср дар чист? 4. Дар бораи ҷамъияти «Вафд-Мисрӣ» (Вакилони мисрӣ) маълумот диҳед. 5. Конститутсияи соли 1923-и Миср кай бекор ва Конститутсияи нави Миср кай ҷорӣ карда шуд? 6. Кай Конститугсияи соли 1923-и Миср аз нав ҷорӣ карда шуд ва чаро? 7. Созишномаи соли 1936-и Англия ва Миср ваколати сиёсии Мисрро чӣ тавр муқаррар кард? 8. Оё Созишномаи соли 1938 бо Англия ба Миср озодӣ овард?

§ 30. ҚАДАМҲОИ НАХУСТИНИ МАМЛАКАТҲОИ АРАБИ МАҒРИБ ДАР РОҲИ РУШДИ МИЛЛӢ

Шарҳи умумӣ. Ба гурӯҳи мамлакатҳои арабии Мағриб-Алҷазоир, Марокаш ва Тунис дохил мешаванд. Вале баъзан ба қатори ин се давлати араб Мавритания ва Либияро низ дохил мекунанд. Давлатҳои арабии Мағриб охирҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар зери таъсири Фаронса буданд.

Дар Марокаш, Алҷазоир ва Тунис зоҳиран ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳукмрон буданд, лекин онҳо аслан пурра ба намояндагони олии Фаронса итоат мекарданд. Ҳар сеи ин мамлакат ба манбаи ашёи хом ва бозори молфурӯшии Фаронса табдил ёфта буданд.

Соли 1918 аҳолии мамлакатҳои арабии Мағриб 10-11 миллион нафарро ташкил кард, ки онҳо асосан ба зироату чорводорӣ машғул бу-

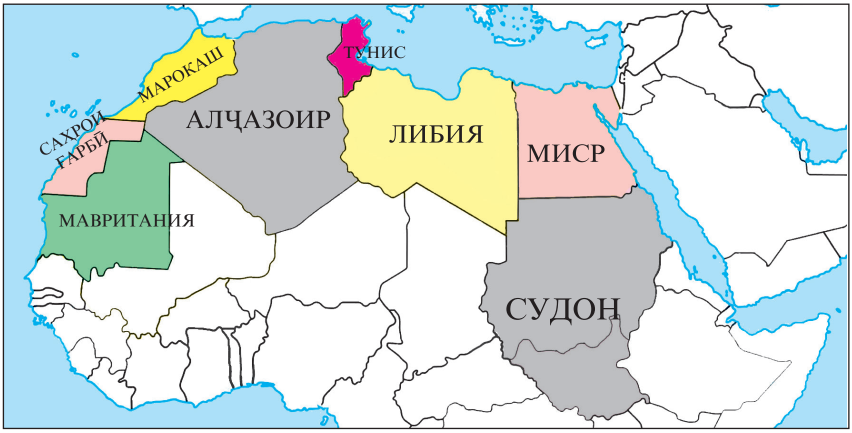

Расми 112. Харитаи Африқои Шимолӣ

данд. Теъдоди ками аҳолӣ дар шаҳрҳо зиндагӣ мекарданд.

Халқи ин мамлакатҳо бар зидди соҳибони корхонаҳои инҳисории хориҷӣ ва мустамликадорон бо шаклу усулҳои гуногун мубориза мебурд ва мақсади умумии он ба даст овардани истиқлоли миллӣ буд. Барои иҷрои ин мақсад ба онҳо лозим омад, ки боз чандин даҳсолаҳо мубориза баранд.

АЛҶАЗОИР

Алҷазоир дар байни ду ҷанги ҷаҳонӣ. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Фаронса аҳолии маҳаллии Алҷазоирро маҷбуран ба артиш ва корҳои ақибгоҳ сафарбар карда, ба ғорати захираҳои табиию озуқаи ин мустамликаи худ машғул буд. Халқи Алҷазоир бар зидди бедодгарии мустамликадорони Фаронса ба мубориза бархост. Вазъият гузашти мустамликадоронро талаб мекард. Бинобар ин, ҳукумати Фаронса маҷбур шуд, ки бо қарори худ дар андозгундорӣ тафовутро дар байни алҷазоириҳо

Расми 113. Харитаи Алҷазоир

ва фаронсавиҳо аз байн бардорад. Бо худи ҳамон қарор ба кишоварзон, зиёиён, мансабдорон ва собиқ хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқи баробари интихоботӣ дода шуд. Бо вуҷуди ин баробарҳуқуқии ҳақиқии алҷазоириҳою фаронсавиҳо таъмин карда нашуд. Мисли пештара алҷазоириҳо «табаа» ва фаронсавиҳои сокини Алҷазоир «шаҳрвандон» («гражданинҳо»)-и Фаронса ном бурда мешуданд. Дар баробари «Қонун дар бораи мардуми маҳаллӣ», ки ҳуқуқи мардуми Алҷазоирро маҳдуд мекард, қонуни дигаре низ мавҷуд буд, ки моҳияти нажодпарастӣ дошт. Ин қонун ҳангоми бо кор таъмин кардан бармало эҳсос мегардид.

Амир Холид - набераи қаҳрамони халқи Алҷазоир Абдулқодир баъди ба охир расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Алҷазоир баргашт. Ӯ соли 1920 ҳизби «Алҷазоири ҷавон»-ро таъсис дод, ки бо номи «Шуҷоат» рӯзнома ҳам дошт. Ин ҳизб баробарҳуқуқии алҷазоириҳою фаронсавиҳо, барҳам додани нажодпарастӣ, таъмини намояндагии аҳолии маҳаллӣ дар парламенти Фаронса, озодии матбуот ва иттифоқҳоро тақозо мекард.

Бар зидди зулми мустамликавӣ созмонҳои гуногуни ватанпарвари Алҷазоир мубориза мебурданд. Аз ҷумлаи онҳо Федератсияи интихобшудаи мусулмонон ва Иттифоқи уламои Алҷазоир, ки ба рушди маданият ва забони миллӣ, кушодани мактабҳои миллӣ эътибори калон медоданд, дар байни халқ соҳиби обрӯйи баланд буданд.

Буҳрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба иқтисоди Алҷазоир таъсири манфӣ расонд. Истеҳсоли оҳан ва фосфорит бениҳоят пойин рафт. Даромади арабҳо назар ба фаронсавиҳо камтар буд ва ба ҳадди ақали зарурати озуқа ҳам намерасид. Шумораи бекорон хеле афзуд. Дар натиҷаи хушксолии чаҳорсола то 80 фоизи чорво талаф ёфт. Кишоварзони зиёди чорводор муфлис шуданд. Ҳазорон алҷазоириҳо баҳри ёфтани кор ва қути лоямут ба Фаронса раҳсипор мешуданд, вале фаронсавиҳо онҳоро ба Алҷазоир бармегардонданд.

Соли 1920 Федератсияи алҷазоирии Ҳизби коммунистии Фаронса таъсис ёфт. Соли 1934 ин федератсия бо номи Ҳизби коммунистии Алҷазоир мустақил шуд. ҲКА чун Ҳизби Алҷазоири ҷавон барои истиқлоли Алҷазоир, аз Алҷазоир баровардани неруҳои мустамликавии Фаронса ва қатъ кардани мустамликасозии мамлакат мубориза мебурд. ҲКА тақозо мекард, ки ба синфи коргар ҳуқуқи сиёсӣ дода шаванд.

Баробари дар Фаронса ба сари қудрат омадани ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ ба халқҳои маҳаллии Алҷазоир баъзе озодиҳои демократӣ дода шуданд. Моҳи июни соли 1936 дар Алҷазоир Конгресси мусулмонҳо ҷамъ омад. Он эълон кард, ки Ҷабҳаи миллиро дастгирӣ мекунад, Конгресси мусулмонҳо инчунин «Эъломияи миллӣ»-ро қабул кард, ки баробарҳуқуқии алҷазоириҳою фаронсавиҳо ва бекор кардани «Қонун дар бораи аҳолии маҳаллӣ»-ро тақозо менамуд.

Вазъи пуршиддати байналмилалии арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар назди ватанпарварони Алҷазоир вазифаҳои нав мегузошт. Охирҳои соли 1938 Кумитаи ягонагии халқи Алҷазоир тадбири васеи зидди Гит-

лер ва Муссолиниро доир кард, чунки онҳо иддаои забти Африқои Шимолиро доштанд. Соли 1939 Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ оғоз ёфт. Бинобар ин, неруҳои сиёсии Алҷазоир ҳаракати озодихоҳонаи худро муваққатан қатъ карданд.

МАРОКАШ

Ҷумҳурии Риф. То охирҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳанӯз қисми зиёди қаламрави Марокаш аз тарафи мустамликадорон забт нашуда буд. Маҳз дар қаламрави ишғолношудаи Марокаш ҳаракати қабилаҳои

Расми 114. Харитаи Марокаш

озодихоҳ барои озод нигоҳ доштани ватанашон тавлид ёфт.

Соли 1920 Испания кӯшиш кард, ки вилоятҳои кӯҳии аз маъдан ғании Рифро забт кунад. Кӯшиши испаниҳо баҳри забоняккунӣ бо пешвоёни қабилаҳои Риф натиҷаи дилхоҳ надод. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони Испания бар зидди аҳолии ин вилоятҳо задухӯрди мусаллаҳона ташкил намуданд. Муборзаи зидди испаниҳоро канд (доҳӣ)-и яке аз қабилаҳои Риф - Муҳаммад Абдулкарим сарварӣ кард.

Моҳи июли соли 1921 сипоҳиёни Риф ба душман шикаст дода, ғанимати зиёде ба даст оварданд. Аввали моҳи сентябри соли 1921 дувоздаҳ қабилаи Риф муттаҳид шуда, Ҷумҳурии Рифи соҳибистиқлолро таъсис намуданд. Иттифоқи пешвоёни қабилаҳои Риф худро Маҷлиси миллии Ҷумҳурии Риф эълон кард. Раиси Маҷлис дар айни замон президенти ҷумҳурӣ ҳам буд. Маҷлиси миллӣ ба ин мансаб Абдулкаримро интихоб кард.

Ҷумҳурии Риф ба рақибон зарбаҳои ҳалокатовар зада, истиқлоли худро аз таҷовузи душманон қаҳрамонона муҳофизат мекард. То охири соли 1924 испаниҳо қариб тамоми қаламрави то соли 1912 забткардаи худро аз даст дода, танҳо дар яке аз шаҳрҳои истеҳкомдори соҳилҳои Баҳри Миёназамин монда тавонистанд.

Ғалабаи Риф ҳукуматдорони Фаронсаро дар Марокаш ба ташвиш овард. Онҳо бар чунин ақида буданд, ки дар сарҳадҳои шимолии

минтақаи забткардаашон ташкил ёфтани ҷумҳурии соҳибистиқлол метавонад шўриши тамоми марокашиҳоро ба вуҷуд орад. Бинобар ин, тобистони соли 1924 қувваҳои ҳарбии Фаронса ба минтақаи ғаллакории Риф - водии дарёи Уарги зада даромада, ният доштанд, ки рифиҳоро ба чанголи гуруснагӣ супоранд. Ҷавобан ба ин, артиши Риф моҳи апрели соли 1925 ба минтақаи фаронсавии Марокаш ҳуҷум оғоз кард, ки он то моҳи июли соли 1925 идома ёфт. Бебарории ҳарбӣ ҳукумати Фаронсаро водор намуд, ки сарфармондеҳи артишро иваз намуда, шумораи онро зиёд кунад. Фаронсавиҳо бо Испания забон як карданд, то ки муборизаи зидди Риф барои онҳо натиҷаи дилхоҳ диҳад. Моҳи сентябри соли 1925 бар зидди Ҷумҳурии Риф ҳамлаи муштараки қувваҳои ҳарбии Фаронса ва Испания оғоз ёфт. Рифиҳо ватани худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд. Моҳи майи соли 1926 қувваҳои ҳарбии Фаронса ва Испания Ҷумҳурии Рифро шикаст доданд. Абдулкарим ба фармондеҳии фаронсавиҳо таслим шуд.

Муборизаи озодихоҳона идома меёбад. Муборизаи мусаллаҳона дар ҳар ду минтақа - минтақаи Фаронса ва минтақаи Испания то соли 1934 идома ёфт. Дар шаҳрҳои Марокаш намойишҳои аввалини бузург соли 1930 бо баҳонаи эълон карда шудани қонун «Дар бораи адлияи барбарҳо» ба амал омад. Ин қонун мақсад дошт, ки дар байни барбарҳо ва арабҳо ҷудоӣ андозад. Бо иштироки ҳам арабҳо ва ҳам барбарҳо дар ҳар ду минтақа намойишҳои оммавии эътирозӣ баргузор гардиданд.

Моҳи майи соли 1933 сар то сари мамлакатро мавҷи нави намойишҳои эътирозии халқи Марокаш фаро гирифт. Мардум бар зидди маҳдуд кардани ҳуқуқи таҳсил дар масҷидҳо баромаданд.

Соли 1934 гурўҳи сармоядорон ва зиёиёни Марокаш бо номи «Иттиҳоди мағрибӣ» созмони сиёсӣ ташкил намуданд. Барномаи ин созмон тақозо мекард, ки ваколатҳои дастгоҳи давлатии подшоҳӣ васеъ карда шаванд. Ҳукуматдорони мустамликавӣ иҷрои ин талабро рад карданд. Бо сабаби авҷ гирифтани намойишҳои зиддиимпериалистии соли 1936 дар шаҳри Фес ва шаҳрҳои дигари Марокаш моҳи марти соли 1937 фаъолияти Иттиҳоди мағрибӣ манъ карда шуд. Аъзои Иттиҳоди мағрибии манъкардашуда ду ҳизби сиёсии нав ташкил намуданд - Ҳаракати миллӣ ва Ҳизби миллӣ. Ҳар дуи ин ҳизб ҷонибдори дар доираи сарпараст (протекторат) гузаронидани ислоҳоти идораи Марокаш буданд.

Дар баробари ин тамоми соли 1937 дар ноҳияҳои гуногуни Марокаш ошўбҳои зидди Фаронса ба амал омаданд. Ҳукумати Фаронса бар зидди намойишчиён қувваи ҳарбиро истифода мебурд. Охирҳои соли 1937 аксари роҳбарони аҳзоби сиёсии Марокаш ҳабс ва табъид карда шуданд.

Шурўъ аз аввали солҳои 30-юм ба минтақаи испании Марокаш воридшавии Олмони фашистӣ оғоз ёфт. Ба генерал Франко, ки комиссари сарфармондеҳи минтақаи испании Марокаш буд, муяссар шуд, ки бо ёрии ашрофони фиребхўрдаи маҳаллӣ қабилаҳои Марокашро ба мубо-

ризаи зидди Ҷумҳурии Испания ҷалб кунад, вале дере нагузашта ин фиреби маҳз ошкор карда шуд. Моҳи сентябри соли 1938 дар минтақаи испании Марокаш шӯриши калони зиддифашистӣ сар зад. Ҳизби ислоҳоти миллии дар минтақаи Испания амалкунанда мардумро даъват намуд, ки ба мубориза ба хотири истиқлоли Марокаш бархезанд.

ТУНИС

Оғози ҳаракати истиқлолхоҳӣ. Моҳи ноябри соли 1918 дар маҷлиси махфии арбобони миллии Тунис барномае қабул карда шуд, ки дар он интихоботи Маҷлиси муассисон, таҳияи конститутсия ва ташкил карда-

Расми 115. Харитаи Тунис

ни ҳукумати миллии дар назди парламент масъул инъикос гардида буд.

Сарфи назар аз он ки фаронсавиҳо зӯровариро ба кор мебурданд, ватанпарварони Тунис зулму истибдод ва ваҳшонияти ҳокимияти сарпараст (протекторат)-ро фош мекарданд.

Соли 1920 Ҳизби буржуазияи миллӣ таъсис дода шуд, ки он бо номи мухтасари «Дастур» («Конститутсия») маълум аст. Ҳарчанд ин ҳизб барои Тунис дигаргунсозиҳои куллӣ ва истиқлоли миллиро тақозо намекард, дар байни халқи Тунис бо ғояҳои озодихоҳии худ машҳур шуд. «Дастур» дар тамоми Тунис ҷонибдорон дошт.

Охирҳои соли 1920 ҳайати дуюми вакилони «Дастур» ба Париж рафт, вале ин музокирот ҳам бенатиҷа анҷом ёфт. Маъмурияти сарпараст (протекторат) бар зидди арбобони миллии Тунис зӯровариро ба кор бурд. Ҷавобан ба ин дар сар то сари мамлакат намойишу коршиканиҳои эътирозӣ ба амал омаданд, ошӯбҳо тамоми соли 1921 давом карданд.

Моҳи апрели соли 1922, вақте ки хабари ба Тунис омадани президенти Фаронса маълум шуд, ошӯбҳои эътирозии халқи Тунис авҷ гирифтанд. Ҳатто бейи Тунис ҳам таҳдид кард, ки агар Фаронса ислоҳоти тақозошударо иҷро накунад, аз тоҷу тахти Тунис даст мекашад.

Ислоҳоти конститутсионӣ. Моҳи июли соли 1922 ҳукумати Фаронса дар бораи ислоҳоти конститутсионии Тунис қонун интишор кард. Ислоҳоти мазкур дар назар дошт, ки Шӯрои бузург бо мақоми маслиҳатӣ таъсис дода шавад. Дар ҳайати ин шӯро намояндагони фаронсавиҳо нисбат ба тунисиҳо зиёдтар буданд. Дар вилояту навоҳӣ ҳам бояд шӯроҳо таъсис дода мешуданд, ки вазифаи онҳо танҳо аз муҳокимаи буҷа иборат буд.

Ин ислоҳоти ночиз ба талаботи «Дастур» мувофиқат намекард, вале онро ҳизбҳои ростгаро ва рӯҳониён бо ризояти том истиқбол намуданд. Дере нагузашта ин ашхос Ҳизби ислоҳотро таъсис дода, бо ҳукуматдорони сарпараст (протекторат) роҳи ҳамкориро пеш гирифтанд.

Вале аксари аҳолии мамлакат мубориза барои истиқлоли Тунисро қатъ накард. Соли 1921 дар шаҳрҳои Бизерта, Тунис ва Сфекс коршиканиҳо доир гардиданд. Маъмурияти сарпараст бар зидди иштирокдорони ҳаракати миллию озодихоҳӣ аз қувва кор гирифт. Ҳизби «Дастур» муваққатан пароканда шуд. Роҳбари «Дастур» аз мамлакат фирор кард. Иттифоқҳои касаба ва созмонҳои Ҳизби коммунистӣ ба пинҳонкорӣ гузаштанд. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Тунис рӯ ба таназзул ниҳод.

Болоравии нави ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Дар давраи буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар Тунис истеҳсоли маъдан бениҳоят кам ва сафи бекорон зиёд шуд. Дар кишоварзӣ маъмурияти сарпараст нобудсозии токзорҳои мавҷударо ташвиқ ва бунёд намудани боғҳои нави токро манъ мекард. Ин кор ба мустамликадорон барои он зарур буд, ки рақобати токпарварону шаробпазони Фаронса кам карда шавад. Аз ин сиёсат кишоварзони хурди Тунис ба тезӣ муфлис мешуданд. Аз сабаби набудани беда дар як қатор ноҳияҳо то 80 фоизи чорво талаф шуд. Тунисро гуруснагӣ фаро гирифт.

Дар чунин шароити иҷтимоӣ ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Тунис аз нав вусъат ёфт. Маъмурияти сарпараст кӯшиш ба харҷ медод, ки тавассути чораҳои террористӣ бар халқи Тунис ғолиб ояд. Як қисми ҳизби «Дастур» бо сардории Ҳабиб Бурғиба аз нав эҳё гардида, ба муборизаи миллию озодихоҳӣ пайваст. Ҳабиб Бурғиба талаб кард, ки мубориза бар зидди муҳоҷирони мустамликадорро пурзӯр кардан лозим аст. Бурғиба ва ҷонибдорони ӯ, ки манфиатҳои буржуазияи миллӣ ва зиёиёнро ифода мекарданд, аз ҳизби «Дастур» баромада, моҳи марти соли 1934 бо номи «Дастури нав» ҳизби ҷадиди худро таъсис доданд. Онҳое, ки ба роҳбарони қаблии «Дастур» содиқ буданд, «Дастури куҳна» ном гирифтанд.

Расми 116. Ҳабиб Бургиба

Сарфи назар аз таъқибот, дар Тунис таъсири «Дастури нав» зиёд мешуд. Ин вақт Ҳизби коммунистӣ низ фаъолият мекард. Вале моҳи сентябри соли 1934 ҳабс карда шудани роҳбарони ин ду ҳизб боиси дар Тунис заиф шудани ҳаракати миллию озодихоҳӣ гардид.

Дар Фаронса таъсис ёфтани хукумати «Ҷабҳаи миллӣ» вазъро дар Тунис тағйир дод. Ҳизбҳои сиёсӣ аз пинҳонкорӣ баромаданд, баъзе

Расми 117. Яке аз хиёбонҳои шаҳри Тунис

ислоҳоти иҷтимоӣ ҳам дар амал татбиқ шуданд, хусусан оид ба қонунгузории коргарӣ, шартномаҳои коллективӣ ва рухсатиҳои ҳарсолаи пулакӣ. Вале дар маркази диққати ҷомеаи Тунис муборизаи миллию озодихоҳӣ меистод. 20 ноябри сояи 1937 дар Тунис барои дастгирии истиқлол коршикании умумӣ доир гардид. Коршиканиҳо дар ин мустамликаи Фаронса дар тӯли зимистон ва баҳори солҳои 1937-1938 қатъ нагардиданд.

Маъмурияти мустамликавии Фаронса дар Тунис таъқиботро аз нав пурзӯр карда, 8-уми январи соли 1938 дар Бизерт намойиши коргаронро тирборон намуд. Моҳи апрели соли 1938 бар зидди намойишгарон аз танкҳо истифода кард. Аввал роҳбарони «Дастури нав»-ро ба ҳабс гирифта, баъд дар Тунис фаъолияти ин ҳизбро манъ кард. Соли 1939 Тунис дар ҳолати муҳосира эълон карда шуд. Мустамликадорони Фаронса кӯшиши зиёд ба харҷ медоданд, ки мардуми Тунисро дар тобеияти комили худ нигоҳ доранд.

Истиқлоли давлатии Тунис ба давраи баъд аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ мавқуф монд.

Савол ва супориш

1.Вазъи умумии мамлакатҳои арабии Мағрибро шарҳу эзоҳ диҳед. 2.Вазъи Алҷазоир дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ чӣ тавр буд? 3. Ҳолати ҳуқуқии мардуми Алҷазоирро муайян созед. 4. Моҳияти «Қонун дар бораи мардуми маҳаллӣ»-ро баён кунед. 5. Дар бораи набераи Абдулқодири машҳури ватанпарвар - Амир Холид чӣ медонед? 6.Баъди дар Фаронса ба сари ҳокимият омадани Ҷабҳаи миллӣ дар Алҷазоир кадом дигаргуниҳо ба амал омаданд? 7. Ҷумҳурии Риф кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 8. Фаронса кай ва барои чӣ қувваҳои ҳарбии худро ба Марокаш дохил кард? 9. Ҷумҳурии Риф аз неруҳои муштараки ҳарбии Испания ва Фаронса кай шикаст хӯрд? 10. Маҷлиси махфии арбобони миллии Тунис кадом барномаро қабул кард? 11. Ҳизби «Дастур» кай таъсис ёфт ва кадом талаботро ба миён гузошт? 12. Моҳиятиислоҳоти конститутсионӣ дар Тунисро шарҳ диҳед. 13. Роҷеъ ба болоравии нави ҳаракати истиқлолхоҳӣ дар Тунис далелҳо биёред. 14. Чаро соли 1934 Ҳизби «Дастури нав» таъсис ёфт? 15. Чаро роҳбарони Ҳизби «Дастури нав» аз тарафи маъмурияти мустамликавӣ ҳабс гардида, фаъолияти худи ҳизб манъ карда шуд?

§ 31. ХАРИТАИ СИЁСИИ МУСТАМЛИКАВИИ АФРИҚО БАЪД АЗ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ

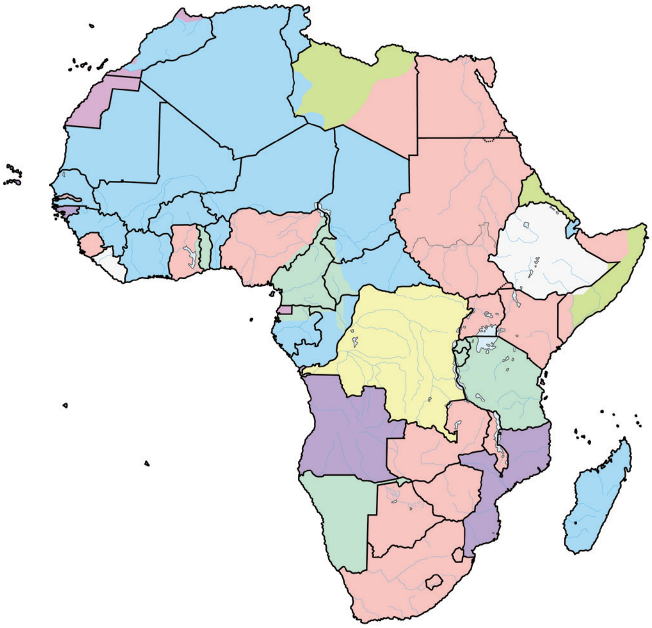

Расми 118. Харитаи тақсимоти мустамликавии Африқо (огози асри XX)

Белгия | Олмон | Испания | Фаронса | Британияи Кабир | Италия | Португалия

Шарҳи умумӣ. Қаблан мо дар бораи давлатҳои африқоии Миср, Алҷазоир, Марокаш ва Тунис нақл кардем. Дар ин мавзӯъ ва дар чанд мавзӯи оянда роҷеъ ба қисматҳои тропикӣ ва ҷанубии Африқо маълумоти мухтасар медиҳем.

Дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ғалаба кардани паймони Антанта харитаи сиёсии Африқоро тағйир дод. Дар байни кулли давлатҳои минтақаҳои Африқои Тропикӣ ва Ҷанубӣ танҳо ду давлат – Ҳабашистон ва Либерия соҳибихтиёр ва ҳамаи давлатҳои дигар дар ҳайати империяҳои мустамликаи Британияи Кабир, Фаронса, Белгия, Португалия, Испания ва Италия буданд.

Дар натиҷаи шикасти давлатҳои Паймони Сегона империяи мустамликавии Олмон барҳам хӯрд. Ин давлати аврупоӣ мустамликаҳои худро дар Африқои Шарқӣ, Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, инчунин Камерун ва Тогоро аз даст дод. Онҳо дар байни давлатҳои Антанта ва иттифоқчиёни онҳо тақсим карда шуданд.

Тақсимоти мустамликаҳои Олмон. Тақсимоти мустамликаҳои Олмон аз назари қонун дар асоси нишондодҳои низоми ваколат сурат гирифт. Муаллифи асосии ин нишондод нахуствазири Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Ян Смэтс буд. Қарор дар бораи таъсиси низоми ваколатро Конференсияи сулҳи Париж моҳи январи соли 1919 таҳия ва моҳи апрели ҳамон сол тасдиқ кардааст. Баъд низоми ваколат ба моддаи 22-юми Ойинномаи Лигаи Миллатҳо табдил ёфт.

Мамлакатҳои Антанта туъмаи мустамликавии худро ба се гурӯҳ тақсим карданд: гурӯҳҳои «А», «В» ва «С». Ба гурӯҳи «А» ҳамаи давлатҳое дохил карда шуданд, ки нисбатан тараққикарда ва дар ҳайати империяи Туркия буданд, яъне Сурия, Лубнон, Фаластин, Урдун ва Ироқ. Ягон давлати африқоӣ ба ин гурӯҳ дохил карда нашуд.

Ба гурӯҳи «В» ғайр аз Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, ҳамаи мустамликаҳои африқоии Олмон дохил карда шуданд. Дар қаламравҳои зерваколати гурӯҳи «В» бунёд кардани пойгоҳҳои ҳарбию истеҳкомҳо манъ карда шуд.

Ба гурӯҳи «С» Африқои Ҷанубу Ғарбӣ дохил карда щуд. Ин минтақа аз қаламрави ҳамаи мулкҳои зерваколати воқеъ дар Африқо нисбатан ақибмондатар буд. Лигаи Миллатҳо дар назди давлатҳое, ки барои идораи қаламрави гурӯҳи «С» ваколат гирифтанд, қариб ҳеҷ гуна шарте нагузошт. Ин чунин маъно дошт, ки соҳибони ваколат қаламрави зерваколати худро ҳамчун мустамлика ҳисобанд.

Мустамликаи калонтарини олмонӣ – Африқои шарқии Олмон дар байни 3 давлат – Британияи Кабир, Белгия ва Португалия тақсим карда шуд. Британияи Кабир қисми асосии ин мамлакатро ба даст даровард. Руанда, Урунди ва ду вилоят дар шимолу ғарбии сарҳади Конго ба зери идораи Белгия даромаданд. Руанда ва Урунди аз рӯйи масоҳат он қадар калон набуданд, лекин аз ҷиҳати аҳолӣ бар дигар вилоятҳои Африқои Шарқӣ бартарӣ доштанд. Маҳз дар Руанда ва Урунди зиёда аз нисфи

аҳолии мустамликаҳои собиқи олмонӣ зиндагӣ мекарданд. Вилояти начандон калони Конго, ки дар ҷанубу шарқии Африқои шарқии Олмон воқеъ гардидааст, ба Португалия «баргардонда» шуд. Онро Олмон аз Португалия ҳанӯз соли 1884 кашида гирифта буд. Мисли мустамликаҳои дигари Олмон Конго зерваколат эълон карда шуд. Португалия онро ба мустамликаи худ – Мозамбик ҳамроҳ кард.

Камерун дар байни Фаронса ва Британияи Кабир тақсим карда шуд. Мустамликаи дигари Олмон дар Африқои Ғарбӣ – Тогоро низ Англия ва Фаронса бо ҳам диданд. Фаронса ба қисмати зиёди Шарқӣ ва Британияи Кабир ба қисмати Ғарбии он ваколатнома гирифт. Африқои Ҷанубу Ғарбии Олмон ба зерваколати Иттиҳоди Африқои Ҷанубӣ даромад.

Ҳамин тавр, Антанта тақдири 13 миллион нафар сокини мустамликаҳои Олмонро ҳал кард.

Мулкҳои Британияи Кабир. Мулкҳои Британияи Кабир аз ҳама зиёду васеъ ва ғанӣ буданд. То Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ин империяи мустамликавии калонтарини ҷаҳон орзу дошт, ки дар Африқо ҳудуди мустамликадории худро васеъ кунад. Ин орзуи Британияи Кабир баъди ҷанг ҷомаи амал пӯшид. Дар баробари ба даст овардани Танганика ҳудуди мустамликаҳои Англия аз Кейптаун то ба Қоҳира васеъ шуд. Мустамликаҳои он дар Африқои Ҷанубӣ, Ғарбӣ, Марказӣ ва Шимолу Шарқӣ ҷойгир буданд ва ҳар кадом дар ҳайати империяи Британия мақоме доштанд – мустамлика, зерсарпараст (протекторат), зерваколат ва ё доминион.

Иттифоқи Африқои Ҷанубии доминион, ки соли 1961 Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ номгузорӣ карда шуд дар империяи Британия мамлакати сарватмандтарини Африқо ба ҳисоб мерафт. Солҳои 20-ум зиёда аз нисфи тилои ҷаҳони сармоядорӣ дар он ҷо истеҳсол карда мешуд.

Дар ҳамсоягии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Африқои Ғарбии зерваколати Англия воқеъ буд, ки феълан Намибия ном дорад. Се давлати дигаре, ки Англия ҳангоми тақсимоти империалистии Африқо ба даст овард, зерсарпарасти худ эълон кард. Свазиленд (аз соли 1968 шоҳигарии Свазиленд), Бечуаналенд (аз соли 1966 Ҷумҳурии Ботсвана) ва Басутоленд (аз соли 1966 шоҳигарии Лесото) буданд. Ҳар сеи ин давлат ба Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ тобеъ буданд.

Дар шимолтари ин минтақа Родезияи Ҷанубӣ ва Родезияи Шимолӣ (аз соли 1964 Ҷумҳурии Замбия), Нясаленд (аз соли 1964 Ҷумҳурии Малави) ба Британияи Кабир тааллуқ доштанд. Ҳар сеи ин давлатҳоро Англия ҳанӯз дар аввали солҳои 90-уми асри XIX ишғол карда буд. Дар ин ҷо мулкҳои Англияро ширкатҳои британиявии Африқои Ҷанубӣ, ки Сесил Родс таъсис дода буд, идора мекарданд.

Соли 1922 аз сабаби сипарӣ шудани муҳлати ваколатҳои аз тарафи ҳукумати Британия ба ин ширкат додашуда дар Родезияи Ҷанубӣ раъйпурсӣ баргузор гардид. Ин раъйпурсӣ на дар байни аҳолии маҳаллӣ, балки танҳо дар байни мустамликадорон гузаронида шуд. Ба шарофа-

ти иқлими мусоид ва сарватҳои табиии ин ҷо ин қабил одамон дар Родезияи Ҷанубӣ нисбат ба аҳолии маҳаллӣ зиёдтар шуда буданд. Яъне тақдири Родезияи Ҷанубиро онҳое ҳал мекарданд, ки ба ин ҷо аз давлати мустамликадор муҳоҷир шуда омадаанд.

Ҳамин тариқ, аз 1 октябри соли 1923 Родезияи Ҷанубӣ мустамликаи «сафед»-и худидорашавандаи дорои парламенти аз ҷониби интихобкунандагони сафедпӯст интихобшаванда эълон карда шуд.

Дар Родезияи Шимолӣ, ки муҳоҷирони сафедпӯст танҳо 3 ҳазор нафар буданд ва аҳолии ин мустамлика ҳамагӣ 958 ҳазор нафарро ташкил мекард, ҳеҷ гуна раъйпурсӣ гузаронида нашуд. Вай ҳамин тавр соли 1924 зери сарпарастии Англия даромад.

Танганика ба минтақаи зерваколати Британия табдил ёфт. Он ба Кения, Угандаю султонии Занзибари аз ҷониби Британияи Кабир дар охири солҳои 60-уму аввали солҳои 90-уми асри XIX ишғолкардашуда ҳамроҳ карда шуд. Ин мамлакатҳо аввал Африқои Шарқии Британия ном дошта, аз тарафи ширкати имтиёзноки британиявии Африқои Шарқӣ идора карда мешуданд ва соли 1885 ба зери идораи шоҳигарии Британияи Кабир гузаштанд. Кения бошад, аввал зерваколати Африқои Шарқии Британия ва баъд соли 1920 мустамликаи Англия эълон карда шуд, ғайр аз минтақаи тасмавори наздисоҳилии Уқёнуси Ҳинд, ки расман қисми султонии Занзибар буд. Ин минтақа мақоми зерсарпарастии худро нигоҳ дошт. Уганда низ зерсарпарасти Англия ҳисобида мешуд.

Кения ва Уганда дар Шимол ба мустамликаи дигари Судони Англияю Миср ҳамҳудуд буданд. Дар шарқтари ин минтақа танҳо як мулки британиявӣ - Сомалии зерсарпарасти Британия воқеъ буд, ки соли 1960 ба ҳайати Ҷумҳурии Демократии Сомалӣ дохил шуд.

Ғайр аз ин мулкҳои Африқои Ҷанубӣ, Марказӣ ва Шарқӣ ба империяи Британияи Кабир чандин мамлакатҳои Африқои Ғарбӣ ииз дохил буданд. Калонтарини онҳо Нигерия буд, ки соли 1960 истиклол ба даст овард. Ин давлат аз рӯйи шумораи аҳолӣ дар қитъаи Африқо калонтарин мебошад.

Барои Британияи Кабир аз ҷиҳати аҳаммият Соҳили Тилоӣ ҷойи дуюмро ишғол мекард. Ин давлат соли 1957 истиқлол ба даст оварда, номи Ганаро гирифтааст. Англия барои ишғол кардани Соҳили Тилоӣ тамоми асри XIX мубориза бурда буд.

Ба ҳайати империяи Британияи Кабир инчунин Сйерра-Леоне дохил мешуд, ки соли 1965 соҳибистиқлол гардид. Сйерра-Леоне ба мустамлика ва зерсарпараст тақсим шуда буд. Ҳар дуи онҳо ҳам мулкҳои Британия ҳисоб мeёфтанд,

Британияи Кабир баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба мулкҳои Африқои Шарқии худ минтақаҳои ғарбии Того ва Камерунро низ ҳамроҳ кард, яъне аз Лигаи Миллатҳо барои якҷоя идора кардани онҳо ваколатнома гирифт.

Гамбия низ ба мустамлика ва зерсарпарасти Англия тақсим мешуд.

Ин давлатро Британияи Кабир дар асри XIX забт кардааст (Гамбия соли 1970 истиқлоли давлатӣ ба даст овард).

Мулкҳои Фаронса. Аксари мулкҳои Фаронса дар Африқои Ғарбӣ ва Экваториалӣ воқеъ буданд. Фаронса ин мулкҳои худро асосан дар асри XIX ишғол кардааст. Фаронса дар охирҳои асри XIX ва аввали асри XX онҳоро дар ду федератсияи калон - Африқои Ғарбии Фаронса ва Африқои Экваториалии Фаронса муттаҳид кард.

Ба ҳайати Африқои Ғарбии Фаронса 8 мустамлика дохил карда шуда буд: Гвинеяи Фаронса, ки соли 1957 истиқлол ба даст овард, Соҳили Оҷ, Волтаи Боло, Дагомея, Мавритания, Нигерия, Сенегал, ки ҳамаи онҳо соли 1960 соҳибистиқлол шудаанд ва Судони Фаронса, ки аз соли 1960 Ҷумҳурии Мали ном гирифтааст. Қонунгузорие, ки дар Африқои Ғарбии Фаронса ҷорӣ буд, мувофиқи низоми ваколат як қисми Тогои зери идораи Фаронсаро низ фаро гирифт.

Ба ҳайати Африқои Экваториалии Фаронса чор мустамлика дохил буд: Габон, Чад, Конгои Миёна ва Убанги-Шари. Ҳар чори онҳо соли 1960 соҳибистиқлол гардиданд. Дутои охирӣ - Конгои Миёна ва Убанги- Шари – Ҷумҳурии Халқии Конго ва Ҷумҳурии Африқои Марказӣ ном гирифтанд. Қонунгузорие, ки дар Африқои Экваториалии Фаронса амал мекард, дар як қисми Камеруни дар асоси низоми ваколат ба зери идораи Фаронса дохилшуда низ ба кор бурда мешуд. Ғайр аз ин, Фаронса дар қитъаи Африқо соҳиби як қаламрави нисбатан хурде ҳам буд, ки дар он халқиятҳои афар ва сомалӣ сокин буданд. Аз соли 1896 қаламрави сукунати ин халқиятҳо Соҳили Сомалии Фаронса ном мегирад. Аз соли 1896 ҷазираи калонтарини қитъаи Африқо – Мадагаскар ҳам ба мустамликаи Фаронса мубаддал гардид.

Мулкҳои Белгия. То ҷорӣ гардидани низоми ваколат Белгия дар қитъаи Африқо танҳо як мустамлика дошт - Конгои Белгия. Онро Белгия дар солҳои 70 - 80-уми асри XIX ишғол карда буд. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ мувофиқи низоми ваколат Белгия барои идораи Руанда (аз соли 1962 – Ҷумҳурии Руанда) ва Брунди (аз соли 1962 подшоҳии Бурунди, аз соли 1966 Ҷумҳурии Бурунди) ваколатнома гирифт.

Белгия дар вақташ барои ишғол карданн Конго неруи ҳарбӣ ва маблағи бениҳоят зиёд сарф карда буд. Конгои Белгия аз ҷиҳати масоҳат дар қитъаи Африқо мустамликаи аз ҳама калонтарин ба шумор мерафт. Дар баробари ин Конгои Белгия ва хусусан қисмати ҷанубу шарқии он – Катанга аз маъданҳои камёфту қиматбаҳо ғанӣ буд.

Мулкҳои Португалия. Империяи мустамликавии Португалия дар Африқо нисбат ба дигар империяҳо барвақттар ташкил ёфтааст. Ба Африқо воридшавии Португалия ҳанӯз дар асри XУ оғоз ёфта буд. Вале он танҳо то аввали асри XX тавонист, ки нақшаи ишғоли вилоятҳои дар байни Ангола ва Мозамбик бударо амалӣ кунад.

Португалия дар қисмати ғарбии Африқо мулки аз ҷиҳати масоҳат калоне дошт, ки онро Гвинеяи Португалия меномиданд. Гвинеяи Пор-

тугалия аз соли 1973 бо номи Ҷумҳурии Гвинея-Бисау истиқлол ба даст овард.

Мулкҳои Италия. Италия дар қитъаи Африқо ҳамагӣ ду мустамлика дошт – Эритрея, ки соли 1890 ишғол карда буд ва Сомалии Италия, ки бо Ҳабашистон конфедератсия ташкил намуданд. Соли 1962 Эритрея ба ҳайати Ҳабашистон дохил шуд. Сомалии Италия соли 1960 ба ҳайати Ҷумҳурии Демократии Сомалӣ дохил гардид.

Мулкҳои Испания. Кулли мустамликаҳои испании дар Африқои Ғарбӣ ҷойгирифта он қадар калон набуданд. Инҳо Рио-Муни, ҷазираи Фернандо-По ва як қатор ҷазираҳои хурди дигар буданд, ки аз соли 1968 Ҷумҳурии Гвинеяи Экваториалӣ ном гирифтаанд. Мустамликаи дигари Испания, ки аз рӯйи масоҳат хеле калон, вале биёбону камодам буд, Рио-до-Оро аст, ки онро Саҳрои Испания ҳам меноманд.

Савол ва супориш

1. Оё натиҷаҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба тақсими мустамликавии қитъаи Африқо таъсир расонид? 2. Аз рӯйи сатҳи тараққиёт Лигаи Миллатҳо мустамликаҳои Олмон ва Туркияро ба кадом гурӯҳҳо тақсим кард? 3. Ба мустамликаҳои гурӯҳи «А» кадом давлатҳо дохил шуданд? Ба мустамликаҳои гурӯҳи «В» чӣ? Ба мустамликаҳои гурӯҳи ”С» чӣ? 4. Мустамликаҳои Африқоии Олмонро номбар кунед. 5. Фарқи байни мустамликаҳо, давлатҳои зерваколат, зерсарпараст (протекторат) ва доминионро муайян кунед. 6. Оё мамлакатҳое, ки мулкҳои зерваколат доштанд, аз тарафи Лигаи Миллатҳо назорат карда мешуданд?

§ 32. ИСТИСМОРИ МАРДУМИ ҚИТЪА ВА ИДОРАИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

Шарҳи умумӣ. То аввали асри XX ба мамлакатҳои империалистӣ муяссар гардид, ки мулкҳои сукунати қариб ҳамаи халқҳои Африқоро забт кунанд. Ҷараёни ба низоми истисмори мустамликавӣ фаро гирифта шудани ин халқҳо хеле тӯл кашид. Дар бисёр мустамликаҳои африқоӣ ин мубориза даҳҳо сол давом дошт.

Барои ба истисмори муттасил гузаштан мамлакатҳои мустамликадор сарвати табиии ҳар як мустамликаи худро ба таври ошкоро ва ё пинҳонӣ ҳаматарафа меомӯхтанд. Ба он ҷойҳо роҳҳои ҳамлу нақл месохтанд, низоми идораи мустамликавиро барпо менамуданд, самтҳо ва воситаҳои истисмори захираҳои одамӣ ва табииро муайян мекарданд. Кори аз ҳама мушкилтарин амалӣ намудани худи ҳамин истисмор, ба нафъи мустамликадорон маҷбуран кор фармудани халқи мустамликаҳо ва азони худ кардани сарвати миллии онҳо буд.

Истисмори мардуми маҳаллӣ ва захираҳои табиӣ. Соҳаи асосии иқтисоди мамлакатҳои Африқо - кишоварзӣ дар зери фишори шадиди мустамликадорон ба содирот мувофиқ карда мешуд. Дар натиҷаи чунин сиёсат номгӯйи зироатҳои дар Африқо парваришёбанда якбора тағйир ёфт. Дар зарфи чоряк асри то Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва то оғози Ҷанги

дуюми ҷаҳонӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ барои зарурати дохилӣ, махсусан ҷуворимакка дар як сатҳ қарор дошт. Вале истеҳсоли зироатҳои содиротӣ баръакс меафзуд. Истеҳсоли қаҳва 11 баробар, чой 10 баробар, какао ва бибон 6 баробар, арахис зиёда аз 4 баробар, тамоку 3 баробар зиёд шуд.

Бо сабаби тамоюли содиротии кишоварзӣ шумораи мамлакатҳои африқоии парваришкунандаи як зироат хеле меафзуд. Дар мамлакатҳои мустамликавии Африқо 85 фоизи арзиши содиротро зироатҳои ҳамсон ташкил мекарданд. Масалан, Гамбия ва Сенегал барои парвариши чормағзи заминӣ, Занзибар барои парвариши дранфул (як навъи гул), Уганда барои парвариши пахта, Соҳили Тилоӣ барои парвариши қаҳва, Соҳили Оч, Того ва Камерун барои истеҳсоли қаҳва, Габон барои сабзондани навъҳои чӯбҳои пурқимат ва Гвинеяи Фаронса барои парвариши банану ананас махсус гардонда шуда буданд.

Саноати дар Африқо тавлидёфта боз ҳам бештар бо назардошти содирот кор мекард. Саноати кӯҳии мустамликаҳои африқоӣ рушди босуръат дошт. Масалан, дар Конгои Белгия истеҳсоли мис аз соли 1913 то соли 1937 зиёда аз 20 баробар афзуд, Африқои Тропикӣ ва Африқои Ҷанубӣ аз ҷиҳати истеҳсоли минерал ва маъданҳо дар олами сармоядорӣ ҷойи намоёнро ишғол мекарданд, аз он ҷумла аз ҷиҳати истеҳсоли алмос, кобалт, тило, хром, марганетс, фосфорит ва платина.

Ба соҳаҳои содиротӣ хориҷиён бештар маблағгузорӣ мекарданд. Солҳои 1870-1936 дар мамлакатҳои Африқо ҳаҷми умумии сармоягузории хориҷӣ зиёда аз 1,2 млрд. фунт-стерлингро ташкил кард. Тақрибан 75 фоизи ин маблағ аз сармоядорони Британиян Кабир буд. Маҳз дар ҳамин давраи байни ду ҷанги ҷаҳонӣ иттиҳодияҳои калони инҳисорӣ, ба монанди «Юнайтед Африқо компани»-и Англия ва «Юнион минер дю О, Катанга»-и Белгия машҳур шуданд. Онҳо дар назди худ вазифа гузоштанд, ки ҳам захираҳои одамию табиии Африқоро истисмор кунанд ва ҳам қитъаҳои бузурги заминҳои киштбобро аз африқоиҳо кашида гиранд.

Дар як қатор мамлакатҳои Африқои Шарқӣ – Кения, Таганика ва Нясаленд ширкатҳои зироатпарварии англисӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Дар мамлакатҳои зиёди Африқои Ғарбӣ ширкатҳои тиҷоратию кишоварзӣ мақоми баланд доштанд. Дар он ҷо хоҷагиҳои калони зироатпарварӣ ташкил наёфтанд. Ин кор шумораи зиёди аврупоиҳоро тақозо мекард, лекин иқлими Африқои Ғарбӣ барои онҳо бениҳоят гарм буд. Аз ҳамин сабаб дар ин минтақаи Африқо истеҳсолкунандагони асосии зироатҳои содиротӣ фермерҳои африқоиасл буданд. Онҳо аз тарафи ширкатҳои аврупоӣ ва пеш аз ҳама, тавассути нархҳои пасти хариди маҳаллӣ истисмор карда мешуданд.

Ширкатҳои истеҳсолкунандаи маъдан, дар навбати аввал, дар Родезияи Шимолӣ ва Конго, ки аз ин захираи зеризаминӣ бой буданд, кор мекарданд. Родезияи Шимолӣ оҳиста-оҳиста дар ҷаҳон ба яке аз калон-

тарин истеҳсолкунандагони мис табдил меёфт. Дар музофоти ҷанубу шарқии Конгои Белгия бошад, алмос ва маъданҳои рангаи зиёди дигар истеҳсол карда мешуданд.

Ҷумҳурии Либерия низ аз ҳукмронии ширкатҳои калони хориҷӣ наҷот ёфта натавонист, ҳарчанд ки ба ягон империяи мустамликавӣ дохил набуд. Ширкати «Файрстон тайр энд раббер компани»-и Америка соли 1926 барои парвариши каучук 400 ҳазор га заминро ба муҳлати 99 сол аз Либерия иҷора гирифт. Либерия аз ин ширкат танҳо 1 фоизи арзиши каучуки содиротӣ ва барои истифодаи ҳар як га замин камтар аз 15 сент меситонд.

Мустамликадорон қувваи кории арзони маҳаллиро ба нафъи худ бо ҳар роҳ, пеш аз ҳама, бо роҳи ҷорӣ намудани андозҳо кор мефармуданд. Яке аз он андозҳо сарикасӣ буд. Барои аксари африқоиаслҳо роҳи ягонаи пайдо намудани пул барои пардохти андоз дар хоҷагиҳои «аврупоӣ» кор кардан буд.

Мустамликадорони аврупоӣ инчунин камзаминиро ба таври сунъӣ ба вуҷуд меоварданд. Онҳо барои иҷрои ин мақсад қаламрави нопайдоканорро «минтақаи зисти аврупоиҳо» эълон мекарданд. Дар чунин заминҳо мардуми африқоиасл ҳуқуқи киштукор кардан надоштанд. Ин усул аслан дар ҳамон мамлакатҳое ба кор бурда мешуд, ки ба он ҷойҳо муҳоҷирати аврупоиҳо хеле зиёд буд. Масалан, дар Кения камзаминӣ мардуми африқоиаслро маҷбур мекард, ки бо музди кам дар киштзорҳои аврупоиён кор кунанд.

Барои ба даст овардани қувваи корӣ аврупоиён аз урфу одатҳои халқу қабилаҳои маҳаллӣ низ истифода мебурданд. Пешво метавонист ҳамқавмҳои худро ба корҳои ҷамъиятии зарур сафарбар кунад. Ҳукуматдорони мустамликавӣ пешвоёнро маҷбур мекарданд, ки ҳамқавмони худро барои сохтмони роҳҳою иншоотҳои дигар, ки на барои аҳолии маҳаллӣ, балки барои татбиқи сиёсати мустамликадорӣ зарур буд, равон кунанд.

Дар дарёфти қувваи корӣ маҷбуркунии бевоситаи маъмурияти мустамликаҳо низ мақоми хосса дошт. Ин усул барои мамлакатҳои сусттараққии сармоядорӣ, ба монанди Португалия хос бошад ҳам, дар мустамликаҳои Фаронса низ васеъ ба кор бурда мешуд.

Барои ташкили бозори қувваи корӣ дар байни аҳолии африқоиасл ба молҳои аврупоие, ки онҳоро танҳо бо пул харидан муммин буд, ба вуҷуд овардани талабот аҳаммияти калон пайдо намуд. Тоҷирони сайёр чунин молҳоро нася ҳам мефурӯхтанд. Дар сурати сари вақт пардохта нашудани қарз қарздодагон қарздоронро маҷбур мекарданд, ки ба мардикорӣ раванд.

Савол ва супориш

1. Чаро баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар қитъаи Африқо дигаргуниҳои сиёсию иқтисодӣ ба амал омаданд? 2. Дар бораи истисмори мардуми маҳаллии Африқо далелҳо биёред. 3. Чаро баъд аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ содироти молҳои африқоӣ ба мамлакатҳои Аврупо аф-

зуд? 4. Чаро дар иқтисоди аксари мамлакатҳои Африқо парвариши як зироат бартарӣ пайдо кард? 5. Саноати мустамликаҳои африқоӣ чӣ тавр тараққӣ мекард? 6. Ширкати аврупоиеро ном баред, ки дар Либерия ба муҳлати 99 сол 400 ҳазор гектар заминро иҷора гирифтааст? 7.Мустамликадорони аврупоӣ кадом роҳҳоро истифода мебурданд, ки африқоиаслҳо дар корхонаю заминҳои онҳо кор кунанд?

§ 33. ВАЗЪИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚОИ ТРОПИКӢ

Африқои Тропикӣ. Фаронса ба иқтисоди мулкҳои дар ин минтақаи бениҳоят калони мустамликавӣ мавҷудаи худ хеле кам маблаггузорӣ мекард. Дар ин ҷо саноат ва кишоварзӣ нисбат ба мулкҳои британиявии Нигерия ва Соҳили Тилоӣ сусттар тараққӣ карда буданд. Дар байни ин ду соҳа саноат каме пеш рафта буд. Моҳияти судхӯрии сармоядории Фаронса ба ин ҳолат сабаб шуд. Истисмори мустамликаҳои Фаронса, пеш аз ҳама, тавассути тиҷорат ва аз тариқи нархҳои пасти хариди ашёи хоми аз тарафи ширкатҳои тиҷоратии «Компани Франсэ де д, Африк Оксидантал», «Сосга коммерсиал де л. Уэст Африкен» кор мефармуданд ва ғ. муқарраргардида амалӣ карда мешуд. Онҳо аз ин ҷо ашёи хом содир намуда, ба ин ҷо маҳсулоти саноатӣ ворид мекарданд. Ин ширкатҳо дар ҳама ҷойи мустамликаҳои африқоии Фаронса мағозаю дӯконҳо, нуқтаҳои хариди маҳсулот ва шабакаи васеи кормандон доштанд.

Дар сохтани роҳҳои оҳан, ҷангалбурӣ ва корҳои дигар меҳнати маҷбуриро васеъ истифода мебурданд. Ин усул бо амри президенти Фаронса амалӣ гардонда шуда буд. Губернатори ҳар як мустамлика ҳуқуқ дошт, ки африқоиаслҳоро барои иҷрои корҳое, ки лозим медонист, сафарбар кунад,

Барои дар байни аҳолии маҳаллии мустамликаҳо пайдо намудани такягоҳи боэътимод Фаронса оид ба як қисми аҳолӣ аз сиёсати дурагакунӣ истифода мебурд. Дар Африқои Тропикӣ ин усул, пеш аз ҳама. дар Сенегал, ки мустамликаи куҳнатарини Фаронса буд, амалӣ карда мешуд. Маҳз бо ҳамин сабаб сокинони чор шаҳри Сенегал – Дакар, Сан-Луи, Рюфиски ва Горз аз давраи инқилоби соли 1848 расман шаҳрвандони Фаронса ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ, ба парламенти Фаронса як вакил интихоб мекарданд.

Нигерия. Нигерия яке аз мустамликаҳое буд, ки дар он низоми идораи бевоситаи ҳукуматдорони мустамликавии Британияи Кабир ҷорӣ карда шуд. Барои истифодаи ин восита вазъи аморатҳои шимолии мусулмонӣ (дар он ҷо халқи мусулмони хаус сокин буд) мусоидат кард.

Ҷорӣ кардани парвариши зироатҳои содиротӣ Нигерияро ба фурӯшандаи калони маҳсулоти зайтун, зироатҳои лӯбиёӣ, қаҳва, арахис ва пахта табдил дод. Васеъ намудани майдони кишти зироатҳои содиротӣ дар ин ҷо чун дар мамлакатҳои дигари Африқо фаъолияти хоҷагиҳои натуралиро танг намуда, онҳоро ба муносибатҳои бозорӣ кашид.

Нигерия ба фурӯшандаи ашёи хоми минералӣ, пеш аз ҳама, қалъагии асосан барои мамлакати мустамликадор зарурбуда мубаддал гардид.

Кения, Уганда, Танганика ва Занзибар. Ин мамлакатҳо дар вақташ Африқои Шарқии Британия ном бурда мешуданд. Муҳоҷирони сафедпӯсти Кения бо дастгирии ҳукумати Англия ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки ин мамлакатҳоро муттаҳид созанд ё ҳеҷ набошад, се давлати аввал номбурдаро дар Федератсияи Арфиқои Шарқӣ муттаҳид карда, ба дастгоҳи муштараки идораи мустамликавии Британияи Кабир тобеъ гардонанд. Татбиқи ин нақша ба мустамликадорон имкон медод, ки Танганикаи зерваколатро ба ҳайати мулкҳои англисӣ боэътимодтар муттаҳид намоянд. Лекин ин нақша амалӣ нагардид. Яке аз сабабҳои асосии ин нокомии мустамликадорони англис муқовимати африқоиаслҳо буд.

Ҳам мустамликадорӣ ва ҳам муносибатҳои сармоядорӣ ба Кения нисбатан ҳаматарафа ворид шуданд, ки ин сабаб дошт. Ба шарофати шароити хуби табиию иқлим ба ин ҷо даҳҳо ҳазор муҳоҷирони сафедпӯст омада сокин шуданд. Ба сафедпӯстон дар минтақаҳои беҳтарини мамлакат замин дода мешуд. Ин заминҳо «Паҳнкӯҳи Сафед» ном гирифтанд. Мусодираи замин дар Кения нисбат ба мамлакатҳои Африқои Шарқӣ ва Тропикӣ дар доираи бениҳоят васеъ амалӣ карда мешуд. Зироатҳои содиротӣ асосан дар он заминҳое парвариш карда мешуданд, ки ба муҳоҷирони сафедпӯст тааллуқ доштанд. Ба аҳолии африқоиасл заминҳои аз сафедпӯстҳо дуртар ва алоҳида дода мешуданд. Таҳқири нажодӣ дар Кения нисбат ба дигар мамлакатҳои Африқои Тропикӣ шаклҳои тезу тундтар дошт.

Англисҳо дар Уганда ҳамон иттиҳодияҳои давлатиеро нигоҳ доштанд, ки дар давраи томустамликавӣ мавҷуд буданд. Номи ин мустамлика аз номи калонтарини онҳо – Буганда пайдо шудааст. Мувофиқи принсипи идораи бавосита маликҳо ҳатман дар зери назорати маъмурияти Британия буданд. Ҳокимияти онҳо бар табаа аз тариқи қонунгузории мустамликавӣ танзим карда шуда буд. Дар Танганика ҳам идораи бавосита вуҷуд дошт. Дар Занзибар баробари мавҷудияти ҳокимияти подшоҳӣ аз болои ӯ назорати намояндаи Англия муқаррар гардида буд.

Конго. Ҳукуматдорони Белгия сиёсати худро дар Конго «падарвор» - «патерналист» (аз номи «патер» – «падар») номидаанд. Мувофиқи ин сиёсат, африқоиаслҳо «кӯдакони калон» номида мешуданд, ки гӯё ба парастории «падар» эҳтиёҷ доранд. Дар амал сиёсати Белгия дар назорат кардан бар аҳолии африқоиасл, ҳукуматҳои маҳаллӣ, намояндагони динӣ ва ғ. ифода меёфт. Сиёсати такя ба пешвоён бо низоми мустамликадории империалистӣ пурра мувофиқат мекард. Чун дар мустамликаҳои дигари Африқо дар Конго ҳам ба пешвоён ҷамъоварии андозҳо ва ба корҳои ҳатмӣ сафарбар кардани ҳамқавмҳо супорида мешуд.

Дар рушди иқтисодии Конго тағйироти калон ба амал меомаданд. Қаблан мардуми Конгоро маҷбур мекарданд, ки ба ҷамъоварии маҳсулоти ҷангал ва хусусан каучук машғул шаванд. Вале баъди Ҷанги

якуми ҷаҳонӣ ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир карда мешуд. Бинобар ин, мустамликадорон мардуми Конгоро маҷбур мекарданд, ки ба парвариши «зироатҳои ҳатмӣ» – пахта, зайтуни равғандор ва қаҳва машғул шаванд. Дар баробари ин, дар заминҳое, ки аз мардуми Конго мусодира карда шуда буданд, киштзорҳои калони «аврупоӣ», хоҷагиҳои чорвопарварӣ ва корхонаҳои коркарди аввалияи ашёи хоми кишоварзӣ бунёд карда мешуданд,

Дар Конго пешравӣ дар саноат барвақттар оғоз ёфт. Дар даҳсолаҳои аввали ҳукмронии Белгия дар Конгоислоҳоти иқтисодие, ки бештар ба истеҳсоли маъдан ва пеш аз ҳама, ба истеҳсоли алмос ва тило нигаронида шуда буд, хотима меёфт. Баъд аз анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ширкати «Юнъон минъер дю О,Катанга»-и дар музофоти Катанга фаъолиятдошта истеҳсоли мис, қалъагӣ, кобалт ва руҳро ба тезӣ зиёд кард. Ин маҳсулот ба Белгия ва мамлакатхои дигар содир шуда, ба мустамликадорон даромади калон меовард.

Савол ва супориш

1. Африқои Тропикиро аз харитаи Африқо ёбед. 2. Фаронса мустамликаҳои африқоии худро чӣ гуна истисмор мекард? 3. Нигерияро аз харита ёбед. 4. Зироатҳои содиротии Нигерияро номбар кунед. 5. Кения, Уганда, Танганика ва Занзибарро аз харита ёбед. 6. Ибораи «зироатҳои ҳатмӣ» аз куҷо пайдо шудааст? 7. Оё дар Кения, Уганда, Танганика ва Занзибар таҳқири нажодӣ вуҷуд дошт? 8. Конгоро аз харита нишон диҳед. 9. Сиёсати «патерналист» – «падарвор»-и Белгияро дар Конго маънидод кунед. 10. Дар бораи вазъи иқтисодии баъдиҷангии Конго маълумот диҳед.

§ 34. ВАЗЪИЯТИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚОИ ҶАНУБӢ

Тартиботи нажодпарастӣ. Низоми мустамликадорӣ дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ, Родезияи Ҷанубӣ ва Африқои Ҷанубу Ғарбӣ бо хусусиятҳои зиёди худ аз мустамликаҳои дигар фарқ мекард. Бо сабаби мавқеи хуби ҷуғрофӣ ва шароити табиӣ аз тарафи аврупоиён мустамликагардонии Африқо аввал маҳз дар ҳамин минтақаи аз Аврупо дури Африқо оғоз ёфтааст. Мустамликагардонии ин ҷо аз миёнаҳои асри XVII сар шуда, ба пайдойиши ақаллияти аҳолии аврупоиасл мусоидат кардааст.

Дар оғози давраи муосир дар Итгифоқи Африқои Ҷанубӣ аксари аҳолии сафедпӯсти Африқо сукунат дошт. Тибқи баҳисобгирии аҳолии соли 1921, дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ зиёда аз 1,5 миллиён ё ки 22 фоизи аҳолиро сафедпӯстон ташкил менамуданд. Ғайр аз ин, зиёда аз 10 фоизи аҳолии Иттифоқи Африқои Ҷанубиро дурагаҳо ва ҳиндустониҳое ташкил мекарданд, ки дар даҳсолаҳои охирини асри XIX дар асоси қарордод ба кор омада, баъд дар ин ҷо муқимӣ шуданд. Аҳолии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ аз назари таркиби иҷтимоию нажодӣ ва миллӣ гуногун ва омехта буд.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ конҳои дар ҷаҳон калонтарини

тило ва алмоси дар даҳсолаҳои охири асри XIX кашфгардида ба пешрафти саноати маъдан ва алалхусус сохта шудани корхонаҳои коркарди аввалия такон доданд. Теъдоди корхонаҳои коркарди аввалияи ашёи хом махсусан дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ зуд афзуданд. Соли 1915 ин гуна корхонаҳо 4 ҳазор адад буда, соли 1920 ба 7 ҳазор адад расиданд. Соли 1928 «ИСКОР» ном трести истеҳсолкунандаи оҳан ва пӯлод таъсис ёфт, ки инҳисори калонтарини Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ва дар тамоми қитъаи Африқо корхонаи якуми маъдан буд.

Пешрафти кишоварзӣ бо сабаби зарурати саноат ва зуд васеъ шудани шаҳрҳо, ки талаботро ба озуқа зиёд карда буданд, ба амал омад. Иқлим дар аксар минтақаҳои Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ барои кишоварзӣ мусоид буда, имкон медод, ки ҷуворимакка, ток, рустаниҳои ситрусӣ ва чорво, аз он ҷумла гову гӯсфанд парвариш карда шаванд.

Родезияи Ҷанубӣ аз ҷиҳати истеҳсоли тамоку дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекард. Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, ки қаламрави зиёди онро биёбонҳо ташкил медиҳанд, аз рӯйи саршумори гӯсфанди қарокӯлии пеш аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аз Осиё ба ин ҷо овардашуда низ дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекард.

Нажодпарастӣ дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ. Вазъи умумии сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии Африқои Ҷанубиро асосан Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ муайян мекард. Он дар натиҷаи соли 1910 ба Ҷумҳурии Бурҳо (Трансваал ва Норинҷӣ) муттаҳид карда шудани мустамликаҳои англисии Кап ва Натал ба вуҷуд омадааст.

Аз лаҳзаи таъсисёбии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ то соли 1924 дар сари ҳокимияти ин мамлакат ҳукумати Ҳизби Африқои Ҷанубӣ меистод, ки ба он генералҳои Бурҳо роҳбарӣ карда, сиёсати англисиро амалӣ менамуданд. Ҳизби Африқои Ҷанубӣ ҳаракат мекард, ки ҳам муборизаи байни заминдорон – Африқонерҳо (сафедпӯстони муқимигардидаи аврупоиаслро Африқонерҳо меноманд) ва саноатчиёни англисӣ ва ҳам истисмори аҳолии маҳаллиро муътадилтар гардонад. Ҳам Луис Бота, ки то соли 1919 ба ҳукумат роҳбарӣ мекард ва ҷойгузини ӯ – Ян Христиан Смэтс манфиатҳои он заминдоронеро ифода мекарданд, ки ошкоро ҷонибдори ҳамкорӣ бо империализми Британия буданд.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ҳаракати ҷудошавӣ аз Англия ва ташкил намудани давлати соҳибистиқлол оғоз ёфта буд. Бо ин шиор Ҳизби миллатгаро, ки роҳбараш генерал Герсог буд, баромад мекард.

Дар масъалаи муносибат бо аҳолии африқоиасл Герсог ақидаҳои нажодпарастӣ дошт. Ӯ мегуфт, ки «одами маҳаллӣ аз ҷиҳати хусусияти равонии худ қодир нест, ки мошинро идора кунад». Дар барномаи аввали солҳои 20-ум қабулкардаи Ҳизби миллатгаро ривоят дар бораи «хатари сиёҳ», ки гӯё ба мавчудияти коргарони Африқонерӣ таҳдид мекунад, мақоми калонро ишғол мекард. Матлаб сари он аст, ки насли аввали бурҳои дар корхонаҳо коркунанда, одатан, коргар буда, тахассуси паст доштанд. Герсог ба ин аврупоиҳо мурочиат карда, ҷаҳд менамуд, ки чунин тасаввурот ба вуҷуд оварад: гӯё ки соҳибони шахтаҳо

аврупоиаслҳоро ба кӯча партофта, ба ҷойи онҳо африқоиаслҳоро ба кор қабул мекарда бошанд. Танҳо ӯ, яъне Герсог онҳоро наҷот дода метавонад, ба шарте ки ба сари ҳокимият биёяд. Дар ин сурат метавонад ғояи худ – «монеаи ранга»-ро амалӣ намояд. «Монеаи ранга» чунин маъно дошт, ки бояд ҳамаи корҳои тахассус ва нимтахассусталабро сафедпӯстон иҷро намоянд. Африқоиаслҳо набояд ба ин гуна корҳо роҳ дода шаванд.

Дар солҳои пеш аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ вазъи дохилии мамлакатро ба вуҷуд омадани созмонҳои фашистӣ ва фаъол шудани иртиҷоъпешагони гузаро тезутунд карданд. Пурзӯршавии фашизм дар Аврупо дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ҳамовозии гарму ҷӯшон ба вуҷуд овард. Табақаҳои ҳукмрони Африқонерҳо умед доштанд, ки муборизаи байни Англияю Олмон мавқеи Британияро дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ заиф гардонда, барои фаъолияти сармояи бурҳо фазои озод ба вуҷуд меорад. Нажодпарастони Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ дар байни табақаҳои васеи аҳолии Африқонерҳо нажодпарастиро ташвиқу тарғиб мекарданд. Баробари нажодпарастон дар ин мамлакат созмонҳои миллатгарои ба ҷамъияти пинҳонкори «Брудербунд» («Иттифоки бародарон») алоқадошта низ фаъолият доштанд.

Африқои Ҷанубу Ғарбӣ. Баъд аз он ки ин мамлакат қаламрави зерваколати Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ шуд, аз африқоиаслҳо «тозакунии заминҳо» нисбат ба давраи дар ин ҷо ҳукмрон будани Олмон хеле вусъат ёфт.

Маъмурияти мустамликавии Олмон мамлакатро ду тақсим карда буд. Дар замони ҳукмронии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ин тақсимоти Африқои Ҷанубу Ғарбӣ қавитар шуд. Қисми зиёди он – тамоми ҷануб ва навоҳии марказӣ, ки наздики 500 ҳазор га-ро ташкил мекард, «минтақаи политсиявӣ» ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо заминҳо байни мустамликадорон, яъне муҳоҷирони сафедпӯст тақсим карда шуданд. Танҳо қисми ками заминҳо барои тақсимоти оянда монда шуд. Дар ин қисмат барои африқоиаслҳо ҳамагӣ 100 ҳазор км^2 замини мамнӯъгоҳ (резерватсия) ҷудо гардид. Дар кулли қаламрави боқимондаи «минтақаи политсиявӣ» оҳиста-оҳиста барои аз як ҷо ба ҷойи дигар рафтан ва тамоми ҳаёти африқоиаслҳо аз тариқи низоми «рухсатнома» ва «иҷозатнома» назорат ҷорӣ карда шуд. Африқоиаслҳо бо сафедпӯстон танҳо ҳамон вақт ҳамроҳ буда метавонистанд, ки коргар, хизматгор ва ё муздури заминдор бошанд.

Ба «минтақаи политсиявӣ» танҳо минтақаи шимолии масоҳаташ тахминан 350 ҳазор км^2 дохил нашуд. Заминҳои ин ҷо мусодира нашуданд. Дар он ҷо мустамликадорони аврупоӣ ҳам сокин нагардиданд. Ин ҷоро баъзан «минтақаи қабилаҳо» ҳам меномиданд.

Баъди зерваколат эълон карда шудани мамлакат ҳудуди «минтақаи политсиявӣ» борҳо васеъ карда шуд. Дар замони ҳукмронии олмониҳо қабилаҳои африқоиасл дар заминҳои «минтақаи политсиявӣ»-и холии ҳанӯз дар он ҷо мустамликадорон сокиннашуда сукунат доштанд. Вале

ҳукуматдорони Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ба кӯчондани африқоиаслҳо аз он минтақа шурӯъ намуданд. Соли 1922 «Амр дар бораи идораи халқҳои маҳаллӣ» интишор гардид, ки он дар «минтақаи политсиявӣ» ташкил намудани боз якчанд мамнӯъгоҳро эълон кард.

Барои ташкил намудани мамнӯъгоҳҳо навоҳии регзору шӯразамини беоб ҷудо карда мешуд. Дар он ҷойҳо чоҳҳои об то 70 метр жарф буданд. Дар яке аз ноҳияҳо баъди канда шудани 244 метр об пайдо шуд. Соли 1926 қарор карда шуд, ки давродаври мамнӯъгоҳҳои барои аҳолии африқоиасл муқарраргардида симхор кашида шавад.

Родезияи Ҷанубӣ. Дар Родезияи Ҷанубӣ солҳои 30-юм навоҳии аҳолии аврупоиасл ташкил карда шуданд. Дар он ҷойҳо африқоиаслҳо ҳуқуқ надоштанд, ки соҳиби замин бошанд. Чунин заминҳо қариб нисфи қаламрави Родезияи Ҷанубиро ташкил намуданд. Барои африқоиаслҳо 94 мамнӯъгоҳ ташкил карда шуд. Аврупоиаслҳо аз африқоиаслҳо қисми зиёди заминҳои Родезияи Ҷанубиро кашида гирифтанд. Мамнӯъгоҳҳо бо ҳамроҳии хазинаи заминҳои ба африқоиаслҳо барои зарурати ширкатҳо додашуда танҳо аз се як ҳиссаи қаламрави Родезияи Ҷанубиро ташкил мекарданд. Қисми боқимондаи мамлакатро асосан заминҳои аз нав тақсимношуда ташкил медоданд.

Кишоварзии Родезияи Ҷанубӣ чун мамлакатҳои зиёди дигари Африқо асосан ду навъ заминдории аз ҳамдигар фарқкунанда дошт. Заминдории аврупоӣ, ки бо усули сармоядорӣ пеш мерафт ва заминдории африқоӣ, ки аслан хоҷагии натуралӣ буда, ба бозор кам алоқа дошт.

Ба ҳар як мустамликадори аврупоии Родезияи Ҷанубӣ нисбат ба шахси африқоиасл 20 баробар зиёд замин рост меомад. Вале дар байни мустамликадорон аҳолии шаҳрнишин зиёдтар буд. Аз ҳамин сабаб шумораи фермерҳои аврупоиасл он қадар зиёд набуд. Ба ҳар як фермер ба ҳисоби миёна 2 ҳазор гектар ва ба ҳар як африқоиасл 3,3 гектар замин рост меомад.

Тавре ки мушоҳида кардед, ҳуқуқҳои инсонии африқоиаслҳо аз тарафи мустамликадорон ва ҳукуматдорони сафедпӯст поймол карда мешуданд.

Савол ва супориш

1.Тартиботи нажодпарастии Иттифоқи Африқои Ҷанубиро шарҳ диҳед. 2. Аз ҳаёти этникии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ мисолҳо биёред. 3. Оид ба саноат ва кишоварзии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ чӣ иттилоъ доред? 4. Дар бораи фаъолияти нажодпарастии нахуствазири Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Герсог нақл кунед ва ба он баҳо диҳед. 5. «Хатари сиёҳ»-ро шарҳ диҳед. Сиёсати «хатари сиёҳ» ба манфиатҳои кадом гурӯҳи аҳолӣ равона шуда буд? 6. «Монеаи ранга» чист? 7. «Минтақаи политсиявӣ»-ро шарҳ диҳед. 8. Дар Африқои Ҷанубу Ғарбӣ «тозакунии замин» барои чӣ буд ва чӣ тавр амалӣ карда мешуд? 9. Дар бораи ҳуқуқи аврупоиаслҳо ва африқоиаслҳо далелҳо биёред. 10. Мамнӯъгоҳҳои африқоиаслҳоро фаҳмонед. 11. Дар бораи усулҳои заминдории аврупоиаслҳо ва африқоиаслҳо дар Родезияи Ҷанубӣ баҳс кунед. 12. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

БОБИ V
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1924-1939

§ 35. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МАРҲАЛАИ НАВ

Шарҳи умумӣ. Муносибатҳои байналмилалӣ дар солҳои 1924 - 1939 ба се давраи хурдтари таърихӣ тақсим мешаванд. Ба давраи аввал солҳои 1924 - 1928 тааллуқ доранд. Ин давра марҳалаест, ки ҳанӯз тақсимоти мустамликавии мустамликаҳои давлатҳои Иттифоқи Сегона давом дошт. Давлатҳои Антанта ва иттифоқчиёни онҳо мавқеи худро дар ҷаҳон мустаҳкамтар мекарданд. Барои ин кор онҳо Лигаи Миллатҳоро ҳам истифода мебурданд.

Давраи дуюм солҳои 1929-1933-ро дар бар гирифтааст. Дар ин давра буҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ ба амал омад. Ин воқеа муносибатҳои байналмилалиро то андозае тағйир дод. Дар байни давлатҳои мустамликадор ва мустамликаҳои онҳо муносибатҳои соҳибкорию тиҷоратӣ барои аз буҳрони иқтисодӣ баровардани мамлакатҳои империалистӣ барқарор карда щуданд.

Солҳои 1934 - 1939 давраи сеюм мебошад. Ин давра ба ғалабаи фашизм дар Олмон, болоравии нави иқтисодии баъди буҳрон ва тайёрии бевоситаи давлатҳои империалистӣ ба Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ рост омадааст.

Нақшаи Дауэс. Давраи аввалро марҳалаи болоравии баъдиҷангии иқтисодӣ ҳам меноманд. Сарфи назар аз ин, дар ҷаҳони сармоядорӣ оромии комил ҳукмрон набуд. Дар масъалаи аз Олмон рӯёндани товони ҷанг муносибатҳои байни Англия ва Фаронса тезутунд шуданд. Дар ин масъала Англия барои манфиатҳои худ пуштибони Олмон буд. Аз ин рӯ, Олмон бо ҳар роҳ аз пардохтани товони ҷанг ба Фаронса саркашӣ мекард.

Фаронса бо Белгия ҳанӯз соли 1923 минтақаи саноатии Рури Олмонро ишғол намуда буд. Дар натиҷаи ин саноати Олмон маъдани кам мегирифт. Ин ҳолат дар Олмон то андозае бенизомии саноатиро ба вуҷуд овард. Вазъи баамаломадаро корхонаҳои инҳисории Олмон барои афзун гардондани сармояи худ истифода бурданд, вале ишғоли Рур ҳадафҳои Фаронсаро амалӣ карда натавонист. Вакте ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Англия масъалаи пардохти товони ҷанги Олмонро ба ихтиёри худ дароварданд, Фаронса ба ҷуз аз розӣ шудан ба гузаштҳо илоҷи дигаре надошт.

Моҳҳои июл – августи соли 1924 дар шаҳри Лондон конференсияи давлатҳои ғолиб баргузор гардид. Он пешниҳоди кумитаи бонкдори Америка Дауэс дар бораи аз Олмон рӯёндани товони ҷанг, аз Рур баровардани артиши Фаронсаро тасдиқ намуд. Ин қарордод шикасти сиёсати хориҷии Фаронса буд. Нақшаи Дауэс аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани иқтисоди Олмонро дар назар дошт. Татбиқи он, пеш

аз ҳама, ба он нигаронида шуда буд, ки саноати вазнини Олмон, аз он ҷумла неруи ҳарбию саноатии ин давлат аз нав барқарор карда шавад. Бо ҳамин мақсад ба Олмон бояд ба маблағи 500 миллион маркаи тило вомбарги хориҷӣ қарз дода мешуд. Нақшаи Дауэс ҳаҷми умумии пардохти товони ҷангро муқаррар накард. Танҳо ҳаҷми ҳарсолаи пардохт муайян карда шуд – соли аввал 1 млрд. маркаи тило ва шурӯъ аз соли 5-ум соле 2,5 млрд. марка пардохтан лозим меомад. Маблағи пардохт аз даромади корхонаҳои саноатӣ, роҳҳои оҳан ва аз ҳисоби андози махсуси ба маҳсулоти истеъмолӣ ҷоришуда дар назар дошта шуда буд.

Аз рӯйи нақшаи Дауэс Олмон асосан аз ИМА ва Англия аз соли 1924 то соли 1932 дар шакли вомбарг ва маблағгузорӣ 31 млрд. 819 миллион марка гарифт. Дар худи ҳамин давра Олмон ба ғолибон 11 млрд 464 млн марка товони ҷанг дод ва 7 млрд 830 млн марка аз рӯйи вомбаргҳо пардохт намуд, Дар натиҷаи ин 12 млрд 525 млн маркаи аз хориҷа воридшуда дар мамлакат монд. Тавассути ҳамин маблағи ИМА ва Англия неруи ҳарбию саноатии Олмон аз нав барқарор карда шуд,

Кояференсияи Локарно. Қарордоди сиёсии нақшаи Дауэс созишномаҳое ҳастанд, ки 1 декабри соли 1925 дар Конференсияи байналмилалии Локарнои Швейтсария ба имзо расида буданд. Муҳимтарини онҳо қарордоди кафолати Рейн буд. Мувофиқи ин қарордод, Фаронса, Белгия ва Олмон уҳдадор шуданд, ки дахлнопазирии сарҳадҳои байни Олмон, Фаронса ва Белгияро, ки аз тариқи Созишномаи сулҳи Версал муқаррар гардидааст, кафолат медиҳанд ва ба минтақаи ғайриҳарбӣ эълоншудаи Рейн низ даст намезананд. Англия ва Италия кафолати иҷрои қарордоди Рейнро ба зимма гирифтанд. Нисбат ба давлатҳои воқеъ дар шарқии Олмон ҳеҷ гуна кафолати дахлнопазирӣ эълон карда нашуд, ба истиснои созишномаҳои Фаронса бо Полша ва Чехословакия, ки аз фиребе бештар набуданд.

Ва ниҳоят, қарордодҳои Локарно ба Лигаи Миллатҳо дохилшавии Олмонро дар назар дошт.

Созишномаҳои Локарно муваффақияти калони сиёсии Олмон буданд. Баъд аз ҷанг Олмон бори аввал аз ҷиҳати ҳуқуқ ба Англия ва Фаронса баробар шуд. Ҷамъбасти баъдиҷангӣ акнун на ба фоидаи Фаронса, балки ба фоидаи Англия анҷом ёфт. Шурӯъ аз ҳамин вақт дар тӯли чандин соли минбаъда Англия дар корҳои Аврупо мавқеи аввалро ба даст овард.

Нақшаи Дауэс ва қарордодҳои Локарно бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ низ равона карда шуда буданд.

Буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ. Соли 1929 буҳрони бузургтарини иқтисодӣ оғоз ёфт, ки тамоми ҷаҳонро фаро гирифт. Ин буҳрон ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири манфӣ расонид. Дар натиҷа кулли мухолифатҳои ҷаҳонӣ то ҳадди охирин тезутунд шуданд. Муносибатҳои байналмилалии баъдиҷангие, ки «Низоми Версалу Вашингтон» номида шудаанд, дарҳам шикастанд.

Буҳрони иқтисодии соли 1929 дар натиҷаи дар Ню-Йорки ИМА ба фалокат дучор шудани биржа ва зуд дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон паҳн

гардидани оқибатҳои он оғоз ёфт. Дар натиҷаи ин буҳрон истеҳсоли саноатӣ якбора таназзул ёфта, бекории то ҳол диданошударо ба вуҷуд овард. Соли 1932 шумораи бекорон дар мамлакатҳои сармоядорӣ ба 30 миллион нафар расид. Буҳрони барзиёдистеҳсол дере нагузашта ба буҳрони молиявӣ омезиш ёфта, вазъи иқтисодии ҷаҳонро боз ҳам мураккабтар кард. Бонкҳои калони сершумор муфлис шуданд. Доираҳои сармоядори як қатор мамлакатҳо баҳри ҳифозати дороии худ рӯйрост ба сӯйи фашизм майл карданд.

Буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ масъалаи рӯёндани товони ҷангро ба фаромӯшӣ супурд. Ин кор чунин сурат гирифт. Соли 1929 нақшаи Дауэс ба нақшаи Юнга иваз карда шуд, ки онро кумитаи мушовирон бо сардории бонкдори Америка Юнга таҳия карда буд. Нақшаи Юнга маблағи умумии товони ҷангро 113,9 млрд. марка муқаррар кард ва он бояд дар зарфи 37 сол пардохта мешуд.

Соли 1930 нақшаи Юнга ба кор даромад ва баъд аз як сол Олмон ба президенти ИМА Гувер дар бораи боздошти пардохти товони ҷанг мурочиат кард. Моҳи июни соли 1932 дар шаҳри Лозанна конференсияи байналмилалӣ ҷамъ омад, ки он товони ҷангро бекор кард. Ин қарор бар хилофи манфиатҳои Фаронса буд. Ҳамин тариқ, яке аз қисматҳои муҳимтарини Созишномаи сулҳи Версал бекор карда шуд.

Мухолифати зикрёфтаи Аврупо ягона набуд. Буҳрони иқтисодӣ дар Шарқи Дур ҳам муносибатҳои байни мамлакатҳои бузургро вайрон кард. Мухолифатҳои империалистӣ дар Шарқи Дур нисбат ба Аврупо ҳам тезутундтар ва босуръаттар сурат гирифтанд. Дар ин минтақа империализми Ҷопон нисбат ба давлатҳои дигари бузурги ҷаҳон фаъолтар буд. Моҳи сентябри соли 1931 Ҷопон забти қисмати Шимолу Шарқии Чинро оғоз намуда, баъди се моҳ онро пурра ба даст овард. Ҳукумати Чин, ки ин вақт ба он Чан Кай-ши сарварӣ мекард, ишғолгариҳои Ҷопонро дар Чин эътироф накард. Англия ва Фаронса дар ин масъала Ҷопонро дастгирӣ мекарданд, чунки манфиатҳои онҳо ҳамин мавқеъро тақозо менамуд. Бинобар ин, Лигаи Миллатҳо, ки бозичаи ин ду давлат буд, мувофиқи хоҳиши онҳо рафтор карда, барои «омӯхтан»-и масъала ба Шарқи Дур «Комиссияи Литтон»-ро фиристод. Ҷопон бошад, ҷавобан ба ин 9-уми марти соли 1932 бо номи «Мончжоу-Го» давлати «соҳибистиклоли Манҷурия»-ро дар зери роҳбарии Пу И – императори охирини сулолаи манҷурии Сини, ки дар инқилоби солҳои 1911 - 1913 сарнагун щуда буд, эълон кард. Комиссияи Литтон зиддиятҳои байни мамлакатҳои империалистиро дар Шарқи Дур, алалхусус дар масъалаи такдири Чин бартараф карда натавонист. Ҷопон 28-уми марти соли 1933 намойишкорона аз Лигаи Миллатҳо баромад.

Моҳи феврали соли 1932 дар Женева Конференсияи байналмилалӣ оид ба халъи силоҳ доир гардид, ки кӯшиши аввалини Лигаи Миллатҳо оид ба боздоштани мусаллаҳшавии бошитоби мамлакатҳои аз ҷиҳати ҳарбӣ пурзӯр буд. Вале дар ин конференсия масъалаи дигар рӯйи об баромад. Моддаҳои алоҳидаи Созишномаи сулҳи Версал дар масъалаи мусаллаҳшавии Олмони дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ шикастхӯрда

монеаҳо эҷод карданд. Бинобар ин, Олмон ияброз дошт, ки чаро вай бо мамлакатҳои дигар барои ҳифзи худ ҳуқуқи баробар надорад. Барои ин канслери Олмон Шлейхер дар назди вакилони конференсияи Женева талабҳои мушаххас ва қатъӣ гузошт. Англия, Олмон, ИМА ва Италия тавонистанд, ки муқобилати Фаронсаро шикаста, ҳуқуқи Олмонро барои мусаллаҳшавӣ эътироф намоянд. Гитлер, ки ин вақт (30-юми январи соли 1933) аз тарафи президенти Олмон Гинденбург канслери мамлакат таъйин шуда буд, ба қабул гардидани чунин қарори конференсия муваффақ шуд. Бар хилофи хоҳиши аксари иштирокчиён Конференсияи байналмилалии Женева ба ҷойи халъи силоҳ он ба конференсияи мусаллаҳшавӣ табдил ёфт. Вакилони Олмон бо сардории Гитлер барои мусаллаҳшавии мамлакати худ расман иҷозат гирифта, моҳи октябри соли 1933 конференсияро тарк карданд. Дере нагузашта Олмон дар бораи баромаданаш аз Лигаи Миллатҳо изҳорот дод.

Ба вуҷуд омадани манбаи асосии ҷанг. Барномаи Олмони фашистӣ, ки дар китоби Гитлер «Муборизаи ман» иншо гардидааст, пеш аз ҳама, сар кардани ҷанги алайҳи ИҶШС-ро дар назар дошт. Асоси идеологии сиёсати хориҷии Олмонро Гитлер бо назарияи нажодпарастии «Фазои ҳаётӣ» асоснок намуд. Бо риёкории маҳз Гитлер даъво мекард, ки олмониҳо «нажоди ҷанобон» буда, қаламкаш ба онҳо муқаррар кардааст, ки бар «нажодҳои паст» ҳукмронӣ кунанд. Бо сабаби он ки олмониҳо «фазои ҳаётӣ»-и кофӣ надоранд, бояд онро аз «нажодҳои паст» бо роҳи зӯрӣ ба даст оранд. Ба Аврупо ва тамоми ҷаҳон хатари истилои Олмон таҳдид мекард. Пеши роҳи Олмони фашистиро бо ҷидду ҷаҳди муштараки мамлакатҳои пурқуввати ҷаҳон гирифтан мумкин буд. Барои ин кор ИҶШС ба Фаронса, Англия, ИМА ва Ҷопон таклифҳои мушаххас пешниҳод намуд. Вале онҳо беҷавоб монданд. ИМА бетарафиро ихтиёр кард.

Англия ва Фаронса барои ҳифзи шартҳои Созишномаи сулҳи Париж чорае наандешиданд. Олмони фашистӣ бо Англия ин созишномаро ба нестӣ мерасониданд. Соли 1935 ҳукумати Англия бо Гитлер қарордоди ҳарбии баҳрӣ ба имзо расонд, ки мухолифи Созишномаи сулҳи Версал буда, Олмонро ба ҷанги дарпешистода тайёр мекард.

Сиёсати «дахолат накардан». Миёнаҳои солҳои 30-юм Олмон ва Италия чунон пурзӯр шуданд, ки рӯйрост ба таҷовузи ҳарбии зидди давлатҳои соҳибистиқлол даст мезаданд. Ин иқдомро аввалнн шуда Италия оғоз кард.

Империализми Италия, ки худро аз натиҷаҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бенасиб меҳисобид, нақшаи васеи ишғолгариҳои худро дар қитъаи Африқо таҳия намуда, пеш аз ҳама, Ҳабашистонро забт карданӣ буд. Фаронса бошад, ба ин икдоми Италия хайрхоҳона назар мекард, зеро амалӣ гардидани он таваҷҷуҳи Италияро аз нимҷазираи Балкан дур месохт.

Ҳамин тариқ, 3-юми октябри соли 1935 Италия бе эълони ҷанг бар зидди Ҳабашистон амалиёти ҷангӣ оғоз намуд. Таҷовузи Италия ба Ҳабашистон Олмони фашистиро ҳам рӯҳбаланд кард. 7-уми марти соли

1936 артиши Олмон ба минтақаи ғайриҳарбии Рейн дохил карда шуд ва бо ҳамин нишондоди муҳимтарини Созишномаи сулҳи Париж ва Локарноро шикаст. Фаронса бечуръатона бошад ҳам, хост, ки пеши роҳи ин иқдоми хатарноки Олмонро бигирад, вале Англия ва ИМА ба вай халал расонданд.

Забоняккунии Мюнхен. Олмон ва Италия ба ҷанги калон дар Аврупо ҳаматарафа тайёрӣ дида, ба паймони ҳарбии худ аъзои навро ҷалб мекарданд. Ҳукуматҳои баъзе давлатҳои Аврупо худашон тайёр буданд, ки ба иттиҳоди давлатҳои фашистии Олмон ва Италия бипайванданд. Булғория, Венгрия ва Руминия аз қабили ҳамин гуна давлатҳо буданд.

Шурӯъ аз моҳи майи соли 1937 ба ҳукумати Англия Невил Чемберлен роҳбарӣ мекард, Ӯ чораҳое андешид, ки Италия ва Олмонро ба таҷовузкорӣ ҳавасманд намуданд. Моҳи ноябри ҳамон сол узви ҳукумати Чемберлен Галифакс бо Гитлер вохӯрда, ба ҳамсуҳбати худ фаҳмонд, ки ҳукумати Англия барои аз эътибор соқит эълон кардани Низоми Версал розӣ аст, то ки Олмон тавонад Австрия, Чехословакия ва шаҳри Дансиг (Гдансак)-ро забт кунад. Галифакс инчунин пешниҳод кард, ки Англия ва Фаронса ба иттифоқи Олмону Италия бипайванданд.

Пешниҳодоти мазкури ҳукумати Англия ба Гитлер нисбат ба халқҳои Аврупо амали ҷинояткорона буд. Фаронса ба гаравгони сиёсати хориҷии Англия табдил ёфта, ба муқобили майлу хоҳиши он баромада наметавонист. ИМА муносибати худро бо ин давлатҳо бо назардошти манфиатҳои миллӣ ба роҳ мемонд. Бо ҳамин сабабҳо Австрияро забт кардани Олмон аз тарафи мамлакатҳои Ғарб ҳеҷ зиддият ва ё эътирозеро ба миён наовард.

Баъди Австрияро забт намудан Олмон барои забти Чехословакия талош кард. Гитлер мехост, ки зудтар Чехословакияро ҳам ишғол кунад. Англия Чехословакияро қурбони манфиатҳои худ карданӣ буд. Ба ивази ба Олмон дода шудани Чехословакия Чемберлен мехост, ки бо Олмон дар бораи дахлнопазирии Британияи Кабир ва мустамликаҳои он созишнома ба имзо расонад. Чунин аҳду паймон бо Гитлер 29-уми сентябри соли 1938 дар Мюнхен баста шуд. Дар ин ҷо нахуствазири Англия Чемберлен, сарвазири Фаронса Даладъе ва роҳбари Италияи фашистӣ Муссолини вилояти Судетро аз Чехословакия ҷудо карда, ба Олмон супурданд. Қисми боқимондаи ин мамлакат беҳифозат монд ва моҳи марти соли 1939 Гитлер онро ҳам ба Олмон ҳамроҳ кард. Ба ивази ин «некӣ» Гитлер бо Чемберлен дар бораи абадан бар зидди ҳамдигар ҷанг накардани Олмон ва Англия созишнома баст. Моҳи декабри ҳамон сол чунин созишнома дар байни Фаронса ва Олмон низ ба имзо расид.

Забоняккунии Мюнхен дар Аврупо таносуби қувваҳоро ҷиддан ба фоидаи Олмон ҳал намуд. Ин икдом оғози Ҷанги дуюми ҷаҳониро наздиктар кард.

Арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Тобистони соли 1939 дар шаҳри Москва байни Англия, Фаронса ва ИҶШС дар бобати аз тариқи баста шудани иттифоқи ҳарбию сиёсӣ гирифтани пеши роҳи таҷовуз дар Авру-

по музокирот сурат гирифт, ки воқеаи бузурги байналмилалӣ гардид. Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳукуматҳои Англия ва Фаронса пешниҳод кард, ки ҳар се давлат оид ба ёрии байниҳамдигарӣ аҳдномаи самараноке имзо кунанд. Лоиҳаи аҳдномаи мазкур дар назар дощт, ки Англия, Фаронса ва ИҶШС дар сурати ба таҷовузи ҳарбӣ гирифтор шудан ба ёрии ҳамдигар меоянд. Ин созишнома давлатҳои Аврупои Шарқӣ (аз Баҳри Балтика то Баҳри Сиёҳ)-и бо ИҶШС ҳамсарҳадро низ дар бар мегирифт. Ҳамин вақт дар Англия ба таври пинҳонӣ музокироти дигар байни намояндагони Англия, Фаронса ва Олмон низ идома дошт. Дар музокироти Москва Англия ва Фаронса дидаю дониста ба кашолкории маҳз роҳ медоданд. Аз ҳамин сабаб музокироти мазкур натиҷаи мусбат надод. Баъд аз он ки музокирот дар байни Англия, Фаронса ва ИҶШС бенатиҷа анҷом ёфт, Ҳукумати Шӯравӣ бевосита бо Олмони фашистӣ сари мизи музокирот нишаст. Ин лаҳза Олмон барои оғози ҷанги васеъ дар Аврупо ҳаматарафа тайёр буд, вале бо вуҷуди ин, намеҳост, ки аз ибтидои он сар карда дар ду ҷабҳа - ҳам дар Аврупои Ғарбӣ ва ҳам дар Аврупои Шарқӣ биҷангад. Чунин сурат гирифтани ҷанг бар зарари Олмон буд. Бинобар ин, он тайёр буд, ки тавассути аҳдномае ИҶШС-ро фиреб диҳад. ИҶШС ҳам намехсст, ки дар ду ҷабҳа - дар Аврупо бо Олмон ва дар Шарқи Дур бо Ҷопон биҷангад. Тавре ки дидем, дар айни замон аҳдномаи байни Олмони фаишстӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳар ду тараф ҳам зарур буд. Лекин ҳар ду тараф ба хубӣ мефаҳмиданд, ки ин аҳднома қавию дарозмуддат буда наметавонад. Ҳамин тариқ, 23-юми августи соли 1939 дар байни Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан ба имзо расид.

Дар чунин шароит аз ҷониби Олмони фашистӣ оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ва ба он ҳамроҳ шудани иттифоқчиёнаш амри воқеӣ гардид.

Савол ва супориш

1.Давраҳои муносибатҳои байналмилалии солҳои 1924- 1939-ро баён кунед. 2. Нақшаи Дауэсро шарҳ диҳед. 3. Конференсияи байналмилалии Лондон (соли 1924) ҷадвали пардохти товони ҷангро аз Олмон чӣ тавр муқаррар кард? 4. Нақшаи Дауэс ба Олмон чӣ фоида оварда метавонист? 5, Дар бораи Конференсияи байналмилалии Локарно нақл кунед. 6. Аз қарорҳои Конференсияи байналмилалии Локарно кадом давлат бурд кард? 7. Қарорҳои Конференсияи байналмилалии Локарно бар зидди кадом давлат нигаронида шуда буд? 8. Бухрони ҷаҳонии иқтисодии солҳои 1929-1933 дар куҷо сар зад? 9. Моҳияти нақшаи Юнга оид ба рӯёндани товони ҷанг аз Олмонро баён кунед. Ин нақша аз нақшаи Дауэс бо чӣ фарқ мекунад? 10. Соли 1930 Олмон ба президенти ИМА Гувер оид ба кадом масъала муроҷиат кард? 11.Конференсияи байналмилалии Лозаннаи соли 1932 кадом масъаларо баррасӣ намуд? 12. Соли 1932 Ҷопон қисмати Шимолу Шарқии Чинро забт карда, дар он ҷо истиқлоли кадом давлати навро эълон намуд? 13.Ҷопон ва Олмон кай ва чаро аз Лигаи Миллатҳо баромаданд? 14.Исбот кунед, ки Конференсияи байналмилалии Женева ба фоидаи Олмон анҷом ёфт. 15. Чаро Англия, Фаронса ва Италия «ҳуқуқ»-и Олмонро муҳофизат мекарданд? 16. Назарияи «Фазои ҳаётӣ»-и Гитлерро шарҳ диҳед. 17. Сиёсати «дахолат накардан»-и давлатҳои Ғарбро чӣ тавр фаҳмидед? 18. Оё дар бораи забонияккунии Мюнхен иттилоъ доред? 19. Соли 1939 дар арафаи Ҷанги дуюми чаҳонӣ Англия, Фаронса, ИҶШС ва Олмон кадом мавқеъро ишғол намуданд? 20. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

БОБИ V
ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ
(СОЛҲОИ 1939 - 1945)

§ 36. ОҒОЗИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

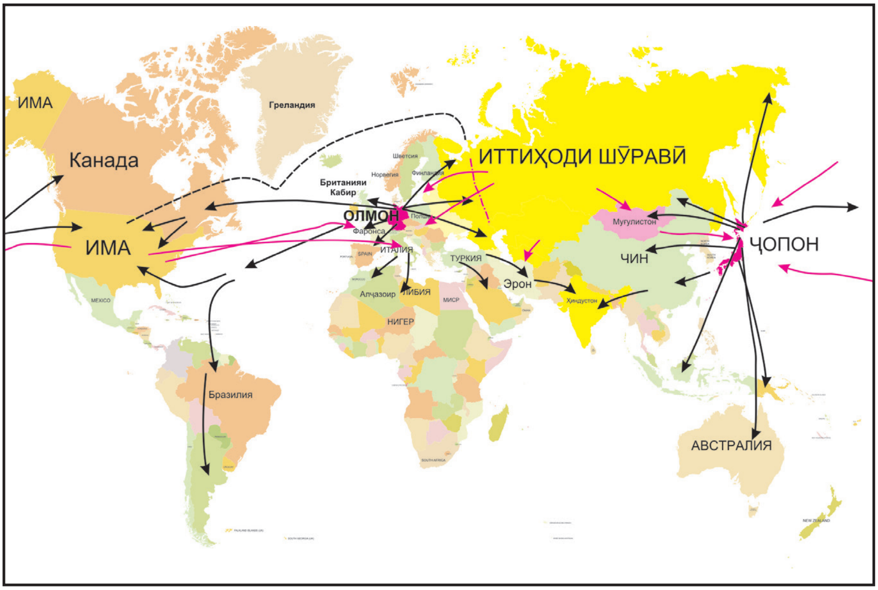

Расми 120. Харитаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ

Сабабҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Ҷанги дуюми ҷаҳониро мамлакатҳои империалистӣ тайёр карда буданд. Маҳз талош барои даромади баланд, васеъкунии ҳудудҳои империяҳои мустамликавӣ империалистонро ба ҷанги истилогарона тақон медод. Ин мамлакатҳо кӯшиш мекарданд, ки қаламрави давлатҳои дигарро забт карда, халқи онҳоро ба асорат гирифтор намуда, ҳукмронии худро дар ҷаҳон таъмин намоянд. Зиддиятҳои роҳзанҳои империалистӣ аз он сабаб боз ҳам тезутундтар шуданд, ки дар солҳои 20-уму 30-юм нобаробарии тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои сармоядорӣ ба марҳалаи ниҳоӣ расид. Давлатҳое, ки аз мустамликаҳо манбаъҳои ашёи хом ва бозори фӯруши мол камтар таъмин буданд, бо мамлакатҳои дорои мустамликаҳои зиёд ба рақобати шадид даст мезаданд. Дар ин давра мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмондатари империалистӣ ба мамлакатҳои мутараққии сармоядорӣ расида, аз ин мамлакатҳои мустамликадор ҳиссаи муносиби худро кашида гирифтанӣ буданд.

Азнавтақсимкунии мустамликаҳо, ки дар натиҷаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба амал омад, танҳо манфиатҳои мамлакатҳои ғолибро ифода на-

муд. Мамлакатҳои дар ин ҷанг шикастхӯрда аз мақсади мустамликазабткунии худ даст накашида буданд.

Дар солҳои 30-юм паймони мамлакатҳои империалистии даъвогари ҳукмрони ҷаҳон шудан аз нав ташаккул ёфт. Ба он Олмони гитлерӣ, Италияи фашистӣ ва Ҷопон дохил буданд. Мамлакатҳои аъзои ин паймон худро дар тақсимоти мустамликавии ҷаҳон бенасиб ҳисобида, аввалин шуда ба азнавтақсимкунии ҷаҳон сар карданд, Олмон, Италия ва Ҷопон давлатҳои асосии иттиҳоди фашистӣ буда, ният доштанд, ки халқҳои ҷаҳонро ба асорати худ гирифтор кунанд.

Ба паймони иттиҳоди давлатҳои фашистӣ Англия, Фаронса, ИҶШС ва ИМА муқобил меистоданд. Англия, Фаронса ва ИМА, ки дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ғолиб омада буданд, мехостанд, ки мавқеъҳои бадастовардаашонро боз ҳам мустаҳкамтар кунанд.

Ҳар дуи ин гурӯҳи давлатҳо даъвои ҳукмрони ҷаҳон шуданро доштанд. Он давлатҳое, ки дар муқобили давлатҳои иттиҳоди фашистӣ меистоданд, ҳанӯз муташаккил набуданд, яъне дар иттиҳоди ҳарбию сиёсӣ муттаҳид нашуда буданд. Аз ин рӯ, дар алоҳидагӣ нисбат ба иттиҳоди фашистӣ заифтар менамуданд. Мавқеи дифоъкорона ба онҳо имкон намедод, ки ба ҷанги зидди давлатҳои иттиҳоди фашистӣ хубтар тайёрй бинанд. Ин давлатҳо кӯшиш мекарданд, ки худро бо роҳҳои дипломатӣ аз ҳуҷуми фашистӣ эмин нигоҳ доранд.

Дар пеши роҳи давлатҳои иттиҳоди фашистӣ як монеаи пурзӯр меисгод, ки он Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Сохти давлатии он сотсиалистӣ буд. Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни он ният доштанд, ки ин давлатро барҳам диҳанд. Мубориза дар байни низоми сармоядорӣ ва низоми сотсиалистӣ яке аз сабабҳои дигари сар задани Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аз рӯйи мақсадҳо ва сохти сиёсии даалатҳои дар он иштироккунанда ҷанги империалистӣ, истилогарона ва аз тарафи ташаббускорони он беадолатона буд.

Ҳамлаи Олмон ба Полша ва оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. 1 сентябри соли 1939 артиши Олмони фашистӣ ба Полша зада даромад. Англия ва Фаронса, ки ба Полша ёрии ҳарбӣ ваъда карда буданд, 3-юми сентябр ба Олмон ҷанг эълон карданд. Он вақт Гитлер ба ин давлатҳо ишора карда гуфта буд: «Ин ҳанӯз маънои онро надорад, ки гӯё онҳо ҷанг мекарда бошанд». Дере нагузашта ин тахмини Гитлер рост баромад. Англия ва Фаронса, тавре ки ба Чехословакия хиёнат карда буданд, ба Полша низ хиёнат карданд. Дар Ғарб 115 дивизияи Фаронса ва Англия ҳеҷ гуна амалиёти ҳарбӣ намегузаронд. Ҳол он ки он вақт дар муқобили онҳо ҳамагӣ 23 дивизияи Олмон меистод. Доираҳои ҳукмрони мамлакатҳои Ғарб гумон доштанд, ки Олмон Полшаро торумор карда, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамла хоҳад кард.

Баъди зада даромадани гитлерчиён ҳукумат ва артиши Полша мамлакатро бесоҳиб гузошта, шармандавор ба хориҷа фирор карданд. Ҷузъу томҳои зиёди артишҳои Полша, сокинони Варшава ва шаҳру навоҳии дигари мамлакат ба муқобили истилогарон қаҳрамонона муқовимат ме-

карданд. Вале бартарӣ дар ҷониби гитлерчиён буд. Сарфи назар аз ин, ба артиши фашистӣ лозим омад, ки барои шикастани муқобилати артиш ва халқи беҳукумати Полша қариб як моҳ сарф кунад.

«Ҷанги аҷиб» дар Аврупои Ғарбӣ. Вақте ки дар Аврупо ҷанг оғоз ёфт, ИМА бетарафии худро эълон кард. Инҳисорчиёни америкоӣ тахмин мекарданд, ки ҷанг иқтисоди мамлакатро аз буҳрон мебарорад. Супоришҳои ҳарбии мамлакатҳои вориди ҷанг ба саноатчиён ва бонкдорони америкоӣ даромади афсонавӣ хоҳанд овард.

Баъд аз торумори Полша Англия ва Фаронса ҳанӯз ҳам умед доштанд, ки бо Гитлер забон як карда, ҷангро алайҳи ИҶШС равона мекунанд.

Дар тӯли ҳафт моҳ дар Ҷабҳаи Ғарбӣ ҳеҷ гуна амалиёти ҳарбӣ анҷом дода намешуданд. Аз ин рӯ, дар ин минтақа ҷанг истеҳзоомез «нишаста ҷангидан» ва он «ҷанги аҷиб» ном гирифт. Захираҳои моддии Англия ва Фаронса аз иқтидори иқтисодии Олмон зиёд буданд. Сарфи назар аз ин, ҳукуматҳои Англия ва Фаронса намехостанд, ки роҳи дар Мюнхен интихобкардаи худро аз даст диҳанд. Ба Гитлер фаҳмонданӣ мешуданд, ки «ӯ метавонад дар Шарқ фаъолона амал кунад».

Аз чунин мавқеи Англия ва Фаронса Олмон ба таври худ истифода бурда, дар Ҷабҳаи Ғарбӣ ба ҳуҷуми барқосо ҳаматарафа тайёрӣ медид.

Ишғолгариҳои Иттиҳоди Шӯравӣ. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Брест 3 марти соли 1918 бо Олмон империяи Русия, Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро аз даст дода буд. Иттиҳоди Шӯравӣ аз қарордоди 23 августи соли 1939 бо Олмон дар бораи ба ҳамдигар ҳуҷум накардан басташуда истифода бурда, моҳи сентябри ҳамон сол ба дубора истило кардани онҳо даст зад. Артиши Сурхи Шӯравӣ Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро забт карда, мувофиқан ба ҶШС Украина ва ҶШС Белоруссия ҳамроҳ кард. Ишғолгариҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ин ба охир нарасиданд. Артиши Сурх моҳи ноябри соли 1939 ба қаламрави Финляндияи соҳибистиқлол ҳам зада даромад. Мувофиқи нақшаи роҳбарияти ҳизбию давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ ин чанг бояд чандон тӯл намекашид. Вале ғайричашмдошти онҳо Финляндия ба муқобили Артиши Сурхи Шӯравӣ муқовимати сахт нишон дода, даҳҳо ҳазор аскару афсар ва техникаи ҳарбии онро несту нобуд кард (Идомаи ҷанги Иттиҳоди Шӯравӣ бар зидди Финляндия дар мавзӯи 37. «Рафти ҷанг дар соли 1940» инъикос меёбад).

Савол ва супориш

1.Ба оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кадом давлатҳо манфиатдор буданд? 2.Чаро Ҷанги дуюми ҷаҳониро Англия, Фаронса ва ИМА оғоз накарданд? 3. Кадом сабабҳои Ҷанги дуюми ҷаҳониро медонед? 4. Давлатҳои паймони фашистӣ чӣ мехостанд? 5. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кай оғоз ёфт? 6. Кадом давлатҳои Аврупо ба Олмон ҷанг эълон карданд? 7. «Ҷанги аҷиб»-ро шарҳ диҳед. 8. Чаро дар Ҷабҳаи Ғарбӣ амалиёти ҳарбӣ ниҳоят суст сурат мегирифтанд? 9. Иттиҳоди Шӯравӣ кадом вилоятҳоро аз нав забт карда, ба ҶШС Украина ва ҶШС Белоруссия ҳамроҳ кард? 10. Иттиҳоди Шӯравӣ бо кадом давлати соҳибистиқлол ҷанг оғоз намуд?

§ 37. РАФТИ ҶАНГ ДАР СОЛИ 1940. САМТҲО, НАТИҶАҲО

Ҳамла ба Ғарб. Соли 1940 амалиёти ҷангӣ дар Аврупои Ғарбӣ, Африқо, ҳавзаи Баҳри Миёназамин, нимҷазираи Балкан ва Шарқи Дур сурат гирифтанд. Вале самти асосӣ Аврупои Ғарбӣ буд.

Моҳи апрели соли 1940 гитлерчиён ногаҳон ба Дания ва Норвегия зада даромаданд. Артиши Дания ба истилогарон муқовимат накард. Вай бо фармони шоҳ ва ҳукумати Дания таслим шуд. Ватанпарварони норвегӣ муқовимат нишон дода, ба фашистони олмонӣ талафот меоварданд. Вале муқовимати артиши Норвегия дар аввали моҳи июн дарҳам шикаст. Ба ин то як дараҷа «колоннаи панҷум», ки аз фашистони маҳаллӣ иборат буд, мусоидат намуд,

Пешравии таҷовузкорони гитлерӣ ба Ғарб маънии шикасти пурраи сиёсати Мюнхенро дошт. Қаҳру ғазаби умумихалқӣ роҳбари мюнхенчиёни англисӣ Н. Чемберленро маҷбур сохт, ки ба истеъфо равад. Ба ҳукумати нави Англия арбоби қатъитари Ҳизби консервативӣ Уинстон Черчилл роҳбарӣ кард. Ӯ хуб мефаҳмид, ки ба Англия хатари калон таҳдид мекунад.

Моҳи майи соли 1940 артиши фашистони олмонӣ Нидерландия, Белгия ва Люксембургро ишғол намуд. Бо ҳамин гитлерчиён аз шимоли хати мудофиавие, ки фаронсавиҳо дар қад-қади сарҳади Олмонву Фаронса сохта буданд, давр зада, ҷабҳаро бурида, ба ҷониби соҳил ҳаракат карданд, неруҳои англис ва як қисми артиши фаронсавиҳоро, ки ҳамагӣ 340 ҳазор нафар низомиро ташкил менамуданд, дар наздикии Дюнкерк ба тарафи баҳр фишор дода, ба ақиб партофтанд. Онҳо силоҳ ва техникаи ҳарбии худро партофта, ба ҷазираҳои Британия гузаштанд. ”Муъҷиза”-и Дюнкерк дар торумор нашудани артишҳои Англияю Фаронса аз он сабаб рух дод, ки Гитлер ба генералҳои худ иҷозати торумор кардани онҳоро надода буд. Ин сабаб дошт. Сарвари фашистони Олмон мехост, ки бо ҳукумати Англия созишнома баста, бо ёрии он бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ биҷангад.

5-уми июн артиши Олмон ба ҷануб ҳамла кард. Дар пеши роҳи он шаҳри Париж меистод. Халқ ва артиши Фаронса комилан тайёр буданд, ки бар зидди душман ҷанг карда, ҳатто ғалаба ба даст оранд. Вале ҳукумати Фаронса ба манфиатҳои миллӣ хиёнат карда, аз мамлакат гурехт. Париж «шаҳри озод» эълон гардида, ба гитлерчиён бе ҷанг супорида шуд.

Сардори хукумати нави Фаронса яке аз роҳбарони фашистони ин мамлакат маршал Петан таъйин карда шуд. 22-юми июни соли 1940 дар ҷангалаки Компен дар бораи бечунучаро таслим шудани Фаронса санад ба имзо расид. Олмон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро ишғол кард. Дар қисмати ҷанубии истилонашудаи мамлакат тартиботи ҳарбию фашистии ҳукумати дастнишондаи Петан ташкил ёфт, ки дар шаҳрчаи истироҳатигоҳи Виши ҷойгир буд.

Танҳо баъзе намояндагони буржуазияи миллӣ ва афсарҳои артиш ба муқобили таслимшавии Фаронса баромаданд. Дар байни онҳо генерал Шарл де Гол (1890- 1970) низ буд. Дар ҷавоби муроҷиатномаи ӯ аз Лондон хизматчиёни ҳарбии дар хориҷи кишвар буда ва ватандӯстони сершумор барои мубориза баҳри эҳёи миллии мамлакат дар созмони «Фаронсаи озод» муттаҳид шуданд.

Аврупои Ғарбиро ишғол кардани гитлерчиён дар ИМА ташвиши зиёде ба вуҷуд овард. Ҳукумати Америка ба иҷрои барномаи калони сохтмони ҳарбӣ ва зиёд намудани неруҳои мусаллаҳ шурӯъ кард. Сохтани гулӯлаи ҳастаӣ (атомӣ) низ оғоз ёфт. «Қонун дар бораи бетарафӣ»-и соли 1939-и ИМА тағйир дода шуд. Акнун давлатҳои иштирокчии ҷанг имкон пайдо намуданд, ки аз ИМА аслиҳа ва лавозимоти дигари ҳарбиро нақд харида, аз Америка тавассути кишгиҳои худ бибаранд. Дар ҷанг иштирок накарда, ИМА ба Англия ёрии ҳарбию иқтисодии худро торафт афзунтар менамуд. Моҳи марти соли 1941 Конгресси ИМА дар бораи «ленд-лиз» қонун қабул кард. Мувофиқи ин қонун ИМА метавонист аслиҳа ва лавозимоти ҳарбиро нася фурӯхта ва ё ба иҷора бидиҳад. Қонуни мазкур ба давлатҳое хизмат мекард, ки мубоизаи онҳо бар зидди таҷовузкор барои ИМА аҳаммияти ҳаётан муҳим дошт. Ҳамин тариқ, ИМА амнияти худро тавассути Англия ва мамлакатҳои дигари иштирокчии ҷанг, ки силоҳ ва лавозимоти дигари ҳарбии Америкаро гирифта буданд, таъмин карданӣ буд.

Ҷанг дар Африқо. Моҳи июни соли 1940 Италия ба ҷанг даромад. Артиши он моҳи сентябр ҳамлаашро дар шимоли Африқо оғоз намуда, баъд ба тарафи шарқи Африқо ҳаракат кард. Он ният дошт, ки Мисрро ишғол намуда, ба Канали Суэтс назорати худро ҷорӣ намояд. Артиши Италия дере нагузашта амалиёти ҳарбиро барои васеъ кардани минтақаи ишғол дар Африқои Шарқӣ вусъат дод. Вале дар ин ҷо ҳукмронии артиши Италия дер напойид. Дар натиҷаи ба ин самт ҳаракат кардани артиши Англия дере нагузашта Италия аз ҳамаи мулкҳои дар Африқои Шарқӣ доштааш маҳрум шуд.

Баробари расида омадани қувваҳои иловагӣ англисҳо истилогаронро аввал аз Миср ва баъд аз Киренаика низ пеш карданд. Сипас артиши Олмон ба ёрии артиши италиявиҳо омад. Баҳори соли 1941 фашистон ҳамларо дар Либия давом дода, Бенғозиро ба даст оварда, баъд Тобрукро муҳосира намуданд. Вале ҳаракати онҳо ба дохили Миср боздошта шуд. Ба ҳар ҳол, гитлерчиён дар қитъаи Африқо неруҳои ҳарбии қобили ғалаба надоштанд. Олмон ин замон неруҳои асосии худро барои ҷанги зидди Иттиҳоди Шӯравӣ тамаркуз дода буд.

Таҷовузи фашистон ба Балкан. Васеъшавии амалиёти ҳарбӣ ба ваҳдати минбаъдаи паймони мамлакатҳои фашистӣ кумак мерасонид. Олмон, Италия ва Ҷопон 27 сентябри соли 1940 ба Муоҳидаи Сегона имзо гузошта, бо ҳамин уҳдадор шуданд, ки агар яке аз онҳо бо ягон давлати дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошта бошад, пас давлатҳои дигари паймон ба он ёрии ҳаматарафа – ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиесӣ мерасо-

нанд. Дар байни аъзои ин паймон доираи нуфуз дар ҷаҳон муайян карда шуда буд. Олмон ва Италия ба ҳукмрони Аврупо ва Ҷопон ба ҳукмрони Осиёи Шарқӣ шудан даъво доштанд.

Фашистони Олмон ба ишғоли Аврупои Ҷанубу Ғарбӣ аҳаммияти калон медоданд. Аз ин рӯ, моҳи ноябри соли 1940 ба Иттифоқи Сегона Венгрия, Румыния ва Словакияро ҳамроҳ карда, 6-уми апрели соли 1941 бар зидди Югославия ва Юнон ба ҷанг даромаданд. 17 апрел Югославия дар бораи таслимшавӣ ба санади дахлдор имзо кард. Олмон то охири ҳамон моҳ ишғоли Юнонро ҳам ба анҷом расонид. Давлатҳои дигари Балкан, аз он ҷумла Булғория ҳам ба фашистони Олмон таслим шуданд. Дар ин мамлакатҳо диктатураи фашистӣ ҳукмрон гардид ва онҳо ба иттиҳоди давлатҳои фашистӣ пайвастанд.

Баробари дар Аврупо ва Африқо васеъшавии таҷовузи Олмон амалиёти таҷовузкоронаи Ҷопон низ дар Шарқи Дур меафзуд. 23-юми сентябри соли 1940 артиши Ҷопон қисмати шимолии Ҳинду Чинро забт кард. Ҷопон ният дошт, ки Индонезия ва Филиппинро забт кунад. Ин иқдоми Ҷопон манфиатҳои ҳаётии ИМА- ро дар ин минтақаи ҷаҳон халалдор мекард. Дар натиҷаи гуфтушунид ин ду давлат моҳи июни соли 1941 дар бораи Доираи нуфуз дар ҳавзаи Укёнуси Ором созишнома ба имзо расонданд.

Забткориҳои Иттиҳоди Шӯравӣ. Ҷанги Иттиҳоди Шӯравӣ бо Финляндия, сарфи назар аз муқовимати ниҳоят шадид ва талафоти гарони Артиши Сурх, бо ғалабаи Иттиҳоди Шӯравӣ анҷом ёфт. Моҳи марти соли 1940 дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Финляндия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он дар самти Ленинград сарҳадҳои шимолу ғарбии ИҶШС васеътар карда шуданд.

Соли 1940 ба Иттиҳоди Шӯравӣ муяссар гардид, ки бо талафоти хеле кам Бессарабияро аз Румыния баргардонда гирад. Моҳи август мувофиқи қонуни қабулкардаи Шӯрои Олии ИҶШС Бессарабия ба ҶШС Молдавия табдил дода шуд. Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ қисмати сукунати украинҳои Буковинаи Шимолиро низ аз нав забт карда, ба ҶШС Украина ҳамроҳ кард.

Ишғолгариҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҳамин ба анҷом нарасид. Бо амри Ҳукумати ИҶШС Артиши Сурх моҳи июли соли 1940 Латвия, Литва ва Эстонияро ишғол карда, онҳоро бо номҳои ҶШС Латвия, ҶШС Литва ва ҶШС Эстония ба ҳайати ИҶШС дохил намуд.

Ҳамин тариқ, Ҳукумати Шӯравӣ қаламрави дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аздастдодаи Русияи Шӯравиро пурраю барзиёд аз нав ба даст овард.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ ИТТИҲОДИ ҶАМОҲИРИ ШӮРАВИИ СОТСИАЛИСТӢ БО ҶУМҲУРИИ ФИНЛЯНДИЯ

(12-уми марти соли 1940)

Моддаи 1. Амалиёти ҳарбӣ дар байни ИҶШС ва Финляндия таъҷилан бо тартибе қать карда мешаванд, ки протоколи ба созишномаи мазкур замимагаш-

та пешбинӣ кардааст.

Моддаи 2. Сарҳадҳои давлатӣ дар байни ИҶШС ва Ҷумҳурии Финляндия аз тариқи хати наве муқаррар карда мешаванд, ки мувофиқи он тамоми гарданаи Карел бо ҳамроҳии шаҳри Виборг (Виннури) ва халиҷи Виборг бо ҳамроҳии ҷазираҳои ғарбтар ва шимолтари минтақаи соҳилҳои кӯли Ладога бо ҳамроҳии шаҳрҳои Коксголм, Сартавала, Суоярви, як қатор ҷазираҳо дар халиҷи Фин, қаламрави шарқтари Меркярви бо ҳамроҳии шаҳри Куолярви, як қисми нимҷазираҳои Рибачий ва Средний… ба ҳайати ИҶШС ҳамроҳ карда мешаванд.

Моддаи 3. Ҳар ду Тарафи Аҳду Паймонкунанда аз ҳар гуна ҳамлаи зидди ҳамдигар худдорӣ мекунанд ва ягон иттифоқ таъсис намедиҳанд ва ё дар ягон иттиҳоде, ки ба муқобили яке аз Тарафи Аҳду Паймонкунанда равон карда шудааст, ширкат наметварзанд.

Моддаи 4. Ҷумҳурии Финляндия ризояти худро изҳор мекунад, ки нимҷазираи Хонко ва қаламрави баҳрии атрофи онро дар ҳудуди 5 мили ҷануб ва шарқ ва 3 мил ғарбтару шимолтар аз он ва як қатор ҷазираҳое, ки ба он пайвастаанд, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ба маблағи 8 млн маркаи финнии ҳарсола ба муҳлати 30 сол ба иҷора медиҳад, то ки дар он ҷо пойгоҳи ҳарбии баҳрие бунёд карда шавад, ки қобилияти аз ба халиҷи Фин зада даромадани таҷовузкор муҳофизат карданро дошта бошад ва бо мақсади ҳифзи пойгоҳи баҳрӣ ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқ дода мешавад, ки дар он ҷо аз ҳисоби худ шумораи зарурии неруҳои ҳарбии ҳавоӣ ва хушкигард дошта бошад.

Моддаи 5. ИҶШС уҳдадор мешавад, ки артиши худро аз вилояти Петсамо, ки Финляндия соли 1920 бо хоҳиши худ ба Давлати Шӯравӣ гузашт карда буд, барорад.

ПАЙМОНИ СЕ ДАВЛАТ
(27 сентябри соли 1940)

Муоҳидаи дар Берлин аз тарафи намояндагони Олмон, Италия ва Ҷопон баимзорасида иттиҳоди таҷовузкорони фашистиро ба таври ниҳоӣ созмон дод. Баъдан ба ин Муоҳида Венгрия, Руминия, Булғория, Финляндия, Испания, Таи (Сиам), ҳукуматҳои дастнишондаи Хорватия, Мончжоу-Го ва ҳукумати Ван Тсзин-веяи Чин ҳамроҳ шуданд.

Моддаи 1. Ҷопон мақоми роҳбарии Олмон ва Италияро дар кори ташкили низоми нав дар Аврупо эътироф мекунад.

Моддаи 2. Олмон ва Италия роҳбарии Ҷопонро дар кори ташкили низоми нав дар фазои бузурги Осиёи Шарқӣ эътироф ва эҳтиром мекунанд.

Моддаи 3. Олмон, Италия ва Ҷопон розианд, ки дар асоси дар боло нишон додашуда ҳамкорӣ кунанд. Онҳо минбаъд уҳдадор мсшаванд, ки ҳамдигарро тавассути ҳамаи воситаҳои сиёсӣ, хоҷагӣ ва ҳарбӣ дастгирӣ мекунанд, агар ба шарте, ки яке аз се Тарафи Аҳду Паймонкунанда аз ҷониби ягон давлате, ки дар айни замон дар ҷанги аврупоӣ ва ихтилофи Чину Ҷопон иштирок надорад ба ҳамла гирифтор шуда бошад.

Моддаи 4. Баҳри амалӣ намудани паймони мазкур таъҷилан комиссияҳои

умумитехникие ташкил карда мешаванд, ки аъзои онҳо аз тарафи ҳукуматҳои Олмон, Италия ва Ҷопон таъйин карда мешаванд.

Моддаи 5. Олмон, Италия ва Ҷопон изҳор менамоянд, ки созишномаи мазкур ҳаргиз ба мақоми сиёсие, ки феълан дар байни ҳар кадоми се иштирокчии созишнома ва Иттиҳоди Шӯравӣ вуҷуд дорад, халалдор намешавад.

Моддаи 6. Аҳдномаи нав бетаъхир, баъди ба имзо расидани он ба кор медарояд ва аз рӯзи ба қувваи қонун даромадан дар тӯли 10 сол амал мекунад.

Савол ва супориш

1. Соли 1940 амалиёти ҷангӣ асосан дар кадом самт сурат гирифтанд? 2. Гитлерчиён Дания ва Норвегияро кай ба даст дароварданд? 3. Тақдири сиёсати «Мюнхен»-ро шарҳ диҳед. Оё баъди ба Ғарб ҳуҷум кардани Олмони гитлерӣ он қавию боэътимод монд? 4. Моҳи майи соли 1940 артиши Олмон кадом мамлакатҳои Аврупоро забт кард? 5. Дар бораи тобеи Олмон шудани Фаронса нақл кунед. 6. Петан кӣ буд? 7. Кай ва дар куҷо созишномаи таслимшавии Фаронса ба Олмон ба имзо расид? 8. Қонуни «ленд-лиз»-и ИМА дар бораи чӣ буд? 9. Фашистони гитлерӣ дар Африқо таҷовузи худро чӣ тавр идома медоданд? 10. Таҷовузи фашистони Олмон ва иттифоқчиёни онҳо дар Балкан кай сурат гирифт? 11. Ба Иттифоқи Сегона боз кадом давлатҳои Аврупо ҷалб карда шуданд? 12. Иттиҳоди Шӯравӣ куҷоҳоро аз нав ишғол намуда, ба ИҶШС ҳамроҳ кард?

§ 38. АМАЛИЁТИ ҲАРБӢ ДАР СОЛИ 1941 ВА ОҒОЗИ СОЛИ 1942. ВАСЕЪШАВИИ ҶУҒРОФИЯИ ҶАНГ ВА ТАВЛИДИ ИТТИҲОДИ ЗИДДИФАШИСТӢ

Ҳуҷуми Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ. 22-юми июни соли 1941 Олмони фашистӣ созишномаи 23-юми августи соли 1939-ро шикаста, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамла кард. Олмон бо дастгирии Италия, Финляндия, Венгрия ва Руминия бар зидди ИҶШС 190 дивизияи дорои 5,5 миллион нафар аскару афсар, 3,7 ҳазор танк, наздики 5 ҳазор ҳавопаймо, зиёда аз 47 ҳазор тӯпу миномёт равон кард. Гитлерчиён ният доштанд, ки тавассути ин неруҳо бо як зарбаи барқосо қувваҳои мусаллаҳи ИҶШС-ро торумор карда, марказҳои ҳаётан муҳимтарини онро ба даст оварда, ғалабаи Олмонро ба зудӣ таъмин намоянд.

Дар моҳҳои аввали таҷовузи Олмон Артиши Сурхи Шӯравӣ дар ҷангҳои наздисарҳадии ғарбӣ шикаст хӯрда, рӯ ба ақибнишинӣ ниҳод. Вале Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Шӯравӣ барои гирифтани пеши роҳи таҷовузкор чораҳои фаврӣ андешиданд. 30-юми июни соли 1941 Кумитаи Давлатии Мудофиа таъсис дода шуд. КДМ тамоми захираҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва одамиро барои дифои мамлакат равона сохт.

Оғози таъсисёбии Иттиҳоди зиддифашистӣ. Васеъшавии ҳудуди амалиёти ҳарбии Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни ӯ ҳукуматҳои Англия, ИМА, ИҶШС ва баъзе давлатҳои дагарро водор намуд, ки роҳу воситаҳои мубориза бар зидди хавфи фашизми ба ҷаҳон таҳдидкунандаро ҷустуҷӯ кунанд. Доираҳои ҳукмрони Англия ва ИМА хуб дарк мекардаид, ки агар итгиҳоди давлатҳои фашистӣ ИҶШС-ро

торумор кунад, истилои онҳо барои фашистон осон мегардад. Бинобар ин, 22 июни соли 1941 нахуствазири Англия У. Черчилл ва президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка Ф. Рузвелт изҳор карданд, ки тайёранд Иттиҳоди Шӯравиро дар ҷанги зидди Олмони фашистӣ дастгирӣ намоянд. Бо ҳамин мақсад, 12 июли соли 1941, дар байни Англия ва ИҶШС дар бораи амалиёти муштараки ҷангии зидди Олмон қарордод ба имзо расид. Иёлоти Муттаҳидаи Америка 2 августи соли 1941 расман эълон кард, ки ба ИҶШС ёрии иқтисодӣ мерасонад.

Баъди ин Ҳукумати Шӯравӣ бо ҳукуматҳои дар муҳоҷиратбудаи Чехословакия ва Полша дар бораи дар қаламрави ИҶШС ташкил карда шудани ҷузъу томҳои артишҳои Чехословакия ва Полша, ки бар зидди истилогарони фашистӣ мубориза мебаранд, аҳду паймон кард. ИҶШС дар ин замина бо ҳукуматҳои дар муҳоҷиратбудаи Белгия ва Норвегия ҳам робита барқарор намуд.

Ҳамин тариқ, ба таъсиси Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ асос гузошта шуд.

Эъломияи Атлантика. Аввали моҳи августи соли 1941 ҳангоми вохӯрии Рузвелт бо Черчилл қарордоди Англияю Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар бораи мақсадҳои ҷанг қабул карда шуд, ки бо номи «Эъломияи Атлантика» машҳур аст. Ин эъломия муқаррар кард, ки давлатҳои ба он имзогузошта барои забти қаламрави давлатҳои дигар талош намекунанд ва имкон намедиҳанд, ки ҳудуди ягон давлат бе ризояти халқи он тағйир дода шаванд, ҳуқуқи соҳибихтиёрии халқҳо ва интихоби сохти сиёсии ба онҳо маъқули идоракуниро эҳтиром мекунанд ва чунин мешуморанд, ки давлатҳои қобили таҷовуз бояд халъи силоҳ карда шаванд. Ҳукумати Шӯравӣ низ бо назардошти баъзе мулоҳизаҳои манфиатҷӯёна ба Эъломияи Атлантика ҳамроҳ шуд. Ин эъломия барои ба вуҷуд омадани Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ заминаи ҳуқуқию сиёсии боэътимод ба вуҷуд овард.

Мавқеи Эрон ва Туркия. Баъди оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ Эрон ба такягоҳи ҳарбии Олмони фашистӣ табдил ёфт. Олмон ният дошт, ки тавассути қаламрави Эрон бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ амалиёти ҷосусии тахрибкорона барад. Агар имконпазир гардад, аз он ҷо бар зидди ИҶШС таҷовузи ҳарбӣ ташкил намояд. Гитлерчиён талаб мекарданд, ки фурудгоҳҳои Эрон ба Олмон дода шаванд. Онҳо мехостанд, ки Эронро ба ҷанги зидди ИҶШС кашанд. Фашистон дар Эрон табаддулоти ҳарбӣ низ тайёр мекарданд. Вале Ризошоҳ ва ҳукумати ӯ барои гирифтани пеши роҳи ҷосусони гитлерӣ чорае наандешиданд. Ба ин табаддулот Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия халал расонданд. 25-уми августи соли 1941 тақозои моддаи 6-уми созишномаи Эрону Русияи Шӯравии соли 1921-ро ба назар гирифта, Иттиҳоди Шӯравӣ қувваҳои ҳарбии худро ба шимоли Эрон дохил кард. Дар айни замон қувваҳои ҳарбии Англия ба Эрони ҷанубӣ ворид карда шуданд.

Ғосибони шӯравию англис 27 августи соли 1941 бо сарварии Фаррухӣ ҳукумати нави Эронро ташкил намуданд. Дар чунин шароит Ризошоҳи

рӯй ба Олмон дар сари қудрати шоҳии Эрон монда наметавонист. Аз ҳамин сабаб 16-уми сентябри соли 1941 маҷбур щуд, ки аз тоҷу тахти шоҳии Эрон даст кашида, мамлакатро тарк кунад. Ба ҷойи ӯ писараш Муҳаммад Ризо шоҳи Эрон эълон карда шуд. Баъди ин намояндагони Олмони гитлерӣ, иттифоқчиён ва ҷосусони зиёди онҳо аз Эрон ронда шуданд.

29-уми январи соли 1942 дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ, Британияи Кабир ва Эрон дар бораи иттифоқ Созишнома ба имзо расид. Мувофиқи он Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ уҳдадор шуданд, ки якпорчагӣ, соҳибихтйёрӣ ва истиқлоли Эронро эҳтиром карда, онро аз таҷовузи Олмон ва давлатхои дигар муҳофизат менамоянд. Дар баробари ин уҳдадориҳо Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқ пайдо намуданд, ки баъди анҷом ёфтани ҷанг қувваҳои ҳарбии худро дар Эрон боз 6 моҳи дигар нигоҳ доранд.

Ҳамин тавр, Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ амнияти Эронро таъмин намуданд. Баъди як сол дар байни Англия, Иттиҳоди Шӯравӣ ва Эрон боз як Созишнома ба имзо расид, ки мувофиқи он тавассуги хоки Эрон ба ИҶШС аслиҳа ва лавозимоти дигари барои ҷанг зарур интиқол дода мешуд.

9-уми сентябри соли 1943 Эрон бар зидди Олмон расман ҷанг эълон кард. Сарфи назар аз ин, қувваҳои ҳарбии Эрон дар амалиёти ҳарбии зидди иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ширкат наварзиданд.

Баъд аз шикасти Фаронса Туркия ба Олмони фашистӣ наздик шудан мегирад. Моҳи сентябри соли 1939 Туркия бо Англия ва Фаронса Созишнома ба имзо расонда, худро бетараф эълон карда бошад ҳам, шурӯъ аз тобистони соли 1940 бо ин ду давлат ҳамраъй буд. Чор рӯз қабл аз ҳуҷум кардани гитлерчиён ба ИҶШС Туркия мавқеи худро тағйир дода, бо Олмон созишномаи дӯстӣ ба имзо расонд. Мувофиқи ин созишнома Туркия бояд Олмонро аз хром ва маводи дигари стратегӣ таъмин мекард, ба Олмон иҷозат медод, ки тавассути гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ киштиҳои ҳарбии он гузаранд. Ҳукумати Туркия инчунин уҳдадор шуд, ки ҳузури ҷосусони фашистиро дар Туркия махфӣ нигоҳ медорад.

Чунин мавқеи Туркия то соли 1944 ҳамин тавр мондан гирифт. Туркия дар сухан бетараф, вале дар амал иттфоқчии Олмони фашистӣ буд. Танҳо соли 1944 дар натиҷаи ба шикаст рӯ ба рӯ шудани Олмон ва фишори давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ Туркия маҷбур щуд, ки моҳи феврали соли 1945 бо Олмон ҷанг эълон кунад. Бо вуҷуди ин, Туркия дар амалиёти ҷангии зидди Олмон ширкат наварзид.

Оғози ҷанг дар Уқёнуси Ором. Охирҳои соли 1941 амалиёти ҳарбӣ ба ҳавзаи Уқёнуси Ором ҳам расид. Тавре ки дар болотар гуфта будем, Ҷопон ҳанӯз тобистони ҳамон сол Ҳинду Чинро ишғол кард. Дар ҳавзаи Уқёнуси Ором Ҷопон инчунин мулкҳои Ҳолландия, ИМА ва Англияро низ ба даст овардани буд. Ҳукумати Ҷопон ҳамзамон бо Ҳукумати ИМА дар бораи танзими муносибатҳои байни ҳам гуфтушунид мекард. Ин музокирот мақсад дошт, ки ИМА-ро дар ғафлат гузошта, барои ба

пойгоҳи флоти ИМА ногаҳонӣ ҳамла кардан тайёрӣ бинад.

Маълум буд, ки Ҷопон бар зидди ИҶШС ҳатман ҷанг хоҳад кард. Инро роҳбарони ИМА ҳам медонистанд, вале он вақт Ҷопон ба ин иқдом даст назад, чунки шароит ҳанӯз барои ҳамла бар зидди ИҶШС муҳайё набуд. Роҳбарони олии сиёсию ҳарбии Ҷопон ният доштанд, ки аввал захираҳои иқтисодии англисӣ, америкоӣ ва мулкҳои Ҳолландияро дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва ҳавзаи Уқёнуси Ором ба даст оранд ва баъди он ки ИҶШС дар ҷанги зидди Олмон беқувват шуд, бар зидди он таҷовуз ташкил кунанд.

7 декабри соли 1941 ҷузъу томҳои флоти муттаҳидаи ҳарбию баҳрии Ҷопон, ки дар ҳайати он якчанд киштии ҳавопаймобар низ буд, ғайричашмдошт ба флоти ҳарбию баҳрии ИМА, ки дар пойгоҳи Пирл - Харбори ҷазираҳои Гавай мустақар буд, ҳамла карданд. Дар натиҷаи ин ИМА 18 киштии калон, аз он ҷумла 8 киштии «Линкор», киштиҳои зиёди хурдтар ва ҳавопаймоҳои ҳарбиашро талаф дод. Баъди 3 рӯз ҳавопаймоҳои Ҷопон эскадриляи дар Уқёнуси Ором будаи Британияи Кабирро ҳам гулӯлаборон карданд. Ҳамин тариқ, Ҷопон дар Уқёнуси Ором бартарии худро аз ҷиҳати неруҳои ҳарбию баҳрӣ таъмин намуд. Баъди ин барои дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Уқёнуси Ором васеъ кардани минтақаи истилои Ҷопон имкони васеътар муҳайё шуд. Ҷопон моҳи декабри соли 1941 - марти соли 1942 Филиппин, Таиланд, Бирма, Малайзия, Сингапур ва Индонезияро забт кард. Ҳамин тариқ, Ҷопон дар муддати кӯтоҳ дар Шарқи Дур, Уқёнуси Ором ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ қисми зиёди мақсадҳои стратегии худро ҳал намуда, мулкҳои мустамликавии ИМА, Англия ва Ҳолландияро, ки 3 миллиону 800 ҳазор км масоҳат ва 150 миллион нафар аҳолӣ доштанд, ишғол кард.

Соли 1941 майдони ҳарбу зарби Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ хеле васеъ шуд. Ба он давлатҳои нав ворид шуданд. 11 декабри соли 1941 Олмон ва Италия ба ИМА ҷанг эълон карданд. Ҷавобан ба ин Конгресси ИМА низ ба Олмон ва Италия ҷанг эълон намуд.

Расми 121. Киштиҳои ҳарбии ИМА «Вест Вирҷиния» ва «Теннеси» баъд аз ҳамлаи ҳавоии Ҷопон ба Пирл-Харбор. 7 декабри соли 1941

Муҳорибаи назди Москва. Тирамоҳи соли 1941 сарфи назар аз шикасти нақшаи ҷанги барқосо, фармондеҳии олии Олмон нақшаи амалиётеро таҳия кард, ки «Тӯфон» номида шуда, забти Москваро дар назар дошт. Барои амалӣ кардани ин нақша

Олмони фашистӣ 75 дивизия, аз он ҷумла 14 дивизияи танкӣ ва 8 дивизияи техникии мотордори дигарро сафарбар кард.

Фармондеҳии Артиши Сурхи Шӯравӣ аз ин нақша бохабар шуда, тайёрии ҳаматарафа медид, то ки душман «нағз пешвоз» гирифта шавад.

5-уми декабри соли 1941 қувваҳои ҳарбии ҷабҳаи Калинин ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузаштанд. Дар натиҷаи ҳамлаи пурзӯри ҷавобии Артиши Сурхи Шӯравӣ то аввали соли 1942 неруҳои асосии гурӯҳбанди олмониро дар назди Москва торумор карда, ба масофаи 100-250 км ба тарафи Ғарб ақиб партофта шуданд. Дар назди Москва 38 дивизияи душман нобуд карда шуданд.

Ғалаба дар назди Москва пирӯзии аввалини калони неруҳои зиддифашистӣ дар зарфи 3 соли аввали Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ буд. Ин ғалаба аъзои давлатҳои иттиҳоди зиддифашистиро рӯҳбаланд карда, иттиҳоди давлатҳои фашистиро ба ташвиш андохт.

Амалиёти ҳарбӣ дар Африқо, шикаст дар назди Москва Олмони фашистиро маҷбур сохт, ки як қисми артишашро аз ҷабҳаҳои дигари ҷанг ба Аврупо баргардонад, то ки шикасти давлатҳои иттиҳоди фашистиро боздорад.

Моҳи ноябри соли 1941 қувваҳои ҳарбии Англия дар Шимоли Африқо ба ҳуҷуми густурда гузаштанд ва дере нагузашта тамоми қаламрави Киренаикаро озод карданд. Вале фашистони Олмон аз парокандагии артиши англис истифода бурда, моҳи январи соли 1942 ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузаштнд ва Киренаикаро аз нав ишғол намуданд. Авиатсия ва флоти баҳрии Италияю Олмон роҳҳои киштигарди Баҳри Миёназаминро ба зери назорати худ гирифта буданд. Аз ҳамин сабаб ба англисҳо лозим омад, ки ақибнишинӣ кунанд. Дар ҷангҳои мудофиавии назди Эл-Аламейнаи воқеъ дар масофаи 100 километр ғарбтари Искандария (дар самти Канали Суэтс) ҳаракати фашистон боздошта шуд. Бо ҳамин вазъи ҳарбӣ дар Африқои Шимолӣ муътадил гардид.

СОЗИШНОМАИ ҲУКУМАТИ ИҶШС ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ОИД БА АМАЛИЁТИ МУШТАРАК ДАР ҶАНГИ ЗИДДИ ОЛМОН

(12 июли соли 1941)

Созишномаи мазкур ҳуҷҷати нахустини сиёсие гардид, ки ба иттиҳоди зиддигитлерии се давлати бузург – ИҶШС, ИМА ва Британияи Кабир ибтидо гузошт.

Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳукумати Ҷаноби Олӣ дар Британияи Кабир созишномаи мазкурро ба имзо расонда, чунин изҳор менамоянд:

1.Ҳар ду ҳукумат дар назди ҳамдигар уҳдадор мешаванд, ки дар ҷанги мазкур бар зидди Олмони гитлерӣ ба ҳамдигар ёрӣ мерасонанд ва ҳамдигарро дастгирӣ мекунанд.

2.Онҳо минбаъд уҳдадор мешаванд, ки дар идомаи ин ҷанг бе ризояти ҳамдигар (бо тарафи душман -Т.З.) на гуфтушунид мекунанд, на созишномаи оташбас ва на созишномаи сулҳ мебанданд.

ТАЪСИСИ МИЛЛАТҲОИ МУТТАҲИДА

(1-уми январи соли 1943)

Дар поён эъломияи умумии 26 давлат дода шудааст: Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Шоҳигарии Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ, Чин, Австрия, Белгия, Ҳиндустон, Канада, Коста-Рика, Куба, Люксембург, Чехословакия, Ҷумҳурии Доминика, Эл-Салвадор, Юнон, Гватемала, Гаити, Гондурас, Ҳолландия, Зеландияи Нав, Никарагуа, Норвегия, Панама, Полша, Итгифоқи Африқои Ҷанубӣ ва Югославия.

Баъдтар ба ин эъломия давлатҳои зерин низ пайвастанд: Мексика, Филиппин, Ҳабашистон, Ироқ, Бразилия, Боливия, Эрон, Колумбия, Либерия, Фаронса, Эквадор, Миср, Арабистони Саудӣ, Сурия, Лубнон. Эъломияи мазкур бо номи Эъломияи Миллатҳои Муттаҳида маълум аст.

Ҳукуматҳое, ки ба он имзо гузоштаанд, ба барномаи мақсад ва принсипҳое ҳамроҳ шуданд, ки қаблан дар зъломияи умумии президенти ИМА ва Британияи Кабир аз 14-уми августи соли 1941 инъикос ёфтаанд ва бо номи «Эъломияи Атлантика» маълум аст, бовар доранд, ки ғалабаи пурра бар душманон барои ҳифзи ҳаёт, озодӣ, истиқлол ва озодии дин ва барои нигоҳ доштани ҳуқуқ ва адолат чӣ дар давлатҳои худ ва чӣ дар давлатҳои дигар зарур аст ва онҳо акнун ба муборизаи умум бар зидди неруҳои ваҳшӣ ва даранда, ки мехоҳанд оламро забт кунанд, машғул буда, эълон менамоянд:

1. Ҳар ҳукумат уҳдадор мешавад, ки тамоми манбаъҳои худ, ҳарбӣ ё иқтисодиро бар зидди он аъзои паймони сегона ва ба он ҳамроҳшудагоне, ки ин ҳукумат дар ҳолати ҷанг аст, истифода бибарад.

2. Ҳар як хукумат уҳдадор мешавад, ки бо ҳукуматҳои дигари ба ин санад имзогузошта ҳамкорӣ мекунад ва бо душманон созишномаи оштӣ ва ё созишномаи сулҳи дутарафа намебандад.

Ба эъломияи дар бодо иншогардида миллатҳои дигаре ҳам ҳамроҳ шуда метавонанд, ки ёрии моддӣ мерасонанд ё расонда метавонанд ва дар мубориза барои ғалаба бар фашизм шароит муҳайё менамоянд.

Савол ва супориш

1. Олмони фашистӣ кай ба ИҶШС ҳуҷум кард? 3. Таъсисёбии Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Эъломияи Атлантикаи ИМА ва Англияро шарҳ диҳед. 6. Чаро Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия ба Эрон артишҳои худро даровarданд? 8. Муҳаммад Ризо кай шоҳи нави Эрон эълон карда шуд? 11. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар ҳавзаи Уқёнуси Ором ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 12. Ҷопон кадом давлатҳои ҳавзаи Уқёнуси Ором ва Осиёи Ҷанубу Шарқиро ишғол намуд? 13. Дар бораи ғалабаи неруҳои Шӯравӣ дар назди Москва ва аҳаммияти он нақл кунед. 14. Оё дар рафти амалиёти ҳарбӣ дар Африқо, соли 1941, ягон тағйирот ба амал омад?

§ 39. ГАРДИШИ КУЛЛӢ ДАР РАФТИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

Муҳорибаи Сталинград. Фармондеҳии Олии Олмони фашистӣ аз мавҷуд набудани ҷабҳаи дуюм истифода бурда, тобистони соли 1942 дар қисмати ҷанубии ҷабҳаи Шӯравию Олмон ба ҳуҷуми густурдаи неруҳои худ шурӯъ намуд. Дар рафти ин ҳуҷум дар Сталинград задухӯрди бузург ва бемислу монанд ба амал омад.

Муҳорибаи Сталинград дар масоҳати қариб 100 ҳазор км^2 сурат ги-

рифта, дар он аз ду тараф зиёда аз 2 миллион нафар аскару афсар ширкат варзиданд. Дар амалиёти ҳарбӣ ҳазорҳо танку ҳавопаймо ва даҳҳо ҳазор тӯпу миномёт ба кор бурда шуданд. Олмон ва иттифоқчиёни он дар самти Сталинград 50 дивизияи дорои зиёда аз 1 миллион нафар аскару афсар доштанд.

Ҳуҷуми фашистони олмонӣ дар самти Сталинград 23-юми июли соли 1942 оғоз ёфт. Баъди расо як моҳ артиши душман ба Сталинград ҳамла кард, то маркази шаҳрро ба даст дароварад. Фашистон то охири муҳорибаи Сталинград ин шаҳрро пурра ишғол карда натавонисганд.

Расми 122. Сталинград дар оташ - августи соли 1942

Фармондеҳии Олии Шӯравӣ нақшаи ҳамлаи ҷавобии Артиши Сурхи Шӯравиро дар самти Сталинград таҳия намуд. Ин нақша дар назар дошт, ки ба муқобили душман аз ду самт - шимол ва ҷануб ҳамла карда, неруҳои душман дар Сталинград пурра ба муҳосира гирифта, торумор карда шаванд. Ҳамин тариқ, 19 ноябри соли 1942 ҳуҷуми барқосои Артиши Шӯравӣ оғоз ёфт. 2 феврали соли 1943 ҷузъу томҳои ҳар ду гурӯҳи артиши Шӯравӣ дар маҳаллаи Калач бо ҳам вохӯрда, ҳалқаи муҳосираи неруҳои фашистиро бастанд. 22 дивизияи душман иборат аз 300 ҳазор нафар аскару афсар ба муҳосира афтода, сарфи назар аз неруҳои зиёд, дигар аз он баромадан натавонист.

Муҳорибаи Сталинград бо таслимшавии артиши дар муҳосирамондаи олмонӣ бо сардории фелдмаршал Паулюс ба анҷом расид. Аз бамуҳосирафтодагон 147 ҳазор нафарашон ҳалок гардида, 91 ҳазор нафарашон асир гирифта шуданд.

Ғалаба дар соҳилҳои Волга ба Артиши Сурх имкон дод, ки дар Ҷабҳаи Шарқӣ ташаббуси ҷангро ба даст гирифта, ҳуҷуми минбаъдаи худро вусъат бидиҳад. Ба шарофати ғалаба дар муҳорибаи Сталинград ҳуҷуми густурдаи Артиши Сурх аз Ленинград то Қафқозро фаро гирифта, аз қаламрави ИҶШС зада пеш кардани душман оғоз ёфт.

Ғалаба дар Сталинград аҳаммияти бузурги байналмилалӣ дошт, зеро он дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ гардиши куллӣ ба амал овард. Аз ин вақт иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба шикасти пай дар пай дучор шуд.

Роҳбарони Англия ва ИМА оқибатҳои барои Олмон ва иттифоқчиёни он ҳалокатбори шикаст дар Сталинградро ба хубӣ фаҳмида, мавқеи устуворро ишғол намуданд. Дар маҷлиси машваратии моҳи январи соли 1943, дар шаҳри Касабланка баргузоршуда Рузвелт ва Чер-

чилл нияти мамлакатҳои ҳудро дар бораи то пурра таслим шудани иттиҳоди давлатҳои фашистӣ давом додани ҷанг тасдиқ карданд.

Шикасти артишҳои Олмон ва Италия дар Африқо. Аз миёнаҳои моҳи ноябри соли 1942 то 30 марти соли 1943 гитлерчиён аз артиши ғарбии худ 33 дивизияи нав ва 3 бригадаро ба Ҷабҳаи Шӯравӣ фиристоданд. Неруҳои асосии худро дар назди Сталинград тамаркуз дода, иттиҳоди давлатҳои фашистӣ неруҳои ҳарбии худро дар Африқои Шимолӣ заиф гардонд. Дар он ҷо ҳамагӣ 5 дивизияи олмонӣ ва 8 дивизияи италиявӣ боқӣ монд. Артиши англисии дар Миср буда аз ҷиҳати теъдоди танк, артиллерия ва ҳавопаймо бар артиши олмонию италиявӣ бартарии калон дошт. 23-юми октябри соли 1942 артиши Англия дар маҳаллаи Эл-Алмейн ба ҳуҷум гузашта, бар артиши Италия ғалаба кард. Ин ғалаба имкон дод, ки артиши Англия Киренаика ва ИМА Триполитанияро ишғол намоянд. 8 ноябри соли 1942 артиши америкоию англис ба бандарҳои фаронсавии Африқои Шимолӣ фуруд омада, шаҳрҳои Алҷазоир, Оран ва Касабланкаро ишғол намуданд. Вале шурӯъ аз охирҳои моҳи декабри соли 1942 иттифоқчиён амалиёти ҳарбӣ дар Африқои Шимолро суст карданд.

6-уми майи соли 1943 ҳуҷуми артиши Англия ва Америка дар Тунис аз нав оғоз ёфт, баъди чанд рӯз артиши Италияю Олмонро маҷбур карданд, ки таслим шаванд.

Шикасти артиши фашистӣ дар Африқо барои дар Аврупои Ғарбӣ кушода шудани ҷабҳаи дуюм имкони мусоид фароҳам овард. Вале ин иқдоми муҳим бо сабабҳои гуногун сари вақт иҷро нашуд.

Муҳорибаи Курск. Баъд аз муҳорибаи Сталинград Артиши Шӯравӣ ҳуҷумро идома дод. Неруҳои ҳарбии душман маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Миёнаҳои соли 1943 артиши фашистӣ дар хати Курск - Орёл - Белгород, ки «Камонаки Курск» номгузорӣ шудааст, мавқеи мудофиавиро ишғол намуданд, то ки дар муҳлатҳои наздиктарин ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузаранд. Фармондеҳии артиши Олмон нақшаи ҳуҷуми калонро бо номи «Такягоҳ» таҳия намуд, ки татбиқи бомуваффақияти он пешравии артиши фашистони Олмонро дар самти Орёл ва Харков таъмин мекард. Дар сурати муваффақият Артиши Шӯравӣ бояд дар Курск муҳосира ва несту нобуд карда мешуд. Баъди ин муваффақият гитлерчиён ният доштанд, ки шаҳри Москваро давр зада, ба даст дароранд. Натиҷаи ниҳоии нақшаи "Такягоҳ» пурра торумор кардани Артиши Шӯравӣ ва ба фоидаи Олмон анҷом додани Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ буд.

Фашистони Олмон намехостанд, ки дар «Камонаки Курск» чун дар Сталинград рӯ ба рӯ шаванд. Аз ин рӯ, ба муҳорибаи дарпешистода ҳаматарафа тайёрӣ медиданд. Барои иштирок дар муҳорибаи Курск фашистон 50 дивизияи иборат аз 900 ҳазор нафар аскару афсар, наздики 10 ҳазор адад тӯп, 2,7 ҳазор адад техникаи ҳарбии ҳаракаткунанда, аз он ҷумла танкҳои «Юз» («Пантера») ва «Паланг» ва зиёда аз 2 ҳазор ҳавопайморо сафарбар карданд.

Муҳорибаи Курск субҳидами 5 июли соли 1943 оғоз ёфт. Артилле-

рияи Шӯравӣ тахминан 10 дақиқа пештар аз ҳуҷум мавқеи душманро гулӯлаборон кард. Дар натиҷа фашистон талафоти калон доданд. Аз худи дақиқаҳои аввалинии муҳориба бартарӣ ба артиши Шӯравӣ гузашт.

Набарди асосӣ дар муҳорибаи Курск 12 июл дар деҳкадаи Прохоровка бо иштироки 1,5 ҳазор танку силоҳи дигари ҳаракаткунанда ба амал омад. Ин задухӯрд ба фоидаи артиши Шӯравӣ анҷом ёфт. Баъди ин Артиши Сурх муваффақияти худро афзун намуда, то 5 август Орёл ва Белгородро ҳам аз фашистон озод кард.

Ғалаба дар «Камонаки Курск» ба торумори пурраи Олмони фашистӣ роҳ кушод. Баъди шикаст дар Курск ба роҳбарони артиши гитлерчиён фаҳмо шуд, ки Олмон ин ҷангро ба фоидаи худ ҳал карда наметавонад. Баъди муҳорибаи Курск Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳуҷуми умумӣ гузашт, ки он аз Великие Луки то Баҳри Сиёҳро дар бар гирифт.

Дар муҳорибаи Курск эскадриляи фаронсавии «Нормандия» ва аз тирамоҳи соли 1943 Бригадаи 2-юми Чехословакия, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил карда шуда буд, бар зидди фашистон меҷангиданд.

Таслимшавии Италия. Дар ҷабҳаи Олмонву Шӯравӣ шикаст хӯрдани Олмон рӯҳияи ҷангии артиши Италияро паст намуд. Ин ҳолат баъди муҳорибаи Курск бармало ба назар мерасид. Фармондеҳии гитлерӣ неруҳои асосии худро ба муқобили ИҶШС равон карда, мавқеи Олмонро дар ҷабҳаҳои дигари ҷанг заиф гардонд.

10 июли соли 1943 артиши Англия ва ИМА ба ҷазираи Ситсилияи Италия фуруд омаданд. То ин вақт артиши Италия қобилияти ҷангиашро қариб пурра аз даст дода буд. Низомиёни италиявӣ аз ҷанг саркашӣ карда, гурӯҳ-гурӯҳ ба тарафи муқобил таслим мешуданд. Дар чунин шароит доираҳои ҳукмрони дурандеши Италия диктатор Муссолиниро аз ҳокимият дур сохта, дар зери роҳбарии маршал Бадоло ҳукумати нав таъсис намуданд. Бадоло бо фармондеҳии артиши Англияю ИМА ба музокирот шурӯъ кард. 3 сентябри соли 1943 созишнома дар бораи сулҳ ва ба иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ таслимшавии бечунучарои Италия ба имзо расид.

Гитлер аз ин воқеаи нохуш бохабар шуда, ба артишаш фармуд, ки Италияи Шимолиро забт кунад. Ҳукумати нави Италия 13 октябри соли 1943 ба Германия ҷанг эълон кард. Аз ҳамин воқеа барҳамхӯрии иттиҳоди мамлакатҳои фашистӣ оғоз ёфт.

Муборизаи зиддифашистӣ дар мамлакатҳои истилошуда. Ғалабаи Артиши Сурх дар Сталинград, Курск ва таслимшавии Италия муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои аз тарафи иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба асорат гирифторшударо ба вуҷуд овард, ки онро дар таърих «Ҳаракати Муқовимат» номидаанд. Чунин ҳаракат дар Фаронса, Полша, Италия, Чехословакия, Югославия ва давлатҳои дигар тавлид ёфта, рӯз то рӯз ба неруи пурзӯр табдил меёфт.

Дар Фаронса неруҳои ватанпарвар Шӯрои миллии муқовимат ташкил намуданд. Ватанпарварони сершумори ин мамлакат аз зӯран ба Ол-

мон бурда шудан гурехта, дар ҷангалҳо пинҳон мешуданд, то ки баъд дар дастаҳои «франтирерҳо» («тирандозони озод») муттаҳид шуда, бар зидди истилогарони фашистӣ мубориза баранд. Франтирерҳо пулҳоро метарконданд, қаторaҳои ҳарбиро чаппа мекарданд ва қотилони фашистиро мекуштанд...

Ғайр аз Ҳаракати муқовимати халқҳои мамлакатҳои муваққатан истилошуда дар мамлакатҳои фашистӣ, аз он ҷумла дар Олмон ва Италия ҳаракати зиддифашистӣ ба вуҷуд омад.

Муборизаи аз ҳама самараноки зиддифашистӣ ҳаракати чирикӣ буд. Дар мамлакатҳои ба истилои фашистӣ гирифторшуда ҳаракати чирикӣ (партизанӣ) ба неруи пурзӯри мубориза бар зидди истилогарони фашистӣ табдил ёфт. Масалан, чирикҳои Югославия ҳанӯз моҳи декабри соли 1941 Артиши халқӣ-озодихоҳии Югославияро ташкил намуданд, ки шумораи он то охири соли 1943 ба 300 ҳазор нафар расид. Дар Полша соли 1942 Гурди Людова ташкил ёфт. Ин неруи чирикӣ соли 1944 асоси Артиши Полшаро ташкил намуд.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаракати чирикӣ ниҳоят васеъ паҳн гардид. Чирикҳо ҳар рӯз ба фашистон талафоти калон меоварданд. Ҳаракати чирикӣ махсусан дар Белоруссия ва Украина ба неруи пурзӯри ҳарбӣ табдил ёфта буд.

Шакли дигари муборизаи зиддифашистӣ ҳаракати пинҳонкорӣ буд. Иштироккунандагони ин ҳаракат ҳам ба кори тахрибкорӣ ва ҳам ба кори таблиғотӣ машғул буданд. Тавассути ҳаракати пинҳонкорӣ чирикҳо ва артишҳои давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ маълумоти муҳимми ҳарбӣ ба даст меоварданд.

Муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои ба истилои фашистӣ гирифторшуда, ҳаракати муқовимат, ҳаракати чирикӣ ва фаъолияти муборизони пинҳонкори зиддифашистӣ, дар ниҳояти кор, барои ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ва, пеш аз ҳама, дар торумор карда шудани неруи ҳарбии Олмони гитлерӣ саҳми бузург гузоштанд.

Конференсияи байналмилалии Теҳрон. Тағйироти куллӣ дар рафти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар назди иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ масъалаҳои муҳимми ҳалталаб мегузошт. Торумори катъии Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни он ва тақдири баъдиҷангии ҷаҳон аз ҷумлаи ин масъалаҳо буданд. Дар марҳалаи нимаи аввали ҷанг роҳбарони Англия ва ИМА, одатан, вохӯриҳои дуҷониба гузаронида, баъд дар бораи қарорҳои қабулкардаашон роҳбари Иттиҳоди Шӯравиро хабардор мекарданд. Яке аз чунин вохӯриҳои Рузвелт ва Черчилл, моҳи августи соли 1943, дар шаҳри Квебеки Канада баргузор гардида буд. Дар он вақти ба Аврупои Ғарбӣ дохил кардани артиши иттифоқчиён соли 1944 муқаррар карда шуд.

Кашолкорӣ дар масъалаи кушода шудани Ҷабҳаи дуюм дар Аврупо Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Англияро дар ҳолати ногувор гузошт. Масъалаҳои анҷоми ҷанг, тақдири баъдиҷангии Олмонву иттифоқчиёни он ва масъалаҳои зиёди дигарро на танҳо ду давлат, бал-

ки ҳамаи давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ якҷоя ҳаллу фасл карда метавонистанд. Барои тайёрӣ ба чунин вохӯрӣ дар шаҳри Москва аз 19 то 30 октябри соли 1943 Конференсияи вазирони корҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА баргузор гардид. Конференсияи Москва нишон дод, ки иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ торафт мустаҳкамтар шуда истодааст. Хулосаи муҳимтарини Конференсияи вазирони корҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА он буд, ки роҳбарони ин се давлат бояд дар конференсияи байналмилалӣ ҷамъ оянд.

Конференсияи байналмилалии сардорони се давлати бузург - ИҶШС (И. Сталин), ИМА (Ф. Рузвелт) ва Англия (У. Черчилл) дар Теҳрон аз 28 ноябр то 1 декабри соли 1943 баргузор гардид. Дар он оид ба масъалаҳои муҳимтарини доғи рӯз мувофиқа ҳосил карда шуд.

Дар маркази диққати ширкаткунандагони нишасти Техрон масъалаи торумори Олмон меистод. Дар ин масъала мувофиқа ба даст оварда шуд. Масъулияти асосии иҷрои ин қазия ба уҳдаи давлатҳои бузурги иттиҳоди зиддифашистӣ вогузор гардид.

Конференсияи Теҳрон қарор кард, ки 35 дивизияи Англия ва ИМА моҳи майи соли 1944 дар қисматҳои Ғарбӣ ва Ҷануби Фаронса фуроварда шаванд. Дар баробари ин дар назар дошта шуда буд, ки то ин вақт артиши Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳуҷуми густурда гузашта, амалиёти ҳарбии артиши иттифоқчиёнро осонтар мегардонад.

Дар Конференсияи Теҳрон масъалаҳои сарҳадҳои байни ИҶШС ва Полша, ба ИҶШС додани як қисми Пруссияи Шарқӣ ва баъзе масъалаҳои дигари байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

1.КОНФЕРЕНСИЯИ САРДОРОНИ СЕ ДАВЛАТИ ИТТИФОҚЧӢ - ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ, ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ТЕҲРОН

(Иқтибосҳо) **(аз 28-уми нобяр то 1-уми декабри соли 1943)**

1. АЗ ЭЪЛОМИЯИ СЕ ДАВЛАТ

Мо, президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка, сарвазири Британияи Кабир ва сарвари Иттиҳоди Шӯравӣ, дар зарфи чор рӯзи охири вохӯрӣ дар пойтахти иттифоқчиамон - ш. Теҳрон сиёсати умумии худро таҳия ва тасдиқ намудем.

Мо қатъан изҳор менамоем, ки мамлакатҳои мо чӣ дар рафти ҷанг ва чӣ дар замони баъд аз ҷанг якҷоя ҳамкорӣ мекунанд.

Нисбати ҷанг бошад, намояндагони ситодҳои ҳарбии мо дар музокироти гирди мизи мудаввар иштирок намуданд ва мо нақшаҳоро оид ба несту нобуд кардани неруҳои ҳарбии Олмон ҳамоҳанг кардем. Мо дар масъалаи вусъат ва муҳлатҳои амалиёт, ки ҳам аз Шарқ, ҳам аз Ғарб ва ҳам аз Ҷануб ба амал меояд, ризояти пурра ба даст даровардем.

Ҳусни тафоҳуме, ки мо дар ин ҷо ба даст даровардем, ғалабаи моро кафолат медиҳад...

Ҳуҷуми мо бераҳмона ва вусъатёбанда хоҳад буд.

2. АЗ ЭЪЛОМИЯИ СЕ ДАВЛАТ ДАР БОРАИ ЭРОН

Президенти Иёлоти Муттаҳида, сарвари ИҶШС ва нахуствазири Королии Муттаҳида бо ҳамдигар ва бо нахуствазири Эрон маслиҳат карда, мехоҳанд дар бораи ризояти умумии ҳар се давлат оид ба муносибатҳои онҳо нисбати Эрон эълон доранд.

Ҳукумати Иёлоти Муттаҳидаи Америка, ИҶШС ва Королии Муттаҳида эътироф мекунанд, ки Эрон дар пешбарии ҷанг бар зидди душмани умумӣ ёрӣ расонад, алалхусус интиқоли борҳоро аз хориҷа ба Иттиҳоди Шӯравӣ осон гардонад.

Ин се ҳукумат мефаҳманд, ки ҷанг барои Эрон мушкилоти хосеро эҷод кард ва онҳо розӣ шуданд, ки мисли пештара ба Эрон чунин ёрии иқтисодие расонанд, ки имконпазир бошад...

Ҳукумати Иёлоти Муттаҳида, ИҶШС, Королии Муттаҳида ва ҳукумати Эрон ҳамфикранд, ки истиқлоли пурра, соҳибихтиёрӣ ва дахлнопазирии қаламрави Эрон нигоҳ дошта шавад. Онҳо умед доранд, ки Эрон бо ҳамроҳии миллатҳои дигари сулҳдӯст дар барқарор намудани сулҳи байналмилалӣ, амният ва рушду нумӯи баъдиҷангӣ тибқи принсипҳои Эъломияи Атлантика, ки ба он ҳамаи чор ҳукумат имзо кардааст, ширкат меварзад.

Савол ва супориш

1. Дар бораи муҳорибаи Сталинград чӣ медонед? 2. Роҳбарони Англия ва ИМА баъди муҳорибаи Сталинград ба кадом хулоса омаданд? 3. Дар бораи шикасти артиши Олмон ва Италия дар Африқои Шимолӣ нақл кунед. 4. Муҳорибаи Курск кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 5. Италия кай ва чӣ тавр аз иттиҳоди фашистӣ баромада, бар зидди Олмон ҷанг эълон кард? 6. Дар бораи муборизаи зиддифашистӣ дар мамлакатҳои аз тарафи давлатҳои иттиҳоди фашистӣ исгилошуда чӣ гуфта метавонед? 7. Конференсияи вазирони корҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА дар шаҳри Москва баргузоршуда кадом масъалаҳои асосиро мавриди баррасӣ қарор дод? 8. Конференсияи байналмилалии Теҳрон кай баргузор гардид ва он кадом масъалаҳоро мавриди муҳокима қарор дод?

§ 40. ТОРУМОР ШУДАНИ ОЛМОНИ ФАШИСТӢ ВА ИТТИФОҚЧИЁНИ ОН ДАР АВРУПО

Ҳуҷуми Артиши Сурхи Шӯравӣ дар соли 1944. Рӯҳияи ватанпарваронаи Артиши Сурх ва халқи Шӯравиро ғалабаҳо дар Сталинград, Курск, убури Днепр, озод карда шудани шаҳри Киев хеле баланд карда буданд. Пеши роҳи артиши Шӯравиро фашистони Олмон ва иттифоқчиёни онҳо дигар гирифта наметавонистанд.

Соли 1944 ҳуҷуми фотеҳонаи Артиши Сурх барои аз истилогарони фашистӣ пурра озод кардани Мамлакати Шӯравӣ ва расонидани ёрӣ ба халқу мамлакатҳои ба асорати фашистӣ гирифторшуда равона карда шуда буд.

Артиши Сурх 27 январи соли 1944 муҳосираи Ленинградро бартараф карда, дар муддати кӯтоҳ - аз моҳи январ то майи соли 1944 қаламрави калон - соҳили рости Украина, Қрим ва Одессаро озод намуд. Моҳҳои июн-июли соли 1944 дар рафти густариши амалиёти ҷангии ҷабҳаҳои Ленинград ва Карел артиши фашистӣ ба хориҷи кишвар дур андохта шуд. Амалиёти ҷангии артиши Шӯравӣ дар ин моҳҳо сабабгори озодша-

вии Белоруссия, қисме аз Литва ва як қисми Полша гардид. Дар моҳҳои июл-август вилоятҳои ғарбии Украина ва қисми зиёди каламрави Полша ҳам аз фашистон озод шуданд.

20 августи соли 1944 ҳуҷуми густурдаи артиши Шӯравӣ дар минтақаи ҷанубии ҷабҳаи Шӯравию Олмон оғоз ёфт. Дар наздикии Кишинёв гурӯҳи калони артиши олмонию руминӣ торумор карда шуд. Ин амалиёт неруҳои зиддифашистиро дар Руминия рӯҳбаланд кард. Ин буд, ки 23 августи соли 1944 дар шаҳри Бухарест шӯриш сар зад. Дар натиҷа ҳукумати Антонеску сарнагун карда шуд.

Бо ёрии артиши Шӯравӣ аз 9 сентябр то охири декабри соли 1944 Булғория, Венгрия, Словакия, Югославия ва Албания аз фашистон озод шуданд. Аз миёнаҳои соли 1944 дар нимҷазираи Балкан артиши Англия низ дар амалиёти ҳарбии зидди фашистон ширкат меварзид. 30 июни соли 1944 ИМА муносибатҳои дипломатии худро аз Финляндия канд. Финляндия дар ҳолати ногувор монда, маҷбур шуд, ки 4 сентябри соли

Расми 124. Сарфармондеҳи Ҷабҳаи дуюми иттифоқчиён дар Аврупои Ғарбӣ генерал Дуайт Эйзенхауэр пеш аз муҳорибаи Нормандия бо сарбозон. 6 июли соли 1944

1944 шартҳои сулҳро қабул карда, алоқаи худро аз Олмон канда, аз ҷанг бароянд. 22 октябри соли 1944 артиши Шӯравӣ ба Норвегия даромад. Дар ин ҷо ҳам фашистон шикаст хӯрданд.

Дар ҳамлаи умумии бомуваффақияти Артиши Сурхи Шӯравӣ ёрии сиёсию ҳарбӣ ва иқтисодии ИМА, Англия ва давлатҳои дигари иттиҳоди зиддифашистӣ хеле калон буд.

Кушода шудани Ҷабҳаи дуюм. 6 июни соли 1944 иттифоқчиён дар

Фаронсаи Шимолӣ бо сардории генерали Америка Дуайт Эйзенхауер Ҷабҳаи дуюмро кушоданд. Иттифоқчиён ният доштанд, ки артиши худро зуд ба маркази Аврупо расонанд. Вале баробари ба сарҳадҳои ғарбии Олмон расидан ба муқовимати пурзӯри артиши фашистӣ дучор шуданд. Артиши иттифоқчиён «хати Зигфрид»-ро рахна карда натавониста, дар ҳамон ҷо бозистоданд.

Фармондеҳии артиши Олмон мақсад дошт, ки моҳи декабри соли 1944 ба самти наздибаҳрии Шимоли Аврупо зуд ҳаракат карда, гурӯҳи артиши Англия ва ИМА-ро барҳам диҳад. Дар мавриди муваффақият роҳбарони Олмон ният доштанд, ки бо Англия ва ИМА гуфтушунид оғоз кунанд.

Ҳуҷуми ҷавобии Олмон 16 декабри соли 1944 оғоз ёфт, ки дар он 3 армия, аз он ҷумла 10 дивизияи танкӣ ва 14 дивизияи пиёданизому мотордор ширкат варзиданд. Артиши итгифоқчиён дар вазъияти ногувор монд. Черчилл ба Сталин барқия фиристода, ёрӣ дархост намуд. Сталин ҳамон лаҳза дар бораи ҳамлаи густурдаи артиши дар ҷабҳаи шарқибуда фармон дод. Иттифоқчиён дар натиҷаи ин ёрии Артиши Сурх тавонистанд, ки вазъи худро муътадил гардонда, ба хуҷуми ҷавобӣ гузаранд.

Дар музофоти Нормандияи Шимолии Фаронса кушода шудани Ҷабҳаи дуюм торумори Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни онро тезонд. Аз тарафи дигар, ин муваффақият нишон дод, ки давлатҳои сохти сиёсиашон гуногун метавонанд бар зидди неруҳои иртиҷоӣ ва бадхоҳ якҷоя мубориза бурда, пирузӣ ба даст оранд.

Конференсияи байналмилалии Қрим. Наздикшавии торумори Олмон аз иттифоқчиён тақозо мекард, ки нисбат ба Олмон ва Ҷопон амалиёти минбаъдаи худро ҳамоҳанг созанд. Барои ин Конференсияи сардорони се давлати бузург ИҶШС (И. Сталин), Ангдия (У. Черчилл) ва ИМА (Ф. Рузвелт) даъват карда шуд, ки он аз 4 то 11 феврали соли 1945 дар Қрим (Ялта) баргузор гардид. Ин конференсия қарор қабул кард, ки дар марҳалаи охирини ҷанг иттифоқчиён бар зидди Олмони фашистӣ якҷоя амал мекунанд. Сарварони ИҶШС, Англия ва ИМА таъкид карданд, ки Олмон бояд бегуфтугӯ таслим шавад.

Мувофиқи қарори Конференсияи Қрим қаламрави Олмон бояд ба чор минтақаи ишғолӣ (ИҶШС, ИМА, Англия ва Фаронса) тақсим карда мешуд. Аз намояндагони фармондеҳии артишҳои иттифоқчиён Шӯрои назоратӣ ташкил карда шуд. Назорат ва танзими ҳамаи масъалаҳои марбут ба ишғоли Олмон ба зиммаи Шӯрои мазкур вогузор гардид.

Конференсияи Қрим инчунин масъалаҳои дигари муҳимро баррасӣ намуд. Пардохти товони ҷанг, таъсис намудани Созмони Милали Мутаҳҳид ва баъди дар Аврупо ба охир расидани ҷанг ба ҷанги зидди Ҷопон дохил шудани ИҶШС аз ҷумлаи ин масъалаҳоянд.

Тақдири баъдиҷангии ҷаҳон дар маркази диққати иштирокчиёни қонференсия буд. Зимни ин масъала Конференсияи Қрим қарор кард, ки 25 апрели соли 1945 дар шаҳри Сан-Франсискои ИМА Конференсияи муассисони СММ даъват карда шавад. Намояндагони ИҶШС, ИМА,

Англия ва Чин ҳанӯз дар Конференсияи Думбартон-Окс, ки моҳҳои август-октябри соли 1944 баргузор гардида буд, лоиҳаи Ойинномаи Созмони Милалии Муттаҳидро таҳия карда буданд.

Конференсняи Қрим инчунин «Эъломия дар бораи озодкунии Аврупо»-ро дастгирӣ намуд. Дар он гуфта мешуд, ки се давлати иштирокчии конференсия мақсади қавӣ доранд, ки ба халқҳои Аврупо барои ба таври демократӣ ҳал кардани мушкилоти ҳалталаби сиёсӣ ва иқтисодӣ ҷидду ҷаҳд мекунанд.

Конференсияи Қрим дар роҳи ҳамкории иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ марҳала ва воситаи муҳимме гардид. Ҷамъбасти муҳимтарини Конференсияи Қрим қарор дар бораи барҳам додани фашизм ва милитаризми Олмон мебошад.

Бечунучаро таслим шудани Олмони фашистӣ. Баъди кушода шудани Ҷабҳаи дуюм ҳалқаи муҳосираи артиши фашистони Олмон ба сарҳадҳои Олмон торафт наздик мешуд. То моҳи апрели соли 1945 Олмони фашистӣ қариб ҳамаи давлатҳои ишғолкардаи худро аз даст дод. Амалиёти ҷангӣ кайҳо боз дар ҳудуди Олмон идома доштанд.

Дар Ҷабҳаи Ғарбӣ артиши Олмон дигар ба артиши Англияю ИМА муқобилат карда натавониста, саросемавор ақибнишинӣ мекард. Неруҳои англисию америкоӣ миёнаҳои моҳи апрели соли 1945 дар масофаи 100-километрии Берлин қарор доштанд.

Нимаи дуюми моҳи апрел Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳамлаи қатъии Берлин шурӯъ кард. Дар муқобили Артиши Сурх 85 дивизияи амалкунанда, 8 дивизияи эҳтиётӣ ва гарнизони 200-ҳазорнафараи Берлин меистод. Аз 20 апрел дар кӯчаҳои Берлин задухӯрдҳои шадид сурат гирифтанд. 25-уми апрел Берлин ба муҳосира гирифта шуд.

Артиши Англия ва ИМА низ босуръат ба пеш ҳаракат мекард. Ҷузъу томҳои Артиши 5-уми Ҷабҳаи 1-уми Украина 25 апрел ва ҷузъу томҳои Артиши 1-уми Америка дар маҳаллаи Торгауи соҳили дарёи Элба бо ҳам вохӯрданд. 30-юми апрел аскарони Шӯравӣ Кантария ва Егоров Парчами Сурхи Ғалабаро дар гунбази Рейхстаг ҷилвагар намуданд.

Ҳамон рӯз Гитлер ва Геббелс худкушӣ карданд. 2-юми май Берлин пурра ба дасти Артиши Шӯравӣ гузашт.

8-уми майи соли 1945 дар Берлин қарордод дар бораи бечунучаро таслим шудани Олмони фашистӣ ба имзо расид. Бо ҳамин ҷанги оғозкардаи гитлерчиён бо торумори пурраи артиши Олмони фашистӣ анҷом ёфт. Артишҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Англия ва Фаронса Олмонро ишғол карданд. Роҳбарони фашистӣ ба ҳабс гирифта шуданд. 5-уми июни соли 1945 намояндагони ин чор давлат «Эъломия дар бораи шикасти Олмон ва ба зиммаи худ гирифтани ҳокимияти олӣ дар Олмон»-ро ба имзо расонданд.

Конференсияи байналмилалии Сан-Франсиско. Тибқи қарори Конференсияи Қрим 25 апрели соли 1945 дар Сан-Франсиско Конференсияи таъсиси Созмони Милали Муттаҳид кушода шуд. Дар кори он аввал 300 вакил аз 46 давлати дунё ширкат варзид. Баъди чанде барои иш-

тирок боз намояндагони 4 давлати дигар низ даъват карда шуданд, аз он ҷумла аз ҶШС Украина, ҶШС Белоруссия ва Полша. Ҳамин тариқ, шумораи муассисони Созмони Милали Муттаҳид 50 мамлакати дунёро ташкил кард.

Конференсияи байналмилалии Сан-Франсиско 26-уми июни соли 1945 Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳидро қабул кард. Дар он мақсадҳои СММ, аз он ҷумла ҳифзи сулҳ ва амнияти умум, татбиқи чораҳои самараноки пешгирӣ ва бартараф кардани хавфи ҷанг, мубориза бар зидди таҷовузкорон ва вайронкунандагони сулҳу амният, рушди муносибатҳои дӯстона дар асоси эҳтироми принсипи баробарҳуқуқӣ ва соҳибихтиёрии халқҳо, ҳамкории байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои

Расми 126. Сарвазири Британияи Кабир - Уинстон Черчилл, президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико - Франклин Рузвелт ва сардори Давлати Шӯравӣ - Иосиф Сталин дар Конференсияи байналмилалии Қрим. Соли 1945

иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва башарӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, сарфи назар аз нажод, ҷинс, забон ва дин, инъикос гардидаанд.

Дар Ойинномаи СММ сохтор ва мақомоти асосии идораи Созмони Милали Муттаҳид муайян карда шуд. Ҷамъомади умумии намояндагони мамлакатҳои аъзои СММ «Маҷмаи Умумӣ» («Ассамблеяи Генералӣ») номида шудааст. Вазифаи он аз баррасии масоили гуногуни марбут ба ҳифзи сулҳу амният, пешниҳоди тавсияҳо ба аъзои СММ ва Шӯрои Амният аст. Шӯрои Амният мақоми муҳимтарини доимоамалкунандаи сиёсии СММ мебошад. Он масъулияти асосӣ барои ҳифзи сулҳ ва амнияти байналмилалиро ба уҳда дорад. Ба ҳайати он 5 аъзои доимӣ (ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса ва Чин) ва 10 аъзои ғайридоимӣ дохиланд, ки ба муҳлати 2 сол интихоб мешаванд. Шӯрои Амният ҳангоми

қабули қарорҳои худ аз рӯйи низоми аксари овозҳои аъзо ва ризояти якдилонаи панҷ аъзои доимии Шӯрои Амният амал мекунад. Ҳар як давлати аъзои доимии Шӯрои Амният ҳуқуқи «рад кардан» («вето»)-ро дорад.

Ғайр аз ин, Ойинномa таъсиси Шӯрои иқтисодӣ, Шӯрои иҷтимоӣ, Шӯрои пуштибонӣ, Додгоҳи байналмилалӣ, котибот, кумитаҳо, комиссияҳо, муассиса ва созмонҳои махсуси Созмони Милали Муттаҳидро дар назар дорад.

Қабули Ойинномаи мазкур ва дар асоси он таъсис намудани Созмони Милали Муттаҳид бегуфтугӯ музаффарияти бузурги неруҳои сулҳпарвари ҷаҳон буд.

Конференсияи байналмилалии Потсдам. Торумори Олмони фашистӣ дар назди иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ масъалаи сулҳу амнияти баъдиҷангии Аврупоро гузошт. Барои баррасии ҳамин мақсад аз 17-уми июл то 2-юми августи соли 1945 дар шаҳри Потсдам конференсияи сардорони се давлати бузург И. Сталин (ИҶШС), Г. Трумен (ИМА), аввал У. Черчилл ва баъд К. Эттли (Британияи Кабир) баргузор гардид. Чанде пештар, 12-уми апрели соли 1945 президенти ИМА Ф. Рузвелт вафот карда буд.

Масъалаи марказии Конференсияи Потсдам масъалаи Олмони баъдиҷангӣ буд. Иттифоқчиён иброз доштанд, ки тайёранд Олмонро ғайриҳарбӣ гардонанд, созмонҳои ҳарбигардондаи онро банданд ва чораҳои дигар андешанд, то ки Олмон дар оянда аз нав ба манбаи ҷанг табдил наёбад.

Қарорҳои Конференсияи Потсдам мақсад доштанд, ки миллатгароён, Ҳизби Миллии Сотсиал-Демократии Коргарии Олмон ва ҳамаи созмону муассисаҳои фашистӣ пароканда карда шуда, Вермахтро бо ҳамроҳии ҳамаи ташкилотҳояш барҳам дода, ҷинояткорони ҳарбӣ ба суд дода шаванд.

Конференеияи Потсдам эълон кард, ки мамлакатҳои ғолиб мақсади халқи олмонро ба асорат гирифтор кардан надоранд. Бояд ба олмониҳо имкон дода шавад, ки давлати сулҳдӯст ва демократӣ ташкил кунанд ва дар байни мамлакатҳои сулҳдӯст ҷойи сазоворро ишғол намоянд.

Конференсияи Потсдам инчунин таъсиси ҳукумати умумии олмонӣ, департаментҳои умумии олмонӣ, рӯёнидани товони ҷанг, даровардани тағйирот ба ҳудудҳои Олмон, мурофиаи судӣ бар ҷинояткорони асосии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ, муқаррар намудани сарҳадҳои Полша ва масъалаҳои дигарро баррасӣ кард.

1. ПОРАҲО АЗ ҚАРОРҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ САРДОРОНИ СЕ ДАВЛАТ - ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ, ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ҚРИМ

4 - 12 феврали соли 1945

Торумори Олмон

Мо, нақшаҳои ҳарбии се давлати иттифоқро бо мақсади торумори пурраи душмани умумӣ баррасӣ ва муайян мамудем. Ситодҳои ҳарбии се миллати иттифоқ дар тӯли тамоми конференсия ҳамарӯза дар машваратҳо вомехӯрданд. Ин машваратҳои дар сатҳи олӣ аз ҳар ҷиҳат қаноатбахш буданд ва ба танзими боз ҳам бештар зичи кӯшишҳои ҳарбӣ оварданд, нисбат ба он, ки ягон вақт аз ин пеш вуҷуд дошт…

Ишғоли Олмон ва назорат аз болои он

Мо, аҳду паймон кардем, ки оид ба сиёсати умумӣ ва аз роҳи зӯрӣ амалӣ намудани шартҳои таслими бегуфтугӯро нисбат ба Олмони фашистӣ якҷоя ҳамон вақт муқаррар мекунем, ки муқобилати ҳарбии Олмон пурра барҳам дода шавад. Ин шартҳо то замони торумори пурраи Олмон чоп карда намешаванд. Мувофиқи нақшаи ҳамоҳангкардаи мо неруҳои мусаллаҳи се давлат дар Олмон се минтақаи махсусро ишғол мекунанд. Нақшаи танзими маъмурӣ ва назорат тавассути Кумитаи Марказии Назорат ва ҳамчунин аз ҷониби сарфармондеҳони се давлати қароргоҳашон дар Берлин буда ҷорӣ мешавад...

... Мақсади қатъии мо он аст, ки милитаризм ва миллатгароии Олмон нест карда шавад ва кафолат додани он, ки Олмон минбаъд ҳаргиз қудрате нахоҳад дошт, ки ба сулҳ дар тамоми ҷаҳон халал расонад...

Рӯёндани товони ҷанг аз Олмон

2.БА ИМЗО РАСИДАНИ ҚАРОРДОД ДАР БОРАИ ТАСЛИМИ БЕЧУНУЧАРОИ НЕРУҲОИ ҲАРБИИ ОЛМОН

Шаби 8 ба 9 майи соли 1945 дар Берлин аз тарафи фармондеҳии ҳарбии гитлерӣ ба имзо расидааст.

1.Мо, дар зер имзокардагон, аз номи фармондеҳии Олии Олмон амал карда, ба таслими кулли неруҳои ҳарбиамон дар хушкӣ, дар баҳр ва дар ҳаво, инчунин ҳамаи неруҳое, ки феълан тобеи фармондеҳии олмонӣ мебошанд, бечуну чаро ба Фармондеҳии Олии Артиши Сурх ва ҳамзамон ба Фармандеҳии Олии неруҳои экспедитсионии иттифоқчиён розӣ ҳастем.

2.Фармондеҳии Олии Олмон бетаъхир ба ҳамаи фармондеҳони неруҳои хушкигард, баҳрӣ ва ҳавоӣ ва ба ҳамаи неруҳои дар зери фармондеҳии Олмонбуда фармон медиҳад, ки соати 23.01 мутобиқи вақти Аврупои Марказии 8-уми майи соли 1945 амалиётҳои ҳарбиро қатъ кунанд, дар ҷойҳои худ бимонанд, дар ҳамон ҷойҳое, ки алҳол ҳастанд, тамоми аслиҳа ва ҷиҳози ҳарбиро ба фармондеҳони маҳаллии иттифоқчиён ё ба афсарони аз ҷониби Фармондеҳии Олӣ барои ин кор супоришгирифта супоранд, ба ягон киштӣ, ҳавопаймо, ҳаракатдиҳандаҳои онҳо, таҷҳизоти онҳо, инчунин ба мошинҳо, аслиҳа, дастгоҳҳо ва умуман ба ҳамаи воситаҳои ҳарбию техникии пешбарии ҷанг зарар нарасонанд.

3.Фармондеҳии Олии Олмон бетаъхир сарлашкарони дахлдорро вазифадор мекунад, ки иҷрои ҳамаи фармонҳои Сарфармондеҳии Артиши Сурх ва Фармондеҳии Олии неруҳои экспедитсионии иттифоқчиёнро таъмин намоянд.

4.Ин санад ба ҳуҷҷати дигари кулл дар бораи таслимшавие, ки аз ҷониби

Миллатҳои Муттаҳида ё аз номи онҳо ба имзо расидааст нисбати Олмон ва умуман ба неруҳои ҳарбии Олмон ба кор бурдан мумкин аст, монеъ шуда наметавонад...

Савол ва супориш

1. Ба назари шумо кадом муваффақиятҳои Артиши Сурхи Шӯравӣ дар соли 1944 муҳимтарин менамоянд? 2. Соли 1944 артиши ИҶШС кадом давлатҳоро аз зери асорати фашистони Олмон ва маҳаллӣ озод кард? 3.Ҷабҳаи Дуюм кай ва дар куҷо кушода шуд? 4.Чаро артишҳои Англияю ИМА «хати Зигфрид»-ро убур карда натавонистанд? 5. Ба ҳамоҳангсозии амалиёти ҳарбии Ҷабҳаи Дуюм ва Артиши Шӯравӣ баҳо диҳед. 6. Конференсияи байналмилалии Қрим (Ялта) кай баргузор гардид? 7. Дар Конференсияи Қрим кадом масъалаҳо баррасӣ шуданд? 8.Конференсияи Сан-Франсиско кай баргузор гардид ва кадом масьалаҳоро ҳал кард? 9. Сохтори Созмони Милали Муттаҳидро шарҳ диҳед. 10. Дар бораи Шӯрои Амнияти СММ чӣ иттилоъ доред? 11. Марҳалаи охирини торумори артиши Олмони фашистӣ кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 12. Баимзорасии санади бечунучаро таслимшавии Олмони фашистӣ кай ба амал омад? 13. Артишҳои шӯравию америкоӣ дар куҷо бо ҳам вохӯрданд? 14. Дар гунбази Рейхстаг киҳо ва кай Парчами Сурхи Ғалабаро барафрохтанд? 15. Дар бораи Конференсияи байналмилалии Потсдам иттилоъ диҳед. 16. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 41.ТОРУМОРИ ҶОПОН ВА АНҶОМЁБИИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

Истилогариҳои Ҷопон то моҳи августи соли 1945. Баъди ғалабаи Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ дар муҳорибаи Сталиигград ва «Камонаки Курск» амалиёти фотеҳонаи артишҳои ИМА ва Англия дар ҷабҳаи Уқёнуси Ором оғоз ёфтанд. Қувваҳои ҳарбии ИМА моҳи ноябри соли 1943 ҷазираҳои Гилберт ва соли 1944 галаҷазираҳои Маршалл, Мариан ва Палеуро ишғол карданд. Баъди ин ИМА амалиёти ҳарбии худро ба Филиппин ва Бирма гузаронд. Дар рафти ин амалиёт қувваҳои ҳарбии Ҷопон ва махсусан флоти он талафоти калон дод. 25-уми марти соли 1945 қувваҳои ҳарбии ИМА ба ҷазираи Окинаваи Ҷопон фуруд омаданд.

Вале ин шикастҳо Ҷопонро аз раъйи идома додани ҷанг бознадоштанд. Соли 1944 артиши Ҷопон ҳуҷуми худро вусъат дода, навоҳии наздисоҳилии Чини Марказӣ ва Ҷанубии дорои на камтар аз 100 миллион нафар аҳолиро ишғол намуд. Тобистони соли 1945 Ҷопон 270 дивизияи қариб дорои 4 миллион нафар аскари хушкинизом, 1,5 миллион нафар аскари баҳринизом ва боз 2 миллион нафар аскари эҳтиётии барои сафарбарӣ тайёр дошт.

Дар муҳорибаҳои баҳрӣ қувваҳои ҳарбии Англия ва ИМА бар Ҷопон ғалаба ба даст оварда, дар набардҳои хушкӣ муваффақияти кам доштанд. Мувофиқи пешбиниҳои тахминии коршиносони америкоӣ онҳо метавонистанд ҷангро бо Ҷопон танҳо тобистони соли 1946 ба анҷом расонанд. Бо ҳамин сабаб ИМА ва Англия ба иштирок кардани артиши Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷанги зидди Ҷопон умеди калон мебастанд. Дар ин бора қарордоди Конференсияи Қрим (Ялта) ҳам мавҷуд буд. Бо назардошти ҳамин санад Иттиҳоди Шӯравӣ 8-уми августи соли 1945 бо Ҷопон ҷанг эълон кард.

Истифодаи бомбаҳои ҳастаӣ. Ду рӯз пеш аз оғози ҷанги Шуравӣ алайҳи Ҷопон, 6-уми август ҳавопаймоҳои ҳарбии ИМА ба шаҳри Хиросима ва 9 августи соли 1945 ба шаҳри Нагасаки бомбаҳои ҳастаӣ (атомӣ) партофтанд, ки дар натиҷаи ин кирдори ваҳшиёна дар як лаҳза зиёда аз 100 ҳазор нафар одамон ҳалок гардида, 375 ҳазор нафар аз оташ зарар дида, захм бардоштанд ва ба сирояти шуои ҳастаӣ гирифтор шуданд. Бояд гуфт, ки бар зидди Ҷопон истифода бурда шудани бомбаҳои ҳастаии Америка зарурати ҳарбӣ набуд.

Торумор карда шудани Ҷопон. Баъди ба Ҷопон ҷанг эълон кардан Артиши Сурхи соҳибтаҷрибаи Шӯравӣ дар Шарқи Дур бо артиши хушкигарди Ҷопон ба ҷанг даромад. Артиши Ҷопон бар зидди артиши шӯравӣ ягон муқобилати ҷиддӣ карда натавониста, талафоти калон дод ва ақибнишинӣ намуд. Артиши Сурхи Шӯравӣ дар Манчурия муқовимати артиши Ҷопонро, ки Артиши Квантун ном бурда мешуд, шикаста, ба пеш ҳаракат кард. Ҳамин тариқ, артиши Ҷопон дар Корея, Сахалини Ҷанубӣ ва ҷазираҳои Курил ҳам шикаст хӯрда, ба ҷониби Ҷопон ақибнишинӣ мекард. Артиши Ҷопон дар муҳорибаҳои баҳрӣ низ ба шикаст дучор шуд,

Дар рафти амалиёти ҳарбии каме зиёдтар аз 3 ҳафта давомкарда 594 ҳазор низомиёни Ҷопон ба асорат афтоданд, ҳазорон нафар ба ҳалокат расиданд. Ҷопон пурра шикаст хӯрда, 2-юми сентябри соли 1945 таслим шуд. Бо ҳамин Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба охир расид.

Ҷамъбасти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ, ки 6 сол давом кард, бо ғалабаи неруҳои зиддифашистӣ анҷом ёфт. Дар ҷанг 61 давлати ҷаҳон ширкат варзиданд, ки дар онҳо 80 фоизи аҳолии кураи Замин зиндагӣ мекард. Амалиёти ҷангӣ қаламрави 40 давлатро фаро гирифта буд.

Дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба артиши давлатҳои иштирокчии ҷанг 110 миллион нафар одамон сафарбар карда шуданд. Дар амалиёти ҳарбӣ зиёда аз 3 миллион нафар одамони ғайринизомӣ низ иштирок карданд. Зиёда аз 50 миллион нафар аскару афсарон ҳалок гардиданд, зиёда аз 12 миллион нафар дар урдугоҳҳои фашистӣ нобуд карда шуданд, 95 миллион нафар одамон маъюб гардиданд.

Хароҷоти ҳарбии давлатҳои иштирокчии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ 1 триллиону 117 миллиард доллари америкоиро ташкил намуд.

Вазнинии асосии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба дӯши Иттиҳоди Шӯравӣ афтод. Ин давлат дар торумори истилогарони фашистӣ мақоми ҳалкунанда дошт. Артиши Шӯравӣ дар тӯли солҳои ҷанг 507 дивизияи Олмон ва 100 дивизияи иштирокчиёни онро барҳам дод, асир гирифт ва ё пурра аз саф баровард. Дар ҷабҳаи Шӯравию Олмон ҳалокшудагон, ба асирӣ афтодагон ва захмбардоштагон зиёда аз 10 миллион нафар низомиёни душманро ташкил намуданд. Дар ҷабҳаҳои дигар, дар ҷангҳои зидди артиши Англия ва ИМА Олмон 150 дивизияи дорои қариб 1,9 миллион низомиро талаф додааст.

Он мақсадҳое, ки барангезандагони Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар назди худ гузошта буданд, иҷро нагардиданд. Иттиҳоди давлатҳои

зиддифашистӣ ба онҳо сабақи таърихӣ ва ибратбахш дод. Ба шарофати ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ дар ҷаҳон муносибатҳои нави байналмилалӣ тавлид ёфтанд. Соли 1945 Созмони Милали Муттаҳид таъсис ёфт. Ин созмон дар таърихи муосири ҷаҳон яке аз воситаҳои боэътимод ва самараноки муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

1.ДАР БОРАИ ҚАТЬИ АҲДНОМАИ ИТТИҲОДИ ШӮРАВИЮ ҶОПОН ОИД БА БЕТАРАФӢ

(5 апрели соли 1945)

(Изҳороти Давлати Шӯравӣ)

Аҳднома дар бораи бетарафӣ дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷопон 13 апрели соли 1941 баста шуда буд, яъне то ҳамлаи Олмон ба ИҶШС ва то ба амал омадани ҷанг дар байни Ҷопон аз як тараф ва Англияву Иёлоти Муттаҳидаи Америка, аз тарафи дигар.

Аз он вақт вазъият куллан тағйир ёфт. Олмон ба ИҶШС ҳамла кард. Ҷопон ба иттифоқчии худ - Олмон дар ҷанги зидди ИҶШС ёрӣ расонд. Ғайр аз ин, Ҷопон бар зидди ИМА ва Англия, ки иттифоқчии Иттиҳоди Шӯравианд, ҷанг кард.

Дар чунин ҳолат нишондоди аҳднома дар бораи бетарафӣ дар байни ИҶШС ва Ҷопон бемаънӣ шуд ва тамдиди ин аҳднома имконнопазир аст.

Мувофиқи гуфтаҳои боло ва тибқи моддаи 3-юми аҳдномаи номбурда, ки ба як сол пеш аз анҷоми муҳлати баохиррасии амали он ҳуқуқи қать карда-ни аҳдномаро медиҳад, Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳукумати Ҷопон зимнан хоҳиши қатъи Аҳднома аз 13 апрели соли 1941-ро изҳор менамояд.

3.ҚАРОРДОД ДАР БОРАИ ТАСЛИМШАВИИ ҶОПОН

(2 сентябри соли 1945)

1. Мо, мувофиқи амр ва аз номи императори Ҷопон, ин лаҳза шартҳои баённомаеро, ки 26-уми июл дар Потсдам аз тирафи сардорони ҳукуматҳои Иёлоти Муттаҳида, Чин ва Британияи Кабир интишор гардид ва баъд ба он ИҶШС низ ҳамроҳ шуд, онҳое, ки сипас давлатҳои иттифоқчӣ номида мешаванд, қабул мекунем.

2. Ҳамзамон мо дар бораи аз ҷониби давлатҳои иттифоқчӣ бечунучаро таслим гардидани ситоди кулли императории Ҷопон, тамоми неруҳои ҳарбии Ҷопон ва ҳамаи неруҳои ҳарбии зери назорати Ҷопонро эълон мекунем, сарфи назар аз он, ки дар куҷое мустақар набошанд.

3. Ҳамзамон ба тамоми неруҳои ҳарбии Ҷопон, дар куҷое, ки набошанд ва ба халқи Ҷопон фармон медиҳем, ки амалиётҳои ҳарбиро қатъ кунанд. Ҳамаи киштиҳо, ҳавопаймоҳо ва лавозимоти ҳарбию шаҳрвандиро нигоҳ дошта, ба онҳо осеб нарасонанд, инчунин ҳамаи талабҳое, ки мумкин аст аз тарафи Фармондеҳии Олии давлатҳои иттифоқчӣ ё бо талаби он аз ҷониби мақомоти Ҳукумати Ҷопон ба миён меоянд, иҷро кунанд.

4. Ҳамзамон мо ба ситоди кулли императори Ҷопон амр мекунем, ки ба фармондеҳони ҳамаи ҷузъу томҳои Ҷопон ва ҷузъу томҳое, ки дар зери назора-

ти Ҷопонанд, дар ҳар кучое ки набошанд, бечунучаро шахсан таслим шаванд, инчунин таслимшавии ҳамаи ҷузъу томҳои зери фармондеҳии онҳоро таъмин намоянд.

5. Ҳамаи мансабдорони расмии шаҳрвандӣ, ҳарбӣ ва баҳрӣ бояд итоат кунанд ва ҳамаи амрҳо, фармонҳо ва нишондодҳое, ки Сарфармондеҳи Олии давлатҳои иттифоқчӣ барои таслимшавии мазкур зарур мешуморанд, иҷро намоянд.

6. Ҳамзамон, мо - уҳдадор мешавем, ки Ҳукумати Ҷопон ва ҷойгирони он сидқан ҳамаи шартҳои Баённомаи Потсдамро иҷро мекунанд ва иқдоми амалие нахоҳанд кард...

7. Ҳамзамон, ба ҳукумати императорӣ ва ситоди кулли императорӣ пешниҳод мекунем, ки бетаъхир ҳамаи асирони ҳарбӣ ва ашхоси шаҳрвандии зӯран рабудашударо, ки алҳол дар зери назорати ҷопонҳоянд, озод кунанд ва ҳифз, амният ва ғамхорӣ дар ҳаққи онҳо, инчунин ба ҷойҳои таъйиншуда бурда расондани онҳоро таъмин намоянд.

8. Ҳокимияти император ва Ҳукумати Ҷопон барои идораи давлат ба Сарфармондеҳии Олии давлатҳои иттифоқчӣ тобеъ карда мешавад. Ӯ чунин чораҳое меандешад, ки барои иҷрои ин шартҳои таслимкунӣ зарур мешуморад.

Савол ва супориш

1.То соли 1945 Иёлоти Муттаҳидаи Америка аз Ҷопон кадом ҷазираҳои Уқёнуси Оромро кашида гирифт? 2. Неруҳои ҳарбии Ҷопон дар арафаи ба муқобили он ҷанг эълон кардани Иттиҳоди Шӯравӣ чӣ қадар буданд? 3. Иттифоқчиён масъалаи бо Ҷопон ҷанг эълон қардани Иттиҳоди Шӯравиро дар кадом конференсияи се давлати бузург баррасӣ карда буданд? 4. Кай ба шаҳрҳои Хиросима ва Нагасакии Ҷопон бомбаҳои ҳастаии ИМА партофта шуданд ва дар натиҷаи ин чанд нафар одам ҳалок гардид, чӣ қадари дигар захм бардоштанд ва ё ба шуои ҳастаӣ гирифтор шуданд? 5. Артиши Ҷопон чӣ ном дошт ва дар куҷо мустақар буд? 6. Ҷанг бо Ҷопон чӣ қадар давом кард ва он кай таслим шуд? 7. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кай оғоз ёфта буд ва кай ба итмом расид? 8. Дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чанд давлат ва чӣ қадар низомиён иштирок карданд? 9. Дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ қадар одамон ҳалок ва маъюб шуданд? 10. Хароҷоти молиявии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ қадар буд? 11. Аҳаммияти ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистиро муайян кунед. 12. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

Замимаи 1

САВОЛҲОИ ТЕСТӢ

1. САВОЛҲОИ ФОРМАТИ АЗ ЧОР ЯК ҶАВОБИ ДУРУСТ

БОБИ I. МУНОСИБАТХОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 - 1923

1.Дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кадом давлатҳо шикаст хӯрданд?
A) Фаронса, ИМА, Англия, Русия, Канада
B) Олмон, Австро-Венгрия, Туркия, Италия
C) Чин, Испания, Ҳиндустон, Бразилия
D) Мексика, Миср, Индонезия, Афғонистон

2.Конференсияи сулҳи Париж маблағи 132 млрд маркаи тилоии товони ҷангро ба зиммаи кадом давлати шикастхӯрда бор кард?
A) Олмон
B) Австро-Венгрия
C) Туркия
D) Италия

3.Кулли асноди Конференсияи сулҳи Париж қабулкарда, ки муносибатҳои нави байналмилалии баъдиҷангиро ба вуҷуд оварданд, дар таърих чӣ ном гирифтааст?
A) Антанта
B) Низоми Версал
C) Иттифоқи сегона
D) Ваҳдат

4.Дар Конференсияи байналмилалии Генуя масъалаи асосӣ кадом буд?
A) Масъалаи Олмон
B) Масъалаи Туркия
C) Масъалаи русия
D) Масъалаи сарҳадҳо

5.Конференсияи байналмилалии сулҳи Париж баъд аз кадом воқеаи фоҷиабори ҷаҳонӣ баргузор гардид?
A) Бӯҳрони умумиҷаҳонии иқтисодӣ
B) Ҷангҳои Балкан
C) Ҷанги Қрим
D) Ҷанги якуми ҷаҳолнӣ

6.Дар Конференсияи Лозанна кадом масъалаи баъдиҷангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт?
A) Муайян намудани сарҳадҳои баъдиҷангӣ
B) Таъсиси давлати Туркия
C) Пароканда сохтаниАнтанта
D) Тақсимоти мустамликаи нав

7.Конференсияи Вашингтон кадом иттифоқро барҳам зад?
A) Туркия ва Олмонро
B) Англия ва Ҷопонро
C) ИМА ва Ҷопонро
D) Русия ва Англияро

8.Пораи иқтибоси зеринро аз китоби дарсӣ хонед ва муайян намоед, ки он ба кадом конференсияи байналмилалӣ дахл дорад:

“Бояд гуфт, ки аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Иёлоти Муттаҳидаи Америка даромади калон гирифт. Он дар солҳои ҷанг ба давлатҳои Антанта ба миқдори зиёд қарз дод. Англия ва Фаронса аз ИМА қариб 10 млрд дол-

ллар қарздор шуданд. Аз ин рӯ, ИМА дар конференсия ҳамчун давлати қарздеҳ нисбат ба Англияю Фаронса мақоми қавитар дошт.”

A) Конференсияи Париж
B) Конференсияи Генуя
C) Конференсияи Лозанна
D) Конференсияи Вашингтон

9.Ҳайати вакилони Русияи Шӯравиро дар Конференсияи Генуя кӣ сарварӣ карда буд?

A) И.В.Сталин
B) Л.Троцкий
C) Г.В.Чичерин
D) В.И.Ленин

10. Лигаи Миллатҳо дар асоси кадом ҳуҷҷатҳо таъсис дода шуд?

A) Дар асоси қарордоди Созмони Милали Муттаҳид
B) Дар асоси ҳуҷҷатҳои Конференсияи байналмилалии Генуя
C) Дар асоси қарорҳои Конференсияи байналмилалии Вашингтон
D) Дар асоси ҳуҷҷатҳои Созишномаи Конференсияи сулҳи Париж

БОБИ II. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

11. Қонун дар бораи Барномаи “Роҳи нав”дар кадом давлат татбиқ карда шуда буд?

A) Дар ИМА
B) Дар Британияи Кабир
C) Дар Иттиҳоди Шӯравӣ
D) Дар Фаронса

12. Моддаи аз китоби дарсӣ овардашударо хонда, муайян намоед, ки он аз кадом қисмати Созишномаи сулҳи Париж ба миён омадааст:

“Моддаи 1. Ҳамаи давлатҳо, доминионҳо ва ё мустамликаҳо метавонанд аъзои Лига бошанд, ба шарте, ки аз се ду ҳиссаи Маҷлис онҳоро ҷонибдорӣ кунад...”.

A) Дар бораи мустамликаҳо
B) Оид ба товони ҷанг
C) Оид ба Лигаи Миллатҳо
D) Оид ба ҳудуди давлатҳо

13. Чаро халқҳои дар гузашта дорои тамаддуни ғании Осиё ба таърихи муосир ҳамчун давлатҳои таназзулёфта қадам гузоштанд?

A) Бо сабаби кам будани захираҳои табиӣ
B) Бо сабаби надоштани кадрҳои миллӣ
C) Бо сабаби гирифторшавии зулми мустамликавӣ
D) Бо сабаби надоштани воситаҳои пешрафти иқтисодӣ

14. Баъд аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ Ҷопон дар зери таъсири кадом давлати абарқудрати Ғарб монд?

A) Британияи Кабир
B) Фаронса
C) Италия
D) ИМА

15.Инқилоби соли 1931 дар Испания оғозёфта чӣ ном дорад?

A) Пролетарӣ
B) Зиддифеодалӣ
C) Сотсиалистӣ
D) Буржуазию демократӣ

16.Кадом давлатҳои фашистӣ ба генерал Франко дар пахш кардани инқилоби мардумӣ кӯмаки ҳарбӣ расониданд?

A) Юнон ва Албания
B) Италия ва Олмон
C) Венгрия ва Руминия
D) Ҷопон ва Юнон

17. Австрия то анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бо кадом давлат ҳамроҳ буд?
A) Бо Юнон
B) Бо Фаронса
C) Бо Туркия
D) Бо Венгрия

18. Фашистони Австрия ва ҷонибдорони онҳо мехостанд, ки мамлакат бояд дар ҳайати кадом давлат бошад?
A) Дар ҳайати Италия
B) Дар ҳайати Олмон
C) Дар ҳайати Фаронса
D) Дар ҳайати Юнон

19. Дар солҳои баъд аз буҳрони умумиҷаҳонии иқтисодӣ ислоҳоти "Роҳи миёна" ё худ "Сотсиализми скандинавӣ" дар кадом мамлакати Аврупо амалӣ карда шуд?
A) Дар Шветсия
B) Дар Дания
C) Дар Финляндия
D) Дар Норвегия

20. Венгрия кадом сол аз Австрия ҷудо шуда, ба давлати соҳибистиқлол мубаддал гардид?
A) Соли 1914
B) Соли 1919
C) соли 1918
D) Соли 1921

21.Диктатураи Хорти дар Венгрия ба кадом солҳо рост омадааст?
A) Ба солҳои 20-ум
B) Ба солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ
C) Ба солҳои 30-юм
D) Ба солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ

22. "Қонун дар бораи Америкаи Шимолии Британия" соли 1867 қабулгардидаи Порлумони Англия кадом мустамликаи ин давлатро дар назар дорад?
A)Аляска
B)ИМА
C) Мексика
D) Канада

23.Конститутсияи Веймар конститутсияи кадом давлати Аврупо буд?
A) Италия
B) Олмон
C) Фаронса
D) Русия

24.Мувофиқи Конститутсияи Веймар дар Олмон ҳокимияти олӣ дар дасти кӣ буд?
A) Рейхстаг
B) Президент
C) Канслер
D) Суди олӣ

25.Кадом гурӯҳи аҳолии Олмон барои ба сари қудрат омадани Гитлер маблағгузорӣ намуданд?
A) Сармоядорони машҳури Олмон
B) Савдогарони миёна ва хурд
C) Фермерҳо ва роҳиоҳанчиён
D) Иттифоқи касабаи саноатӣ

26.Чаро Президенти Олмон Гинденбург сарвари фашистон Гитлерро канслери мамлакат таъйин намуд?
A) Ҳизбҳои дигари сиёсӣ дастгирӣ намуданд
B) Шахси донишманд ва сарвари хуб буд.

C) Ҷонибдори зиёд ва неруи ҳарбии пурзӯр дошт.
D) Дар рушди Олмон аз Гитлер умеди зиёд дошт.

27.Сарварони кадом давлатҳо шароит муҳайё намуданд, ки Олмони фашистӣ вилояти Судети Чехословакия, Австрия ва Клайпедаро бе ҷанг ишғол намояд?
A) Русия, Италия, Испания, Венгрия
B) Шветсия, Юнон, Туркия, Эрон
C) Португалия, Белгия, Афғонистон, Сурия
D) Англия, Фаронса, ИМА, Чехословакия

28.Кадоме аз ин давлатҳои калонтарин империяи мустамликавӣ буд?
A) Британияи Кабир
B) Португалия
C) Туркия
D) Фаронса

29.Дар соли аввали баъди анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар Англия кадом ҳизбҳои сиёсӣ иттифоқ баста, дар интихоботи порлумонӣ ғолиб баромаданд?
A) Ҳизбҳои консервативӣ ва либералӣ
B) Ҳизбҳои сотсиалистӣ ва коммунистӣ
C) Ҳизбҳои лейбористӣ ва масеҳӣ
D) Ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ва деҳқонӣ

30.Пораи матни дар поён овардашуда ба сиёсати мустамликадории кадом давлати империалистӣ дахл дорад?
“Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ҳукумат дар палатаи лордҳо лоиҳаи қонунеро тасдиқ кунонд, ки он ҳокимияти бе ин ҳам номаҳдуди генервал-губернатори Ҳиндустонро боз ҳам васеътар кард. Ин қонун ба губернатори Ҳиндустон ҳуқуқи диктаторӣ дод”.
A) Португалия
B) Иёлоти Муттаҳидаи Америка
C) Британияи Кабир
D) Италия

31.Дар миёнаҳои солҳои 30-юм неруҳои зиддифашистии Фаронса дар кадом иттиҳод муттаҳид шуда, дар интихоботи порлумонӣ ғолиб омаданд?
A) Ҷабҳаи миллӣ
B) Иттиҳоди ҳизбҳои сиёсӣ
C) Иттифоқҳои касаба
D) Иттиҳоди оппозитсионӣ

32.Буҳрони умумиҷаҳонии иқтисодии солҳои 1929-1933 дар биржаи кадом шаҳри ИМА сар зад?
A) Вашингтон
B) Сан-Франсиско
C) Ню-Йорк
D) Лос-Анҷелес

33.Барномаи “Роҳи Нав”-и Франклин Делано Рузвелт бар ақидаҳои кадом иқтисодчии машҳури англис асос ёфтааст?
A) Адам Смит
B) Давид Рикардо
C) Ба ягон ақидае асос наёфтааст
D) Ҷон Мейнард Кейнс

34. Франклин Делано Рузвелт чаро пешниҳод намуд, ки муқобили иттиҳоди давлатҳои фашистӣ бо сардории Олмон “мамнӯъ” – “карантин” эълон карда шавад?
A) Ғояҳои фашистӣ бо тезӣ паҳн мегардиданд
B) Режимҳои ғайридемократӣ ба вуҷуд омаданд

C) Хатари сарзании ҷанги ҷаҳонӣ таҳдид мекард
D) Пеши роҳҳои тиҷоратиро банд карда буданд

35.Солҳои 1935-1936 Италияи фашистӣ кадом давлати Африқоро забт карда, ба империяи мустамликавӣ табдил ёфт?
A) Ҳабашистонро
B) Мисрро
C) Сомалиро
D) Анголаро

36.Соли 1939 дар байни кадом давлатҳои фашистӣ "Иттифоқи пӯлодин" баста шуд?
A) Олмон ва Ҷопон
B) Олмон ва Италия
C) Олмон ва Австрия
D) Олмон ва Булғория

37.Шоҳи Испания дар солҳои 30-юм ба кадом шахсиятҳо такя карда, мамлакатро идора мекард?
A) Ба олимони соҳаи иқтисодӣ
B) Ба кулли интихобкунандагон
C) Ба генералҳои иртиҷоӣ
D) Бо аҳзоби сиёсӣ

38.Инқилобии соли 1931-и дар Испания оғозёфта чӣ ном дорад?
A) Пролетарӣ
B) Зиддифеодалӣ
C) Сотсиалистӣ
D) Буржуазию демократӣ

39. Австрия то анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бо кадом давлат ҳамроҳ буд?
A) Бо Руминия
B) Бо Чехословакия
C) Бо Туркия
D) Бо Венгрия

40. Фашистони Австрия ва ҷонибдорони онҳо мехостанд, ки мамлакат бояд дар ҳайати кадом давлат бошад?
A) Дар ҳайати Италия
B) Дар ҳайати Олмон
C) Дар ҳайати Фаронса
D) Дар ҳайати Юнон

41.Дар солҳои баъд аз бӯҳрони умумиҷаҳонии иқтисодӣ ислоҳоти "Роҳи миёна" ё худ "Сотсиализми скандинавӣ" дар кадом мамлакати Аврупо амалӣ карда шуд?
A) Дар Шветсия
B) Дар Дания
C) Дар Финляндия
D) Дар Норвегия

БОБИ III. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

42. Солҳои 1910-1917 дар кадом мамлакати Америкаи Лотинӣ инқилоби кишоварзон ба амал омад?
A) Дар Мексика
B) Дар Перу
C) Дар Куба
D) Дар Бразилия

43.Сиёсати "Каудилизми инқилобӣ" бо номи кадом президенти Мексика алоқаманд аст?
A) Обрегона
B) Калъес
C) Карденас
D) Карранса

44.Ширкатҳои “Роял Датч Шелл” ва “Стандард Ойл” дар Мексика аз они кадом давлат буданд?

A) Фаронса
B) Русияи Шӯравӣ
C) Британияи Кабир
D) Иёлоти Муттаҳидаи Америка

45. Кадом президенти Мексика ширкатҳои хориҷиро дар Мексика миллӣ кунонид?

A) Карранса
B) Обрегона
C) Карденас
D) Калъес

46.Ширкати мексикавии “Пемекс” бар зидди зӯроварии ширкатҳои кадом давлат истодагарӣ мекарданд?

A) Ширкатҳои бразилиявӣ
B) Ширкатҳои англисӣ
C) Ширкатҳои фаронсавӣ
D) Ширкатҳои америкоӣ

47. Ба иқтисодиёти Аргентинаи баъдиҷангӣ аз ҳама зиёд кадом давлат маблағгузорӣ мекард?

A) Аргентина
B) Канада
C) Ҳиндустон
D) Иёлоти Муттаҳидаи Америка

48.Иполито Иригойен солҳои 1916-1922 президенти кадом давлати Америкаи Лотинӣ буд?

A) Дар Венесуэла
B) Дар Колумбия
C) Дар Аргентина
D) Дар Парагвай

49.Ҳаракати “Сафи мағлубнашаванда” дар Бразилия солҳои 1922-1927 аз тарафи кадом гурӯҳи аҳолӣ ба миён омада буд?

A) Фермерҳо
B) Кӯҳканҳо
C) Коргарон
D) Лейтенантҳо

50.Жегулио Дорнеллас Варгасро кадом иттиҳоди интихоботӣ ба маснади президенти Бразилия пешниҳод кард?

A) “Тенентчиён”
B) “Иттиҳоди Либералӣ”
C) “Давлати нав”
D) Неруҳои чапгаро

БОБИ IV. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

51. Сарвари эътирофгардидаи ҳаракати миллию озодихоҳии солҳои 30-40 асри XX дар Ҳиндустон кӣ буд?

A) Маҳатма Карамчанд Ганди
B) Лаъл Баҳодур Шостри
C) Ҷавоҳирлол Неҳру
D) Индира Ганди

52. Ҳаракати “4-уми майи соли 1919” баҳри баргардондани музофоти Шандун аз Ҷопон дар кадом давлат тавлид ёфта, ба мақсади худ расид?

A) Дар Ҳиндустон
B) Дар Индонезия
C) Дар Чин
D) Дар Туркия

53. Пораи матнро аз китоби дарсӣ хонда, муайян намоед, ки оид ба масъалаи дар он зикрёфта аз соли 1947 то имрӯз дар байни кадом давлату халқи Шарқи Наздик муқовимати шадид идома дорад?

“Англия дар вақташ аз Лигаи Миллатҳо барои идораи Фаластин ваколатнома гирифта буд. Вале дар шароити ҳаракати пурзӯри миллию

озодихоҳии халқҳои Араб Англия маҷбур шуд, ки аз ваколатномаи худ бар Фаластин даст кашад. Тақдири минбаъдаи Фаластин ба Созмони Милали Муттаҳид вогузор карда шуд”.

A) Эрон ва Ироқ
B) Сурия ва Мисри Араб
C) Ироқ ва Ҷумҳурии Мисри Араб
D) Исроил ва халқи араби Фаластин

54. Соли 1931 Ҷопон ба кадом давлати Осиё таҷовузи мусаллаҳона ташкил намуд?

A) Ба Чин
B) Ба Филиппин
C) Ба Ҳиндустон
D) Ба Муғулистон

55. Дар солҳои 30-юм дар Ҷопон кадом ҳаракати иртиҷоӣ ба миён омад?

A) Ҳаракати демократӣ
B) Ҳаракати озодихоҳӣ
C) Ҳаракати фашистӣ
D) Ҳаракати мутлақиятпарастӣ

56. “Созишномаи сегона”, 27 сентябри соли 1940, дар байни кадом давлатҳо ба имзо расид?

A) Олмон, Италия ва Ҷопон
B) Англия, Италия ва Юнон
C) ИМА, Канада ва Фаронса
D) ИҶШС, Чин ва Ҳиндустон

57. Индонезия мустамликаи кадом империяи мустамликавӣ буд?

A) Белгия
B) Португалия
C) Испания
D) Нидерландия

58. Дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ халқи Индонезия аз тарафи кадом давлати империалистӣ ишғол карда шуда буд?

A) Иёлоти Муттаҳидаи Америка
B) Иттиҳоди Шӯравӣ
C) Ҷопон
D) Англия

59. Барои дароз кардани умри мақоми мустамликавии Индонезия ҳукумати Нидерландия дар ин ҷо чӣ тадбири авомфиребона андешид?

A) Ваъда медод
B) Фолксраaад ташкил намуд
C) Ислоҳоти иқтисодӣ гузаронид
D) Губернаторро иваз намуд.

60. Дар ҳуҷҷатҳои расмии Нидерландия Индонезия дар кадом мақом ном бурда мешуд?

A) Қисми баробарҳуқуқи империя
B) Индонезияи Нидерландия
C) Музофоти Нидерландия
D) Иттифоқчии Нидерландия

61. Мардуми ватанпарвари Индонезия асосан аз кадом воситаи мубориза бар зидди мустамликадории Нидерландия истифода мебурданд?

A) Корпартоӣ
B) Гирдиҳамоӣ
C) Шӯриш
D) Гуруснанишинӣ

62.Соли 1919 ва 1935 мардуми Ҳиндустон бар зидди кадом иқдоми ҳукумати Англис ба мубориза бархостанд?

A) Фурӯхта шудани молҳои пастсифати англисӣ
B) Бедодгарии маъмурияти мустамликадорӣ
C) Ғорат карда шудани сарватҳои табиии Ҳиндустон
D) Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон

63. Сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии мардуми Ҳиндустон асосан кадом ҳизби сиёсӣ буд?
A) Конгресси миллии Ҳиндустон C) Ҳизби коммунистӣ
B) Лигаи мусулмонӣ D) Иттифоқҳои касаба

64. Шахсияте, ки ба муборизаи миллию озодихоҳии мардуми Ҳиндустон роҳбарӣ мекард, кӣ буд?
A) Мотилал Неру Гандӣ C) Маҳатма Карамчанд Гандӣ
B) Ҷавоҳирлол Неру D) Муҳаммадалии Ҷиноҳ

65. Соли 1919 дар ҳаёти сиёсии Афғонистон чӣ воқеаи хурсандибахш рух дод?
A) Ҳизби нави сиёсӣ таъсис ёфт C) Интихобот баргузор гардид.
B) Англисҳо дар ҷанг шикаст хӯрданд. D) Ислоҳот гузаронида шуд.

66. Истиқлоли давлатии Афғонистонро кадом шоҳи ин давлат эълон намуд?
A) Нодирхон C) Ҳабибуллохон
B) Ҳабибуллохони Калаконӣ D) Амонуллохон

67. Соли 1933 ба ҷои Нодирхони фавтида кӣ ба тахти подшоҳии Афғонистон соҳиб шуд?
A) Амонуллохон C) Аъламхон
B) Муҳаммад Зоҳиршоҳ D) Ҳабибуллохон

68. Дар торумори Ҳабибуллони Калаконӣ кадом давлатҳои ҷаҳон мусоидат намуданд?
A) ИМА ва Бразилия C) Чин ва Ҷопон
B) Италия ва Испания D) Англия ва ИҶШС

69. Эрон баъд аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ тобеи кадом давлатҳо буд?
A) Итиҳоди Шӯравӣ ва Англия C) Туркия ва Миср
B) Фаронса ва Шветсия D) Олмон ва Австрия

70. Бо кадом сабаб соли 1920 дар Эрон Ҳукумати Восутаддавла ба истеъфо рафт?
A) Вусъатёбии ҳаракати миллию озодихоҳӣ
B) Таъмин карда натавонистани аҳолӣ бо озуқа
C) Чанд вазир аз ҳукумат ба истеъфо рафт?
D) Пайдошавии ихтилоф дар масъалаи замин

71. Сарвари шӯриши тобистони соли 1921 дар Хуросони Эрон кӣ буд?
A) Муҳаммад Хиёбонӣ C) Восутаддавла
B) Муҳаммад Тақихон D) Қавом

72. Дар солҳои 1921-1923 кадом ширкатҳои ИМА ба иқтисодиёти Эрон сар даровარданд?
A) Ширкатҳои кишоварзӣ C) Ширкатҳои роҳсозӣ
B) Ширкатҳои коркарди пахта D) Ширкатҳои нафтӣ

73. Ҳокимияти сулолаи Коҷорҳо дар Эрон кадом сол ба охир расид?
A) Соли 1917
B) Соли 1923
C) Соли 1925
D) Соли 1927

74. Маҷлиси Муассисон шоҳи нави Эронро бо кадом унвон тоҷгузорӣ кард?
A) Муҳаммад Ризошоҳ
B) Ризошоҳи Паҳлавӣ
C) Ризошоҳ
D) Ризошоҳи Одил

75. Дар соли 1933 қарордоди Эрон бо Англия кадом масъаларо дар бар гирифт?
A) Дар Эрон сохтани корхонаҳои саноатӣ
B) Сохтмони роҳи оҳани Теҳрон - Хуррамшаҳр
C) Тамдиди иҷораи истеҳсоли нафти Эрон
D) Дар Эрон бунёди неругоҳҳои барқии обӣ

76. Дар Туркия кай инқилоби миллию демократӣ ба амал омада, бо ғалаба анҷом ёфт?
A) Солҳои 1914-1917
B) Солҳои 1924-1925
C) Солҳои 1925-1928
D) Солҳои 1918-1923

77. Империяи Туркияи Усмонӣ дар асоси кадом созишномаи байналмилалӣ пароканда карда шуд?
A) Қарордоди Мудрос
B)Қарордоди Париж
C) Қарордоди Лозанна
D) Қарордоди Гаага

78. Дар Туркия кадом одамонро "Камолчиён" меномиданд?
A) Онҳоеро, ки хешу табори Мӯсо Камол буданд
B) Онҳоеро, ки худро ҳамшаҳрии Мӯсо Камол медонистанд.
C) Онҳоеро, ки Мӯсо Камолро дастгирӣ мекарданд.
D) Онҳоеро, ки муқобили ақидаҳои Мӯсо Камол буданд.

79. Аз кадом вақт ҳокимияти Султони Туркия Меҳмети VI - Воҳидиддин лухтакмонанд шуд?

A)Баъди шикасти Туркия дар Ҷанги якуми ҷаҳон
B)Баъди ба имзо расидани қарордоди Мудрос
C) Вақте ки Мӯсо Камол даст ба инқилоби зад.
D) Вақте ки ҳукумати Туркия ба истеъфо рафт.

80. Принсипҳои ғоявии Мӯсо Камол Отатурк чӣ ном гирифтаанд?
A)Отатуркизм
B)Лаитсизм
C) Инқилобӣ
D) Миллӣ

81. Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳон Туркия бо кадом давлати фашистӣ ҳамкорӣ дошт?
A) Бо Италия
B)Бо Австрия
C) Бо Ҷопон
D) Бо Олмон

82. Ибни Сауд шоҳи аввалини кадом давлат аст?
A) Сурия
B) Арабистони Саудӣ
C) Ироқ
D) Эрон

83.Арабистони Саудӣ кадом сол таъсис ёфтааст?
A)Соли 1922 C) Соли 1918
B) Соли 1920 D) Соли 1927

84. Ширкати “Стандарт ойл Компани оф Калифорния”, ки дар Арабистони Саудӣ фаъолият мекард, аз кадом давлат буд?
A)Канада C) ИМА
B) ИҶШС D) Эрон

85. Сурия аз тарафи Лигаи Миллатҳо зерваколати кадом давлат гардонда шуда буд?
A) Италия C) Англия
B) Фаронса D) Олмон

86. Соли 1943 дар ҳаёти сиёсии Сурия кадом воқеаи хурсандибахш рух дод?
A) Инқилоби миллию озодихоҳӣ ғалаба кард.
B) Ҳукумати миллии Туркия таъсис ёфт.
C) Зерваколатии Фаронса бар Сурия бекор шуд.
D) Интихоботи озоди порлумонӣ баргузор гардид.

87. Ироқ аз тарафи Лигаи Миллатҳо зерваколати кадом давлат гардонида шуд?
A) Италия C) Англия
B) Фаронса D) Олмон

88. Арбоби маъруфи Ироқи солҳои 30-юмро муайян кунед:
A) Бакри Сидқӣ C) Файсали II
B) Нурӣ Саид D) Ҳикмат Сулаймон

89. Кадом давлат Мисрро ҳанӯз дар охири асри 19 ба мустамликаи худ табдил дода буд?
A) Италия C) Англия
B) Фаронса D) Олмон

90. Шахсиятеро муайян намоед, ки аз Англия қатъиян истиқлолияти Мисрро талаб карда, бо номи “Вафд-Мисрӣ” кумита ҳам ташкил намудааст:
A) Фуод C) Исмоил Сидқипошо
B) Наҳаспошо D) Саъд Заглулпошо

91. Алҷазоир, Марокаш, Тунис, Мавритания ва Либия мамлакатҳои кадом минтақаи Африқо ба ҳисоб меравäнд?
A) Мағриб C) Африқои Ҷанубӣ
B) Африқои Ғарбӣ D) Африқои Тропикӣ

92. Халқи араби Алҷазоир бар зидди зулми мустамликавии кадом давлат мубориза мебурд?
A) Италия C) Фаронса
B) Англия D) Олмон

93. Дар ин марҳалаи таърихӣ алҷазоириҳо ва фаронсавиҳои сокини Алҷазоир мувофиқан чӣ тавр ном бурда мешуданд?
A) “Гражданинҳо”ва “Раият” C) “Раият” ва “Табаа”
B) “Табаа” ва “Гражданинҳо” D) “Мардуми баробарҳуқуқ”

94. Ҳабиб Бурғиба сиёсатмадори машҳури кадом давлати араби Мағриб буд?
A) Алҷазоир C) Тунис
B) Марокаш D) Мавритания

95. “Дастур” ё худ “Дастури нав” дар Тунис чӣ хел ташкилот буд?
A) Ҳизби сиёсӣ C) Ширкати истеҳсолӣ
B) Ҳаракати ҷамъиятӣ D) Иттиҳодияи эҷодӣ

96. Се давлати Мағриби Араб – Алҷазоир, Марокаш ва Тунис мустамликаҳои кадом давлати империалистӣ буданд?
A) Олмон C) Италия
B) Фаронса D) Испания

97. Давлатҳои “Антанта” дар Африқо мустамликаҳои кадом давлатро тақсим намуданд?
A) Мустамликаҳои Ҷопонро C) Мустамликаҳои Италияро
B) Мустамликаҳои Португалияро D) Мустамликаҳои Олмонро

98. Дар солҳои 1918-1939 мамлакатҳои Африқо дар кадом ҳолати сиёсӣ қарор доштанд?
A) Баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ соҳибистиқлол шуданд.
B) Давлатҳои Африқо аз ҳолати мустамликавӣ розӣ буданд.
C) Мустамликаҳои мамлакатҳои империалистӣ буданд.
D) Ҳамаашон муборизаи озодихоҳонаро оғоз намуданд.

БОБИ V. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1924 - 1939

99. Нақшаи Дауэс нисбати Олмони баъдиҷангӣ чиро дар назар дошт?
A) Барқароркунӣ ва аз нав тараққӣ додани иқтисоди Олмон
B) Бо пуррагӣ ба пардохти товони ҷанг маҷбур сохтани Олмон
C) Бахшидани тамоми товони ҷанги ба зимаи Олмонбуда?
D) Мавқуф гузоштани товони ҷанги ба зимаи Олмонгузошта?

100. Ҷонибдор ва пуштибони барқарор намудани потенсиали иқтисодии Олмон кадом давлат буд?
A) Англия C) ИМА
B) ИҶШС D) Италия

101. Лигаи Миллатҳо бо кадом сабаб барҳам хӯрд?
A) Бо сабаби мавҷуд набудани роҳбари ягона
B) Бо сабаби мавқеи Олмон, Англия ва Фаронса
C) Бо сабаби корношоямии сохторҳои он
D)Бо сабаби вайрон карда шудани Оиннома

102. Аввалин бӯҳрони умумиҷаҳонии иқтисодӣ кадом солҳо ба амал омад?
A)Солҳои 1914-1918 C) Солҳои 1925-1928
B) Солҳои 1919-1922 D) Солҳои 1929-1933

103. Мафҳумҳои инсонбадбинонаи “муборизаи ман”, “фазои ҳаётӣ”, “нажоди ҷанобон” ва “нажодҳои паст” ба кӣ тааллуқ доранд?

A) Мусолини — C) Гитлер

B) Гинденбург — D) Франко

104. Соли 1932 бо номи “Манчжоу-Го” давлати лухтакмонанди “соҳибистиқлол”-ро кадом давлат таъсис намуд?

A) Чин — C) ИМА

B) Ҷопон — D) Англия

105. Моҳияти “хиёнати Мюнхен” дар соли 1938 дар чӣ ифода ёфтааст?

A) Мусоидати конференсия барои пешгирии ҷанги нави ҷаҳонӣ

B) Мусоидати конференсия ба нафъи Чехословакия

C) Мусоидат барои бартараф намудани хатари Шӯравӣ

D) Мусоидат барои ба Олмон додани як қисми Чехословакия

106. 23 августи соли 1939 дар байни кадом давлатҳо ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳуҷумнакунӣ ба имзо расид?

A) Олмон ва ИҶШС — C) Фаронса ва Англия

B) ИҶШС ва Италия — D)ИМА ва Ҷопон

107. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кай оғоз ёфтааст?

A) 2 сентябри соли 1939 — C) 9 майи соли 1939

B) 1 августи соли 1939 — D) 8 августи соли 1939

БОБИ VI. ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ (СОЛҲОИ 1939 - 1945)

108. Порчаи зеринро таҳлил карда, муайян намоед, ки дар он сухан дар бораи чӣ меравад?

“...Иттифоқчиён ният доштанд, ки артиши худро зуд ба маркази Аврупо расонанд. Фармондеҳи артиши Олмон мақсад дошт, ки моҳи декабри соли 1944 ба самти Шимоли Аврупо зуд ҳаракат карда, артиши Англия ва ИМА-ро барҳам диҳад...Артиши иттифоқчиён дар вазъияти ногувор монд. Черчилл ба Сталин барқия фиристода ёрӣ пурсид...”.

A) Муҳориба барои Берлин

B) Шикастхӯрии Италия ва Ҷопон

C) Ишғол намудани Фаронса

D) Кушодани ҷабҳаи дуюм

109. Давлатҳои зиёди Иттиҳоди зиддифашистӣ дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ маблағи калон сарф намуда, баъд аз ҷанг ба кӯмак эҳтиёҷ доштанд. Чаро узви ин иттиҳод – ИМА аз ҷанг даромади калон ба даст даровард?

A) Нисбати ҷанг бетарафиро ихтиёр карда, зидди бекорӣ мубориза бурд.

B) Ба давлатҳои иштирокчии ҷанг аслиҳа ва лавозимоти дигар мефурӯхт.

C) Дар муҳорибаҳои шадид иштирок кард, вале ғолибият ба даст наовард.

D) Дар рафти ҷанг ба тарафҳои ҷанг кӯмаки молиявӣ мерасонид.

110.Кадом давлат 7 декабри соли 1941 киштиҳои "Вест Вирҷиния" ва "Теннеси"-ро дар Пойгоҳи ҳарбии ИМА "Пёрл-Харбор"-и ҷазираҳои Гавай гулӯлаборон кард?

A) Иёлоти Муттаҳидаи Америка
B) Иттиҳоди Шӯравӣ
C) Ҷумҳурии мардумии Чин
D) Ҷопон

111. Оғози дигаргунӣ дар рафти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар натиҷаи ғалаба дар кадом муҳориба рух дод?

A) Муҳорибаи Курск
B) Муҳорибаи Ленинград
C) Муҳорибаи Сталинград
D) Муҳорибаи назди Москва

112. Баъди ба анҷом расидани Ҷанги Дуюми ҷаҳонӣ гунаҳгорони ҷанг аз Олмони фашистӣ ба суд кашида шуданд. Ин суд чӣ ном дошт?

A) Суди иқтисодии Аврупо
B) Трибунали Нюрнберг
C) Суди байналмилалии Гаага
D) Суди Иттиҳоди Аврупо

113. ИМА бомбаҳои ҳастаиро дар шаҳрҳои Хиросима ва Нагасаки кай партофт?

A) 6 ва 8 августи соли 1945
B) 1 ва 8 майи соли 1945
C) 9 ва 11 августи соли 1945
D) 2 ва 3 сентябри соли 1945

114. 2 сентябри соли 1945 дар муносибатҳои байналмилалӣ чӣ воқеаи хурсандибахше рух дод?

A) Созмони Милали Муттаҳид таъсис ёфт

B) Мамлакатҳои ҷаҳон рӯ ба ҳамкорӣ оварданд.

C) Конгресси ҷонибдорони сулҳ баргузор шуд.

D) Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба охир расид.

2. САВОЛҲОИ ФОРМАТИ ПАЙДАРПАЙИИ ВОҚЕАҲОИ ТАЪРИХӢ

116.Конференсияҳои байналмилалии солҳои 1919-1922-ро мувофиқи санаҳои доиршавиашон пайдарҳам гузоред:
A) Конференсияи Вашингтон
C) Конференсияи Лозанна
B) Конференсияи сулҳи Париж
D) Конференсияи Генуя

Ҷавобҳо:

A	B	C	D

117. Воқеаҳои таърихиро мувофиқи санаҳои воқеъгардии онҳо ҷо ба ҷо намоед:
A) Таҷовузи ҳарбии Ҷопон ба Чин
B) Таъсисёбии Лигаи Миллатҳо
C) Анҷомёбии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ
D) Қабули Конститутсияи Веймар

Ҷавобҳо:

A	B	C	D

118.Воқеаҳои таърихиро мувофиқи санаҳои воқеъгардии онҳо ҷо ба ҷо намоед:
A) Қабули Барномаи “Роҳи нав” дар ИМА
B) Ба имзо расидани қарордоди байни Олмон ва ИҶШС
C) Хиёнати Мюнхенба нафъи Олмони фашистӣ
D) Ғалабаи фашизм дар Италия

Ҷавобҳо:

A	B	C	D

119.Воқеаҳои таърихиро мувофиқи санаҳои воқеъгардии онҳо ҷо ба ҷо намоед:
A) Ҳаракати 4-уми май дар Чин
B) Дар Афғонистон ба сари қудрат омадани М.Зоҳиршоҳ
C) Таъсиси Ҷабҳаи миллӣ дар Фаронса
D) Баъд аз инқилоб қабули Конститутсия дар Мексика

Ҷавобҳо:

A	B	C	D

120.Воқеаҳои таърихиро мувофиқи санаҳои воқеъгардии онҳо ҷо ба ҷо намоед:
A) Анҷоми ҳукмронии Коҷорҳо дар Эрон
B) Эълони истиқлолияти давлатии Афғонистон
C) Оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ
D) Бӯҳрони умумиҷаҳонии иқтисодӣ

Ҷавобҳо:

A	B	C	D

121.Воқеаҳои таърихии Ҷанги дуюми ҷаҳониро мувофиқи санаҳои воқеъгардии онҳо ҷо ба ҷо намоед:
A) Муҳорибаи Сталинград
B) Ҳабашистонро забт кардани Италия

C)Анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ
D) Анҷомёбии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ

A	B	C	D

Ҷавобҳо:

2. САВОЛҲОИ ФОРМАТИ МУВОФИҚКУНӢ

122.Мафҳумҳои таърих ва моҳияти онҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Низоми Версал	1.Фаронса
B) "Аншлюс"	2. Австрия
C) Фашизм	3.Италия, Олмон
D) Ҷабҳаи миллӣ	4.Конференсияи сулҳи Париж
5.ИМА, ИҶШС	

A	B	C	D

Ҷавобҳо:

4231

123.Воқеаҳои таърихиро бо ҷавобҳои ба онҳо дуруст мувофиқ намоед:

A) Конференсияи сулҳи Париж	1. Солҳои 1932-1945
B) Давраи президентии Ф.Д.Рузвелт	2. Солҳои 1939-1945
C) Табаддулоти генерал Франко	3. Солҳои 1922-1923
D) Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ	4. Соли 1919
	5. Соли 1936

A	B	C	D

Ҷавобҳо:

4152

124.Мафҳумҳои таърих ва моҳияти онҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) "Каудилизми инқилобӣ"	1. ИҶШС, ИМА, Англия
B) Иттифоқчиён	2. Хиросима ва Нагасаки
C) Аслиҳаи ҳастаӣ	3. Мексика
D) Сотсиализми скандинавӣ	4. Шветсия
	5.Канада, Ҷопон, Филиппин

A	B	C	D

Ҷавобҳо:

3124

125.Мафҳумҳои таърих ва моҳияти онҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Империя	1. Ширкати дар Мексика
B) "Пемекс"	2.Давлати бузурги мустамликадор
C) "Тенентчиён"	3. Иттиҳоди ҳарбӣ
D) Антанта	4. Фашистони Ҷопон
	5.Ҳаркати ватандӯстон дар Бразилия

A	B	C	D

Ҷавобҳо:

2153

126.Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) “Теннеси” ва “Вест Вирҷиния	1. Ҷопон
B) Созмони Милали Муттаҳид	2. Соли 1941
C) Иттиҳоди зиддифашистӣ	3. Соли 1945
D) “Исёни биринҷ”	4.Соли 1939
	5.Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ

A	B	C	D

Ҷавобҳо: 2351

127.Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Мамлакати араб	1. Канада
B) Тобеи Британияи Кабир	2. Иттиҳоди Шуравӣ
C) Мамлакакти Шарқ	3. Америкаи Лотинӣ
D) Бразилия	4. Миср
	5.Чин

A	B	C	D

Ҷавобҳо: 4153

128. Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Низоми ваколат	1. Чин
B) Антантаи хурд	2. Туркия
C) “Ататуркизм”	3.Лигаи Миллатҳо
D) “Гомендан”	4. Иттиҳоди иқтисодӣ
5.Номи иттиҳоди ҳарбӣ	

A	B	C	D

Ҷавобҳо: 3521

129. Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Инқилоби Октябр	1. Номи давлате дар Африқо
B) Лигаи мусулмонҳо	2. Русияи Шӯравӣ
C) Шӯрои Амният	3. Мақоми олӣ дар сохтори СММ
D) “Мончжоу-Го”	4. Ҳиндустон
	5. Номи давлати лухтакмонанд

A	B	C	D

Ҷавобҳо: 2435

КАЛИДҲОИ САВОЛҲОИ ТЕСТӢ АЗ ТАЪРИХИ УМУМИИ СИНФИ 9 (1918-1945)

1-B	2-A	3-B	4-C	5-D	6-D	7-B	8-A	9-C	10-D
11-A	12-C	13-C	14-D	15-D	16-B	17-D	18-B	19-A	20-C
21-A	22-D	23-B	24-B	25-A	26-C	27-D	28-A	29-A	30-C
31-A	32-C	33-D	34-C	35-A	36-B	37-C	38-D	39-B	40-D
41-B	42-A	43-C	44-A	45-D	46-A	47-B	48-D	49-C	50-d
51-D	52-C	53-D	54-D	55-A	56-C	57-D	58-A	59-C	60-A
61-D	62-C	63-B	64-A	65-C	66-D	67-A	68-C	69-B	70-D
71-B	72-D	73-A	74-A	75-B	76-D	77-C	78-B	79-C	80-D
81-A	82-C	83-B	84-A	85-D	86-B	87-D	88-C	89-B	90-C
91-C	92-B	93-C	94-D	95-A	96-C	97-B	98-C	99-A	100-B
101-D	102-C	103-a	104-C	105-B	106-D	107-C	108-B	109-D	110-A
111-B	112-D	113-B	114-D	115-B	116-C	117-B	118-A	119-D	120-BCAD
121-CBDA	122-DACB	123-DABC	124-BDAC	125-DBAC	126-4231	127-4152	128-3124	129-2153	

МУНДАРИҶА

Муқаддима..3

БОБИ I. МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР СОЛҲОИ 1919- 1923...4

§ I. Конференсияҳои байналхалқии
солҳои 1919-1923..4

БОБИ II. МАМЛАКАТҲОИ
АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ
ДАР СОЛҲОИ 1919- 1939...10

§2. Олмон дар марҳалаи нави таърихӣ ва
ба сари қудрат омадани фашизм..10
§ 3. Англия – бозингари асосӣ дар низоми
мустамликадории ҷаҳон...15
§4. Фаронса дар шароити ноустувории
низоми сиёсию иқтисодии баъдиҷангии ҷаҳон..................................19
§5. Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар ҷустуҷӯйи
роҳҳои нави рушд баъд аз шикаст дар
конференсияи Париж (солҳои 1919-1929)..24
§ 6. Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар солҳои 1929-1930....................28
§ 13. Канада: Конференсияи Париж
ва талош бахри истиқлоли давлатӣ..33
§ 7. Иттиҳоди Шӯравӣ дар роҳи
мубориза барои сохтмони сотсиализм ва
дифои мамлакат аз кишварҳои империалистӣ..................................36
§ 8. Италия дар марҳалаи азнавбарқароршавӣ,
ташкили империя ва ҳокимияти фашистӣ..43
§ 9. Испанияи дорои иқтисоди ақибмондаи
тобеъ ва ғалабаю шикасти инқилоб..48
§ 10. Таъсиси Ҷумҳурии Австрия, ҳаёти сиёсию
иқтисодӣ ва масъалаи “Аншлюс” бо Олмони фашистӣ....................53
§ 11. Равнақи иқтисодӣ, ҳаёти сиёсӣ ва
“Роҳи миёна”-и рушди Шветсия..58
§ 12. Ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии Венгрия
баъди ба даст овардани истиқлол..61

БОБИ III. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ ДАР СОЛҲОИ 1919-1939...66

§ 14. Мексика аз инқилоби буржуазии солҳои 1910-1917 то милликунии ширкатҳои хориҷӣ....................................66
§ 15. Аргентинаи дорои иқтисоди тобеъ ва ноустувории низоми сиёсӣ...71
§ 16. Бразилия дар роҳи эҳёи миллӣ ва норавшании низоми сиёсӣ...75

БОБИ IV. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР СОЛҲОИ 1919-1939...79

§ 17. Чини тобеи мамлакатҳои империалистӣ, ҳаракати озодихоҳӣ ва таҷовузи ҳарбии Ҷопон................................79
§ 18. Ҷопон аз «Исёни биринҷ» то таҷовузи зидди Чин ва хатари фашистӣ...86
§ 19. Индонезия дар роҳи мубориза баҳри истиқлоли давлатӣ...91
§ 20. Муборизаи миллию озодихоҳонаи халқҳои Ҳиндустон баҳри раҳоӣ аз юғи мустамликавии Британия...95
§21.Ҷанги сеюми Англияю Афғонистон ва истиқлоли давлатии кишвар...104
§ 22. Эрон дар солҳои аввали баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва вусъатёбии зиддиятҳои дохилӣ............................113
§ 23.Эрон дар гирдоби муносибатҳо бо манфиатҷӯйиҳои мамлакатҳои империалистӣ (солҳои 1922 – 1939)...117
§ 24. Инқилоби миллию демократии солҳои 19I9-1923 дар Туркия...120
§ 25. Ҷумҳурии Туркия дар марҳалаи таҳкими истиқлол ва калавишҳои сиёсати хориҷӣ (солҳои1923- 1939)...126
§ 26. Арабистони Саудӣ - таъсиси давлати Саудӣ ва ҳамкорӣ бо ширкатҳои нафти ИМА...................................... 131
§ 27. Сурия: давлати зерваколати Фаронса...134
§ 28. Муборизаи миллию озодихоҳонаи Ироқ бар зидди зӯроварии Англия...137

§ 29.Миср: ҳимояи истиқлоли
миллӣ аз Англияи абарқудрат..........142
§ 30. Қадамҳои нахустини мамлакатҳои
Араби Мағриб дар роҳи рушди миллӣ..........147
§ 31. Харитаи сиёсии мустамликавии
Африқо баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ..........155
§ 32. Истисмори мардуми қитъа ва
идораи мустамликавии Африқо..........160
§ 33. Вазъи мустамликавии
мамлакатҳоиАфриқоиТропикӣ..........163
§ 34 Вазъи мустамликавии
мамлакатҳои Африқои Ҷанубӣ..........165

БОБИ V. МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1924 - 1939..........169

§ 35. Муносибатҳои байналмилалӣ
дар марҳалаи нави таърихӣ..........169

БОБИ VI. ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ
(СОЛҲОИ 1939 - 1945)..........175

§ 36. 0ғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ..........175
§ 37. Рафти ҷанг дар соли 1940: самтҳо, натиҷаҳо..........178
§ 38. Амалиёи ҳарбии соли 1941 – оғози
соли 1942. Васеъшавии амалиёти
ҷангӣ ва тавлиди Иттиҳоди зиддифашистӣ..........182
§ 39. Гардиши куллӣ дар рафти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ..........187
§ 40. Торумор карда шудани Олмони фашистӣ
ва иттифоқчиёни он дар Аврупо..........193
§ 41. Торумори Ҷопон ва анҷомёбии
Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ва сабақҳои ҷанг..........200
Саволҳоитестӣ..........204

ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

(ТАЪРИХИ МУОСИР, ДАВРАИ АВВАЛ. СОЛҲОИ 1919 -1945)

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррири техникӣ	Аваз Камолов
Тарроҳ	Фурӯзонфар Неъматов
Саҳифабанд	Самандар Яъқубов

Ба матбаа 16.11.2013 супорида шуд. Чопаш 22.11.2013
ба имзо расид. Чопи офсетӣ. Андозаи 60х90 1/16.
Ҷузъи чопӣ 14. Адади нашр 100 000 нусха.

Муассисаи нашриявии «Маориф ва фарҳанг»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев, 17.
Тел: 233-93-97, тел/факс: 233-93-97.
E-mail: haitova@inbox.ru

Дар КВД «Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе»
чоп шудааст.